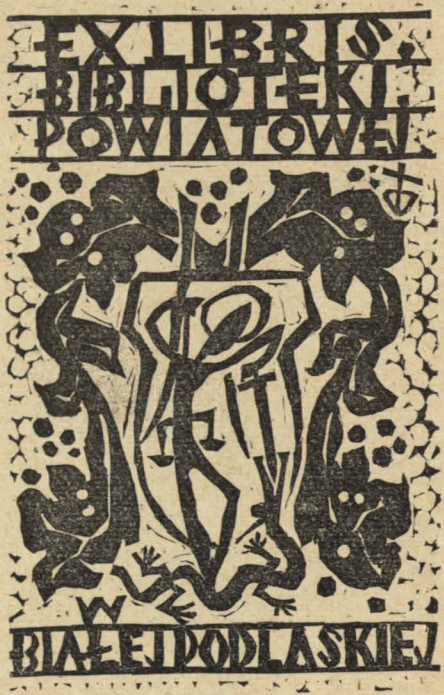
ŹRÓDŁA DZIEJOWE.

Biała Podl. – zam. 899-62 – 1000 – Dz-9-227

ŹRÓDŁA DZIEJOWE.

TOM XVII.

Część III-cia.

POLSKA XVI WIEKU

POD WZGLĘDEM

GEOGRAFICZNO-STATYSTYCZNYM.

TOM VI.

CZĘŚĆ III-cia.

PODLASIE

(Województwo)

OPISANE PRZEZ

ALEKSANDRA JABŁONOWSKIEGO

WARSZAWA

1910

Skład główny u Gebethnera i Wolffa.

CENA Rb 2.

REGIONALIA
IV C
INFORMACJA 27525 3
94(438).04 A/Z
Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podl.
27527
IV C
Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska
5 11820 000009

Tłocznia Wł. Łazarskiego, Warszawa, Marszałkowska 114.

PODLASIE

(WOJEWÓDZTWO).

TREŚĆ CZĘŚCI III-ej

TOMU XVII (VI).

Str.

X. Ludność 1
I. Ludność wiejska 1
A) Ludność poddana 2
a) Ludność rolna 2
1) Kmiecie 2
2) Ogrodnicy 17
3) Komornicy 22
Ludność łowiecka 24
b) Przemysłowo-rzemieślnicza 25
1) Przemysłowcy 25
2) Rzemieślnicy 28
3) Procederzyści 29
c) Dworska folwarczna 31
Czeladź niewolna 35
B) Ziemianie—szlachta 36
a) Wogóle 36
Stanowisko ich prawne 37
b) O średniej własności 48
Rody o średniej własności 49
c) Drobna szlachta 54
Uczestnicy 61
Przybliżone obliczenie ludności wiejskiej wogóle 76
II. Ludność miejska 78
a) Rolna wogóle 79
b) Przemysłowo-rzemieślnicza 80
1) Rzemieślnicy 80
2) Przemysłowcy 82
3) Procederzyści 82
c) Ludność handlująca 84
Rody możniejsze 85
Żydzi 86
d) Dworska i zamkowa 89
Przybliżone obliczenie ludności miejskiej 90
III. Ludność pośrednia 95

Str.
a) Wójci (i wójtowstwa) 95
b) Bojarowie i słudzy 107
c) Duchowieństwo 115
IV. Przybliżone obliczenie ludności wogóle 117
V. Rozmieszczenie geograficzne zaludnienia 118
XI. Gospodarka 120
1. Gospodarka rolna wogóle 121
a) W królewszczyznach 122
b) We włościach prywatnych 133
c) Bezfolwarczne pasy kraju 135
d) Kmieca 136
e) Miast 136
Uprawa roli 137
2. Gospodarka wypasowa 140
3. Leśna 147
4. Łowiecka 151
5. Pszczelna 156
6. Rybołowstwo 160
XII. Przemysł i Handel 165
I. Przemysł 165
a) Młynarstwo—młyny 165
b) Browary, słodownie, kotły 169
c) Przemysł leśny 171
d) Tkactwo etc. 174
Proceder—karczmy i szynki 175
2. Handel 179
a) Jarmarki i targi 181
b) Eksport—Gdańsk 183
c) Komunikacye—drogi 185
d) Przedmioty handlu 188
e) Komory celne 192
XIII. Stosunki etnograficzne 197
Nazwy osad 199
Nazwiska i przezwy szlachty 221
Żywioł polski 224
Rusczyzna i jej ślady 226
Ślady litewszczyzny 233
Żydzi 234
Tatarzy 235
Obyczaje 236
XIV. Urzędnicy województwa Podlaskiego 242
Dostojnicy duchowni 243
Dostojnicy świeccy 244
Urzędnicy mniejsi 245
XV. Akt ustanowienia województwa Podlaskiego 1520 r. 257

X. LUDNOŚĆ.

Ludność Podlasia rozważanej przez nas epoki nie przedstawiała oczywiście czegoś jednostajnego — pod jakimkolwiekbądź względem. Przeciwnie — urozmaicenie wśród niej niezwykłe: w zakresie etnicznym, wyznaniowym, społecznym etc. etc. Różniła się też niemało względnie do miejsca swego zamieszkania, dzieląc się na wiejską, miejską i pośrednią. I podział ten, jako najbardziej ogólny, zasadniczy, bierzemy tu za podstawę dalszego, więcej szczegółowego rozwinięcia przedmiotu.

I. Ludność wiejska.

Podstawową ludność Podlasia stanowiła ludność wiejska — była ona i liczniejsza i większego rzeczywiście znaczenia. Rozpadała się ludność ta, pod względem społecznym, na dwa wielkie odłamy: poddanych wszelkich kategoryi i drobnych ziemian — szlachty. Pod względem zaś gospodarczym — na rolną wyłączniej, razem z łowiecką oraz przemysłowo-rzemieślniczą i handlującą. Z natury rzeczy odłam gospodarczy pierwszy, wyraźniej zaś dział onego rolny, był znacznie mocniejszy od drugiego; tem bardziej, iż do działu tego należy i drobna szlachta. Sama też *poddana* ludność *rolna* obejmuje: tak kmieci w ścisłem znaczeniu, jak zagrodników i komorników a zarazem czeladź dworską; *łowiecka* zaś — wszelkiego rodzaju myśliwców, rybołowów i bartników. Do ludności poddanej przemysłowo-rzemieślniczej zaliczyć wypada:

młynarzy, gorzelników i t. p., oraz rzemieślników wiejskich; jak do handlującej — karczmarzy. Chociaż dział ten niemniej i w miastach występuje. Natomiast po wsiach trzyma się część znaczna ludności pośredniej, jak: wójci, bojarowie — sługy, nie mówiąc już o duchowieństwie obojga obrządków.

A. Ludność poddana.

Zaczniemy tedy przegląd nasz od ludności poddanej a wśród tej — od rolnej najprzód.

a) Ludność rolna.

Ludność wiejska rolna obejmuje poddanych różnych kategoryi. Zajmiemy się tu przed innemi kategoryą kmieci.

1. Kmiecie.

Wśród ludności poddańczej rolnej kmieciom też należy pierwsze miejsce — tak co do liczby, jak i co do znaczenia. Mają oni niemniej swoją historyę ewolucyi społecznej i gospodarczej, przez jaką na Podlasiu przechodzili. Ale ta historya spleciona ściśle ze stosunkami litewskimi i nie da się prześledzić całkiem odrębnie.

Epokę też w życiu kmiecia podlaskiego, jak wogóle kmiecia na Litwie, stanowi „Ustawa włóczna“ Zyg. Augusta 1557 r. Więc odpowiednio do tego starać się będziemy, ile to się da, uwzględniać ów przedział — chronologiczny a zasadniczy.

Różnica w stanie kmieci przed „Ustawą włóczną“ a po wprowadzeniu takowej w życie spoczywała głównie w tem, iż poprzednio ani obowiązki, ani prawa włościan nie były tak określone, zasadnicza norma ich działków nie była tak ujednostajniona, jak po wydaniu owej Ustawy. Wprawdzie stosowała się ona jedynie do włości hospodarskich, królewskich, ale nie mogła nie stać się wzorem i dla prywatnych majętności.

Charakterystyka stanu ludu poddanego wiejskiego na Litwie wogóle stosuje się bez mała i do Podlasia.

Otóż najprzód, jak to zaznacza znawca tych spraw (Jarosz. „Obr." II, 151, 152):

„Ktokolwiek zajrzy do księgi praw wielk. księstwa, łatwo dostrzeże, jaki los przeznaczyli prawodawcy Litwy dla tej najliczniejszej narodu części. Chociaż bowiem w układ rozporządzeń wszystkich trzech nawet Statutów, a szczególniej dwóch ostatnich, weszły już niektóre przepisy więcej z ludzkością zgodne, jak się to okazuje: w zniknieniu dawniejszych sposobów zostania niewolnikiem, w zastosowaniu wyrazu „niewolnik" jedynie tylko do wojennego brańca, gdy przedtem to miano i czeladzi dworskiej służyło, w udzielaniu pewnej opieki prawa dla czeladzi dwornej i poddanych przywiązanych do skiby i t. d.; wszakże pomimo tego, przy wpływie i przemocy jakie miała szlachta, nie zawsze wola prawa mogła mieć w praktyce zupełny swój skutek. Wprawdzie obok niewolników, czeladzi dwornej i poddanych była jeszcze niemała i wolnych wieśniaków liczba, którzy na pańskich siedzieli gruntach, lecz takich ludzi położenie narażało ich na przykrą nieraz dziedzicom uległość a niedotrzymanie warunków umowy, w interesie szlachty tłómaczone, najłatwiejszy poddawało środek przeistoczenia ich w poddanych. W znaczniejszej części nie uszli tej kolei i bojarowie, chociaż wielu z nich, posiadając dobra ziemskie, równe z nowotworzącą się na wzór polski szlachtą zajmowało miejsce".

Wśród kmieci samych wogóle — najliczniejszą klasę wytworzyli z biegiem rozwoju rolno-gospodarczego i na Podlasiu, jak i na całej Litwie, tak zw. „ojczyce", „ciągli". Byli oni do skiby przywiązani i miejsca pobytu bez woli dziedzica zmieniać nie mogli. Jakkolwiek jednostajnie, co do zasady, uzależnieni, skrępowani, znajdowali się oni w lepszych warunkach w dobrach hospodarskich, skarbowych, niż prywatnych. W pierwszych ciężary ich i robocizny były i mniejsze i ekonomicznemi ustawami (Ust. włóczną) opisane; w majątkach prywatnych zaś nie miały one prawem zakreślonych granic, polegając jedynie na miejscowych zwyczajach. Wogóle przecież chłop „ciągły" różnił się wielce od czeladzi dwornej, niewolnej, a mianowicie tem nadewszystko, że przedaż samej jego osoby bez gruntu ani prawem

wyraźnie dozwolona, ani we zwyczaju była. Obok „ciągłych“ byli poddani „osadni“, trzymający „włóki osadne“ na (określonym) czynszu. (Jarosz. „Obr.“ II, 155—7.)

Wolni Ojczyce przed Ustawą włóczną.

Władali „ojczyce“ działkami swemi dziedzicznie i mieli prawo, za pozwoleniem starosty, sprzedawać je nawet szlachcicowi, który jednak ze swej strony musiał był uzyskać na kupno (oczywiście na własne dziedzictwo) zgodę królewską. (M. L. zap. 14—533.) (Bar. 54.)

Działki ojczyców bywały chyba dość znaczne, bo nabywająca je szlachta obowiązana była służyć z nich konno.

Wysprzedawano się zaś z konieczności — pod przymusem przyczyn tak społecznych, jak ekonomicznych — i ku końcowi drugiej ćwierci XVI-go w. klasa ojczyców szybko poczęła zanikać.

Tak naprz. „ludzie“ drohiccy Jan, Hryń, Hryćko sprzedają swój majątek Sypniewski ziemianinowi drohickiemu Janowi Rosińskiemu, bo do tego stopnia zubożeli, że nie byli w stanie wykonywać swej „służby służebnej na koniu, gdzie się przywidziało posłać ich w potrzebności staroście drohickiemu“ (M. L. zap. 14—605); król potwierdził kupno Rosińskiemu i pozwolił mu odbywać z nabytego gruntu służbę zwykłą ziemiańską. (Bar. 54.)

Albo oto w ziemi Bielskiej — niejaka Andrzejowa Borodzina była „otczyczką“ na pół-służbie w Hodyszewie i na żrebiu w Perkowie; nie była ona w stanie „z tej ziemi służby służyć, też i podaczek dawać, k'temu niektórzy ziemianie tejże ziemi jej nie mało rozebrali, a ona im obronić się nie mogła“, wobec czego postanowiła sprzedać swą ziemię (1529 r.) Aleksemu Jaśkiewiczowi, ziemianinowi bielskiemu, którego król, zatwierdzając tranzakcyę, przeniósł na służbę ziemiańską. Choć w ten sposób, z zanikaniem ojczyców, skupowanych przez ziemian, szczuplał i obszar ziemi hospodarskiej. (M. L. zap. 12—700.) (Bar. 54.)

Mimo wszystko, posiadał tedy kmieć we włościach hospodarskich pewne poważne prawa: bo nietylko trzymał swój działek dziedzicznie i mógł go za pozwoleniem władzy odprzedać, lecz stawał sam przed sądem (chociaż więcej chyba zbiorowo) w obronie swych praw, brał udział w sądach „kopy“ etc. etc. Co więcej—na pocz. w. XVI-go „kmieć“ podlaski, przy zapewnionem

mu „rękojemstwie“ (podobnie, jak na Mazowszu) a za pewną opłatą, przechodzi swobodnie od jednego ziemianina do drugiego, lub też do wielk. księcia czy do miasta (art. 20 prvleju ziemi Biels. 1501 — p. Akty Zap. R. t. I). Tak Kaz. Jag. pozwala podkoniuszemu wileńskiemu Waś. Doroszkowiczowi „u ludzi bielskiego powiatu mianowicie u Szemotyczów, u Nowosielców a u Werweczyców blizko Orli przykupić do swego mająteczku, jaki on tam ma, u kogo na 6, a u innego na 10 beczek ziemi, lecz całego źrebia ani też połowy źrebia nie dozwolił Jkr. mość jemu kupić“. (M. L. ks. zap. VIII; u Lubaws. 399.) Ale tenże król odbiera od ziemianina droh. Pietr. Klimczyckiego ziemię Goledeńską, którą ten kupił, bez pozwolenia królewskiego, u ludzi Drohickiego powiatu Andr. Golednia etc. (M. L. ks. zap. VIII; u Lubaws. 401). W 155.? r. zeznanie przed sądem ziems. droh. „opatrznego“ Wawrz. Myszy etc. przedaży działku jego, zwan. Wasznik, urodzonemu Janowi Iwanowskiemu, pisarz. ziems. droh. (M. L. zap. 13.) Włościanie bronią sami sądownie swych praw: Oto — 1515 r. „ludzie“ hospodarscy włości Drohickiej wsi Czarnej etc. mają sprawę z Michałem Kosińskim o ziemię Moszkowską etc., swoją niby ojcowiznę. (M. L. sąd. I, 108.—Pet. 164). W 1528 r. „ludzie“ bielscy — z księżną Michałową Iwan. Glińską. W 1533 r. poddani sarazcy mają sprawę z doktorem Lisem o „ziemię“ naz. Kowale (M. L. sąd. VIII, 26).

Ciężary, jakim ulegali kmiecie królewscy, były powodem do ciągłych zajść ze starostami i dzierżawcami, usiłującymi zmusić ich do robót na swą osobistą korzyść. Kmiecie, broniąc się, umieli nieraz trafić nawet do samego króla i nie obawiali się skarżyć na takie powagi, jak starosta bielski Chodkiewicz. (M. L. sąd. 52—65.)

Obowiązki włościan były wcześnie już prawem określane. (Działyń. Zbiór praw. Prvl. ziemi Bielskiej 1501 r., art. XIII.) „Czasu Witowta, szczęśliwej pamięci, gdy ku sadzeniu kmiecie byli wezwani (ad possessionem seu locationem kmethones vocabantur), tedy — 14 dni przez 1 rok wszelki kmieć z włóki robił w powiecie“ (Biels.); król Aleks. zaś, 1501 r., „ustanowił, iże wszelki kmieć z włóki na tydzień miał robić 1 dzień, a z półwłóczki na 2 niedzieli dzień. Nadto takowe kmiecie na 4 tłók mają być wezwani w rok“. (Ibid. art. XIII, p. 80.) „I jeśliby

kmieć jakiego ziemianina do inszego ziemianina, abo kniazia wielkiego (króla), abo do miasta chciałby iść, a *rękojem* by zań była, tedy od *stanego* z włóki ma zapłacić kopę groszy ziemianinowi, od którego odchodzi, a *schodolnego* (in ortualium) ma zapłacić półkopy od półwłóczka". (Ibid. art. XIV, p. 89.) „I jeśliby który z ziemian dla lepszego osadzenia kmieci lekczejszą pracę i daninę w swojej ziemi chciałby ustanowić na szkodę pospolitą ziemian, takowy ziemianin, nie chowając takowych ustaw, hospodarowi (królowi) za winę ma dać 100 kóp groszy". (Ibid. art. XV, p. 89, 90.)

Prawo to z r. 1501, starające się ujednostajnić, na ich niekorzyść, położenie włościan, nie zapobiegło ucieczkom poddanych — z dóbr panów mniej zamożnych do możnowładzczych lub królewszczyzn.

Przed wprowadzeniem Ustawy włócznej kmiecie podlascy siedzieli na żrebiach i na służbach. Jeszcze w połowie XVI-go wieku nie rzadko spotykamy się z tymi terminami.

„Żreb" podlaski, jak już wiemy (cz. II-ga, str. 80—82), nie miał stałych, dokładnie określonych rozmiarów a podobnie i „służba". Ztąd więc nie łatwo zdać sobie sprawę z uposażenia kmieci, nie siedzących na włókach. Chociaż brano czasem służbę za równoznaczną włóce. Ale właściwie większego jest znaczenia niejednostajność liczby siedzących na służbie kmieci.

Przed wprowadzeniem Ustawy włócznej kmiecie, siedzący na służbach i żrebiach, dawali bardzo różnorodne daniny. Tak naprz. (Bar. 58): w Kułygach — nadanych Bokijowi, zasłużonemu posłowi do Moskwy, obowiązani byli kmiecie do danin groszowych, miodowych i kunnych; w Szamotkach — Bielskiej ekonomii, dawali dziakło — z przychówku; w Brykach — tejże ekonomii — daninę groszową i miodową (M. L. zap. 25—236); w sąsiedniej Hrynkowszczyznie — pogłówne (hołowszczyznę); w starostwie Drohickiem obowiązani są kmiecie i do robót w lasach królewskich, i do straży zamkowej, i do dawania dziakła. (M. L. zap. 25—236.)

Ale co więcej — istniało na Podlasiu nie tylko wiele rodzai powinności, lecz je kombinowano nawet razem czasami. Byli kmiecie, którzy dawali dziakło, dań miodową i groszową i jednocześnie obowiązani byli do „ciągłej służby". Podlegało temu

naprz. 8 rodzin, siedzących na służbach, nadanych przez króla Aleksandra władyce smoleńskiemu Józefowi.

Dopiero system włóczny wprowadził tu pewną jednostajność w daninach, czynszach i robociznach.

Podług „Ustawy Dworów“ Zyg. I 1529 r. (Dział. Zb. praw, 126, 131; Jarosz. „Obr.“ II, 226, 227) chłopi ciągli odrabiają ciągłą pańszczyznę od wiosny do Szymona Judy. Chłop za opuszczenie pańszczyzny daje barana, jeżeli zaś dalej będzie uporny, cielesnej ulega karze. Dzierżawcy chłopów skarbowych w dziedzicznych swoich dobrach używać nie mają. Dzieckich do chłopów nie mają wysyłać, łupiestwami ich nie uciskać i pilnować, aby słudzy dworscy, jako to: zakaźniki, tiwuny, gumienniki i t. p., nie zdzierali chłopów i odkupów od powinnych robót nie brali.

Podług „Ustawy włócznej“ Zyg. Aug. 1557 r. (art. 19) „stawać do roboty poddanym należy jak słońce wschodzi, zejść zaś — jak zachodzi. A odpoczynku dla tych co z bydłem robią — przed obiadem godzina, a którzy pieszo robią — dla tych odpoczynku w tymże czasie jedynie po pół godziny być ma“. Dalej — „Mosty na miejscach zwykłych poddani mają robić bez mostowniczego, jedynie ze swoim wójtem“; lecz „ciągli“ do tego nie obowiązani (art. 38). „Na stróżę zamków i dworów hospodarskich kolejką poddani chodzić powinni; a z tychże stróżów do koni hospodarskich, gdzie będą stać, do każdej stajni 1 stróż“... (art. 37). „W podwody dalekie abo budowania zamków i dworów poddani hospodarscy powinni i, wedle wielkości czasu, pomieszkania tam i dalekości drogi, mają się składać z 3-ch abo 4-ch włók na 1 wóz abo robotnika jednego... A starostowie i ciwunowie podwód żadnych u poddanych hospodarskich na swą potrzebę, ani przyjacieli swoich brać nie mają, pod utratą urzędu; a urzędnicy ich gdyby je brali na swoją etc. potrzebę, gardło by tracili“ (art. 35).

„Ustawa włóczna“ 1557 r. przepisywała nadto (art. 34): „Przy siołach hospodarskich włóki puste, jako też przyjęte i rozrobione, urząd i rewizor ludźmi dobrymi osadzać mają; z których włók, pokąd się obuduje i włókę uprawi, do lat 2-ch abo 3-ch nie ma więcej dać, za wszystkie powinności, tylko groszy 42, zdjąwszy żyto i jarzynę, a roboty i podwód etc. żadnych“.

„Sprzedać na włóce budowanie i domostwo poddanemu wolno, przed urzędem, przy wójcie i ławnikach, a przez nabywca

zasadziwszy włókę swoją, ciągnąć z nim może wspólnie albo na pustej włóce osiąść".

„A jeśliby w tym urzędzie nie było miejsca i włóki pustej, więc mu do innego imienia hospodarskiego wolno iść, wziąwszy list od urzędu, że dobrowolnie wyszedł, włókę osadziwszy, i uiściwszy się, że nie gdzieindziej idzie tylko do włości (również) hospodarskiej".

„A któryby człowiek, nie opowiedziawszy się urzędnikowi przy wójcie, uciekł z włóki, ziemię tę ze wszem domostwem, co zostanie, inszemu dać (należy), a zbiegłego sam urząd i przez wójta poszukiwać ma; a gdzie go znajdą a wydać ztamtąd nie zechcą, więc prawem tego dochodzić".

„Gdy zaś zbieg prawem zyskany, lubo i bez prawa, wróci— takowych na pustych włókach osadzać; a jeśli za krzywdą od urzędnika i wójta wyjdzie poddany a potem wróci, rewizor stanowi o jego osadzeniu".

„Poddany ubogi, czasów głodnych, zasiawszy na zimę, gdy odchodzi karmić się za wiedzą urzędu, takowemu domostwo i zasiewek nie ma być bran, aż do św. Jana, a nie wróci się do tego czasu, będzie to wszystko oddane innemu, a gdy później wróci, „obchodzień" na pustej włóce osiędzie".

Uposażenie po Ustawie włócznej.

Co do uposażenia kmieci po królewszczyznach, po wprowadzeniu już „Ustawy włócznej" — to można uważać za regułę zasadniczą 1 włókę na rodzinę; chociaż nie rzadkie były wsie, w których uposażenie kmieci waha się od 2-ch do $^1/_2$ włóki.

W starostwach Brańskiem i Surazkiem kmiecie, siedzący na półwłóczkach, stanowili połowę ogólnej ich liczby; pomyślniej przedstawiały się stosunki we wsiach starostwa Knyszyńskiego— gdzie na pocz. 2-ej połowy w. XVI-go osadnictwo nie zostało jeszcze ukończone i ziem do rozdania było więcej, niż chętnych do ich objęcia. (Bar. 61.)

Przy wprowadzaniu Ustawy włócznej — wysokość ciężarów w każdej wsi stosowano do stopnia urodzajności gruntów, które dzielono zwykle: na przednie, dobre, średnie i podłe.

Powinności po Ustawie włócznej.

Dla dania wyobrażenia o powinnościach włościan podlaskich 2-giej połowy w. XVI-go podamy tu parę przykładów z królewszczyzn. Tak oto:

W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara") — powinność włościan z włóki — w siole Sannikach naprz. — takowa: czynszu 12 gr., owsa beczki 2 albo 20 gr., 1 wóz siana albo 5 gr., za stacyę $2^1/_2$ gr., za gęsi, kury, jajca $3^1/_2$ gr., niewodowego 2 gr., 2 dni na niedzielę służyć, a tłók na lato 4, podwody i straże koleją.

W starostwie Knyszyńskiem 1564 r. (Rękop. Bibl. Kras.) w siołach dworu i folwarku Knysz. (f. 58): Powinność z włók ciągłych: „Z włók ciągłych gruntu przedniego, z każdej włóki po gr. 21; za owsa beczek 2 gr. 10, a za odwiezienie gr. 10; za wóz siana gr. 3, a za odwiezienie gr. 2; za gęś, kury i jajca gr. $3^1/_2$; za stacyę gr. $2^1/_2$; za niewody gr. 2; roboty 2 dni w tydzień. A z włók gruntu średniego czynszu po gr. 12; a z podłego—po gr. 8. Takoweż powinności jako i z gruntu przedniego, jako i średniego. Za tłóki gr. 12 i za gwałty beczki żyta ani gr. 10 płacić nie będą; ale tłóki mają robić każdy—z włóki na każdy rok tłók 18, o swem chlebie, to jest tłók 12 za gr. 12, a tłók 6 — za owe dni — o Bożem narodzeniu tydzień, o mięsopuście tydzień, o Wielkanocy tydzień wysiedziane. I nadto o królewskim chlebie robić winni tłók 6; ktemu na gwałty do grobel, do żniwa i ku inszym potrzebom, kiedy się jaka gwałtowna potrzeba trafi, iść powinni. Kiedy się też trafi tu do Knyszyna królowi Jmci przyjechać, tedy na stacyę dla Jkrmci będą powinni złożyć z włók 30-stu jałowicę i baranów 2, z każdej włóki po 1 kuru i po 10 jajec; a tego roku, którego będzie tak stacya wybrana, stacyjnych pieniędzy dawać nie będą. Nadto powinni siano wszystko dworne pokosić i sprzątnąć okrom dnia, uczyniwszy w tem porządek i pomierzawszy sianożęci na wójtowstwa, aby wszyscy jednako robili a w tem szkoda nie była. Ktemu na każdy przyjazd króla Jmci do Knyszyna powinni będą okrom dnia zagotować i sprowadzić potrzeby, jako drwa, owsy, siana, słomy i insze rzeczy, też i stanów (?) poprawiać, jako im rozkażą, a to jedno na pierwszy dzień gotować mają. Też i stróżę wedle dawnego postanowienia służyć mają.

A osadnych: Powinność takoweż w płaceniu czynszu, chyba iż za osadę po gr. 30 płacić powinni, a dni nie robić. Tłók też ani gwałtów robić nie będą; ale za tłóki i gwałty z ludźmi ciągłymi, gdyż ludzi ciągłych według ustawy Jkrmci ku folwarku Knyszyńskiemu nie dostaje, i ktemu dla poprawienia i strzeżenia grobel a stanów, służyć powinni będą. A jeśliby im, z rozkazania króla Jmci na robotę jaką kazano, tedy na każdy tydzień konnemu po gr. 2, a pieszemu po den. 12 z czynszu strącać będą... I w inszych wszystkich rzeczach, wedle ustawy Jkrmci, tak ciągli, jako osadni, w powinnościach swych zachować się będą mieli i zachowani być mają".

Nb. A podobne powinności i w siołach innych dworów i folwarków starostwa Knyszyńskiego.

Po królewszczyznach podstawową normą działków kmiecych, tak ciągłych, jak osadnych, jest włóka; chociaż często na niej 3-ch i 4-ch gospodarzy (uczestników?) siedzi. Tak w starostwie Knyszyńskiem 1565 r. (Inw.—rękop. Bibl. Kras.)

W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara") spotykamy kmieci ciągłych, którzy mają swych potężników (potużników). Tak w siole Jeżowie — Wasil Olisikiewicz trzyma 1-ą włókę sam, 1-ną z „potężnikiem" i 1-ną do młyna wolną.

W reg. pobor. pow. Droh. 1576 r. (Ks. pob. 47) spotykamy często termin „półwłócznik", jakowem mianem oznaczano kmiecia „osiadłego" na półwłóczku szlacheckim, chociaż zdarza się i takowy półwłócznik „wolny".

Jeden gospodarz mógł trzymać włóki na różnych powinnościach zarazem.

Tak naprz. w siole Czarnej wójtowstwa Rudnickiego, Knyszyńskiego dworu (folwarku) 1565 r. (Inw. starostwa Knyszyńskiego — rękop. Bibl. Kras.). „Więcław Milewski z synami trzyma włók 5, który Milewski iż tak wiele włók dzierży nie mógł by tłókom i gwałtom ze wszystkich dosyć uczynić, przeto ze 3-ch włók zupełną osadę płacić ma a ze dwu tłóki i gwałty z inszymi poddanymi służyć będzie powinien". A ten Milewski, podobnie jak niektórzy inni osadnicy tejże wsi Czarnej: Kamieński, Olszewski, Rutkowski, byli to szlachta — prawdopodobnie. Nie inaczej chyba i owi, w siole Kulikówce, dworu Dobrzyńskiego: Borowski— trzymający na miernictwo wolnych włók 2 i na płacie 2, oraz Prószyński, Dzierżek, Strómiło — także szlachta.

Za pewne nadużycia (?) a prędzej za nieuiszczenie z należnych opłat poddani podlegali karze „grabieży".

Tak tedy naprzykład w starostwie Knyszyńskiem 1564 r. (Inw. w rękop. Bibl. Kras. f. 64) we dworze Dobrzyniewskim onego spotykamy zaznaczone: wołów „grabieżnych" z Pogorzałki 10, krów jałowych „grabieżnych" 9, cieląt „grabieżnych" 3, owiec „grabieżnych" 25. Ale też z krów „grabieżnych" ma być poddanemu wrócona 1, bo była niesłusznie wzięta; we dworze Grodziskim zaś (f. 77) owiec „grabieżnych" z Zabiela 25, z Macieszów 12.

Albo też, jak naprz. we dworze (folwarku) Knyszyńskim tegoż starostwa (Inw. rękop. Bibl. Kras.) 1564 r. (f. 43): „Za szkody, które się za nieposłuszeństwem poddanych wołostnych w nierychłem sprzątnieniu z tego folwarku zboża stały, postanowiono, iż wszystka wołość Knyszyńska nagradzają one szkody, z każdej włóki beczkę owsa a po wozu

siana złożyć mają, a co się tycze żyta i grochu, w których się też szkoda stała, to odłożono do nauki Jkrmci".

A podobnież w innych 3-ch dworach tegoż starostwa. Wszakże wójtowstwo Bobrowskie dworu Grodziskiego od zwrotu siana uwolnione, „bo swą część siana w czas sprzątnęli".

Opieka nad kmiećmi (w królewszczyznach).

Rewizorowie (lustratorowie) dóbr hospodarskich, o ile z jednej strony, w sprawach poddanych kmieci dotyczących, przestrzegają pilnie interesów skarbu, o tyle z drugiej — starają się uwzględniać słuszne wymagania i potrzeby włościan.

Tak oto naprz. przy „postanowieniu płatu czynszowego na poddanych włości Augustowskiej", 1561 r. (Bibl. Kras. II, 249, 250), rewizor (A. Pilchowski):

Z jednej strony:

„wziąwszy sprawę, iż tam poddani, od dawnych lat na wolach siedząc, mały czynsz, a nie wedle ustawy, z włók swych płaciwali, postanowił, iż oni poddani, z włók swoich w roku idącym 61, czynsz osadny spełna począć płacić, wedle szacunku gruntów, mają być powinni".

Z drugiej zato:

„a iż ci tam poddani wielkie prace podejmują, roboty i posługi czynią nie małe około roboty leśnej, w podwody jadąc, popławy wożąc, robotę leśną wiążąc dla spuszczenia do Gdańska, które powinności na nie były włożone, że mały czynsz płacili — których powinności i posług ich około tychże robót leśnych gdyż jest i teraz potrzeba i bez nich trudno — za pozwoleniem wójtów i ławników tej tam wołości augustowskiej, imieniem ich takie uczynił postanowienie, iż ci poddani też (same) posługi około robót leśnych jako z lat przeszłych mają wypełniać, za które posługi ich ma im być na każdy rok, z każdej włóki, każdemu z nich z czynszu osadnego wyrażono i odpuszczono po gr. 6 i ktemu od odwożenia owsa do Wilna mają być wolni, jedno (za) ten owies i za odwóz jego, wedle ustawy, płacić im do skarbu wolno być ma.

Z tego ich nie wysławiając, iż grobel i młynów oprawować, siano kosić, stacyę na przyjazd Jkrmci wozić i insze powinności płacić i pełnić, jako insi osadni poddani mają być powinni".

Ciągli i Osadni.

Stosunek ilościowy poddanych „ciągłych" do „osadnych" zmieniał się postępowo na niekorzyść tych ostatnich z szerszym rozwojem gospodarki folwarcznej.

Oto naprz. w starostwie Knyszyńskiem 1564 r. (Inw. starostwa 1565 r. — Rękop. Bibl. Kras., f. 49), w wójtowstwie Rudnickiem, we wsi

Rudzie — z włók 30 ogółem, „25 na osadzie były; ale iż ku zrobieniu folwarku Knyszyńskiego zupełnych ciągłych włók nie było, tedy sioło to na ten czas jest postawione na służbie ciągłej ku folwarku Knyszyńskiemu". W tejże Rudzie 1565 r. „Tomasz Kamieński, który na wójtowstwo na tem siole włók 2 dzierżał a 3-cią na osadzie, dla tego iż wójtowstwo spuścił, tedy włóki 2 na osadzie, jako insi poddani osadni, dzierżeć ma do inszego postanowienia, a z 3-ciej włóki ciągłą służbę służyć ma albo ją puścić.

Wogóle z rozwojem gospodarki folwarcznej pomnażano, ile się dało, włóki na służbie ciągłej, spychając nawet, z trzymanych dotąd włók pod innemi warunkami, posiadaczy dawniejszych.

Tak naprz. w r. 1565 przeniesiono rozproszonych po siołach dworca Knyszyńskiego (Krypnieńskiego) osoczników (Inw. starostwa Knyszyńs., rękop. Bibl. Kras.) na gorsze grunta do jednej wsi Safiejewa.

We włości Augustowskiej 1561 r. poddanych ciągłych jeszcze niema. Co dowodzi — że w późnopowstających osadach nowowytwarzanych włości, jaką właśnie Rajgrodzka w tym czasie była, sadowiła się przedewszystkiem ludność wolna—na czynszu.

Kmiecie wolni.

Pierwotnie wśród ludności wiejskiej nieziemiańskiej, nieszlacheckiej przeważała, podług wszelkiego prawdopodobieństwa, klasa „ludzi wolnych", występująca obok i w przeciwieństwie, licznej niemniej, warstwy „czeladzi niewolnej".

Na Litwie wogóle nosiła ta klasa nazwę „pochożych", jako posiadających swobodę przechodzenia z miejsca na miejsce, od dziedzica do dziedzica — przy zachowaniu pewnych obowiązujących warunków.

Lud ten wolny osiadał na gruntach pańskich (hospodarskich czy ziemiańskich) w rozmaity sposób. Więc oto „na woli" do pewnego czasu, pod warunkiem wypłacenia przy odejściu, za czas wolnego użycia ziemią, robocizną czy pieniędzmi. Albo też bez tej „woli", przyjmując odrazu obowiązek spełniania usług bojarskich lub robocizn kmiecia „ciągłego" — bez zrzeczenia się wszakże praw co do wolnego wyniesienia się, pochożym ludziom służących.

Taki kmieć wolny — jeśli zbiegł z gruntu przed wypełnie-

niem warunków odsługi czy wypłaty należnej na rzecz dziedzica, a potem został napowrót przezeń odzyskany, przechodził w „ojczyca“ — przywiązanego już do skiby (gleby).

Stopniowo jednak klasa ta ludzi wolnych musiała z konieczności zmniejszać się i zmniejszać. Przy warunkach bowiem, pod którymi wolny człowiek mógł zmienić swego pana, ubożsi, nie będący w stanie złożenia swego okupu i wrócenia zapomogi, zwłaszcza po latach nieurodzaju, upadku bydła i t. p., straciwszy swobodę, w ścisłe przechodzić musieli poddaństwo. (Jarosz. „Obr.“ II, 157—8.)

Nie brak też i na Podlasiu do późna licznych przykładów tego. Tak oto: gdy w r. 1563 nadane zostały Mikołajowi Kiszce z Ciechanówca dwa sioła we włości Drohickiej, Stadniki i Sypnie, do których po roku dodano jeszcze Soroczyńce, zajął on na razie grunta tam dworskie jedynie, gdyż poddani dowiedli, iż są „ludzie wolni“. Ale zato zostawiono im do wyboru: ktoby z nich nie życzył pozostać pod nowym dziedzicem, lecz pod hospodarem, może się przenieść „na włóki“ do puszczy Bielskiej. (M. L. zap. 38)

Przybliżone obliczenie kmieci.

Obliczenie dokładniejsze owej najliczniejszej klasy ludności wiejskiej województwa Podlaskiego, a nawet ludności tam wogóle, jaką stanowili niewątpliwie kmiecie — t. j. poddani gospodarze (przedewszystkiem) rolni wszelkich kategoryi — obliczenie, choćby w jednej danej chwili chronologicznej, jest niepodobne wcale. Brak nam potemu pełnego materyału podstawowego. Nie posiadając bezpośrednich wykazów liczby kmieci po włościach, tak prywatnych, jak i królewskich nawet, możemy oczywiście za podstawę ich obliczenia wziąć ilość tam włók. Ale cóż — i takowa nie jest ściśle a równomiernie podawana; co więcej — nie da się oprzeć na wykazach, nie tylko z jednego i tegoż samego roku, lecz niemal z tegoż lat dziesiątka. Poprzestać więc musimy na wynikach zestawień i porównań, obliczając, na podstawie wywnioskowanych już wyżej ilości włók, liczbę głów kmiecych kategoryami: w dobrach królewskich, prywatnych, tak możnowładczych i skromniejszych, ziemian oraz duchownych. Przyczem

za mnożnik na 1-dną włókę bierzemy — głów 12; bierzemy zaś na tej zasadzie, że gdyby się nawet przyznało, iż przeciętnie 6 głów na 1 rodzinę może za wiele, to wyrównywa to się przez wzgląd, że w ogólnym rachunku, na 1 włókę, więcej nieco, niż 2 rodzin, osobliwie drobnoszlacheckich, wypadnie.

Zaczniemy tedy od królewszczyzn.

I tak:

W dobrach królewskich

znajdujemy:

Ziemi	W starostwie (dzierżawie)	Wsi	Wł. osiadł.	Głów
Drohickiej	1580 r.			
	Drohickiem	3	93	1,116
	Mielnickiem	11	523½	6,282
	Łosickiem	8	200½	2,406
		22	817	9,804
Bielskiej	1591 r.			
	Brańskiem	15	240	2,880
	Bielskiem (z leśń.)	66	1,200	14,400
	Kleszczelskiem	12	200	2,400
	Sarazkiem	16	300	3,600
	Tykocińskiem	22	±650	7,800
	Knyszyńskiem z Goniądz. .	75	1,110	13,320
	Rajgrodzkiem z August. . .	25	±900	10,800
		231	4,600	55,200
	Na całem Podlasiu . . .	253	5,417	65,004

W dobrach prywatnych.

Podstawą obliczenia liczby kmieci w dobrach prywatnych (nb. razem z nieznaczną ich ilością w duchownych) będzie podobnież włóka. Znając ilość włók, z łatwością dochodzimy do liczby głów kmiecych. Ale, jak to już wiemy, dokładny obrachu-

nek włók jest niemożliwy; co też i samo obliczenie głów musi robić problematycznem. Wszakże trzeba je dokonać.

Nie będziemy tu oczywiście powtarzać powikłanych zestawień naszych zasadniczych po temu źródeł i przystępujemy odrazu do rzeczy.

Dla różnicy źródeł, inaczej będziemy traktować ziemię Drohicką, inaczej Bielską.

Otóż:

W ziemi Drohickiej.

Dla tej ziemi bierzemy za podstawę obliczenia wykaz poborowy z r. 1580.

Takowy nam podaje:

W pow. Drohickim.

Włók osiadłych ogółem ± 1,400, lecz z tych należy odjąć ± 95 włók starostwa Drohickiego; pozostałe tedy 1,305 włók × 12 dadzą nam = 15,660 głów kmiecych; przeważna część których przypada na dobra możnowładzcze a zaledwie ± 300 a więc $^1/_{52}$ na drobną własność.

W pow. Mielnickim.

Włók osiadłych ogółem ± 1,410, z których, po potrąceniu ± 725 królewskich, pozostanie ± 685, po dodaniu zaś 5 duchownych = 690; co nam da × 12 głów kmiecych ± 8,280; jakowych część przeważna przypada na większą własność a zaledwie głów 140, więc $^1/_{59}$ na drobniejszą.

Zatem w ziemi Drohickiej razem w obydwu jej powiatach w dobrach prywatnych: 15,660 + 8,280 = ± 23,940 głów kmiecych.

W ziemi Bielskiej.

Dla tej ziemi bierzemy za podstawę obliczenia wykaz poborowy z r. 1591.

Takowy nam podaje we wszystkich 3-ch powiatach tej ziemi włók osiadłych w dobrach prywatnych ± 1,055, zatem głów kmiecych tamże ± 12,660, z których ± 780 a więc $^1/_{16}$ przypada na drobną własność, na większą zatem — tylko 11,880 głów. Ale w tym wykazie brakuje danych dóbr Orli i Waniewa, jakowe należy tu dodać z wykazu r. 1577; w którym znajdujemy — dla

włości Orlańskiej włók osiadłych 180, dla Waniewskiej 88; razem 268, co da głów kmiecych ± 3,220, jakowe dodawszy do 12,660, otrzymamy dla ziemi Bielskiej ± 15,880 głów.

Razem tedy w dobrach prywatnych na Podlasiu głów kmiecych ± 39,820.

Ale pomiędzy ziemiańskiemi znajduje się osiadłych włók duchownych ± 365, coby dało głów ± 4,380.

W dobrach duchownych.

Mianowicie:

Obrządku Łacińskiego.

W dobrach biskupów łuckich w ziemi Drohickiej — w 7-miu wsiach włók osiadłych koło 90, a więc głów (× 12) ± 1,080.

W nadaniach probostw: w ziemi Drohickiej — w 3-ch wsiach etc. włók osiadłych 30, a więc ± głów 360; zaś w ziemi Bielskiej — w 22 wsiach dymów 352, co da głów (× 6) 2,112, razem ± 3,550.

Obrządku Greckiego.

W dobrach monasteru Supraślskiego w ziemi Bielskiej — w 7 wsiach włók osiadłych koło 70, głów tedy ± 840.

Działki „osiadłe“ we wsiach drobnej szlachty.

Spotykamy też, jakeśmy tego już przygodnie dotykali, kmieci na działkach „osiadłych“ we wsiach drobnej szlachty, jako tej szlachty poddanych. Oczywiście ilość tych kmieci względnie nieznaczna, są parafie, gdzie ich, jak i samej szlachty drobnej, wcale niema, wreszcie tam gdzie są — są rozproszeni najczęściej na swych, zaciśniętych między szlacheckimi, półwłóczkach lub ćwierciach. Ale co jest ciekawsze właściwie — to, że już w owej epoce, pod koniec w. XVI-ego, drobna szlachta miewa własnych kmieci — po paru czasem, i więcej.

W stosunku do ziem Podlasia — daleko więcej względnie takich kmieci było w ziemi Bielskiej, niż w Drohickiej; z parafii zaś — najwięcej w Trzciańskiej i Sarnackiej.

2. Ogrodnicy.

Ogrodnicy, jako ludność wiejska poddana, zajmują nieco inne stanowisko na Podlasiu, niż gdzieindziej.

Wogóle, jak wszędzie, tak i tu, jest to klasa niżej od kmiecia w uposażeniu stojąca i, jak wszędzie, tak i tu, ogrodnicy czy zagrodnicy etc. występują w dwóch postaciach: ogrodników „z rolą“ („rolnych“) i „bez roli“ czyli „ogrodników“ we właściwem znaczeniu, posiadających ogród jedynie. I takowych też, jednych i drugich, zupełnie już, w zajmującej nas epoce, od kmiecia wyodrębnionych, spotykamy po wsiach — wszelkich i wszelakich kategoryi — w charakterze wszędy jednostajnym, wyjąwszy drobną własność szlachecką, gdzie stanowią coś bardziej szczególnego a charakterystycznego dla Podlasia.

Zanim jednak bliżej tego dotkniemy, zastanówmy się nieco nad samem wytworzeniem się tu owej klasy ogrodników.

Otóż przy początkowem zajmowaniu, przez rodziny wolne czy też przez władzę osadzane, pustek po Jadźwingach, wobec obfitości nowinnej ziemi, nie było potrzeby dla osadnika poprzestawania na ogrodzie, kiedy miał całe obszary przed sobą. Następnie, gdy rodziny sadowiących się czy osadzanych kmieci poddanych, wzmagając się w sobie, musiały się dzielić z konieczności, każda wydzielona w ten sposób nowa odrośl kmiecej rodziny była pewną, w długie czasy jeszcze, stworzenia sobie z łatwością pełnej gospodarki. Dopiero, gdy ludność poddana dostatecznie wzrosła a ziemi nowinnej poczęło brakować, wtedy przyrost rodzin kmiecych musiał poprzestawać na ogrodach — „z rolą“ początkowo, a i „bez roli“ z czasem.

Taki stan rzeczy właśnie zastajemy pod koniec w. XVI-go.

Oto naprz. w parafii Drohickiej — wioseczka do starostwa należąca Wólka, o samych tylko 5-ciu „rolnych“ ogrodnikach jedynie — bardzo późno oczywiście powstała; albo tamże Ruda Plebańska, w której, obok $10^1/_2$ włók osiadł., 5-ciu ogrodników „bezrolnych“ — tych podobnież bardzo późno chyba osadzono (?); a nie inaczej w wiosce szlacheckiej Tunkielach — gdzie jeden ze współdziedziców ma, przy 1 włóce osiadłej, ogrodników rol-

Biblioteka Publiczna w Białej Podl.

nych 3-ch, drugi zaś przy półwłóczku osiadł. równie 3-ch — bo nie mają skąd dać im całych półwłóczków.

Ale pytamy, wobec tego, czemże byli owi 3-ej ogrodnicy rolni u takiego dziedzica, który w swej gospodareczce skromnej posiadał nadto 1 półwłóczek osiadły? — a cóż dopiero zostający w tychże warunkach ogrodnicy bezrolni, jakich tak licznie przy podobnież drobnych gospodarkach spotykamy (szczególnie na szczupłych nadaniach „poświętnych"); niewątpliwie byli to, jak i kmiecie osiadli, nie czynszownicy chyba, lecz pospolici prędzej robotnicy na drobnych gospodarkach—folwarczkach. A że takich drobnych gospodarek, folwarczków było bardzo dużo na Podlasiu, sadowieni tedy przy nich ogrodnicy, z rolą czy bez roli, tem więcej jeszcze przedstawiają odrębną jakąś kategoryę klasy ogrodniczej, wyróżniającą się od typu powszechnego tak charakterystycznemi dla tej krainy cechami.

Stosunek ilościowy dwóch odłamów ogrodników — z rolą i bez roli — między sobą, jako też — ich wogóle do kmieci osiadłych jest bardzo nierównomierny — okolicami, parafiami. Co więcej, jest cała grupa parafii, gdzie ogrodników wcale niema.

Tak oto nie posiada ich cały pas pograniczny ziemi Bielskiej (powiatu Tykockiego głównie) z Mazowszem, po lewej stronie Narwi, mianowicie silnie drobno-ziemiańskie parafie: Kobylińska, Płońska (bez Waniewa chyba?), Sokolska, oraz Wyszkowska (już w powiecie Brańskim). W ziemi zaś Drohickiej, w powiecie Drohickim, po lewej stronie Buga, w par. Jabłonkowskiej koło Wysokiego ich wcale niema; w parafiach mocnie drobnoszlacheckich, jak Rozbicka i Suchożeberska, jedynie na ich „poświętnem" siedzi po kilku (4 i 6) ogrodników bez roli; a po stronie prawej, w parafii Pierlejewskiej — jedyny ogrodnik bezrolny.

W większości parafii, tak ziemi Drohickiej, jak i Bielskiej, występują zarazem obydwa rodzaje ogrodników — rolni i bezrolni, lecz są i takie, w których tylko jeden wyłącznie ich rodzaj widzieć się daje.

Tak naprz. są bezrolni jedynie w ziemi Drohickiej, w powiecie Drohickim — w dobrach Kiszków parafii Węgrowskiej oraz w Jabłońskiej — gdzie, na 7-iu ich, 3-ch siedzi na „poświętnem"; w ziemi Bielskiej wogóle daleko ich mniej — w jednej parafii

Łubińskiej 7-miu, w Bielskiej, Poświęcińskiej i Dobrzyniewskiej po 4-ch zaledwie. Wyłącznie rolni występują — w ziemi Drohickiej — w powiecie Drohickim, w parafiach Mąkobodzkiej i Międzyleskiej, w latyfundyach tamecznych, kilkunastu w parafii Wyrozębskiej i 2-ch w Skibniewskiej. W ziemi zaś Bielskiej — w parafiach: Wyszyńskiej, Dąbrowskiej, Surazkiej i Tykockiej.

Tam — dalej — gdzie obydwa rodzaje ogrodników razem występują, stosunek ich wzajem bardzo nierównomierny.

Tak w ziemi Drohickiej, w powiecie Drohickim: w par. Droh.-Siemiatyckiej, w której najwięcej, i bezwzględnie i w stosunku do ilości włók tam „osiadłych" (118), znajduje się ogrodników wogóle (195) — rolnych jest 6 razy więcej (167), niż bez roli (28); po 4 razy więcej jest rolnych nad bezrolnymi w parafiach, posiadających ich w znaczniejszej wogóle liczbie, jak — Łazowsko-Sterdyńska, gdzie ich 73 (58 : 15) i Skrzyszewska, gdzie 67 (54 : 13) — obiedwie po lewej stronie Buga; po stronie prawej — w parafii Dołobowskiej — na 42 ogrodników ogółem, rolnych (37) 7 razy więcej od bezrolnych (5). Pomijamy taki stosunek—gdzie na 20 i więcej rolnych jest 1 tylko bez roli. Liczba zrównoważona jednych i drugich (po 19-stu) występuje tylko w parafii Ceranowsko-Prostyńskiej. Zato przeważają 4-kroć bezrolni nad rolnymi w parafii Ciechanowieckiej, gdzie ich ogółem 62 (50 : 12), oraz Rudzkiej, gdzie 46 (37 : 9). W powiecie Mielnickim mniejsze różnice liczebne między tymi dwoma rodzajami ogrodników, przy przewadze nieznacznej to jednych, to drugich (naprz. 30 : 20 i 12 : 18), wyjąwszy parafię Mielnicką, gdzie rolnych 3 razy więcej (23:8). W ziemi Bielskiej wogóle, w jej połaci ziemiańskiej, w tych parafiach 10-ciu, gdzie obydwa rodzaje ogrodników występują razem, stosunek ich bardziej równomierny, niż w Drohickiej, z przewagą, w 7-miu z nich, dla rolnych, gdy — bliżej Nurca — w parafii Domanowskiej (gdzie 19 : 28) i Topczewskiej (15 : 18) oraz za Narwią w Dolistowskiej (13 : 16) przeważali nieco bezrolni.

Największa ilość ogrodników znajduje się w parafii Brańskiej (37+23), a potem, oprócz Domanowskiej (47), w Trzciańskiej (32+13) i Rajgrodzkiej (27+15).

Stosunek liczebny ogrodników wogóle do kmieci ziemiańskich, na połwłóczkach siedzących, czyli do tak zwanych włók

„osiadłych", jest podobnież wielce nierównomierny po powiatach i parafiach.

Widzieliśmy już, iż są parafie, w których wcale ogrodników niema, są i takie, gdzie ich bardzo liczba nieznaczna; brak ich zaś tam szczególnie, gdzie włók osiadłych, t. j. kmieci poddanych zgoła nie widzimy — (jak w parafiach: Płońskiej, Sokolskiej, Kobylińskiej — powiatu Suraskiego, ziemi Bielskiej).

W ziemi Drohickiej, w powiecie Drohickim, w parafiach, posiadających znaczniejszą ilość włók osiadłych, stosunek liczby ogrodników do cyfry tych włók przedstawia się, jak 1 do 3, w następujący sposób. Oto po prawej stronie Buga: w parafii Droh.-Siemiatyckiej stosunek ten wypada jak 1 : 1,2, to jest 1 ogrodnik na 1,2 włók, czyli 1 ogrodnik na 2,4 kmieci, w parafii Ciechanowieckiej jak 1 : 1,5 włók, w Dołobowskiej jak 1 : 2,0, w Rudzkiej jak 1 : 3,2; po lewej stronie Buga — w parafii Skrzyszewskiej jak 1 : 1,7, Międzyleskiej 1 : 2,8, Mordzkiej 1 : 3,0, Węgrowskiej 1 : 3,3. W parafiach o mniejszej liczbie włók osiadłych stosunek ogrodników do cyfry tych włók zbliża się już bardziej do równowagi, a zatem więcej ich bywa, niż kmieci: tak w parafii Ceranowsko-Prostyńskiej wypada jak 1 : 1,2, Wyrozębskiej 1 : 1,4, Suchożeberskiej, Sokołowskiej 1 : 1,7, zaś — w Paprockiej, Sterdyńskiej i Jabłońskiej prawie na równi, chociaż w Mąkobodzkiej jak 1 : 3,1, w Ostrożańskiej 1 : 3,2. W kilku nadto parafiach liczba ogrodników takowąż włók przeważa, a czasem liczbę kmieci; tak oto w parafiach Długo-Dąbrowskiej, Kuczyńskiej etc. W powiecie Mielnickim, poza królewszczyznami, stosunek liczby ogrodników do ilości włók—następny a od przeważającego w powiecie Drohickim wielce różny: w parafii Mielnickiej jak 1 : 3,0, Sarnackiej 1 : 4,3, Dziatkowskiej 1 : 4,5, Góreckiej 1 : 9,0, choć w Łosickiej ogrodnicy nieco nawet (20 : $22^1/_2$) przeważają.

W ziemi Bielskiej jeszcze większe urozmaicenie badanego stosunku, niż w Drohickiej. Wogóle, poza królewszczyznami, które tu w rachubę nie wchodzą, w dobrach szlacheckich ogrodników względnie bardzo niewiele. W powiecie Brańskim, w parafii Bielskiej na $337^1/_2$ włók osiadłych tylko ogrodników 4-ch i to bez roli, w Wyszkowskiej wcale ich niema, w Łubińskiej na 10 włók 7-miu, w Brańskiej tylko liczba ich pokaźniejsza, bo 60 na włók 45, w pozostałych 4-ch parafiach tego powiatu przewa-

żają oni wprawdzie ilość, ale tych włók tam niewiele (7 — 22). W powiecie Suraskim stosunek jeszcze gorszy: w 3-ch parafiach ogrodników wcale niema, w parafii Suraskiej na 205 włók 6-ciu tylko, w Poświęcińskiej na 52 włók 4-ch, w pozostałych 2-ch parafiach przeważają wprawdzie nie tylko liczbę włók osiadłych, lecz i kmieci, ale tych włók ledwie tam dostrzedz: $1^1/_2$ i 2. W powiecie Tykockim zato ilość ogrodników po parafiach, wyjąwszy Knyszyńską, gdzie ich nie widać, wszędy jest mniejsza od liczby tam włók — w następującym stosunku: w parafii Trzciańskiej, gdzie ich jest 114, jak 1 : 2,5, w Kalinowskiej, gdzie 100, jak 1 : 3,0, w pozostałych 5-ciu parafiach, uboższych we włóki osiadłe, jak 1 do : 1,2 — i 3,4.

Zastanawialiśmy się nad klasą ogrodników nieco szczegółowiej, bo to związane jest ściśle z trybem gospodarki ówczesnej, tak wogóle, jak i między szlachtą drobniejszą wyłączniej.

Nie możemy też pominąć i tego, że istniały wtedy już, pod koniec w. XVI-go, na Podlasiu całe drobne osady, jedynie przez ogrodników zajęte. Tak oto w powiecie Drohickim: w parafii Drohickiej — Wólka o 5 ogrodnikach z rolą, Lachówka o 14, Leśniki o 2, Krzemień o 17; w parafii Paprockiej — Remboszew o 4-ch bezrolnych; w Międzyleskiej — Wólka Podleśna o 10 z rolą; w Rudzkiej — Targowisk o 6 z rolą i Wilczochy o 6 bez niej. W powiecie zaś Tykocińskim, ziemi Bielskiej, w parafii Dolistowskiej — Jaźwiły o 8 z rolą.

W królewszczyznach.

Podług „Ustawy włócz." 1557 r. (art. 16) „Ogrodnicy przy dworach królewskich mają być, dając każdemu po 3 morgi, a im z tego służyć (należy) po 1 dniu na tydzień pieszo, a żony ich w lecie nie więcej 6 dni do żniwa albo do pełcia będą powinne".

Co do liczby ogólnej obudwu rodzai ogrodników — takową możemy wywnioskować, podobnie, jak w kategoryi kmieci, głównie drogą zestawienia danych, jakie znajdujemy w wykazach pobor. 1580 i 91-go r., z danemi innych lat etc.

Tak tedy:

W ziemi Drohickiej znajdujemy 1580 r.: w powiecie Dro-

bickim — ogrodników z rolą ± 575, bez roli 320, razem = 895; z liczby których w starostwie Drohickiem było ogrodników z rolą 5 (na Wólce) oraz duchownych rolnych 25, bezrolnych 5 ziemiańskich, zatem wogóle 860. Co dałoby × 4 (5) głów = 3,440; w powiecie Mielnickim ogrodników rolnych ± 70 i bezrolnych ± 70, razem = 140; w 2-ch starostwach tu ogrodników wcale niema (komornicy tylko); byłoby zatem × 4 (5) głów = 560.

W całej zatem ziemi Drohickiej ogrodników wogóle 1,000, głów 4,000.

W ziemi Bielskiej znajdujemy 1591 r. we wszystkich 3-ch jej powiatach razem — w dobrach ziemiańskich jedynie: rolnych 234, bez roli 150, razem 384 (choć w r. 1578 — rolnych 348, bezrolnych tylko 30, razem 378); coby dało (± 385) × 4 (5) głów = 1540. W królewszczyznach nadto podano w tymże 91 r. — jedynie we włości Brańskiej ogrodników z rolą 15, zaś w Knyszyńsko-Goniądzkiej 38, razem tedy 53; coby dało × 4 (5) głów 222.

Ogółem więc w r. 1591 w ziemi Bielskiej — ogrodników 438 głów = 1,752.

Nb. Tymczasem gdy podług wykazów z innych lat widzimy, iż we włości Knyszyńskiej było w r. 1564 (Inw. Bibl. Kras. ręk.) ogrodników osiadłych 130, zaś w Goniądzkiej 1571 r. (Ks. pob. 47) ogrodów 32. W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara“ ręk.) przy folwarku Mazurowskim 11 ogrodników, mających po 10 prętów, w Złotoryi 35 na służbie rybackiej — po 1 morgu.

Co zaś do stosunku względnego ilości ogrodników do kmieci „osiadłych“ w dobrach szlacheckich — takowy przedstawia się ± w ziemi Drohickiej — jak 1 : 2,0, w ziemi Bielskiej — jak 1 : 2,7.

Za wyłaczniej ogrodnicze wsie możemy uważać dwie wsie parafii Drohickiej: Krzemień, mający 17 ogrodników z rolą, i Lachówkę — 14; Wólka Podleśna w parafii Międzyleskiej ma ich 10.

3. Komornicy.

Klasa komorników wiejskich jest prawie nieznaczna na Podlasiu: w ziemi Bielskiej zaznaczone są (1591 r.) same „komornice“ jedynie, w ziemi Drohickiej — w powiecie Drohickim na

ogół głów 38 większość (22) komornic, choć w powiecie Mielnickim — na ogół 23 ich 4 tylko.

Wielka zaś pomiędzy ziemiami zachodzi i pod tym względem różnica, że, gdy w ziemi Bielskiej niema parafii bez komornic, w ziemi Drohickiej komorników etc. spotykamy w $^1/_3$ tylko parafii (na 33 ogółem w 11-stu tylko). Pomiędzy powiatami nadto ziemi Drohickiej dostrzegamy różnicę w tem, iż w Drohickim przeważają komornice, w Mielnickim komornicy.

Co do wyróżnień wśród samej tej klasy — poza komornikami i komornicami — żadnych innych na Podlasiu niema; nie widzimy tu nic podobnego, co w poblizkich „ziemiach ruskich" — owych komorników „z bydłem" i „bez bydła" („podsadków" i t. p.). Bo też i nieliczni komornicy podlascy, podobnie, jak komornice, stanowią chyba klasę wyrobniczą wyłączniej, w „pokomornem" u kmieci czy gdzieindziej siedzącą.

Co do rozsadowienia się i liczby komorników — 1591 r. w ziemi Drohickiej, w powiecie Drohickim spotykamy tę klasę: po lewej stronie Buga tylko w 3-ch parafiach z 18-tu: komorników (8) w Paprockiej, komornice (10+3) w Mordzkiej i Przesmyckiej; po prawej stronie, na ogólną liczbę 17, w 5-ciu parafiach z 10-ciu — liczniej w Drohickiej (5 komorników) i Rudzkiej (7 komornic), razem ± 40. W powiecie Mielnickim — na parafii 5, w 3-ch tylko: Mielnickiej i Sarnackiej (gdzie 10+9 komorników) oraz Dziatkowskiej (4 komornic); nadto ± 20 w star., razem ± 43. Ogółem w ziemi Droh. ± 80 (50 komorników + 30 komornic).

W ziemi Bielskiej, gdzie podane same komornice tylko, liczbą ogólną ± 100, przypada z nich na powiat Brański 35 i po 33 na Suraski i Tykocki. Najwięcej ich, bo po 8, widzimy w parafiach: Bielskiej powiatu Brańskiego, w Sokołowskiej — Suraskiego i Rajgrodzkiej — Tykockiego. Dość licznie przytem (3+8+6) występują w owych 3-ch parafiach powiatu Tykockiego i Suraskiego, w których ani włók osiadłych, ani ogrodników niema. Jak tam było w królewszczyznach — nie wiemy.

Licząc tedy na regestrową pozycyę „komornik" po głów 3 (2), mieć będziemy:

w ziemi Drohickiej	80×3	=	głów 240
„ Bielskiej	100×3	=	„ 300
		razem	540.

W stosunku do ilości ogrodników wogóle — komornicy występują tedy:

w ziemi Drohickiej, pow. Drohickim jak 1 aż do 22
„ „ „ Mielnickim „ 1 : 4
„ Bielskiej całej jak 1 : 4 podobnież.

Ostatecznie należy jednak zaznaczyć, że w biegu czasu jak liczba, tak i stosunek komorników do innych kategoryi ludności wiejskiej znacząco się zmieniały. Tak naprz. w reg. pobor. 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 478) podano we wsiach szlacheckich ziemi Bielskiej: komorników 47, komornic ubogich 13.

4. Łowiecka (myśliwska-leśna).

Do tej kategoryi zaliczeni mogą być tacy słudzy królewscy i wielkopańscy, jak: strzelcy, osocznicy albo obławnicy, leśnicy; nadto gajewnicy — pilnujący barci i dani miodowej oraz osocznicy, bobrownicy, pilnujący gonów etc. bobrowych. Wszyscy siedzący na pewnych, większych czy mniejszych działkach ziemi.

Strzelcy — podług „Ustawy włócznej“ (art. 4) mają po 2 włóki, „a służba ich — w łowy i na wojnę“. Przy „pomiarze“ nakazano „strzelców sadzić między ciągłych ludzi, przesadzając inszymi ludźmi, iżby (?) nie pospołu siedzieli“. Istotnie mają też strzelcy po 2 włóki; tak w starostwie Knyszyńskiem 1561 r. — w siole Kulikówce, Hryniewiczach, Romejkach.

Osocznicy — podług „Ustawy włócznej“ (art. 6) mają 2 wł. na „służbę“ — „przy puszczach i łowach“ królewskich; spotykamy ich wszędy po dobrach królewskich: we włości Goniądzkiej 1571 r. we wsi Zubolu — „zaścianek“ o 1 włóce (Ks. pob. 47); we włości Knyszyńskiej 1561 r. — w Długołęce na 1 włóce.

Leśnicy — wszędy po puszczach i lasach. We włości Goniądzkiej 1571 r. — w siole Trzcianem „na leśnictwo“ 1 włóka wolna (Ks. pob. 47).

Do tej kategoryi należeli i *bartnicy*, którzy stanowili właściwie odrębną gałęź kmieci „ojczyców“, a nawet wyżej od „ciągłych“ byli cenieni — w stosunku 40 do 25 kop główszczyzny; zresztą w jednostajnej z tamtymi zostawali zależności od dziedziców (panów). W dobrach skarbowych niekiedy i do służby wo-

jennej pociągani byli („Ustawa włóczna“ art. II; Jarosz. „Obr.“ II, 155.) Taż Ustawa (art. 2) obowiązuje ich do naprawiania mostów.

Rybacy — nareszcie — rzadko tylko w Księg. pobor. wyróżniani: w r. 1580 zaznaczeni — w dobrach szlacheckich ziemi Drohickiej w powiecie Drohickim 11, z których 8 w parafii Drohickiej; w powiecie Mielnickim 2 jedynie.

Stosunek liczebny powyższych kategoryi ludności wiejskiej nie da się oznaczyć; zresztą kryje się ona w rubrykach kmieci „osadnych“ głównie oraz ogrodników z rolą i bez roli.

b) Przemysłowo-rzemieślnicza.

1. Przemysłowcy.

Młynarze.

Wśród ludności przemysłowo-rzemieślniczej po wsiach najliczniejszą chyba jej kategoryę, oddającą się przemysłowi wyłączniej, przedstawiają młynarze. Z pomiędzy nich zaś — młynarze dziedziczni, posiadający zwykle i spory kawał gruntu przytem (włókę i więcej), zbliżeni stanowiskiem do wójtów i częstokroć szlachta.

W r. 1455 oto starosta drohicki Nasuta przyznaje nadanie młyna Przekop zwanego (koło Starczewic) „nobili et honesto Stan. Przekopski molendinatori“; który odstępuje go, „cum pratis, aquis, silvis“, „nob. viro“ Greg. de Zalesie. (Arch. Korcz.)

Podług „Ustawy włócznej“ 1557 r. (art. 23) młynarz ma 3-cią miarkę z mlewa, gdy 2 idą na rzecz skarbu „I z tej 3-ciej miarki powinien młynarz do roboty młyna i spustów mistrzem być i oprawować... A z włóki (trzymanej do młyna) ma do zamku abo dworu, któremu posłuszen, 1 dzień (następnie 2) w tygodniu *ciesielską* robotą służyć“. W królewszczyznach — młynarze, trzymający młyny skarbowe, opłacają się częścią w naturze—odsepem, lub miarki pobierają. Tak w starostwie Knyszyńskiem 1561 r. dają dworowi pewną ilość beczek żyta, z foluszów gotówką płacą. W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara“ f. 6) młynarze (16-stu młynów) obowiązani z trzymanej włóki „na niedzielę 1 dzień z toporem do zamku chodzić“, a podług ustawy króla po dwa.

W dobrach prywatnych podano w r. 1580 w ziemi Drohickiej, powiecie Drohickim: kół wodnych dziedzicznych 10, dorocznych 107, wietrznych 5, folusz. 8; w powiecie Mielnickim: kół dziedzicznych 1, dorocznych 26, folusz. 3.

Ciekawy jest układ, jaki zawarł starosta mielnicki Niemiera Hrymalicz ze swym poddanym Janem, nadając mu dziedzicznie młyn Drażniewski: Jan nie ma płacić z młyna żadnego podatku, ani chodzić na robotę do dworu swego pana w Ostromęczynie; jedynie winien dawać co roku po kopie groszy praskich, nadto po dawnemu ważyć z młyna dla pana po 2 miarki a dla niego 3-cia, nakoniec, jeśli starosta zechce co budować w pobliżu młyna, Jan ma pracować z innymi cieślami, a jeśli się co „skazi" we młynie, albo stół, albo ława, ma sam naprawić. (M. L. zap. 25—212.) (Bar. 56.)

Nb. Takie łączenie służby młynarskiej z ciesielstwem było w owe czasy powszechne w Koronie i Litwie.

Gorzelani etc.

W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara"): we wsi Sannikach „piwowarz" trzyma „na służbie piwowarzckiej" włókę 1 wolną. W reg. pobor. spotykamy „rybak i gorzelnik": tak 1578 r. w Wyszonkach (kościelnych) 2-ch. (Ks. pob. 47, f. 403.) W reg. pobor. 1580 r. „kotły gorzałczane" nie są wcale po wsiach zaznaczane, lecz w miastach tylko.

Słodownicy i miodosytnicy.

W r. 1580 w ziemi Drohickiej — powiecie Drohickim słodownik 1 (w Sitkach), w Mielnickim 4 (w Nosowie i Kisielewie).

Smolarze etc.

Przy dość szeroko rozwiniętym przemyśle smolarskim, osobliwie po puszczach królewskich (np. Bielskiej), klasa ta musiała być dość liczna.

Rudnicy.

Klasa ta na Podlasiu była wcale nieliczna. W starostwie Knyszyńskiem z rudy na rz. Jaskrze, przy młynie tam, rudnik dał 1560 r. do dworu 60 soszników, a 1561 r. ma zapłacić arendę kop 2.

Z odnośnych wykazów Ksiąg poborowych widzimy, iż wśród wyżej zaznaczanych kategoryi przemysłowców wiejskich najpoważniejsze, a można nawet powiedzieć, jedynie poważne, miejsce

zajmują młynarze. Wszystkie inne już są mniejszej siły i drugorzędnego znaczenia. Gorzelnicy, bez mała chyba, wyłączniej do ludności miejskiej zaliczani, podobnie, jak piwowarzy; natomiast słodownictwo i miodosytnictwo za doraźne zajęcie wśród ludności kmiecej i drobnoszlacheckiej uważane. Smolarze w borach mogli stanowić osobną klasę, lecz w reg. pobor. nie zaznaczani oddzielnie. Rudnicy nakoniec nie mogą być na seryo w rachubę brani, gdy rudni na Podlasiu ledwie parę jakie dałoby się znaleźć.

Przybliżone ich obliczenie.

Obliczenie przybliżone przemysłowej warstwy ludności wiejskiej winniśmy poprzedzić wskazaniem normy ilości głów, jaką, w wyniku odpowiednich zestawień ubocznych, przyjmujemy dla poosobnych kategoryi przemysłu wiejskiego.

I tak, poczynajac od kategoryi „młyn“, zaznaczamy najprzód, iż regestra nasze poborowe częściej podają natomiast ilość „kół“ samych, wyróżniając pomiędzy niemi: dziedziczne, doroczne i folusze, nadto wiatraki zrzadka. Otóż na 1 koło dziedziczne, które przedstawia zarazem i pewną gospodarkę pomocniczą, podobnie, jak na folusz, bierzemy głów 6, na koło zaś doroczne, jakowych 2 liczyć można przeciętnie na 1 młyn, głów 3, a tyleż i na wiatrak.

Wobec tego na 1 „kocioł gorzałczany“, jakowych 2 brać można przeciętnie na 1 gorzelnię, podobnie, jak na młyn dziedziczny, wypadłoby przyjąć głów 6.

Inne kategorye przemysłowców wiejskich słabe bardzo liczebnie i ledwie w rachubę wchodzić mogą; a nawet kotły gorzałczane zaznaczane są w naszych reg. pobor. po miastach jedynie.

Tak, że pozostają właściwie do obliczenia młynarze tylko — podług ilości „kół“; że było ich w r. 1580

w ziemi Drohickiej dziedzicz. i folusz. 22, co × 6 dałoby = 132
doroczn. i wiatr. 138, co × 3 dałoby = 414
(± 550) 546,

w ziemi Bielskiej zaś, dla której wykazu nie mamy, gdybyśmy przyjęli podobną liczbę głów, otrzymalibyśmy dla Podlasia ogółem głów 1,100. Doliczywszy zaś ± 200 innych przemysłowców, ± 1,300.

2. Rzemieślnicy.

Przy zamkach i dworach królewskich bywał cały zastęp tak zw. „dwornych“ rzemieślników.

Podług „Ustawy włócznej“ Zyg. Augusta 1557 r. (art. 39): „Rzemieślnicy wszelkiego rzemiosła mają być na 1-dnej wolnej włóce stawieni przez rewizora przy wszech zamkach i dworach hospodarskich wedle potrzeby, a zwłaszcza przy gościńcach i tych dworach, w których częściej (naprz. w Knyszynie) król bywa, to jest: cieśle, kowale, ślósarze, kołodzieje, bednarze, rybołowy, grabarze. A tych rzemieślników nie ma urząd do dworów swoich posyłać, ani robotami swojemi zabawiać“.

Więc też widzimy, iż oto w królewszczyznach:

Bednarze — w starostwie Knyszyńskiem (Bibl. Kras. II) 15.. r., w siole Kalinówce trzymają włók 4, w Dobrówce — 1.

Cieśle — we włości Goniądzkiej 1571 r. (Ks. pob. 47), w siole Potoczyźnie cieśla trzyma wolną włókę. Do ciesielki obowiązani miejscami i młynarze. (M. L. zap. 25 — 212.)

Kowale — w starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara“), w siole Złotoryi „na kowalstwo“ włóka 1 wolna.

Kołodzieje — dostarczający wozów do dworców królewskich; dobrze chyba uposażeni, jeśli tacy Klimowicze i Hrynkowicze mogli przejść (za Zygm. Starego) na służbę ziemiańską. (M. L. zap. 35—206.)

Piekarze — w starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara“), w siole Jeżowie „na piekarstwo“ włóka 1 wolna.

W wykazach poborowych (regestr.) spotykamy bardzo rzadko zaznaczanych rzemieślników wiejskich.

W reg. pobor. włók etc. szlacheckich 1577 r. (Ks. 47 od f. 161) powiatu Bielskiego spotykamy w rubryce — Rzemieślnicy:

W parafii Brańskiej — w Glinniku „komornic“ ubogich 2; w parafii Wyszeńskiej — w Wysz. kościelnych „rzeźników“ 2; w parafii Suraskiej — w Uhowie (plebańskiem) rzemieślników 5, w Juchnowcu 5, w Buźunach 2, w Turośni 2; w parafii Wyszkowskiej — w Tworkach rzeźnik 1; w parafii Bielskiej — w Różnowiźnie 2 rzemieślników — cieśla i kowal, w Kaleczycach kowal 1, w Łoknicy 1 rzemieślnik; w parafii Rajgrodzkiej — w Sasinach bednarz 1, w Toczyłowie bednarz 1, w Grabowie kowal 1.

Ogółem w r. 1578 (Ks. 47 f. 478) podano we wsiach szlacheckich ziemi Bielskiej rzemieślników 109 (+ (?) kowali 2); zaś 1580 r. w ziemi Drohickiej — powiecie Drohickim rzemieślników 20, Mielnickim — 17.

Przybliżone ich obliczenie.

Ile z powyższych danych widzimy — w królewszczyznach rozdawano włóki pod obowiązkiem wykonywania, na rzecz zamku czy dworu, pewnego określonego rzemiosła. Gdyby więc notowano to ściśle, można byłoby, tam przynajmniej, obliczyć ilość nie tylko rzemieslników wogóle, lecz — co więcej — podług poszczególnych ich zatrudnień. Ale właśnie — notowania te robiono doraźnie tylko, częstokroć nie wyróżniając wcale włók rozdanych na rzemiosło i podając takowe w sumie włók ogólnej. To zaś uniemożliwia zupełnie wszelakie nawet obliczenie porządne.

Chyba gdybyśmy, ośmieleni wynikami doraźnych zestawień oderwanych, dając się unieść rachunkowi prawdopodobieństwa, poważyli się na pewną uboczną kombinacyę. Oto, gdybyśmy naprz. przyjęli za normę 1-go rzemieślnika (na 2 wsi) na włók 20.

A wtedy otrzymalibyśmy:

	przy włók.		rzemieśl.		głów
w ziemi Drohickiej	6,563	=	+ 330	=	1,320
w ziemi Bielskiej	7,413	=	+ 370	=	1,480
na Podlasiu		razem	700	=	2,800

3. Procederzyści.

Przybliżone ich obliczenie.

Wśród ludności wiejskiej bardzo nicznaczna tylko jej cząstka oddawała się procederom, noszącym cechy handlu. Do tej klasy należeli przedewszystkiem karczmarze z szynkarzami; szczególnych zaś jakich przekupni wiejskich, za wyjątkiem solników może, wcale nie spotykamy.

Karczmarze.

Nie posiadając w reg. naszych pobor. porządnego wykazu ilości „karczem", nie mamy tez możności należytego obliczenia warstwy ludności wiejskiej, oddającej się karczmarstwu, to jest karczmarzy z ich czeladzią; co zarazem da się też powiedzieć o szynkach i szynkarzach.

Chyba żebyśmy się zgodzili na przypuszczenie, że, przy zdrobniałości wiosek podlaskich, co 3-cia wieś tylko mieć mogła karczmę czy szynk; a w takim razie, przyjąwszy na rodzinę karczmarza z czeladzią głów 6 przeciętnie, mielibyśmy:

	przy wsiach	karczem	głów
w ziemi Drohickiej	643	214	1,285
w ziemi Bielskiej	± 590	197	1,180
		=	± 2,465

Procederzyści po wsiach łączą częstokroć rożne zawody; spotykamy też w reg. pobor. (naprz. 1578 r.—Ks. pob. 47, f. 400 etc.) zacznaczanych między poddanymi „karczmarz i rzeźnik", „rybak i gorzelnik", „krawiec i kuśnierz", „karczmarz i gorzelnik".

W reg. pobor. spotykamy wyrażenia karczmarz „ustawiczny" — tyle co nie doraźny — 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 400 etc.)

Karczmarz często sam „piwo warzy i gorzałkę pali" i takowe „przedaje, szynkuje".

W r. 1580 w powiecie Drohickim, parafii Węgrowskiej czopowe od „przekupu" piwa, w parafii Skibniewskiej—od „szynku" gorzałki. W r. 1578 poborca ziemi Bielskiej (Ks. pob. 47, f. 391) skarży się, pom. inn., iż „żydzi ustawicznie po wsiach karczmy mają i piwa, miody warzą" — nic do skarbu nie opłacają.

Miejscami po wsiach szlachta karczmarstwem się bawi. W ziemi Bielskiej 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 400), w parafii Bielskiej: w Niwicach — Hryniewicz etc.

Karczmarze bywają zarazem i rzeźnikami—1578 r. (Ks. pob. 47, f. 400 etc.)

Solnicy, jako kmiecie właściwie opłacający solą, trzymają „włóki solnickie", w rachunek tedy osobny tu nie wchodzą. Spotykamy ich 1571 r. we włości Goniądzkiej (Ks. pob. 47): w siole Zubolu, w którem trzymają 3 włóki, w Hornostajach wł. 2.

c) Dworska, folwarczna.

Przybliżone obliczenie.

Osobną kategoryę ludności wiejskiej stanowi czeladź dworska, folwarczna; razem ze swym zarządem gospodarczym oczywiście.

Pod koniec zaś w. XVI-go było już na Podlasiu, nietylko po starostwach i dzierżawach królewskich oraz dobrach, litewskich tam głównie, możnowładzców, lecz w posiadaniu ziemian średniej zamożności, sporo folwarków i folwarczków.

W dziedzictwach, większych i mniejszych, ziemian tej ostatniej kategoryi, t. j. średniej zamożności, niełatwo obliczyć powstałych tam z czasem gospodarek folwarcznych, a zatem — i takowych obsługi, czeladzi. Istniało wśród nich zapewne niemało urozmaicenia—utrudniającego oznaczenie nawet normy jakiejś pośredniej. Łatwiej daleko byłoby przeprowadzić obliczenie ludności folwarcznej w dobrach wielkopańskich, gdybyśmy mieć mogli inwentarze wszystkich tych dóbr z jednej jakiej doby; ale wątpimy, czy to możliwe. Więc poprzestać tu musimy na wywnioskowaniu z zestawienia oderwanych przykładów.

Za podstawę tedy wszelakich wniosków i obliczeń weźmiemy królewszczyzny, dla których mamy i więcej danych i dane pewniejsze, i rozejrzymy się pilniej naprzód w ich zakresie. A potem dopiero, znalazłszy już jakiś grunt, zwrócimy się też ku dobrom szlacheckim wogóle.

Rozejrzmy się tedy

W królewszczyznach.

Podług „Ustawy włócznej“ 1557 r. (art. 20)—po folwarkach hospodarskich „w gumnach ma być gumiennik, poddany w tejże włości osiadły, człowiek dobry etc., który na tę służbę gumienną ma mieć włókę od czynszów etc. etc. wolną“. W starostwie Knyszyńskiem 1561 r. w siole Krypnie gumiennik ma przecie $^1/_2$ włóki tylko, w Brzozowej zato 1 włókę, w Zabielu 1.

Przy każdym folwarku (art. 21) mają być dworniczki — dla pilnowania nabiału etc. Takowa ma pobierać 2 kopy groszy, 4 beczki żyta „na wychowanie".

Odpowiednio do tego, ludność folwarczną pospolicie stanowili: sami posiadacze, dzierżawcy, czy też rządcowie folwarków etc. ze swemi rodzinami oraz czeladź folwarczna. A więc: dwornik (urzędnik), dworniczka, woźnice, pastuch, leśnik i t. p.

W ostatecznym wyniku — głów ± 15 na 1 folwark przeciętnie.

Norma.

W lustracyach starostw, podanych w Części I-ej „Podlasia" (od str. 172), nie posiadamy wykazu folwarków, oraz wójtowstw w nich, we wszystkich starostwach. Mamy bowiem takowe jedynie dla starostw ziemi Bielskiej: Bielskiego, Tykocińskiego, Knyszyńskiego i Goniądzkiego; w leśnictwie Bielskiem i dzierżawie Augustowskiej — wójtowstwa tylko, w pozostałych starostwach ziemi Bielskiej a podobnież i w 3-ch Drohickiej — wsie jedynie.

Dla wywnioskowania tedy ilości folwarków a następnie i ludności wiejskiej dworsko-folwarcznej w dobrach królewskich pod koniec w. XVI-go nie mamy innego wyjścia, jak wyprowadzić w starostwach, w których wskazane są folwarki, przeciętną ilość wsi na 1 takowy i ową przeciętną zastosować do innych starostw, znając z góry liczbę wsi ich obszarem ogarniętych. Ale cóż — nie prowadzi to nas do celu: termin „folwark", używany w ówczesnych lustracyach, wyraża coś więcej, niż znany nam, upowszechniony następnie — i wątpliwa, czy może służyć za podstawę jedyną obliczań. Bo co to za „folwarki" owe 3—starostwa Bielskiego, z których jeden tylko Hołowieski, mający 3 wsi w 2-ch wójtowstwach, może być uważany za normalny, z dwóch zaś innych: Stołowacki obejmuje 21 wsi w 8-miu wójtowstwach, a Hużykowski — wsi 16 w 4-ch wójtowstwach; a które to 2 „folwarki" występują gdzieindziej słusznie jako „klucze". A niewiele inaczej w starostwie Knyszyńskiem (podług „Inwentarza imienia Knyszyńskiego i Goniądzkiego" 1574 r.—ręk. Bibl. Kras.); oto z 5-ciu tam folwarków na 37 wsiach, w 9 wójtowstwach, folwark Knyszyński (Krypnieński) obejmuje wsi 12 w 3-ch wójtowstwach,

a Dobrzyniewski 10 wsi we 2-ch wójtowstwach. Pojęciu tedy normalnemu „folwark“ prędzej odpowiada zaznaczane w lustracyach „wójtowstwo“ — i gdyby wyprowadzona, ze wszelkich dat odnośnych, przeciętna ilość wsi i włók na 1 „wójtowstwo“ odpowiedziała powszechnemu pojęciu „folwark“, przyjąć moglibyśmy „wójtowstwo“ za odpowiedniejszy równoznacznik takowego.

I tak oto znajdujemy:

w starostwie	wójtowstw	wsi	włók
Bielskiem	13	40	1,343
Tykocińskiem . . .	4	18	397
Knyszyńskiem . . .	9	37	1,004
Goniądzkiem	4	21	314
Augustowskiem . . .	3	13	465
W leśnict. Bielskiem .	4	13	371
	37	142	3,894

Co nam da przeciętnie na 1 wójtowstwo wsi ± 4, włók ± 105; a zarazem upoważnia nas przyjąć cyfry te za przeciętną normę folwarków po królewszczyznach Podlasia. Tem pewniej, ile że nawet „Ustawa włóczna“ wskazuje (art. 7) na podobną normę, polecając: „w wójtowstwie każdem ma być włók 100, mniej więcej, według przyległości, chociażby 2 i 3 sioła i więcej złączyć przyszło.“

Mając przeciętną liczby wsi i włók na 1 folw., jako termin którym obejmujemy tak folwarki większe („dwory“), jak i drobne folwarczki z wójtowstw powstałe, gdy się zna przytem ilość wsi i włók wogóle w dobrach królewskich Podlasia, śmielej możemy przystąpić do wywnioskowania ich (większych i drobnych zarazem) przybliżonej liczby.

Otóż — wobec tego, że starostwa Podlasia, razem wzięte, obejmują ogółem wsi 253, gdy podzielimy cyfrę tę przez (przeciętną na 1 folwark) 4, otrzymamy wypadkową, jako domniemaną liczbę folwarków i folwarczków, 63; że zaś posiadają włók ± 6,370, to, podzieliwszy cyfrę tę przez 105, otrzymamy ± 60. Zatem mielibyśmy dla królewszczyzn całego Podlasia folwarków z wójtowstwami do 60. Z których niewiele więcej nad 6 folwarków przypadło na ziemię Drohicką.

Wielkość folwarków samych była oczywiście bardzo nierówno-

wnomierna, a więc i liczba obsługi. Przecięciowo można jednak przyjąć 15 głów na 1 folwark.

W królewszczyznach ilość folwarków sięga 60, którą też cyfrę pomnożywszy przez ± 15, jako przeciętną głów obsługi w 1 folwarku, będziemy mieć ogółem głów ± 900.

W dobrach prywatnych.

Przy obliczaniu, trybem rachunku prawdopodobieństwa, ilości folwarków w dobrach prywatnych, nie trzeba zapominać, iż poza włościami możnowładczemi napewno już ich wcale niewiele, — drobne przytem folwarczki po większej części; a co ważniejsza — że przecie jest sporo parafii, w których albo zgoła poddanych osiadłych niema, albo jeśli są, to w liczbie tak nieznacznej, że tam o założeniu folwarku mowy być nie mogło.

Takich zaś parafii było aż 15 na Podlasiu; obejmowały zaś one 324 wsi szlacheckich razem, mianowicie:

w ziemi Drohickiej parafii 7 o wsiach 138 z 520 szlach.
w ziemi Bielskiej parafii 8 o wsiach 186 z 430 szlach.

po odjęciu których to z ogółu, byłoby 1,021 — 324 = 697. Tak, że tylko przy obliczaniu ilości folwarków uwzględnić należy 697 wsi; w ziemi Drohickiej 473, w Bielskiej 224.

Z kolei występuje jednak zapytanie: na ile wsi, z powyższych, 1 folwark prywatny liczyć można?

Dla odszukania podobnej normy (w przybliżeniu) zrobimy parę zestawień, opartych na danyeh faktycznych. Oto więc widzimy naprz. we włościach możnowładczych:

w ziemi Drohickiej we włości Woźnickiej folwark. 4 na wsi 12
„ Bielskiej „ Boćkowskiej „ 3 „ 10
a więc folwarków 7 na wsi 22

Co dałoby 1 folwark nieco więcej, jak na 3 wsi — nawet ± na 4, podobnie, jak w królewszczyznach; że zaś mamy wsi odnośnych 697, podzieliwszy je tedy przez 4, mieć będziemy ogółem folwarków prywatnych ± 175, jaką to liczbę, gdy pomnożymy przez 15, otrzymamy ogółem głów ± 2,625: w ziemi Droh. 1,785, w Biel. 840.

Do czego dodać możnaby 30 (8+22) wsi duchownych, a więc folwarków 7, głów koło 100.

Co zaś do służby dworskiej w ściślejszem znaczeniu, jako służby pańskiej, to ponieważ na ówczesnem Podlastu „dwory“ królewskie (starostów etc.), jako też i możnowładców, bez względu, czy w nich stale mieszkali, czy nie, znajdowały się pospolicie w miastach i miasteczkach, obwarowane odpowiednio, więc służbę ową do ludności tych ostatnich zaliczymy.

Czeladź niewolna.

Warstwa ta ludności wiejskiej, znana na całej Litwie i objęta jej prawami (statutami), występuje przed Unią 1569 r. i na Podlasiu. „Zakupni“ miewają tam nawet mieszczanie, widzimy to naprz. ze sprawy mieszczan bielskich (koło 1515 r.), Iwana Sieheniewicza z wójtem Rusinem. (M. L. sąd. Pet. II, 189.)

Jaka pierwotnie między niewolnikiem z wojennego brańca a czeladzią dworną (zwaną inaczej — własną, domową, niewolną, ze względu zaś na jej pochodzenie i prawo nabycia — kupną, pojmaną, ojczystą, macierzystą) zachodziła różnica, trudno oznaczyć. Czeladź ta nietylko imię „niewolników“ początkowo nosiła, póki jej Statut raz na zawsze „czeladzią“ nie przezwał, ale nadto prawa panom do niej przyznane, nawet i po owej zmianie, daleko rozciąglejsze, niż do poddanych, miały granice. Ta bowiem czeladź, w całem znaczeniu tego wyrazu, była z osoby własnością panów: wolno ją zatem było pojedyńczo przedawać i, bez względu na dawność i odległość miejsca, zbiegłą poszukiwać. Z czasem wszakże osadzanie niewolników, ich potomstwa i czeladzi dwornej, w miarę wzrostu rolnictwa i lepiej poznanych jego korzyści, przez samych dziedziców ziemskich uskuteczniane, sprawiło, iż klasa ta, tym sposobem, w poddanych „ojczyców“ zamieniająca się, zanikła faktycznie. (Jarosz. „Obr.“ II, 153—155.)

W królewszczyznach — podług „Ustawy Dworów“, wyd. przez Zygmunta I 1529 r.: Czeladź niewolna, mająca swoje „przyrobki“ i „bondy“ (przysiewki), „obychody“ i domy (chatę z ogrodem), otrzymuje „miesiączyny“ (ordynaryi) po półtory kopy żyta na rok, inni zaś niewolnicy, którzy tego wszystkiego nie mają, biorą 4 razy do roku po beczce żyta — i ten wydział zboża nazywa się „berło“ (—od brania?). (Jarosz. „Obr.“ II, 225.)

B. Ziemianie — szlachta.

Drugi dział główny ludnosci wiejskiej, wobec ludności poddanej wszelkich kategoryi, stanowią ziemianie—szlachta.

Nie przedstawiają i oni jednolitego zastępu, nawet po wyłączeniu z niego, jakeśmy to już zrobili (p. Cz. II), możnowładztwa, wynoszącego się ponad zakres ludności wiejskiej, lecz rozpadają jakby na dwa odłamy jeszcze, wprawdzie o bardzo ruchomym przedziale, ale zawsze odłamy, mianowicie: ziemian posesyonatów średniej własności (z poddanymi) i drobnej szlachty zagrodowej.

Więc też odpowiednio do tego, i my tu, po daniu ogólnego zarysu, dotyczącego ziemian bez różnicy, uwydatnimy obydwie owe kategorye, jedną po drugiej, z osobna.

Zaczniemy od ziemian wogóle.

a) Wogóle.

Nazwa ziemian na Podlasiu wogóle, zapożyczona z Polski, występuje bardzo wcześnie — nb. w aktach Metr. Lit. — „Ziemianie“ drohiccy Nagórka i Szpica 1489 r. odpowiadają przed królem z powodu skargi na nich Litawora Chreptowicza, że jakoby na ziemi z dóbr jego przywłaszczonej, Wyszkowie i Mukobodach, „dwory sobie urządzili i pasznie rozorali“. (M. L. zap. IV; Lub. 535.) Wyrok w. ks. Aleksandra 1495 r. rozstrzyga w sprawie „ziemian drohickich“ Wodyńskich z Pogorzelskimi „o grunta i granice“; przyczem zaznaczeni, jako świadkowie, „ludzie dobrzy ziemianie Lachowie i Ruś“. (M. L zap. V, 6; Lub. 535.) Król Kazimierz Jagiellończyk nadaje ziemianinowi mielnickiemu P. Sarnackiemu (?) wójtowstwo w Hołowczycach i 3 włóki ziemi. (M. L. zap. IX; Lub. 535.) „Ziemianom“ bielskim w. ks. Aleksander 1501 r. zapewnia też same prawa, jakie dane już były ziemi Drohickiej. (Akty Zap. R. I, nr. 189; Lub. 535.) Chociaż w nadaniu 1507 r. kr. Helenie zamku Bielska z jego powiatem, zamiast ziemian, występują (znów jeszcze) bojarowie bielscy. (Akty Zap. R. II, nr. 8; Lub. 535.)

Na początku w. XVI-go występuje też, równie z Polski zapożyczony, termin „szlachta“. Tak tedy w sporze 1522 r. z Radziwiłłami przeciwnicy ich występują, bez różnicy, jako goniądzcy — bojarowie, ziemianie, szlachta. (Archeogr. Sbor. S-Z-R. t. I, nr. 12, 13, 14.)

Jednocześnie wszakże trzy te termina poczęły się niejako różniczkować, wyodrębniać: pierwszy z nich najrychlej wyosobnił się, przybierając coraz wyłączniej specyficzne swe późniejsze znaczenie; drugi dość długo nosił w sobie pośrednie i pośredniczące znaczenie, nim się w końcu zlał całkiem z ostatnim.

Ale mimo takowego zlania się, nie towarzyszyło temu zupełne ujednostajnienie się w łonie samego ziemiaństwa. Nie mamy tu oczywiście na myśli możnowładców zgoła, ku którym pochylali się i średniej zamożności dziedzice, lecz rzeszę ziemiańską wogóle z najuboższą drobną szlachtą razem.

Aż do samej Unii lubelskiej (a nawet i nieco dłużej) przestrzegana być miała nadto, z zasady, wśród stanu ziemiańskiego różnica pomiędzy szlachtą, używającą prawa polskiego i samorządną, a taką, co niby szła z bojarstwa czy tylko w bojarski porządek dała się zagarnąć i zostawała pod przysądem czy to dzierżawców włości hospodarskich, starostów, czy też „panów“, w obrębie dziedzicznych dóbr których trzymała ona swe działki. Życiowy zaś stosunek dwóch tych, odmiennych do pewnego stopnia, kategoryi ziemiaństwa wyrażał się, pomiędzy innymi, w tem, że pierwszą z nich możnowładcy litewsko-podlascy starali się sprowadzić na poziom drugiej, ta zaś usiłowała wydźwignąć się z pod ich przemocy i zrównać się w swobodach z pierwszą.

Przyjrzyjmy się temu stosunkowi życiowemu, tej grze społeczno-politycznej nieco bliżej.

Stanowisko ich prawne.

Ziemianie—szlachta, z żywiołu mazowieckiego złożona, wnosząc z sobą na nowosiedla w pustoszach, przez Jadźwingów opuszczonych, własne swoje pojęcia i przyzwyczajenia prawne, jakowe żywiła i dalej, zostając od czasu do czasu pod władzą bezpośre-

dnią dawnych swych panów — książąt mazowieckich, zagarnięta ostatecznie, choć stopniowo tylko, przez Litwę, starała się też utrzymać i ubezpieczyć prawa swe domowe i zwyczaje również i pod nowem zwierzchnictwem. I to tem bardziej, ile że prawa polskie zapewniały jej — tej szlachcie — daleko większe swobody, niż ówczesne litewskie, na feudaliźmie oparte. Ta zaś wyższość prawa polskiego, ze względu na zawarowywane przez takowe swobody obywatelskie, jednała mu szczerą przychylność też i bojarsko-ziemiańskiego tłumu ruskiego żywiołu na Podlasiu, co rad był podobnież uwolnić się z więzów litewskiego możnowładztwa. Wobec których to aspiracyi, polityka samych w. książąt z rodu Giedymina, dla tem pewniejszego utrzymania się przy posiadaniu Podlasia, wciąż zagrażanego przez uroszczenia książąt mazowieckich, nie mogła być wcale odporną; skutkiem czego ziemiom podlaskim, jednej po drugiej, przyznawano bez wahania polskie prawo wolności. Tak 14..? r. otrzymuje takowego potwierdzenie najprzód ziemia Drohicka (z powiatem Mielnickim), a następnie w r. 1501 ziemia Bielska.

Bo też ziemianie podlascy krwi mazowieckiej, szczególnie w pasie, dotykającym rębów samego Mazowsza bezpośrednio, tak ze strony ziemi Drohickiej, jak i Bielskiej, zespoleni byli, bez przerwy, najściślejszemi węzłami najbardziej realnych życiowych stosunków ze społeczeństwem swem macierzystem.

Dowodem tego, pomiędzy innemi, niech służą owe liczne urzędowe tranzakcye, zapisywane w aktach ziemskich Mazowsza: wizkich, łomzieńskich, zambrowskich, ostrołęckich nawet — jakby w aktach własnego Litewskiego Wielk. Księstwa—i od daty najwcześniejszej aż do samej Unii.

Oto więc aktykują (p. Herb. Kapicy):

W aktach ziemskich Łomzieńskich:

1421 etc. Sikory
21 „ de Kulesze
22 „ Buczyńscy
32 Świejko de Prostynie
35 de Dworaki
36 etc. Kropiwniccy
38 „ Prostyńscy
40 „ de Kłoski
41 Jabłonowscy
1443 Prószeńscy
44 etc. de Wnory
44 „ Pajewscy
45 „ de Kobylino
46 „ de Garbowo
65 „ de Truskolas
65 „ de Piętki
71 de Gołasie
75 Grodzki

1475 Kurzyna
79 Jabłońscy
1500 de Wróble
00 Czarnowscy
1503 de Faszcze
04 etc. Bruszewscy
13 „ Niecieccy

W Zambrowskich:

1444 etc. Bruszewscy
44 Czajka
44 de Garbowo
44 de Kłoski
44 etc. de Piszczaty
44 „ de Wnory
46 „ de Sikory
47 de Kulesze
49 Jabłonowscy
49 de Kobylino
1449 de Krasowo
49 Krzyżewscy
56 etc. de Truskolas
1505 „ de Wróble
06 de Płonka
09 etc. Czarnowscy
13 de Gołasie
27 Perka
27 Kruszewscy
28 Jabłońscy

W Wizkich:

1452 de Kobylino
54 etc. de Kulesze
64 Łapy (Łapińscy)
1482 etc. de Zajki
1526 Leśniewscy
54 Grodzcy

W Ostrołęckich:

1459 etc. Buczyńscy
1527 Kruszewscy

Dodać też jeszcze należy, iż, mimo rozdziału politycznego, niejedna rodzina szlachecka posiada jednocześnie dobra na Podlasiu i na Mazowszu. Tak — Świejkowie między r. 1438 a 80, Szorcowie 1532 r.

Ale natomiast inne wcale, niż szlachta gniazdowa krwi mazowieckiej, ciesząca się prawem polskiem, zajmowali stanowisko społeczne ziemianie siedzący na prawie feudalnem — czy to w dobrach hospodarskich (królewszczyznach), czy możnowładczych.

Musimy też przy okoliczności dodać, iż pewne rody niezależno-ziemiańskie (nie możnowładcze) ulegały prawu litewskiemu; tak — Lewiccy, Wahanowscy, Jeśmanowie i inni.

Drobni ziemianie, mieszkający w obrębie możnowładczych włości, posiadanych na prawie feudalnem, ulegali, przed Unią, bezpośredniej władzy zwierzchniej swych panów; zwani przez nich urzędownie „nobiles subditi", „bojares nostri subditi" i przeciwstawieni szlachcie wielko-książęcej. Jak naprz. we włości Goniądzkiej — Radziwiłłów i innych. (M. L. zap. XVIII, 5, 15; Arch. Sbor. I, 13.)

Ziemianie tacy obowiązani byli stawać pod chorągwią, nie powiatową, lecz swych zwierzchnich panów; podlegali ich przy-

sądowi i byli ograniczeni w swobodnej dyspozycyi swemi działkami. Była to zależność przecie zgoła nie osobista, zależność uwarunkowana posiadaniem ziemi, którą niezadowolony mógł swobodnie opuścić. Drogą przemocy umieli możnowładcy zmuszać nawet okoliczną hospodarską szlachtę do dobrowolnego poddania pod swą zwierzchnią władzę (Radziwiłłowie naprz. goniądzcy), przez co zyskiwała ona ich potężną opiekę. (M. L. sąd. IV, f. 303.)

Poddawano się też panom dobrowolnie i dla zubożenia i niemożności stawania pod chorągwią powiatową. Tak w powiecie Drohickim bojarowie Soroczyńscy Kiszkom. (M. L. zap. XXV, f. 240.)

W dobrach królewskich, gdy król nadawał jakąś włość, większą czy mniejszą, na dziedzictwo komu z możnowładców, ziemianie w niej osiedli, jeśli nie życzyli podlegać nowemu panu, obowiązani byli opuścić działki posiadane. Taki, pom. inn., wydany 1529 r. nakaz Zygmunta I ziemianom włości Goniądzkiej, nadanej 1509 r. Radziwiłłom. (In. Ryk. f. 365.)

Ponieważ poddaństwo lenne ciężyło nie na osobie, lecz na ziemi, mógł tedy jeden ziemianin być poddanym dwóch panów jednocześnie, z każdego działku swej posiadłości osobno. Tak naprz. w powiecie Bielskim ród ziemian Pęskich podlega z Głębokiego Stoku we włości Goniądzkiej — Radziwiłłom, z paru zaś wójtowstw we włości Knyszyńskiej, już hospodarskiej — królowi. (M. L. sąd. XXI, nr. 150.)

Możnowładcy litewscy, trzymający, jako dzierżawcy lub zastawnicy nawet, dobra hospodarskie na Podlasiu, nie tylko starają się ile mogą nie dopuszczać bojarów do wyłamywania się z ciężących na nich obowiązków — zasłaniając się zdobytem jakoby prawem szlachectwa; lecz nawet gnębili nieraz takich, co je posiadali istotnie.

Tak naprz. w pierwotnym obrębie starostwa Drohickiego zastawnicy hospodarscy Gródka (nadbużnego) — dworu z włością — Dowojnowie i Litaworowie zmuszają, mających się za szlachtę, ziemian sąsiednich Sabniów i Hołowienków do służby niesłusznej przy dworze w Gródku; przeciw czemu ci protestują (jeszcze 1519 r. i później) dowodząc, iż są obowiązani do służby ziemskiej względem zamku tylko hospodarskiego w Drohiczynie.

(M. L. sąd. wyd. Pet. t. I, ks. III, nr. 48 i 67.) Zdaje się jednak, że nie utrzymali się przy swojem (jako szlachta), pomimo zapewnienia, danego im 1520 r. przez marszałka ziemskiego, starostę drohickiego Jana Mikoł. Radziwiłła, iż „mają (tylko) koniem służyć, na wojnę chodzić, i do prawa ziemskiego przez woźnego ziemskiego mają być pozywani, jak inni ziemianie drohiccy". (Ks. III, 127, 136.)

Co więcej, wobec tego, że już na początku w. XVI-go terminy: „bojarowie", „ziemianie", „szlachta" występują jako synonimy, samo tak nieścisłe wyróżnianie nazw i oznaczających je właściwie warstw społecznych prowadziło niejednokrotnie do ciężkich nadużyć i zaciętych sporów. Obdarowywani na Podlasiu całemi starostwami możnowładcy litewscy, zastając w ich obrębie hospodarskich bojarów—ziemian, usiłowali zamienić ich na własnych bojarów—poddanych. Udawało się też to miejscami, choć nie wszędzie.

Tak oto (p. Arch. Sbor. S-Z. R. t. I, nr. 12, 13 i 14) Mik. Mik. Radziwiłł, wojewoda wileński, który był otrzymał na dziedzictwo, po zdrajcy Michale Glińskim, Goniądz i Rajgród, „rozkazał był — jak się o to przed królem 1522 r. skarżyli „wszyscy ziemianie goniądzcy" — im sobie służyć i w służby niezwyczajne ich zwrócił, złote i pieniądze z nich niewinnie brał i w łowy też im samym i ludziom ich chodzić kazał, i inne mnogie krzywdy i uciski im i ludziom ich począł był robić i prawie ich uniewolnił jako prostych ludzi". Król Zygmunt I jednak, „rozmyśliwszy się dobrze" — „iż ponieważ w nadaniu imienia Goniądzkiego i Rajgrodu, w listach i przywilejach na to imienie danych, widomą jest cała szlachta, która ma przywileje Witowtowe, Kazimierzowe i Aleksandrowe, przodków królewskich, pamiętając tedy na pospolity przywilej całego księstwa Litewskiego, według którego szlachta nie ma ani może być nikomu w moc podana, a który to przywilej, jak insze ziemi (litewskiej) pospolite, przy Jego (zaznacza król) na to państwo podniesieniu, trzymać a chować poprzysiągł; a przeto przysięgę swą w całości zachowując a przywilejom panów wojewodziców (synów Mik. Mik.) nic uszczerbku nie czyniąc, całą szlachtę goniądzką.. przy pospolitym przerzeczonym ziemskim przywileju a przy swobodzie i wolności, której insza szlachta, poddani królewscy, używa, zostawia

i wszystkich ich od mocy i rozkazania panów wojewodziców wolnych czyni — ninie i na potem".

Podobnież nakazuje 1522 r. król Zygmunt I wojewodzicom Radziwiłłom zwrócić ziemianom bielskim Sławskiemu i Tarusie przywileje na ich dobra, odebrane im przez wojewodę, jak oni powiadali; na co odpierał Jan Mikołajewicz, podczaszy, że Sławski sam od ojca jego tego „żądał, żeby u niego jego prawa wziął— i z imieniem się swojem Jmci przykazał, i ojciec jego prawa wziął i jego k sobie z imieńmi jego przyjął, a im swoje prawa twarde wzamian podawał". (M. L. sąd. Pet. ks. II, nr. 355.) Coby znaczyło, że Sławski i Tarusa, ziemianie bielscy, a więc zostający pod bezpośrednią zwierzchnością hospodarską, dobrowolnie jakoby poddali się byli ze swemi imieńmi pod przysąd „pana", możnowładcy, z pod którego jednak następnie woleli się oswobodzić.

W r. 1529 tenże król uznaje Wojciecha Reszkę, posiadającego Reszki i Krzewo w ziemi Bielskiej, „pro vero et antiquo ex praedecessoribus suis nobili"; a mimo to Mikołaj Radziwiłł, wojewoda wileński i kanclerz W. Ks. Lit., pali jego prvl. na dobra Krzewo, „w powiecie Knyszyńskim" leżące, a „wiecznem prawem" trzymane. Co jednak potem Zygm. Aug. 1542 r. nowym prvl. mu przywraca. (Herb. Kap. 353.)

Nie dość tego — pomimo uroczystego zapewnienia, przez władzę najwyższą Wielk. Księstwa, ziemianom podlaskim — nie bojarom — swobody rządzenia się prawem polskiem, urzędy jednak litewskie i litewskie możnowładztwo, posiadające znaczne dobra na Podlasiu, starały się wszelkiemi sposoby swobodę ową ograniczać. Następstwem czego być musiało, iż ziemianie tu gniazdowi, wogóle, starali się przy każdej zdarzającej się okoliczności — na sejmach etc. — używanie prawa polskiego nowemi gwarancyami umocnić, a potem, gdy żywiej podniesiona została przez Zygmunta Augusta myśl ściślejszej z Koroną Unii, nietylko wypowiadali się, wbrew oporowi swego możnowładztwa, za takową, lecz nalegali na przyłączenie nawet bezpośrednie Podlasia do Korony.

Tak na sejmie Wileńskim 1547 r. „posłańce" szlachty powiatu Bielskiego — wobec tego, iż w prvleju króla Aleksandra dla tego powiatu „jest napisano", iżby szlachta „nie mogła przedać

imienia swego, aże z dozwoleniem hospodarskiem, albo urzędu hospodarskiego; a iż to jest nie wedle prawa polskiego a stanu ich szlacheckiemu rzecz obciążliwa, prosili (Zygmunta Augusta), aby ich wedle prawa polskiego zachowywano i ten artykuł w tym prvleju napisany na stronę odłożono". Nadto prosili, „iż gdy się trafi (być) w sejmie, na wojnie, aby, podług starego zachowania, 6 szlachciców przy skrzyniach i prvlejach ziemskich byli ostawowani. (M. L. ks. zap. 31, f. 92—97 w Dok. Mosk. Arch. MJ. I, 532—5.)

Na sejmie Wileńskim 1565—6 r. jeszcze—„rycerstwo szlachta ziemie Podlaskiej powiatu Drohickiego, Bielskiego i Mielnickiego „zwykłym obyczajem przez chorąże i posłańce swe, za kredencyą z każdego powiatu", prosili (p. M. L. ks. spraw publ. V, 129—136, w Dok. Mosk. Arch. MJ. I, 184—192), „aby (art. I) wedle obdarowania przez przodki Jkrmci i z łaski samej króla jm. prawem Korony polskiej i według przywilejów ich byli we wszem wcale zachowani i iżby do powiatów tych 3-ch dzieckie, widze i dworzanina i ciąże i wwiązania w imiona ich nie byli posyłani, ale aby każdy występca a nieposłuszny zwierzchności króla jmci i Rzplitej był prawem przekonany przed osobą króla jmci i przed prawem ziemskiem albo grodzkiem, a tam aby był karan wedle występków swych". (L. Hubert — Pam. hist. I, 57.)

Prosili też (art. 3), „aby Jkrm. o pokoju ich z obywatelami koronnymi obmyśliwać a do Unii ich z nimi sposobić raczył, co jeśliby nie było ziemię Podlaską ukrainą rychło rozumieją".

Nb.—p. wogóle co do występowania Podlasian na tym (1565/6) sejmie (wileńskim) Lubaws. L-R. Sejm 707—713; Huberta „Pamiętniki histor." t. I.

Niemniej ziemianie prosili: „egzempty z prawa ich podlaskiego, (jakie otrzymali) ichmość panowie rady i iny strony, którzy imiona swe mają w powieciech podlaskich, aby były skasowane a nowych także, aby już Jkrmć. wedla bielskiego przywileju, dawać nie raczył, w czem uciski uboga szlachta musiałaby mieć". Tem bardziej, ile że: „Jkrmć. i ichmci panowie rady sądy swe puścili szlachcie, że wszelki stan w powiecie swym sądzić się ma przed sądem ziemskim". (Hub. I, 59—60.)

Co więcej — „napisali w prożbie swej („Respons" art. 5), aby sejmiki w powieciech, wedle zwyczaju koronnego, były za-

chowane i obchodzone u nich, a listy z kancellaryi Jkrmci, iżby po łacinie abo po polsku do powiatów (podlaskich) były przysyłane, gdyż ruskiego pisma u nich czytać nie umieją". Na co otrzymali w odpowiedzi, iż sejmiki wszędy już po powiatach Wielk. Księstwa będą zaprowadzone, „pogotowiu i w ziemi Podlaskiej"; „co zaś się tycze o ruskie listy, tedy Jkrmć w kancellaryi swej królewskiej dawnym zwyczajem zachowywać się rozkazować raczy, gdyż prawu waszemu — sądom, dekretom nic się nie ubliżało, które się po łacinie piszą, a kiedy o co ziemskiego—po rusku do wszystkich W. Ks. Lit. z rozkazania Jkrmci rozsyłają listy, tedy i do tych powiatów Podlaskich pisywają listy ruskie, wszakoż rozkaże Jkrmć, aby też i polskiem pismem takowe rzeczy czasem z kancellaryi do was odprawowano". (Hub. I, 60—61.)

Nadto prosili (Resp. art. 14), „aby Jkrmć szlachcie ziemi Bielskiej dozwolić raczył placu wolnego pustego przeciwko rynku w Brańsku ku rzece, gdzie na ogród dworski i tę pustynią obrócono, na zbudowanie lamusu albo sklepu dla chowania ksiąg ziemskich i dla domu sądzenia roków i dla pewniejszego pokoju i bezpieczności". (Hub. I, 68.)

A podobnież ziemie Drohicka z Mielnicką proszą (Resp. art. 18) „o miejsce na kancellaryą i na lamus: Drohicka ziemia prosi o ten plac, gdzie Moskwa mieszkiwała, a Mielnicka — o plac w rynku nad rowem przeciwko zamkowi". (Hub. I, 69).

Nb. Co do Ksiąg ziemskich województwa Podlaskiego r. 1581 i 90 p. Inw. Vol. leg. str. 591.

Na sejmie Grodzieńskim 1568 r. (p. M. L. ks. spr. publ. V w Dok. Mosk. Arch. I, 491—93) szlachta podlaska: powiatu Mielnickiego prosi o przywrócenie do powiatu, oderwanych jakoby z pod jego przysądu, pewnych imion i parafii, lecz bezskutecznie; powiatu Drohickiego — o uchylenie języka ruskiego w listach z kancellaryi królewskiej — podobnież bez skutku; powiatu Bielskiego — aby szlachta tego powiatu, którą urząd zamkowy sądzi, podobnie, jak tykocińska, byli przywróceni pod przysąd ziemski powiatu Bielskiego — co Bielszczanom tylko zostało przyznane, o Tykocinie zaś powiedziano, że to „imienie spadkowe" i że ziemianie tameczni winni i nadal ulegać sądowi miejscowego zamku.

Starostowie postępowali sobie z ziemiaństwem podobnie, jak możnowładcy.

Jeszcze oto na sejmie Lubelskim 1569 r. żalili się podlascy posłowie na starostów, że szlachtę, która ma tylko obowiązek iść z nimi na wojnę lub po zamkach straż odbywać, zmuszają do prostych robót: palić w piecach, drwa rąbać i wodę nosić, a domagając się zniesienia „angaryów" czyli różnych ciężarów, zanosili prośbę, „aby niewola przed się litewska nad niemi nie była". (Dyar. Sejmu; Jarosz. „Obr." II, 55.)

Bo też rody możnowładcze Podlasia, przeważnie obcego, litewskiego pochodzenia, i podlascy ziemianie—szlachta, krwi mazowieckiej w znaczniejszej części, przedstawiały dwa obozy wręcz sobie przeciwne. Obydwa uprzywilejowane, lecz uprzywilejowane inaczej. Możnowładztwo, arystokracya, cieszące się prawami wyjątkowemi, exemptami z pod prawa powszechnego, litewsko-feudalnego nawet, dzierżyli w ręku swym wyłączniej urzędy wyższe — wojewodów, kasztelanów, starostów; zaś ziemianie-szlachta, w warstwie swej, reprezentującej średnią własność głównie, obdarzeni oddawna swobodami prawa polskiego, byli niepodzielnymi prawie stróżami tego prawa na urzędach wybieralnych, per exc. ziemskich — podkomorzych, sędziów etc. etc. Były to więc dwa światy różne, sprzeczne, ledwie stykające się z sobą.

Rozłam ten jeszcze się pogłębił, gdy w dobie reformacyi znaczniejsza część rodów arystokratycznych Podlasia porzuciła katolicyzm i przyjęła naukę Kalwina.

O poważnem stanowisku szlachty podlaskiej w życiu publicznem, za Zygmuntów (przed Unią), Wielk. Księstwa wogóle robi Lubawski (L-R. Sejm, 525) bardzo słuszną uwagę: „Wogóle, podług wszelkich oznak, Podlaska szlachta odgrywała wybitną rolę w zapoczątkowywaniu różnych akcyi na litewskich sejmach. Żyjąc w W. Ks. Lit. pod polskiem prawem, szlachta ta nieustannie dążyła do usunięcia wszelkich różnic w położeniu własnem z położeniem szlachty polskiej, dążyła do pełnego i istotnego zrównania się z ową szlachtą w prawach i obowiązkach. Rzecz naturalna, że przytem szła ona przodem w porównaniu ze szlachtą innych ziem i ciągnęła ją za sobą, jeśli nie zawsze, to w wielu razach. Podlaska szlachta, w ten sposób, była jakby pośredniczą

instancyą dla przeszczepiania litewsko-ruskiej szlachcie ideałów polskiego szlacheckiego ustroju".

Ile Świdrygiełło, opierający się na możnowładztwie (kniaziach i bojarach) zarówno ruskiem, jak szczero-litewskiem, nie mógł mieć uznania wśród drobnego ziemiaństwa na Podlasiu, o tyle przeciwnik jego Zygmunt Kiejstutowicz, dziki wróg możnowładców, cieszył się przychylnością drobnych ziemian — tak żmudzkich, jak podlaskich. I do tego stopnia, iż, kiedy po zamordowaniu Zygmunta stronnictwo wielko-bojarskie powołało królewicza Kazimierza do władzy, Podlasianie stanęli zbrojnie przy synu Zygmunta Michale (p. Kron. Bychowca p. 51—52).

Szlachta tedy podlaska, mazowieckiego pochodzenia przeważnie, objęta splotem politycznym rzeczy W. Ks. Lit., ciężyła przecie — tak dla swego pochodzenia oraz gieograficznego położenia swej krainy, jak i dla żywszego poczucia potrzeby stalszego zabezpieczenia sobie zachodnich swobód społecznych — zawsze bardziej ku Polsce.

Pierwiastkowo chodziło jej tylko o utrzymanie zapewnionego jej prawa polskiego — w zasadzie, o zdobycie takowego w całej pełni, bez wszelakich restrykcyi litewskich, lecz z biegiem czasu, przekonawszy się, że co do tego na gotowość ustępstwa ze strony swego litewskiego możnowładztwa liczyć zgoła nie może, myślała już tylko o oderwaniu się zupełnem od Litwy, w jakim to celu popierała usiłowania szlachty koronnej zagarnięcia Podlasia, przy pomyślnem przeprowadzeniu przez Zygmunta Augusta ostatecznej Unii.

Łatwo zrozumieć tedy, jaką to poważną rolę odegrała szlachta podlaska wśród zabiegów, tyle Zygmunta Augusta, ile polityków koronnych, ku doprowadzeniu do skutku owej Unii — wszędy, na sejmikach własnych i na sejmach.

Przypomnijmy sobie wielce charakterystyczny pod tym względem fakt następujący: Gdy podczas obrad sejmu 1569 r. (na sesyi 15 kwietnia) deliberowano, czy po wyjeździe znaczniejszej części Litwinów nowe na Podlasiu i Wołyniu należało ogłosić sejmiki, czy też sejm dalej kontynuować z tymi posłami, którzy zostali, poseł z Podlasia, chorąży podlaski Bujno, między innymi, tak oto się odezwał: „Acz się nam przywilejowi naszemu nie dosyć dzieje, że z nas żydowskie angarye nie są złożone

i insze co na nas Litwa nakłada, wszakże bądźcie Wmć nas pewni, żeśmy są Wmci bracią. Nie wątpiemy też w tem, iż Wmć pomożecie do tego, iż to niewolnictwo litewskie będzie z nas złożone, gdyż my dla wolności polskich dobrowolnie jesteśmy przystali, bo i Wołyńcy, gdy to usłyszą, snadniej dadzą się do tego przywieść iż przystaną, gdy my będziemy swobodni... A tak nie wiem, co by to za potrzeba była sejmików tych, boć tam szlachta nic nie radzi, jedno panowie co chcą to czynią... Im (zaś) nie idzie o nic, jedno o Wołyń a Podlasie aby go mogli wytargować. A tak dla Boga nie raczcie się im dać uwodzić". (Dyar. sejmu; Jarosz. „Obr." II, 61, 62.)

Ale nie zaraz po zawarciu Unii 1569 r. i przyłączeniu Podlasia do Korony wszystkim ziemianom tamecznym przyznano bez różnicy swobodę faktyczną korzystania z dobrodziejstw prawa polskiego. Nie zaraz starostowie i możnowładcy zrzekli się swej dotychczasowej władzy nad szlachtą-lennikami po wielkich włościach. Nie zrzekał się też tej władzy i sam król Zygmunt August, który, jak wiadomo, uważał się za feudalnego dziedzica pewnych podlaskich włości.

Stąd też, pomiędzy innemi, jeszcze pod r. 1576 spotykamy w lustracyi starostwa Tykocińskiego — dzierżawy Łukasza Górnickiego — „Spisanie ziemian króla Jmci, którzy są pod jurysdykcyą starosty tykocińskiego": wsi szlacheckich 20, a wśród nich: Milewo, Kapice, Zędziany etc. „Ta wszystka szlachta jest pod jurysdykcyą starosty tykocińskiego i sądzą się w grodzie tykocińskim, gdzie roki bywają co 2 niedzieli". (Ks. 64, nr. 4, f. 91.) Stawi ona na służbę wojenną ze wsi po 1 koniu (Zajki, Dobki, Strubice po 2, Zędziany 3, Szorce 4.)

Najstarsze zaś dokumenta z pomiędzy szlachty podlaskiej ziemi Bielskiej (podług Kapicy) mają z roku:

Bruszewscy, parafii Sokołowskiej 1444.
Buczyńscy, par. Skibniewskiej (+ Łom.) (1422), 1569.
Czarnowscy, par. Kuleskiej (+ Łom.) 1448.
Czajkowscy, par. Kobylińskiej (+ Łom.) (1424) 1443.
Duchnowscy, par. ? (+ Łom.) 1441.
Dworakowscy, par. Sokolskiej 1435 (+ Łom.)
Garbowscy, par. Kobylińskiej 1444.
Grodzcy, par. Kuleskiej 1444.
Jabłonowscy, par. Płońskiej 1441 (+ Łom.)

Kłoskowscy, par. Kobylińskiej 1440 (+ Łom.)
Kobylińscy, par. Kobylińskiej (+ Łom.) 1444 (1421).
Kuleszowie, par. Kuleskiej 1421 (+ Łom.)
Krasowscy, par. Domanowskiej 1449.
Kropiwniccy (Kropil—), par. Kobylińskiej 1436 (+ Łom.)
Kruszewscy, par. Sokolskiej (+ Łom.) 1426.
Krzyżewscy, par Płońskiej 1449.
Mieńscy, par Domanowskiej nad. 1441, (Br. 1648.)
Pajewscy, par. Tykocińskiej 1444.
Pierzchały, par. Topczewskiej 1442 (+ Łom.)
Piszczatowscy, par. Kobylińskiej 1444.
Prostyńscy, par. Prostyńskiej (Dr.) 1438 (+ Łom.)
Prószyńscy, par. Domanowskiej 1443 (+ Łom.)
Radulscy, par. Tykocińskiej (1431) 44.
Sikorscy, par. Kobylińskiej 1421, 45.
Srzedniccy, par. (Wysockiej) Dąbrowskiej 1444.
Świejkowie, par. Prostyńskiej, Dr. (+ Roż.) 1432.
Szorcowie, par. Trzciańskiej (+ Wiz.) (1421) 66.
Wnorowscy, par. Kobylińskiej 1444, 56.
Wojnowie, par. Dąbrowskiej (1435) 89.
Wyszyńscy, par. Wyszyńskiej 1444.
Zdrodowscy, par. Płońskiej 1437

b) O średniej własności.

Wśród ziemian-szlachty, poza nieliczną grupą rodów możnowładczych, stanowisko naczelne zajmował zastęp posiadaczy średniej własności — jakową stanowiły przeciętnie dobra parowioskowe.

Ten też właśnie zastęp, bardziej niezależny społecznie a zasobniejszy gospodarczo, oparty w przeważnej części o swe prawo polskie, stawił skutecznie czoło swemu litewskiemu możnowładztwu i zmierzał usilniej od innych warstw ku pełnej unii z Koroną, ku całkowitemu zespoleniu się ze społecznością polską.

Liczebnie znaczniejszy wielce od rezydującego przeważnie na Litwie możnowładztwa swego, chociaż zarazem bardzo szczupły wobec rojowisk drobnej braci szlachty, był zastęp ten, zasobniejszy od niej i światlejszy a popierany przez parę tylko chyba rodów wielkopańskich szczero-polskiego pochodzenia, najżywszym przedstawicielem swej krainy — Podlasia, oraz interesów i potrzeb onego.

Bo też należy przypomnieć, iż parę rodów szczero-podlaskich, krwi polskiej, wydźwignęło się było aż na wyżynę możnowładczą — ze stopnia skromnej średniej własności; a dźwignęli się, dzięki swej zabiegliwości, bardzo szybko. (Bar. 10.)

W pierwszym rzędzie tacy naprzykład Kosińscy: Z nich oto Lenart zaczyna swój zawód w służbie królowej Bony, jako podstarości brański, następnie jest „sprawcą“ komory celnej w Tykocinie, w r. 1528 wystawia już 15 koni; po nim Adam jest już panem w całem znaczeniu — najprzód starostą drohickim, później marszałkiem, nakoniec kasztelanem.

Koryccy — najprzód wysługiwali się Bonie, bywali podstarościmi w jej dobrach. Jarosz z Koryckiej Woli został starostą mielnickim i kom. król.; a tyle już był możnym, że pokusił się o rękę Chodkiewiczówny i prowadził formalną wojnę z sąsiadem swym Pawłem Ostrowskim; prowadzi wielkie gospodarstwo, zboże wysyła do Gdańska na własnych szkutach, z których 2 na Bugu, 2 na Narwi.

Sawiccy wznoszą się podobnież bardzo szybko: Tomek osiedla 1527 r. m. Narew, „civis narvensis“, czy nie miejskiego nawet pochodzenia, i dostaje w nagrodę wójtowstwo tamże; wnuk jego Mateusz, „djak“ kanclerza Radziwiłła, dostaje, za jego poparciem, prvl. „na ludzi drohickiego imienia“ Starczewice włók 6, potem przewóz na Bugu; dalej zostaje podkomorzym drohickim, starostą mielnickim, nareszcie senatorem.

Rody o średniej własności.

Rody owe ziemiańsko-szlacheckie o średniej własności, reprezentujące żywiej obywatelstwo Podlasia, pod koniec w. XVI-go nie są przecie w znaczniejszej swej części, że tak powiemy, gniazdowo-podlaskie. Większość stanowią późniejsi przybysze: kilka rodów litewsko-ruskich, liczniejsze mazowiecko-polskie.

Do gniazdowych, sądząc z nazw, od posiadanych dóbr wziętych, zaliczyć należałoby: Węgrowskich (Uhrowskich), Korczewskich, Świejków, Ciechanowieckich, Mieńskich, Suchodolskich, Dziatkowskich.

Rody — notorycznie później z Polski (Mazowsza etc.) przybyłe: Grajewscy, Koryccy (?), Olędzcy, Ciecierscy, Dębińscy, Lewiccy, Hinczowie, Wążowie.

Litewsko-ruskie rody: Mleczkowie, Orzeszkowie, Szczytowie, Dołobowscy, Laccy.

Przeważna część tych rodów trzyma się ziemi Drohickiej, do Bielskiej należą tylko: Mieńscy, Grajewscy, Koryccy i Lewiccy.

Litewskie.

Mleczkowie herbu Korczak — ród litewski. W r. 1580 posiadają Skopy w ziemi Drohickiej, par. Wyrozębskiej. Mleczko otrzymuje 1442 r. (od ?) sioło Chłopowo (?) w pow. Mielnickim. (Żychl. — w rękop. Wolffa.) Leonard, przybysz z Litwy, posiada Szkopowo na Podlasiu. Stanisław „Szkopowski" (Bolesław, starosta mielnicki (?) (1638 r.), syn jego († 1595 r.), dziedzic Czapli, Choszczówki i Liszek na Podlasiu (par. Skrzyszewskiej). Wojciech, syn Stanisława, podkom. droh., poborca 1595 r.

Orzeszkowie herbu Korab — ród podlaski (ruski ?). Jan, wojski mielnicki — przed 1539 r. Krzysztof, dziedzic 1556 r. Chwalencic. 1580 r. posiadają w ziemi Mielnickiej, par. Sarnackiej, Chwalatycze — wsi 3, włók osiadł. 34. Mikołaj — w ziemi Mielnickiej — poborca 1609 r.

Szczytowie herbu Jastrząb — ród litewsko-ruski. Posiadają 1540 r. w pow. Drohickim bliżej Buga: Krzemień, Granne, Kobylę, Dzierzby, Kamieńczyk, Osnówkę (Kap. odp.), nadto Bużyska i Śledzianowo (cz. ?). Następnie dobra te ich rozerwane przeszły w obce, spowinowacone domy: Kostewiczów, Niemierów, Irzykowiczów.

Steckie(o)wicze-Dołubowscy herbu Łabędź (?)—ród litewski z rodu Cybulków. Jan Stecko 1501—8 r. starosta drohicki, 1508 r. nabywa Rogowo u Sokołowskiego. (M. L. 8.) 1525 r. posiada Dołobowo i Hołuble w pow. Drohickim. (M. L. 12.) Jan Steckowicz (przed 1542 r.) zwie się „Dołubowskim". (M. L. 24 i 31.) 1528 r. Steckowicze (3) stawią razem 39 koni.

Laccy herbu Smok — ród litewsko-ruski. Iwan Iwanowicz leśniczy podlaski 1559 r. Teodor L. posiada 1580 r. w powiecie Mielnickim, parafii Góreckiej, Nosowo, włók $68^1/_2$.

Polskie.

Węgrowscy (Uhrowscy) herbu (?) — w ziemi Drohickiej — ród nie litewski chyba (?); posiadacze Węgrowa = Uhrowa (1476 — 97.) (M. L.) 1512 r. Janusz Węgrowski (nb. posiada Gartypory) (Phenix). 1515 r. rozgranicza Jartypory z Miedzną Mikołaja Wodyńskiego. Maryna Uhrowska, żona Janusza Kostewicza, wojewody podlaskiego, wdowa po 1534 r. Nb. Węgrów etc. dostaje się z czasem Kiszkom, 1607 r. zaś Radziwiłłom.

Korczewscy herbu Świeńcza—nb. pod koniec XV-go w. należą do nich Mordy. Stanisław, syn Piotra, posiada: Korczew, Bartków, Sarnów, Knychowo, Laskowice, Starczewice, Przekop etc. w powiecie Drohickim. Nb. Zofia, córka Stanisława Korczewskiego, wojewodzina połocka, ma 1538 r. i dobra Rudzkie—wsi 16 (Kap. odp.) Koło 1505 ? r. z ręką jedynej córki jego Zofii, żony Stanisława Hlebowicza, wojewody połockiego, dobra przechodzą w dom Hlebowiczów. (Arch. Korcz.) Nb. Bartków i Sarnów Elżbiety macierzyste. Po śmierci wojewody połockiego wyszła ona była koło r. 1517 zamąż za Mikołaja Raczka Rafałowicza z Czapel (Czapskiego), któremu zapisała tysiąc grzywien na tych samych dobrach macierzystych, lecz potem 1537 r., za jego sprzeniewierzenie się, cofnęła mu to i zrobiła zapis tej sumy katedrze łuckiej — na rzecz Skrzyszewa. (Arch. Korcz.)

Świejkowie-Ciechanowieccy herbu Dąbrowa — ród mazowiecko-podlaski. Ciechanowieccy był to ród tegoż samego pochodzenia, co Kiszkowie, byli tegoż herbu i pisali się z tegoż samego Ciechanowca w powiecie Drohickim. Z pomiędzy nich— Jan Piotrowicz (Ciechanowiecki) marszałek hospodarski 1498 r. Nikodem Janowicz 1537 r. starostą mielnickim; po nim dziedziczy na dziale Ciechanowca etc. (1547 r.) synowiec jego Jerzy Stanisławowicz, którego syn Andrzej był starostą mielnickim 1552 r. bezdzietny; Stanisława zaś córka Anna wychodzi za Jana Świejkę-Ciborskiego.

Świejkowie herbu Trzaska mieli za gniazdo Świejki w parafii Ceranowsko-Prostyńskiej powiatu Drohickiego. Z tych: 1432 r. Jakób de Prostynia. W połowie w. XVI-go Jan, ożeniwszy się z Anną Ciechanowiecką, ostatnią ze swego rodu, przybiera herb onego (Dąbrowę) i nazwę Ciechanowiecki. (Kapica, str. 403.) W r. 1564 posiadają oni część Ciechanowca, Kozar,

Tworkowic, Żebr, Świejków, Treblina, Maleszewa. (Kap., str. 11.) W r. 1580 posiadają jeszcze część Ciechanowca — włók $10^1/_2$, Tworkowic i Kozarów — włók $12^1/_4$, Świejków i Treblina — włók $3^1/_4$.

Grajewscy herbu Oliwa — ród mazowiecki. 1533 r. Stanisław nabył Gosiewo w powiecie Bielskim od Raczki. (M. L. 24.) 1580 r. posiadają — Pietkowo w parafii Poświęcińskiej, powiatu Suraskiego, wsi 4, włók 18, Dolistowo, powiatu Tykockiego, wsi 4, włók osiadłych 16.

Koryccy herbu Ciołek — znani już 1530 r. Andrzej, syn Mikołaja, sędziego ziemskiego bielskiego, posiada 1574 r.: Niewodnicę, Wolę Niewodnicką, Czaplino, Trypucie, Niecki, Barszczówkę, Mincze, Hodyszewo. (Kap. ręk.) 1597 r. — Niewodnicę, Barszczówkę i Kiewłaki.

Mieńscy herbu Rola — znani już 1441 r. Wincenty podstarości brański 1554—57 r., Marcin podstar. bielski 1554—60 r.; Marcin podstarości bielski 1573—77 r. 1591 r. Hieronim posiada w pow. Bielskim: Mień i Kalinowiec oraz w pow. Drohickim: Niemyje, Wyczółki, Zalesie, Łempice, Chechłowo (nb. cz. (?); przed 1595 r. posiadają: Mień, Kalinowiec, Wyszonki, Błonie, Putazie, Kostry, Wojciechy, Ruś. (Kap. odp.) Nb. wyjąwszy Mień i Kalinowiec w innych wsiach działki tylko oczywiście.

Suchodolscy herbu Pobóg — ród mazowiecko-podlaski. 1564 r. posiadają (Kap. 395) Suchodół — w parafii Prostyńskiej, nadto (działy ?) Rytów, Nieciecz, Tchórznicę, Wyszki, Borków, Skibniew, Kostki i Kiełczew. 1580 r. Sebastyan, referendarz królewski — posiada Suchodół, Kostki etc. w parafii Prostyńskiej, włók 13+16 zastaw. Inni Suchodolscy — włók 21 w parafii Skibniewskiej. (Kap. rękop.) 1593 r. Zygmunt, cześnik podlaski, posiada: Suchodół, Kostki, Rytów, Skibniew etc.

Olędzcy herbu Rawa (Oleńscy) — ród mazowiecko-podlaski — z Oląd w ziemi Łukowskiej. Stanisław — wojski mielnicki, pierwszy przybył na Podlasie — posiada tam Chodowo i Skwierczyno (koło 1527 r.), założył Olędy w pow. Drohickim. Stanisław, syn jego, dziedzic na Olędach podlaskich, Czużyłach i Ciepielach (1581 r). Krzysztof, brat tego, starosta brański i suraski 1558—65 r., dziedzic Chodowa, Skwierczyna, Suchożeber i Pilewa (1569 r.) oraz 1560 r. posiada: Krzemień, Kamieńczyk,

Dzierzby, Kobylę, Granne. Adam, syn Krzysztofa, starosta drohicki (1623 r.), poborca 1591 r. etc.

Wążowie herbu Ślepowron — ród mazowiecki. 1580 r. posiadają Potrykozy w parafii Kożuchowskiej — wsi 4, włók osiadłych 17.

Dziatkowscy herbu Rogala — ród mazowiecki. Mikołaj, 1541 r. podsędek mielnicki, nabywa 1540 r. Zwiadnę. 1558 r. Baltazar posiada Dziatkowice, Kąty i Malewice. Daniel podstarości mielnicki 1577—90 r. 1580 r. posiada Dziatkowice w powiecie Mielnickim — cz. wsi 6, włók osiadłych 6 (?), w parafii Suraskiej (pani Dziatkowska) Turośnę — włók 54½ + 2½; nb. wniesioną w ten dom w posagu przez Benignę Raczkowską, po której odziedziczyli Turośń etc. synowie jej (de 2-do v. (?) Jundziłowie (Kap.)

Dembieńscy herbu Abdank (?) — 1580 r. posiada Jan Kasper, podkomorzy wileński, w powiecie Mielnickim, parafii Sarnackiej — Witulino, wsi 2, włók 42.

Lewiccy herbu Rogala — ród mazowiecki. Maciej 1540—52 r. podsędek bielski, 1550 r. dzierżawca zabielski, 1554 r. sędzia ziemski bielski. Nb. 1578 r. opat czerwiński (Nies.). 1580 r. (pani Lewicka — Hanna kn. z Porycka, wdowa już 1559 r.) posiada Niewodnicę etc. (część Dolistowa) w par. Suraskiej—wsi 4, włók 66, nabyte od dziedziców Niewodnicy i Dolistowa przed 1559 r. jeszcze. 1597 r. Anna z ks. ze Zbaraża Porycka-Lewicka prowadzi spór z Anną z Chodkiewiczów Pacową, dziedziczką Choroszczy, Zabłudowia etc., o zastaw dóbr. (Kap. ręk.)

Hinczowie herbu Działosza — ród chyba mazowiecki, jeśli nie obcy. Na pocz. w. XVI-go dziedzice widocznie Wierzchucy. Andrzej Janowicz robi 1523 r. zapis na kościół wierzchucki. (M. L. 15.) Z nich 1546 r. Jan „de Zadosie“ (?) w akt. droh. (Kap. 138.) 1569 r. Aleksander Stanisławowicz, wojski mielnicki, dzierżawca łosicki — bezpotomny. 1580 r. posiada (Jan) w pow. Drohickim Wierzchuce dwie oraz działki w 6 wsiach, razem włók osiadłych 20, ziemskich 10; w pow. Mielnickim Droblino, włók ziemskich 10. 1560 r. Stanisław dziedzic — Wierzchucy, Droblina, Putkowic, Minczowa, Sytek (Nies.); córka jego Zofia za Mikołajem Kuszlem.

Ciecierscy herbu Rawa — stary ród małopolski z Ciecierzyna pod Lublinem — bardzo późno, bo dopiero pod koniec w. XVI-go, dostaje się na Podlasie, już po przyłączeniu onego do Korony. Paweł Ciecierski tylko 1571 r. zamienia dobra swe Świerzno z Radziwiłłami na Mordy; żona jego Anna Wrelewska, wnuczka Litawora Chreptowicza. W r. 1580 dobra ich obejmują m. Mordy i wsi 8, włók 97. Zbożny Ciecierski 1595 r. chorąży drohicki i mielnicki.

c) Drobna szlachta.

Wśród ziemian województwa Podlaskiego, a nawet wśród ludności onego wogóle, najpoważniejsze miejsce zajmuje naprawdę drobna szlachta—i z tego powodu winna być przedmiotem szczególnego nad nią zastanowienia się.

Zasługuje zaś na to z wielu względów.

Najprzód tedy i nadewszystko, iż stanowi ona terytoryalne tylko przedłużenie, tak odrębnego niemal w Polsce wogóle, społecznego bytu rdzennego Mazowsza — z jednej strony, a z drugiej — najrojniejszy rozsadnik żywiołu polskiego i polskiego trybu wśród Litwy i Rusi.

Za bardziej wybitne cechy szlachty podlaskiej, z mazowiecką rdzenną wspólne, uważać możemy: niezwalczone prawie trzymanie się gniazdami, przy rozszerzaniu ich tylko przez rozdrabnianie; podzielność ziemskiej własności do minimum przy żywem usiłowaniu zapobieganiu jej następstwom niepożądanym przez utrzymywanie w mocy zwyczaju uczestnictwa oraz ciągły a potężny odpływ wychodźczy; jednostajna duma czy buta rodowa, nie dozwalająca, przy bliskim prostaczym trybie życia, wszelkiego spolenia się z włościanami; nareszcie jednostajny konserwatyzm i gorliwe przywiązanie religijne do katolicyzmu.

Dotknijmyż przedmiotu tego bliżej, uwydatniając każdą z tych cech po kolei, na tle faktycznych szczegółów.

Zacznijmy od sprawy zasiedziałości gniazdowej.

1. Stopień zasiedziałości w gniazdach jej pierwotnych.

Zasiedziałość ta — jeszcze pod koniec w. XVI w pełnej sile. Istotnie też — przezierając źródła odnośne, jakie mamy pod ręką, widzimy, iż na przełomie wieku XVI-go z XVII-ym często jeszcze spotykamy takie na Podlasiu gniazdowe „okolice“ (osady) szlacheckie, w których spółdziedzice, czy spółuczestnicy nawet, stanowili bezpośrednie chyba potomstwo jednej pierwotnej rodziny osadniczej i nosili wszyscy tąż samą nazwę pospolicie od miana osady wziętą — czasem osadzie samej pierwiastkowo od osiadających przybyszów nadanego. Choć niepodobna orzec coś stanowczego o każdej z osobna wziętej z tych „okolic“ drobno-szlacheckich, co do których znajdujemy w regestrze poborowym ogólne jedynie wskazanie, że ten a ten dziedzic „z cześnikami“ swymi wniósł od całej wsi czy wioski poboru tyle a tyle. Zdarza się bowiem spotykać we wspólniach szlachty gniazdowej uczestników wcale innego rodu i miana. Ale już ta sama wyjątkowość świadczy, iż, wogóle biorąc, wsie uczestnicze zostawały dotąd przeważnie w posiadaniu potomstwa pierwotnego gniazda. Potwierdza to niemniej owa, wcale pokaźna ilość wsi gniazdowo-szlacheckich, lecz zgoła nie uczestniczych, których współdziedzice, liczni nieraz, należą wszyscy do jednego rodu, do jednego herbu, noszą wszyscy jedno nazwisko. Szczególnie zaś w ziemi Bielskiej, gdzie właśnie daleko mniej ogółem zaznaczanych uczestnictw, niż w Drohickiej.

I tak dla przykładu jedynie wskażemy, jak jeszcze mocno, zwartym zastępem siedzą w swych gniazdach — w ziemi Bielskiej — tacy: Bajkowscy, Falkowscy, Gąsowscy, Chojeńscy, Kobyleńscy, Kulesze. Łopieńscy, Mroczkowie, Nagórki, Olędzcy. Płońscy, Popławscy. Śliwowscy, Topiczewscy, Wojny, Wyszowaci, Żędziany etc. etc.; ale nawet i w Drohickiej: Dmochowscy, Jabłońscy, Kłopotowscy, Kossowscy, Łuniewscy, Prostyńscy, Suchodolscy etc. etc.

Jednem słowem, pod koniec w. XVI-go większość drobnej szlachty podlaskiej strzeże jeszcze, dla siebie wyłączniej, swych gniazd pierwotnych — i rzadko chyba spotka się okolicę, ktoraby całkowicie gniazdowce starzy ustąpili przybyszom.

Zato rozrastały się z biegiem czasu pierwotne gniazda w liczne nieraz osady drobniejsze, osobne wioski, stanowiące — razem wzięte — szerokie jednej nazwy „okolice“ szlacheckie.

Oto wykaz tych „okolic“ z ilością ich zaścianków (wiosek):

W ziemi Drohickiej — 1580 r.

Parafia	Okolice	wsi	Parafia	Okolice	wsi
Drohicka	Miłkowice	3	Pierlejewska	Czarkówka	6
Mordzka	Skolimowo	3		Twarogi	3
Przesmycka	Rzewuski	3	Ostrożańska	Moczydły	4
Rozbicka	Bielany	3		Moczydły	+3
Skrzyszewska	Czaple	3	Kuczyńska	Kuczyno	3
Ciech.-Wińska	Winna	6		Piętki	3
	Koce	6	Długo-Dąbr.	Dąbrowa	7
Pobikrowska	Porzeziny	4			

W ziemi Bielskiej — 1528 r.

Parafia	Okolice	wsi	Parafia	Okolice	wsi
Bielska	Niwino	7	Sokołowska	Jemiołki	3
Topiczewska	Falki	6	Kobylińska	Stypułki	3
	Koćmiery	3		Piszczaty	3
Saraska	Borowskie	6		Sikory	6
	Brzozowo	6		Kobylino	5
	Łapy	7	Płońska	Jabłonowo	3
Kuleska	Kulesze	3		Roszki	8
	Bukowo	4	Jabłońska	Jabłoń	4
	Gołasie	4		Szembory	3
Sokołowska	Porośl	5	Dąbrowska	Szepietowo	3
	Truskolasy	4	Wyszeńska	Wyszonki	3

Dla przykładu wskażemy tu choć parę takich okolic z wyszczególnieniem wiosek: Oto 1590 r. w pow. Saraskim, ziemi Bielskiej, w parafii Jabłońskiej okolica Jabłoń: Jabłoń Kościelna, Dobki, Rykacze, Biskupki, Dąbrowa, Jankowce, Markowięta, Piotrowce, Żebrowizna; albo w pow. Tykockim, parafii Kuleskiej — Chojane: Chojane Stare, Górki, Piecki, Boruty, Gorczany, Pawłowięta, Sierocięta, Stanki, Stankowięta.

„Okolice“ owe drobno-szlacheckie ogarniały z czasem po kilka (6, 7), rozrodzonych z macierzystej, drobniejszych wiosek. Opierając się na ich wykazach, możemy nawet do pewnego stopnia prześledzić pochód tego rozrostu wsi macierzystych w wielowioskowe okolice. Przynajmniej odnośnie ziemi Bielskiej można się o to pokusić; mając dla niej dwa należyte wykazy — z roku 1528 i 1580—a więc z dat oddzielonych przerwą 50-ciu lat z górą.

Otóż okazuje się, iż w ciągu owych lat 50 bardzo już niewiele przybyło zaścianków w poosobnych okolicach, że już pod koniec pierwszej ćwierci wieku XVI-go proces rozsadowiania się w coraz to nowych zaściankach we własnej okolicy był prawie zamknięty — i konieczność wychodźtwa w dalsze strony (Litwy, Wołynia etc.) stawała się coraz bardziej nieodzowną.

Powiadamy — „w dalsze strony", bo już na Podlasiu nie było szlachcie gdzie się szerzyć; dwaj ostatni Jagiellonowie przestali popierać kolonizacyę wolnego ludu, uważając za zyskowniejsze osadnictwo włościańskie, chroniąc puszcze hospodarskie od niepożądanych „wchodów".

Atoli w 1528 r. jeszcze nie można było skarżyć się chyba na małorolność — w ziemi Bielskiej przynajmniej: na 1-go tam szlachcica wypada przeciętnie 2 do 3 służb, t. j. około 3 włók.

Wielkość wsi i wiosek okolic szlacheckich była bardzo niejednakowa. Największe znajdowały się w ziemi Bielskiej pod władzą jeszcze litewską (1528 r.) (Bar. str. 6); natomiast w ziemi Drohickiej — powiecie Drohickim było 36 wiosek liczących od 8 do 17 służb,—43 od 16 do 24,— 32 od 24 do 32, — 25 od 32 do 40, — 16 od 40 do 48, — 8 od 48 do 56, — 4 od 56 do 58; w powiecie Mielnickim było wiosek 5 liczących 8 do 16 służb,— 10 od 16 do 24, — 4 od 24 do 32, — 2 od 32 do 40, 1 mająca do 70 służb.

Ilość szlachty po wioskach była również bardzo rozmaita, nigdy wyżej 30, najczęściej po 10 braci szlachty. Tak naprz. 1528 r. (Bar. str. 6) w ziemi Bielskiej — w 9 wioskach siedziało po 3 ziemian, w 20 po 4, w 9 po 5, w 20 po 6, w 14 po 7, w 7 po 8, w 6 po 9, w 70 po 10, w 22—od 10 do 15, w 8 od 16 do 20, w 4 od 21 do 25, w 1 — 28, nadto osada bojarów (szlachty) — Kiniewiczów — 7 gospodarzy.

2. Uposażenie jej.

Opierając się o popis szlachty r. 1528, możemy wywnioskować i zakres względnego obszaru ziemi szlacheckiej na Podlasiu w dobie panowania litewskiego na lat 40 przed Unią.

Otóż widzimy stąd, iż (Bar. str. 5):

W ziemi Drohickiej — powiecie Drohickim — w posiadaniu szlachty było 5,600 służb, z czego na folwarki mające ponad 8 służb (z jakowych stawiono 1-go konia) przypadało 1,552 służb, reszta zaś — 4,048 — była w posiadaniu uboższej szlachty, składającej się po kilku na wysłanie jednego zbrojnego pachołka. Inny zato zgoła stosunek w powiecie Mielnickim — tu ogółem w 34 wioskach służb 1,048, z których 712 służb było w rękach szlachty posiadającej nie więcej nad 16 służb, tylko 6 ziemian posiadało większe majątki, wynoszące od 32 do 72 służb, nadto ziemianin Niemira Hrymalicz miał sam do 200 służb.

W ziemi Bielskiej wogóle wykazano 2,000 szlachty i 688 koni, t. j. około 5,550 służb; z owych 2,000 ziemian: 953 posiadało 2 do 3 służb, 792 od 1 do 2, — 158 od 3 do 4, — 41 od 4 do 16, — 33 od 4 do 6, — 10 od 6 do 8; tylko 2 ziemian miało większe majątki: Patkowski 48, Raczko 3 razy tyle.

Co do ilości tedy posiadanej ziemi — szlachta bielska była uboższa od drohickiej.

Ale też nie bez poważnego znaczenia historyczno-etnograficznych wskazówek będą i same nazwy osad drobno-szlacheckich, szczególniej ten zastęp cały nazw przezwiskowych, wspólnych rodom i osadom, od tamtych, bez zmiany, przezwanym. Są to po większej części przezwy prostacze, brane ze świata przyrody a odpowiadające należycie prymitywności kultury ówczesnego, tak mazowieckiego, jak i ruskiego w sąsiedztwie, społeczeństwa. Zestawienie i przegląd których dałyby nam dokładniejsze wyobrażenie i o samym żywiołowym zaczynie podstawowego na Podlasiu osadnictwa.

Podamy więc ów wykaz w każdej z ziem z osobna, trzymając się głównie porządku parafii, jak one występują w 1-szej części obecnego tomu, dodając zarazem, gdzie się to da, i przynależne rodom herby. Nie pomijamy też zwrócenia przy okoliczności uwagi, iż postać prastara, pierwotna nazw tego niezliczonego zastępu szlachty drobnej trwa w całej swej mocy jeszcze pod koniec w. XVI-go, nie przybierając — z rzadkim zaledwie wyjątkiem — tyle upowszechnionej z czasem formy przymiotnikowo-dzierżawczej (na „ski“ i t. p.); a nawet, w znacznej mierze, postać owa przetrwała i do dziś dnia.

Otóż tedy szlachta drobna, zachowująca przezwy swe pierwotne, przeniesione, jako nazwy, i na ich osady—gniazda.

W ziemi Drohickiej.

W pow. Drohickim:

	herbu	w par.
Koczery		1
Tunkiele	Korczak	1
Siekierki	Oksza	1
Głowacze (z Cierpigrosza)	Nałęcz (?)	2
Pliski (z Tarnkowa)	Klamry	3
Łozy	Korab (?)	4
Chodałki		4
Pluty	Paprzyca	4
Skorupki	Ślepowron	10, 4
Oziębły	Radwan (?)	4
Turki		5
Greki (z Hruszewa i Repek)	Prawda	5
Mleczki (ze Skopów)	Korczak	5
Łepki (z Dmochów)	Pobóg	6
Wąże	Ślepowron	6
Sasiny	Jastrząb	9, 7
Jurdziki? (z Osin)		8
Miazgi (a) (z Księżopola)		8
Nagórki	Jastrząb	8
Włodki	Prawda	10
Wrzoski	Dołęga	13
Grzymały	Grzymała	13
Kostki (a)	Jastrząb	13
Lipki (a)	Nałęcz	13
Gałązki		16, 14
Dłuszczyki (i Dłuscy)	Grzymała	15
Gniewosze	Kościesza	17
Rozwieje		17
Jaszczułty	Trąby	24, 20
Trzaski	Trzaska	20
Cholewy	Cholewa	20
Smurły		22
Borzymy	Belina	24
Krakówki		24
Koski		24
Morza (owie)	Grzymała	24
Koce	Dąbrowa	20
Zaremby	Zaremba	25
Jałbrzyki	Grabie (?)	25
Brzoski	Nowina	26
Piętki	Ślepowron	26
Pąki (?)		26
Trojany (?)		27
Gogole		27
Lubiewy	Trzaska	27
Miodusy	Ostoja	28
Tybory	Ślepowron	28
Żery	Ślepowron	23
Bogusze	Ostoja	23
Bajdy	Krzywda	3
Bujny	Ślepowron	5
Przecławy		5
Sumioły		23
Trzeciny		27

W pow. Mielnickim:

	herbu	w par.
Kozły	Kozieł (?)	31 (3)
Bolesty	Jastrząb	31 (3)
Orzeszki (-owie)	Korab	33 (5)
Raczki (Puczyccy)	Ostoja	33 (5)
Kiewły	Leliwa (?)	33 (5)

W ziemi Bielskiej.

	herbu	w par.
Kostry (o)	Rawa	1
Warhele	Jasiona	1
Nagórki	Jastrząb	1
Włosty	Ciołek	1
Rzepni (y)		1, 2
Skłody (o)	Jastrząb	2
Piekuty	Luba	2
Łyczki (o)	Sulima	2
Wojny (o)	Nałęcz	3
Skwarki	Sas (?)	11, 3, 12
Brzoski	Nowina	3
Tworki	Osorya (?)	23, 3
Gierałty	Gierałt	3
Dołęgi	Dołęga	3
Moczydły	Nowina	3
Plewki		3
Dobki	Jastrząb	4, 16
Osinki (a)	Radwan	4
Rzączce	Ślepowron	4, 12
Wspały		4
Rykacze	Bończa	4
Stawiereje		3, 4
Samsony	Samson	4
Senbory	Ślepowron	4
Gołasie	Kościesza	5
Kulesze	Ślepowron	5
Sowy		5
Mikosze		5
Wnory (i Wnorowscy)	Rola	13
Jędrale (?)		13
Stypułki (i Stypułkowscy)	Rola	13
Kurzyny	Sulima	13
Sikory (i Sikorscy)	Kopasina	13
Sokoły (i Sokołowscy)	Gozdawa	12
Racibory	Rawa (?)	12
Drągi (-scy)	Ślepowron	12
Jamiołki (-owscy)	Godzięba	12
Dworaki	Ślepowron	12
Bujny	Ślepowron	12
Perki	Ślepowron	12
Idźki	Jąstrząb	12
Truskoleśni	Ślepowron	12
Faszcze (-wscy)	Prus	12
Pęze	Ślepowron	12
Noski	Ślepowron	12
Zdrody	Prus	12
Franki	Ślepowron	12
Roszki	Rola	11
Dzierzki	Nieczuje	14
Grochy	Luba	14
Łapy	Luba	15
Seronosy	Ślepowron	15
Zimnochy	Ślepowron	15
Włoszki	własny	15
Źrobki		23
Pomiany	Pomian	23
Tarusy		20
Karpie	własny	22
Białosuknie	Pomian	22
Szaciły	Drogomir(?)	22
Szorce	Mora	21
Zawisty	Łada	21
Wyszowaci	Roch	21
Mroczki	Prus	21
Boguszki (o)	Trzaska	21
Pisanki (o)	Prus	21
Hermany	Jastrząb (?)	16
Zajki (o)	Jastrząb (?)	16
Cieszymy	Jastrząb (?)	16
Zędziany	Jastrząb	16
Bolesty	Jastrząb	10
Zawady	Jastrząb	10
Siehenie	Syrokomla	10
Warpęchy	Jasiona	9
Łuczaje		9
Łuby	Luba	8
Poletyły	Trzywdar	7
Sasiny	Jastrząb	9
Gawiny	Ślepowron	6
Pierzchały	Roch	6
Koćmiery		6

3. Uczestnicy.

Ciekawem też wielce i charakterystycznem zjawiskiem gospodarczo-społecznem wśród szlachty drobnej Podlasia jest tak zwane „uczestnictwo“ — „czesnictwo“, zależące na niepodzielnem chyba posiadaniu ziemi przez całe grupy osób, niekoniecznie nawet ściślej związanych węzłami rodzinnemi.

Źródło onego wielorakie — widać.

Najprzód tedy i głównie, odziedziczony z prastarego rodowego bytu, zwyczaj spólności gospodarczej w rozrodzonej rodzinie, zwyczaj, podtrzymywany następnie poważną potrzebą zapewnienia sobie większego też bezpieczeństwa przy posuwaniu się osadniczem naprzód, a obok tego — konieczność ekonomiczna zapobiegania zbytecznemu rozdrobnianiu własności i zatrzymywania się u pewnego pod tym względem kresu.

Nie było to zresztą czemś wyjątkowem — jedynie pomiędzy osiadłą na Podlasiu szlachtą mazowiecką; znanem jest uczestnictwo, w postaci „siabrostwa“, i wśród ziemian — bojarów na Rusi — w poleskiej Owrucczyźnie naprz. Chociaż rzecz to nie pewna, czy owo „czesnictwo“ podlaskie było takiem samem co do swego ustroju, jak ruskie „siabrostwo“, główną cechą którego było, przy niepodzielności posiadanego przez spólników—„siabrów“ obszaru, dzielenie się tylko dochodami prowadzonej na nim gospodarki, nie porównu wcale, lecz stosownie do wielkości formalnej działku, do którego w układzie uczestniczo-gospodorczym ma się prawo. Czyli tłómacząc to wyraźniej, przykładowo, czy też i na Podlasiu tak się dzielono, że naprz. w gospodarce, prowadzonej przez 6-ciu uczestników, pochodzących od jednego wspólnego dziada, mającego 3-ch synów, z których jeden tylko pozostał przy życiu — on sam pozostały utrzymuje dalej swe prawo do $^1/_3$ dochodu, dwaj synowie jego starszego brata mają je każdy do $^1/_6$, z trzech zaś synów brata drugiego — jedynie po $^1/_9$ każdy — jak to właśnie było na Polesiu.

Że i na Podlasiu, wśród ziemian tamecznych — Mazurów i Rusi, w pewnych uczestnictwach w taki sposób się dzielono — rzecz bardzo możliwa; ale czy to był zwyczaj powszechny — wątpliwe.

Dotknijmy szczegółów.

Oto naprz. (str. 35) we wsi Jabłonnej Ruskiej, parafii Jabłońskiej, powiatu Drohickiego, szl. Jakób i Szymon „z czesnikami swemi", z Bujalską, Smorczewską i Toczyską, dają pobór z $3^1/_2$ włóki ziemskiej. Widzimy tedy w działku tym szlacheckim (sors) 5 cząstek; czy wydzielonych na gruncie — chyba nie; czy równomiernych między mieczem a kądzielą — podobnież. Więc najprawdopodobniej dzielono się tylko dochodami, nadto nierównomiernie; w takim razie było to toż samo „siabrostwo".

Wogóle przecie stosunek między uczestnikami na Podlasiu mógł się najrozmaiciej układać; lecz w jaki sposób, co do istoty rzeczy — tego nie da się należycie ze źródeł naszych wywnioskować.

Badajmy jednak dalej szczegóły.

Ze źródeł naszych widzimy, iż terytoryalne jednostki gospodarczo-poborowe, we władaniu wspólnem grona całego uczestników bywały rozmaitej wielkości.

Najczęściej taka posiadłość osobnego koła uczestników ogarnia całą jedną wioskę, czy wieś nawet — o 5-ciu, 10-ciu, 15-tu, 20-tu a i 40-tu nawet (jak w Przesmykach powiatu Drohickiego) włókach. W tym ostatnim razie przynajmniej niełatwo zgodzić się na niepodzielność tam gospodarczą. Co zaś do cyfry ilości, bardziej upowszechnionej, włók — uderza tu rachunek 10-tny; nawet, jak się to widzi przy ściślejszem zestawieniu szczegółów, — przeważająca wielce sama cyfra 10 włók. Nasuwałoby to na myśl, że może pierwotnie wydzielano osadnikom przybywającym działki ziemi podług pewnej normy. Gdy tymczasem bardziej prawdopodobne, że osadnictwo Podlasia odbywało się całkiem samorzutnie, przez zajmowanie pustek po Jadźwingach, swobodnie, rodzinami, przy trzebieniu dogodniejszych ostępów leśnych na uprawne pod sochę polany. Jakowe sadowienie się rodzinami tłómaczy też nam i późniejsze, pod koniec w. XVI-go jeszcze, ogarnianie jedną spólnią uczestniczą całej wioski. Całej wioski — nieraz o daleko skromniejszej ilości włók — niżej 5-ciu nawet.

Obok tego spotykamy wsie, gdzie się znajduje po parę i więcej uczestnictw, lecz już na mniejszym obszarze włók z osobna każde — rzadko wyżej 5-ciu, pospolicie zaś niżej do 2-ch

włók, a zdarza się, iż siedzą uczestnicy na jednej tylko. Wytworzenie się podobne paru i więcej uczestnicw w jednej wsi, którą one ogarniają całkowicie, było chyba najczęściej skutkiem rozłamania się jednej tylko początkowo grupy uczestniczej, choć mogło powstawać i w niezależny od tego sposób. Widzimy też niejednokrotnie drobne uczestnictwa po wsiach, mających nadto jednego lub paru i więcej poosobnych dziedziców, posiadających też nieraz kmieci osiadłych.

Wobec tego dają się widzieć uczestnictwa, które mają swe cząstki w paru i więcej wsiach zarazem; szczególnie po sąsiednich sobie wioskach, powstałych z przysiółków jednej początkowo wsi macierzystej. Tak oto naprz. (str. 41) w powiecie Drohickim wieś (paraf.) Winna — Kryszki, Witki, Cibory, Sutki: szl. Stanisław syn Jana z Sutkowa dał (1580 r.) pobór „z czesnikami swymi z tych wiosek" z włók ziemskich $6^1/_2$; a razem z nim szl. Jan syn Macieja i Wojciech dali tamże „z czesnikami swymi" pobór z włók ziemskich $3^1/_2$. W tym zaś ostatnim razie owe dwa kółka uczestnicze, mające obok siebie swe cząstki we wszystkich tychże samych wioskach wsi macierzystej (Winnej), zdają się świadczyć dowodnie, iż powstały one skutkiem rozszczepienia się jedynego początkowo tam uczestnictwa. Co więcej — taki nierówny podział ($6^1/_2$ i $3^1/_2$ włók) zdaje się wskazywać cechy jakiegoś niby pierwotnie tam „siabrowstwa".

Wszystko to przecież, cośmy dotąd o uczestnictwie mówili, odnosi się do ziemi Drohickiej jedynie; ona była dziedziną drobnej szlachty przeważniej, była bardziej wyłączną dziedziną szlacheckiego na Podlasiu uczestnictwa. W ziemi Bielskiej sporadyczne przykłady dają się (1580 r.) widzieć jedynie w pasie 5-ciu, 6-ciu mocno drobno-ziemiańskich parafii, ciągnącym się od Nurca, popod Wysokie, ku Tykocinowi. Znajduje się tam (zaznaczonych w „Zródłach") kilka (8), rozproszonych po całej tej linii (w 7 wsiach), uczestnictw, z których 2 (Dołęga i Czajki) posiada po 20 włók, inne $\pm$ po 5.

Ciekawe były przyczyny tak uderzającego pod tym względem wyróżnienia ziemi Bielskiej od Drohickiej — nawet w drobno-szlacheckich stosunkach. Pomijamy już bowiem przemożny w niej przestwór królewszczyzn z ludem poddanym, trzymającym się innego od drobnych ziemian trybu; — jako też — oparte

również o poddanych, rzadkie tam możnowładcze latyfundya. Widomy tu wpływ społecznego usposobienia żywiołu mazowieckiego i rodowo-gospodarczych porządków sąsiedniego Mazowsza, oddziaływaniu których dłużej podlegała ziemia Drohicka, niż Bielska.

Dla charakterystyki uczestnictwa, przytoczymy tu przykładowo jeszcze faktów parę: Oto np. we wsi Żochach (parafii Domanowskiej, powiatu Brańskiego) szl. Mikołaj daje (1580 r.) pobór: raz — „z czesnikami swymi“ z 5-ciu włók ślacheckich, a obok tego sam — z 1 wł. i 5-ciu morgów własnych („Źródła“ str. 93); we wsi Warhelach (parafii Wyszeńskiej, tegoż powiatu), rozdrobionej wielce, pomiędzy innymi współdziedzicami szl. Wawrzyniec syn Marcina płaci: najprzód z jednymi „czesnikami“ z włók 5-ciu, sam od siebie z włók $2^1/_2$, a obok tego z drugimi „czesnikami“ z włók 3-ch i od brata swego z włók 4-ch. (Str. 90.)

Na zamknięcie dodać tu jeszcze winniśmy, iż nie rozumiemy należycie formalizmu reg. pobor. w wyróżnianiu podanej poimiennie grupy współdziedziców od zaznaczanych ogółem „uczestników“. Oto naprz. w parafii Drohickiej wieś Koczery: w niej, pomiędzy innnymi, Mikołaj Koczera „z czesnikami“ swymi dał z włók ziemskich 5-ciu a Jan Wyszemierski, Stanisław Zdzichowski i Onisko Koczera od $^1/_2$ włóki ziemskiej; ci ostatni nie byliż to równie „uczestnicy“?

4. Kollokacye.

Obok „uczestnictw“ istniały też na Podlasiu, pod koniec w. XVI-go, choć nieliczne już, i „kollokacye“ — po wsiach drobno-ziemiańskich.

Stanowiły kollokacye owe osady szlacheckie o włókach osiadłych, częściej mieszanych, rozdrobione na większe i mniejsze działki, posiadane przez „dziedziców“, należących do różnych już nawet rodów i nie związanych z sobą żadnymi węzłami uczestnictwa.

Wskażemy je tu dla charakterystyki.

Tak najprzód:

W ziemi Drohickiej.

W pow. Drohickim.

W parafii Ceranowskiej — w Ceranowie: tu 3 działki uprawiane przez kmieci oraz ogrodników — z rolą i bez roli, wyłącznie — z tych

działki *a* i *b* należą do Maruszewskich, *c* — do Kuliskiego, działek *a* ma $4^1/_2$ włók osiadłych, *b* — 1 pustą i ogrodn. tylko, *c* — 7 włók osiadłych.

W parafii Pobikrowskiej — w Pobikrowach: działków 6 — z tych *a* o $1^1/_4 + {}^1/_6$ włók ziemskich należy do Radziszewskiego, *b* — o 3-ch włókach ziemskich do Pierlejewskiego z uczestnikami, 4 zaś inne, o włókach osiadłych z ogrodnikami, trzymają różni Pobikrowscy — z których: *c* ma $2^1/_2$ półwłócz., *d* — $2^1/_2$ włók + 1 półwłóczek pusty, *e* — 1 półwłóczek, *f* 4 — podobnież.

W parafii Kuczyńskiej — Lubowicz: tutaj działków 7, z których 4 należy do różnych Lubowickich, mianowicie: *a* — o 2-ch włókach ziemskich, *b* - o 1 wł. osiadłej z ogrodn., *c* — $1^1/_2$ i *d* $^1/_2$ wł. ziemskich; *e* — o $3^1/_2$ wł. ziems. należy do Wojny, *f* — o 8 wł osiadł. do Kuczyńskiego, *g* — o $7^1/_3$ wł ziemskich do Kostrów.

W pow. Mielnickim.

W parafii Sarnackiej — Sarnaki: tu 9 działków, z których 4 uprawiane ręką kmiecą, 5 o włókach ziemiańskich, mianowicie: *a* — o 4-ch wł. ziems. — dwóch Sarnackich z ich uczestnikami, *b* — mający 2 wł. ziems. Kamieńskiego, *c* — 1 takąż Sadowskiego, *d* — $8^1/_2$ włók osiadłych Sarnackiego, *e* — 3 włóki ziemskie Dybowskiego, *f* — $2^1/_2 + {}^1/_4$ osiadł. Klimczyckiego, *g* — $2^1/_2 + {}^1/_4$ ziemskich Wąsa, nareszcie *h* — 3 włóki osiadłe + $3^1/_2$ puste oraz *i* — $2^1/_2$ osiadłe i $3^1/_2$ puste dwóch innych Sarnackich.

W ziemi Bielskiej.

W pow. Brańskim.

W parafii Domanowskiej — Domanowo — tu widzimy 5 działków: *a* — obejmuje 1 włókę osiadłą Domanowskiego, *b* — $1^1/_2 + {}^1/_2$ wł. ziems. Olęckiego, *c* — 1 wł. ziemską Żebrowskiego, *d* — 2 wł. osiadłe i *e* — 2 wł. ziemskie Domanowskich.

W parafii Dąbrowskiej — Wojny Dąbrówka — gdzie działków 8, które należą do szl. Wojnów (różnych przydomków, jak Kosik, Piotrasz) oraz 2-ch Skwarków, z tych: *a* ma 5 włók ziemskich, *b* — $1^1/_4$ osiadł. + 2 ziems., *c* — $1^1/_2$ wł. ziems., *d* — podobnież, *e* — $^1/_4$ ziems., *f* — 2 osiadł., *g* — 1 i *h* — 4 ziemskich.

Obok owej Dąbrówki — Wojny Pogorzel — podobnież kollokacya szl. Wojnów (o innych jeszcze przydomkach), mająca, jak i tamta, 8 działków, z których 2 tylko posiada włóki osiadłe ($1 + 1^1/_4$), jeden — 1 osiadłą i 1 ziemską, inne 5 wyłącznie ziemskie ($^1/_2$—2)

Brzoski w tejże parafii przedstawiają nieco odmienną od powyższych postać kallokacyi; tu bowiem na 8 działków, należących do szl. Brzosków, 2 tylko (po wł. 2) ma włóki ziemskie, inne wszystkie (6), znacznie od tych drobniejsze (4 na półwłóczkach, 2 na całej włóce — z ogrodnikami oczywiście, jak wszędy), mają osiadłe.

W parafii Łubińskiej — Łubino — o 6 działkach szl. Łubów, z których to działków 3 posiada włóki (po 2) ziemskie, 3 zaś ($2+2+{}^3/_4$) osiadłe.

W pow. Saraskim kollokacyi w ściślejszem znaczeniu prawie niema. Zato w pow. Tykocińskim: w parafii Kobylińskiej — Wnory, Kuszele, Piszczaty mogą stanowić wyjątek: tutaj więc 6 działków, należących przeważnie do szl. Wnorów (—owskich) z różnemi przydomkami; z tych działków 2 tylko o włókach osiadłych — 1-szy Wnora a 2-gi Dąbrowskich, po 3 wł., inne (1 wł.—$4^1/_2$) o ziemskich.

W parafii Trzciańskiej — Bajki, jedna z największych kollokacyi, z małym wyjątkiem samych szl. Bajkowskich, 11 działków przedstawiająca, z których 6 — o włókach ($^1/_4 + ^1/_2 + 4^1/_2 + 1^1/_2 + 2^1/_4 + ^1/_4$) osiadł., 1 — o 5 ogrodnikach tylko a 4 (po $2^1/_2$ wł.) ziemskich.

W parafii Goniądzkiej — Kramkówka — działków 5; z tych dział Kramkowskich o 12 wł. ziemskich, 3 działki Skwarków: *a* — o 5 wł. ziemskich i $1^1/_4$ osiadł., *b* — $^3/_4 + ^1/_2$ osiadł., *c* — $2^1/_2$ ziem., nadto $^1/_2$ wł. osiadł. Wojny.

Ubóstwo szlachty drobnej.

Z rozdrabianiem się dziedzictw szlacheckich ubożał ogół ziemiański.

W r. 1547 Zygmunt August w odpowiedzi swej na petycyę sejmową zaznaczył mocno ubóstwo podlaskiej szlachty. (Hubert, t. I, 54 — Zbiór pam.)

W r. 1561 hetman Chodkiewicz musiał rozpuścić szlachtę bielską, zebraną na pospolite ruszenie, ze względu na jej „niedostatek i ubóstwo". (M. L. publ. X, 4.)

Pieniądz wśród szlachty podlaskiej w XVI-ym w. bardzo rzadki. (Bar. str. 6.)

W niezliczonych procesach, jakie ziemianie prowadzą między sobą, nie brak było spraw pieniężnych, ale toczą się one zwyczajnie o niewielkie sumy, o jakieś 4, 9 czy 12 kop groszy; nawet, wydając córki zamąż, rzadko zdobywali się ziemianie podlascy na większe posagi — ponad 12 lub 15 kop.

Przechodząc do większych szczegółów — oto:

Gniazda szlacheckie bardziej rojne.

W ziemi Bielskiej, pow. Tykocińskim — Chojane par. Kuleskiej: do 1569 r. (Kap.) Stare, Górki, Piecki, 1580 r. (Źr.) + Boruty, Gorczany, Pawłowięta, Sierocięta Stanki, Stankowięta, poczem przybyła jeszcze (Kap.) 1 osada Bączki.

Kulesze (Rokitnica) par. Kuleskiej do 1569 r. Rokitnica, Czarnowo, Byki (Wykno), Stare Kulesze, 1580 r. + Litwa, Bogdanowięta, Maćkowięta, Podawcze, Podlipne.

W pow. Suraskim — Jabłonia par. Jabłońskiej do 1569 r. (Kap. Kościelna, Dobki, Rykacze, 1580 r. + Biskupki, Dąbrowa, Jankowce\ Markowięta, Piotrowce, Zebrowizna.

Podobny rozrost przedstawiają w pow. Suraskim „okolice": Brzozowo, Gołasie, Jabłoń, Jamiołki, Łapy, Niwino, Perki, Płonka, Roszki, Sikory, Szepietowo, Truskolas.

Gniazda wspólne na miedzach granicznych ziemi Bielskiej i Łomzieńskiej: Buczyno pow. Ostrołęckiego, Duchny, Kruszewo, Pęze pow. Zambrowskiego; — ziemi Bielskiej i Drohickiej: Bujny, Usza—Uszeńskie.

5. Szlachta wyłączniej zwartem kołem trzymająca swe gniazda poza uczestnictwami.

W ziemi Drohickiej.

W parafii 1 Drohicko-Siemiatyckiej — Korzeniewscy, Skiwscy, Zajęczniccy, Kłopotowscy, Tunkiele.
W parafii 6 Rozbickiej — Dmochowscy, Sikorscy.
„ 7 Suchożeberskiej — Sosnowscy.
„ 14 Kosowskiej — Kosowscy.
„ 13 Skibniewskiej — Suchodolscy.
„ 15 Prostyńskiej — Prostyńscy.
„ 26 Kuczyńskiej — Łuniewscy.
„ 28 Jabłońskiej -- Jabłońscy.

W ziemi Bielskiej.

W parafii 1 Wyszyńskiej — Kostry (Litwa), Nagórki.
„ 2 Domanowskiej — Łopieńscy, Piekuty, Prószyńscy.
„ 3 Dąbrowskiej — Wojny, Brzoski.
„ 4 Jabłońskiej — Śliwowscy.
„ 5 Kuleskiej — Chojeńscy, Kulesze, Kalinowscy.
„ 13 Kobylińskiej — Kobylińscy, Sikorscy.
„ 12 Sokolskiej — Bruszewscy, Sokoły, Truskoleśni.
„ 11 Płońskiej — Płońscy, Łupieńscy.
„ 14 Poświęcińskiej — Brzozowscy, Kamieńscy.
„ 15 Suraskiej — Gąsowscy, Łapy.
„ 21 Trzciańskiej — Wyszowaci, Bajkowscy, Mroczki.
„ 16 Tykocińskiej — Zędziany.
„ 10 Bielskiej — Bolesty.
„ 7 Brańskiej — Kiersnowscy, Popławscy.
„ 6 Topczewskiej — Olęccy, Topiczewscy, Łukawscy, Olszewscy, Falkowscy.

6. Poza swemi gniazdami.

Szlachta drobna podlaska — liczna i wciąż rojnie rozradzająca się — ścieśniona w swych szczupłych gniazdach — wcześnie poczęła je opuszczać, szukając sobie zapewnienia łatwiejszego własnej przyszłości — przedewszystkiem w rozległych, mniej ludnych, przestworach W. Księstwa, pod władzą którego sama do Unii 1569 r. zostawała.

Ale tem zabiegliwiej może szukała pierwej przysady, przytułku, wygodniejszego umieszczenia się — tuż w pobliżu, pod ręką na swojem własnem Podlasiu: nabywając dziedziczne wójtowstwa, dziedziczne młyny etc., przyjmując wszelakiego rodzaju obowiązki urzędnicze po dworach.

Najbardziej jednak pociągały ku sobie królewszczyzny; spotykamy też tam szlachtę drobną na rozmaitych podrzędnych stanowiskach urzędowo-służebnych, co więcej — trzymającą po siołach królewskich włóki osadne, czynszowe.

Tak naprzykład:

W starostwie Knyszyńskiem 1565 r. (Inw. ręk. Bibl. Kras.) w wójtowstwach onego spotykamy takich, jak: w Rudnickiem — Kamieński, w Długołęckiem — Bajkowski, w Bobrowskiem — Mańkowski etc. Trzymają zaś włóki: we wsi Czarnej wójtowstwa Rudnickiego — Milewski, Kamieński, Olszewski, Rutkowski; w Kulikówce wójtowstwa Letnickiego — Borowski, Prószyński, Dzierżek; i t. p. i t. p.

7. Szlachta gniazdowa podlaska w gniazdach cudzych.

Pod koniec w. XVI-go widzimy też drobną szlachtę podlaską, rozpraszającą się po gniazdach cudzych.

Tak oto, biorąc dla przykładu po parę parafii tylko, widzimy:

W ziemi Drohickiej.

Po lewej stronie Buga — w par. Suchożeberskiej — w Krynicy: Podniesieńscy, Stańscy, Sasiny, Wąże; w Wyrozębskiej — w Wyrozębach: Topiczewscy, Poniatowscy, Kuczyńscy, Żółkowscy; w Sarnackiej (pow. Mielnickiego) — w Sarnakach: Kamieńscy, Sadowscy, Dybowscy, Klimczyccy.

Po prawej stronie Buga — w par. Drohickiej — w Koczerach: Zdzichowscy, Obniscy, Sadowscy; w Pobikrowskiej — w Pobikrowach: Radziszewscy, Pierlejewscy.

W ziemi Bielskiej.

Po lewej stronie Narwi — w par. Domanowskiej — w Krasowie: Skłody (—owscy), Kostry; w Jabłońskiej — Jabłoni Kościelnej: Rządzce, Wspały, Rykacze.

Po prawej stronie Narwi — w par. Trzciańskiej — w Chojnowie: Wilamowscy, Bajkowscy, Mroczki.

Co zaś do samego rozpraszania się szlachty podlaskiej po cudzych gniazdach, można zrobić wogóle następne uwagi:

Przy rozważaniu szczegółów, uderza najprzód znaczna różnica co do tego pomiędzy ziemią Drohicką a Bielską. W pierwszej tedy, w krainie gęstego uczestnictwa, jest tam niemniej liczniejszy, niż w ziemi Bielskiej, zastęp gniazdowych okolic szlacheckich, które już przygarnęły przybyszów. Rzadko przecie spotykamy w takiej okolicy po kilka rodzin obcych (jak tego podaliśmy wyżej wyjątkowe przykłady), najczęściej widzimy jedną obcą rodzinę tylko, nawet dwie, rzadko już trzy. Przybysze owi są to po większej części bliscy sąsiedzi, z tej samej parafii często. Co więcej, przechodzenie do innych gniazd odbywa się w obrębie własnej „ziemi“ wyłączniej; rzadko też widzi się w ziemi Drohickiej przybysza z Bielskiej i odwrotnie. Oczywiście pomijamy tu przybyszów z poza Podlasia, którzy należą do innej kategoryi. Bywa też i tak, chociaż jeszcze bardzo rzadko, że przybysze zagarnęli już całe gniazdo pierwotnego rodu.

8. Szlachta drobna niegniazdowa—na Podlasie późno przybyła.

Na przełomie w. XVI-go z XVII-ym spotykamy już po „okolicach“ drobno-szlacheckich niemało przybyszów, co już późno, w znacznej części w XVI-ym dopiero wieku może, do Podlasia napłynęli — tak z sąsiedniego Mazowsza, jak z dalszych stron Rzplitej. Szczególnie zaś, gdy kraina ta została wcielona do Korony i, zazdrośnie dotąd przestrzegane przez Litwę, względem obcych, prawo obywatelstwa straciło zasadniczo swe znaczenie.

Tak już 1580—90 r., oprócz rodów możnowładczych, występują:

W ziemi Drohickiej.

W pow. Drohickim.

Bakowie
Kędzierzawscy
Głowacze
Przeborowie
Turobojscy
Grothowie
Sobiczewscy
Turkowie (?)
Grekowie
Zaszczyńscy
Mleczkowie
Wasińscy
Gniewieccy
Sasinowie
Dzierżanowscy
Więckowscy
Kryskowscy
Zawiszowie
Horkowie (?)
Kęsiccy

Czibonowie
Kostkowie (?)
Ślepowrońscy
Wrzoskowie
Jadamowscy
Luchowscy
Gałązkowie
Maruszewscy
Gałązkowscy
Kuliscy
Łochowscy
Sawiczowie
Chrósniccy
Owsiani
Kuniccy
Siewruki
Wieliczkowie
Hinczowie
Godaczewscy
Bobrowniccy
Drzemlikowie

Wdziełkuńscy
Olkowscy
Jałbrzykowscy
Lubiewowie
Włodkowie
i in.

W pow. Mielnickim.

Łasiccy
Zemboccy
Irzykowicze
Laccy
Turscy
Dybowscy
Orzeszkowie
Skarbkowie
Ogonowscy
Zielonkowie
Dembieńscy
Batorscy
Raczkowie i in.

W ziemi Bielskiej.

Wesołowscy
Sabinowscy
Mleczkowscy
Kotowscy
Sulewscy
Sieniccy

Strubiczowie
Waśkiewicze
Mroczkowie
Skwarkowie
Wołowicze
Janikowscy

Długoborscy
Czochańscy
Chrostowscy
Wahanowscy
Jeśmanowie
Korzaccy i in.

9. Liczba szlachty drobnej.

Na Podlasiu, jak wiadomo, poza królewszczyznami i niewielką liczbą możnowładczych latyfundyów, gdzie siedziała wyłączniej ludność kmieca, w dziale mniejszej własności ziemiańskiej przeważała stanowczo szlachta drobna. Jedno- i paro-wioskowa własność ziemska niknie tu w porównaniu z drobno-szlachecką gniazdową w pasie południowo-zachodnim województwa: są tam całe parafie (jak Rozbicka i Skibniewska — w ziemi Drohickiej, oraz Płońska, Sokolska i Kobylińska — w Bielskiej), w których nie było ani jednej włóki „osiadłej“, t. j. ręką kmiecia uprawia-

nej, kilka takich, gdzie było (jak w Pierlejewskiej — w ziemi Drohickiej. oraz Kuleskiej, Jabłońskiej i Wyszkowskiej — w Bielskiej) ledwie po parę włók osiadłych; całe parafie, w których włóki drobno-szlacheckie przeważały nad osiadłemi nie tylko razy 8 lub 11 (takich było po 3), lecz razy 20 (w Kuczyńskiej), 27 (w Dąbrówkowskiej), lecz nawet 45 (w Jabłonkowskiej).

Wogóle zaś własność gniazdowo-szlachecka przeważa (porównywając ilość włók) jedno- i paro-folwarczną 2, 4 razy — tak w ziemi Bielskiej, jak i Drohickiej, z wyjątkiem powiatu Mielnickiego, przytykającego do ziemi Brzeskiej, w którym włók „osiadłych" jest $1\frac{1}{2}$ raza więcej nad gniazdowo-szlacheckie.

Znając ilość włók, uprawianych własną ręką przez drobną szlachtę, włók per exc. „ziemskich", nie zaś „osiadłych", z łatwością możemy obliczyć przeciętną ilość głów onej. Lecz pierwej musimy zaznaczyć i uzasadnić przyjętą ilość tych głów na 1 wł.

Zastanówmy się też nad tem.

Na 1-ną włókę „osiadłą" przyjęliśmy byli 12 głów kmiecych; podobnież i na włókę „ziemską" mniej brać nie możemy. Wprawdzie w regestrach naszych pobor. (1580 r.) nie znajdujemy dostatecznie wyraźnych wskazówek, liczbę takową bardziej dotykalnie uzasadniających: mamy tam zwykle zaznaczanym głównego posiadacza, niby oficyalnego przedstawiciela działku, jedynie z ogólnikowym dodatkiem — z „czesnikami", t. j. uczęstnikami swymi, lecz liczby takowych nie widzimy. Ale spotykamy zato niejednokrotnie działki o kilku (10-ciu, 5-ciu nawet) morgach tylko, co — przy uwzględnieniu faktów (przykładów) postronnych — pozwala nam za normę przeciętną gospodarki drobno-szlacheckiej przyjąć „półwłóczek", mogący wyżywić ± 6 osób. Gospodarkę przeciętną, powiadamy, bo być musiało i bywało tak, że gospodarkę jedną niedzielną stanowił ucząstek paro- i kilkawłókowy, uprawiany przez wszystkich uczestników (żonatych już nawet i dzietnych) wspólnie.

W ten sposób wypadłoby (1580 r.) ludności drobno-szlacheckiej:

		przy włók.			głów
w ziemi Drohickiej	pow. Drohickim	3,352	× 12	=	40,224
„ „	„ Mielnickim	407	„	„	4,884
„ Bielskiej		2,550	„	„	30,600
			razem		75,708

Co do rozmieszczenia terytoryalnego ludności drobno-szlacheckiej — widzimy z powyższego wykazu, iż znacznie więcej takowej znajduje się w ziemi Drohickiej, niż Bielskiej. Lecz jednostajnie w obydwóch — w połaci ich zachodniej przedewszystkiem; jak to wskazuje nam lada rzut oka na ilość uprawianych przez drobną szlachtę własnoręcznie włók — idąc parafiami.

Oczywiście fakt ten ma też głębsze swe historyczne przyczyny. Połać wschodnia Drohicko-Bielskiego Podlasia była dziedziną przeważniej osadnictwa ruskiego, gdy w zachodniej sadowił się bardziej wyłącznie żywioł mazowiecki. Osadnictwo ruskie nosiło charakter kmiecy nadewszystko, poddańczy, wytwarzając rozległe włoście książęce, część których z czasem dostała się do rąk niewielu możnowładców. Mazowiecka zaś kolonizacya była dziełem ludu wolnego głównie, którego jeśli zobowiązywała posługa wojenna, to brał on swe działki i trzymał je na prawie dziedzicznem, podobnie, jak na rodzimem Mazowszu. I równie, jak tam, tak i tu, tłumne zastępy owych „milites“ przeobraziły się niepostrzeżenie na allodyalnych „nobiles“ — mimo swych tak drobnych i coraz bardziej drobniejących działków.

10. Zakres działalności szlachty.

Drobna szlachta podlaska nie poprzestawała na roli jedynie i tyle związanej z posiadaniem ziemi służbie publicznej. Wcześnie widzimy ją ubiegającą się o wójtowstwa dziedziczne, o dziedziczne młyny etc. za usługi osadcze, miernicze i t. p. Niemniej zaciąga się chętnie do służby wojskowej i wstępuje pod zaciężne chorągwie, szuka służby królewskiej, wysługuje się możnym panom, mocniej jeszcze adwokatuje. Dostarcza też niemałego kontyngensu stanowi duchownemu.

Co do zawodu osadniczego — spotykamy całe rody szlachty podlaskiej, które zakładają dla króla nowe osady, rozmierzają włóki, osadzają chłopów, a w nagrodę zato otrzymują intratne wójtowstwa i t. p. Najenergiczniejszą z takich kolonizatorskich rodzin była — Chibowskich, po nich Borychowscy i Sarnaccy. Wyrabiali się z pośród samych Podlasian i miernicy, pod

kierunkiem takich kierowników „pomiary“, jak Dziewałtowski i Falczewski.

W r. 1455 Grzegorz z Zalesia (nobilis) nabywa u uczc. (prudens vir) Bartłomieja z Przekopu, młynarza, za zezwoleniem starosty drohickiego Nasuty z Międzyrzecza, młyn w Przekopie, nad Bugiem, w pobliżu Drohiczyna. (Kap. odp.)

11. Obyczaje.

W r. 1571 Walenty, syn Macieja Grzymka z Krasowa, udając się „ad honesta servitia“ na Podole, działek swój, do powrotu, bratu Wojciechowi w posiadanie zostawił. (Kap. ręk.)

Wypierana z domu, skutkiem rozrodzenia się i ubóstwa, drobna szlachta podlaska zaciągała się chętnie do służby wojskowej i wstępowała pod zaciężne chorągwie.

Pieniactwo.

Skutkiem niezmiernego rozrodzenia się i rozdrobnienia szlachty podlaskiej, szczupłość posiadanej ziemi sprawiała, że każda piędź roli nabierała szczególnej wartości; wydzierano ją sobie i wyprocesowywano wzajem. W Aktach sądowych z połowy XVI-go w. (M. L. ks. sąd. 17, 21; Bar. str. 8) spotykamy nieustannie procesy prowadzone o „pokażenie“ granic, o woranie się, o działy majątkowe.

Nic dziwnego tedy, że jedynie w ciągu 5-lecia, od 1546 do 1551 r., apelowano do sądów hospodarskich przeszło 1,350 razy, t. j. około 270 razy rocznie. (Bar. 9.)

Taka zaś namiętność szlachty podlaskiej procesowania się wywoływała potrzebę licznych prokuratorów (adwokatów) z zawodu i postronnych doradców. W połowie w. XVI-go wybili się ponad innych: Ratyński, Niemyski i Wyszyński. Prokuratorzy tacy musieli wyzyskiwać dotkliwie swych klientów, więc też nie lubiano ich powszechnie.

A nawet r. 1547 ziemianie Podlasia i Litwy skarżą się królowi, iż prokuratorzy, swymi ciągłymi i niepotrzebnymi wymysłami, tylko przyczyniali roboty królowi i panom-radom ze szkodą ważnych spraw państwowych, a dla procesujących się są

powodem zbytecznych wydatków; prosili tedy, by król wzbronił prowadzenia spraw przy pośrednictwie prokuratorów. Ale Zyg. August słusznie odpowiedział, iż najlepszym środkiem przeciw prokuratorom będzie nie uciekać się do ich pomocy. (Lub. Lit.-rus. sejm str. 533.)

Spory graniczne.

Spory graniczne między szlachtą nieustanne, jakby warunek konieczny jej życia stanowiące.

Oto naprz. (Arch. Skrzesz.) w ziemi Drohickiej, jedynie koło samego stołecznego Drohiczyna, po lewej stronie Buga w okolicy Korczewa i Skrzeszewa.

Między: Zalesiem a Mogilnicą 1502, 03, 05, 10, 11; Zalesiem i Czaplami 1511, 19, 48, 94; Choszczewką i Czaplami 1526, 48; Skrzeszewem (bisk. łuck.) i Wasilewem granice 1546, 51, 92; Skrzeszewem, Wasilewem i Mogilnicą 1583, 84, 85, 88, 96; Skrzeszewem, Rudnikami i Mogilnicą 1589, 93; Bartkowo, Szczeglaczyn i Czaple Obrąpałki 1559.

Bezprawia.

W petycyach, podanych przez (Bar. 13) posłów podlaskich na sejmie w r. 1547 (M. L. sąd. XVII, f. 197 — u Dow. Zap. Akta Min. Just.) — szlachta skarży się na zły stan obyczajów; na co w odpowiedzi król postanawia: „aby egzekucyę wykonywano nad głównikami bez wszelkiego folgowania", ponieważ w ziemi Podlaskiej są ciągłe „mężobójstwa i napady", powodowane „niekarnością, która przez urzędników omieszkiwaną bywa".

Podobnie w liście do sędziego, podsędka, regenta i innych urzędników, zarówno grodzkich, jak i ziemskich, powiatu Drohickiego (M. L. XXI, nr. 363) skarżył się król na bezkarność, z jaką popełniane były na Podlasiu wszelkiego rodzaju występki i zabójstwa, a nadto zaznaczył, że ludność miejscowa, szczególniej szlachta, nie ma nawet szacunku dla swego sądu. Bardzo wielu ziemian wkracza do sądu z licznym orszakiem i okazuje lekceważenie zarówno sądom, jak i ich wyrokom. (Bar. 13.)

Sprawy też trwały lata całe, a winni ani myśleli stosować się do parokrotnych nawet wyroków. Nie pomagała czasem nawet banicya z powiatów podlaskich, zwłaszcza, że banici

korzystali z prawa apelacyi do króla i często uzyskiwali zmniejszenie kary. Brak szacunku wobec sądów był poczęści rezultatem nizkiego stanu moralnego samych sędziów. Tak naprz. podsędek drohicki Pobikrowski robi gwałtowne „napady na publicznej drodze“; sędzia i podsędek Sarnaccy zagrabiają majątek swemu sąsiadowi; bogaty sędzia bielski Jerzy Raczko-Puczycki czyni ziemianom takie „szkody i krzywdy“, że w końcu proszą króla o usunięcie go z urzędu. (Bar. 13, 12. — M. L. zap. XI, f. 17, 680; XVII, f. 279.)

Nizki stan obyczajów ziemian podlaskich wywierał silny wpływ i na życie publiczne. Ten sam brak poszanowania prawa, tyle rozpowszechniony wśród ogółu ziemian, spotykamy i wśród wybranych przez nich dygnitarzy. Chciwość też poborców szczególnie była notoryczną; stąd 1547 r. domaga się szlachta, aby dla obrony od nich, jak i od innych dygnitarzy, wolno jej było mieć swe „opiekuny albo syndyki“. (Bar. 14, 15.)

Posłuszeństwo prawu nie należało wcale do cech drobnej szlachty. Do charakterystyki — oto przykład:

W r. 1578 (Ks. pob. 47, f. 397) w ziemi Bielskiej „do wsi Kobylina — z inszych miasteczek siła łóżnych i rzemieślników wyszło dla uchronienia (się od) poborów, które, gdy tam popisywać przyjechano, szlachta tameczna na te posłańcy w dzień targowy, gwałtu zawoławszy, rzuciła się, a nie tylko popisywać (nie) dopuściła, ale też te posłańcy ze wszystkiego, co przy sobie mieli, złupiła — jako o tem szerzej posłani i inkwizycya około czego czyniona — a przed się tego urząd grodzki decydować nie chciał według powinności i prawa“.

Ziemianie podlascy wcześnie już się wyodrębniają.

Już Witold sądzi 1430 r. sprawę Stanisława z Korczewa i Macieja z Sarnowa — w powiecie Drohickim (po lewej stronie Buga). (Arch. Korcz.)

Prawo polskie w mocy: w ziemi Drohickiej (nb. par. Kuczyńskiej). 1480 r. Andrzej Piętka z synami sprzedaje swój kąt (angulus) lasu, zwanego Rososz, na Piecach, po obydwu stronach rz. Mień, z całą przynależytością, polami etc., o 35 włók. (mansos), sąsiadom Połaskim; co im zostało przyznane jeszcze (w sporze) w 1502 — 1516, 34. (Kap.)

Zdarza się też, iż sami możnowładcy litewscy, mający dobra

i na Podlasiu, starają się o exempta od prawa litewskiego, dla korzystania z praw polskich, tam obowiązujących. Otrzymał takowy 1541 r. Mikołaj Hlebowicz, syn Stanisława, wojewody połockiego. (Arch. Korcz.)

Przy rozrodzeniu się niezmiernem rodów, doprowadzona do minimalnych działków, ziemia nie mogła zapewniać szlachcie dostatecznego utrzymania. Bieda tedy wypędzała ją z pod ojczystej strzechy — nietylko poza swą okolicę, powiat, lecz i po ręby zaciśnięte Podlasia, w świat obcy, coraz dalej, a czasem bardzo daleko.

Przybliżone obliczenie ludności wiejskiej wogóle.

Po rozejrzeniu powyższem wszelkich szczegółowych kategoryi ludności wiejskiej poosobno — co do jej liczebności, zwrócić się teraz możemy do obliczenia jej ogólnego.

Zestawiając tedy zdobyte dane poszczególne, otrzymalibyśmy wynik, jakowy przedstawi nam niżej zamieszczona (str. 77) tabela.

Zatem, podług wyniku tabeli poniższej, liczba ogólna ludności wiejskiej dochodzi do 200,000 głów, z których przypada: na ziemię Drohicką ± 90,000, na Bielską ± 110,000.

Podług poszczególnych kategoryi najwyższą cyfrę przedstawiają kmiecie, bo 100,000 z górą, po których idzie zaraz szlachta drobna, przekraczająca 75,000; warstwy ogrodnicza z komorniczą oraz przemysłowo-rzemieślnicza stoją na równi prawie, niewiele przewyższając 6,500; najniższą cyfrę, bo 3,525 tylko, przedstawia ludność folwarczna.

Przechodząc zaś do większych szczegółów, widzimy, iż — co do kmieci naprz. — więcej ich w ziemi Bielskiej, niż w Drohickiej, więcej ogółem w dobrach królewskich, niż prywatnych, choć w ziemi Drohickiej kmieci prywatnych o wiele więcej, niż królewskich. Szlachta drobna liczniejszą w ziemi Drohickiej, niż w Bielskiej, podobnież, jak ludność folwarczna, jakowa w dobrach prywatnych wogóle przeważa takowąż w królewszczyznach o 3 razy niemal. Znacznie więcej, niż folwarcznej, widać śród ludności wiejskiej Podlasia parających się jakimś przemysłem.

LUDNOŚCI:

W ziemi	Kmiecej		Ogrodn.	Komorn.	Przemysłowej etc.			Folwarcznej		Szlachty drobnej	Ogółem
	król.	pryw.			Rzem.	Przem.	Handl.	król.	pryw.		
Drohickiej	9,800	23,940	4,000	240	1,320	650	1,285	100	1,785	45,110	88,230
Bielskiej	55,200	15,880	2,000	300	1,480	650?	1,180	800	840	30,600	108,930
Razem na Podlasiu	65,000	39,820	6,000	540	2,800	1,300	2,465	900	2,625	75,710	
	104,820		6,540		6,565			3,525		75,710	197,160

II. Ludność Miejska.

Ludność miejska Podlasia wogóle ogarniała nietylko warstwy przemysłowe i oddające się różnym procederom, lecz w znacznej mierze i rolną.

Miasta podlaskie wogóle posiadały względnie bardzo znaczne działy ziemi. Widać było, iż powstawały one na gruncie nowinnym — to jedno, a nadto pod wpływem rusko-litewskiego porządku przeważniej.

Istnieje jednak pod tym względem wybitna różnica, jaka się uwydatnia pomiędzy miastami ziemi Bielskiej a Drohickiej, jako też — z drugiej strony — pomiędzy miastami królewskiemi a prywatnemi.

Ziemia Bielska, wobec Drohickiej — to bardziej wyłączna dziedzina wpływu litewsko-ruskiego, dziedzina przemożnej liczby dóbr i miast królewskich a zarazem borów i nowin. Na 10 królewskich, jest w niej tylko 3 miasteczek prywatnych. Miasta owe królewskie, tak starszej, jak i młodszej daty co do pochodzenia, były uposażane, przedwiecznym obyczajem, całemi przestworami ziemi nowinnej. Stołeczny Bielsk otrzymał aż 356 wlók (łanów), na których w r. 1580 siedziało już 6, należących do niego, wsi. Na południu od niego Kleszczele — włók 322, na północy samej — nowopowstający Augustów 223; dalej — Goniądz 174, Suraż 147, Brańsk 132 łanów.

Tymczasem w ziemi Drohickiej, bliższy granicy brzeskiej, Mielnik jedynie posiadał znaczniejszy obszar, bo włók 118, a jeszcze większy nawet, bo 145 wł., należące długo do jego powiatu i zamku Siemiatycze — już prywatne. Sam zaś Drohiczyn ma już tylko 83 włóki osiadłe, 7 wolnych i 381 ogrodów; niewątpliwie też posiadał i on pierwotnie obszar rozleglejszy, który z biegiem czasu uszczuplono na rzecz starostwa i prywatnych nadań. W powiecie zaś Drohickim wszystkie miasteczka, oprócz stolicy, już są prywatne i o obszarach szczupłych względnie; nawet Węgrów, środowisko niegdyś odrębnego powiatu jakby, a który zanikł następnie w Drohickim — ma do 60 włók tylko. Większość powstała pod władzą książąt sąsiedniego Mazowsza chyba, gdzie były porządki wcale różne od litewsko-ruskich.

W ostatecznym wyniku przecie, bez względu, jakby tam podlaskie miasta i miasteczka różniły się też między sobą, wszystkie one, nie wyjmując stolicy województwa, były rolniczemi nadewszystko, i przeważna część ich mieszkańców składała się z ludności rolnej, nie zaś przemysłowo-rzemieślniczej i handlującej. Zatem i przy obliczaniu zaludnienia miast wogóle pierwsze miejsce takowa właśnie zająć winna.

a) Rolna wogóle.

Przybliżone jej obliczenie.

Ludność rolną miast i miasteczek Podlasia, podobnie, jak i wiejską, stanowili tak gospodarze rolni, we właściwem znaczeniu tej nazwy — „osiedli“ etc., jak ogrodnicy.

Gospodarze rolni.

Rozważając dane reg. pobor. 1580 r., znajdujemy, iż miast 11-cie ziemi Drohickiej posiadały ogółem włók 850, z których 280 przypadało na 3 miasta królewskie, 570 zaś na 9 prywatnych; zaś w ziemi Bielskiej — 10 miast królewskich miało włók 1,710, a 3 prywatne = ± 150, razem = 1860. Zatem 24 miast na całem Podlasiu włók osiadłych ± 2,710; pomijamy też na razie włók pustych koło 30-stu i tyleż wolnych z wójtowskiemi.

Opierając się o powyższe dane włók, wywnioskujemy już, przy użyciu (podług przyjętej normy głów na 1 włókę) mnożnika × 12, liczbę tęż samą głów miejskiej ludności rolnej.

Otrzymujemy tedy:

w ziemi Drohickiej

w 3-ch miast.	królewskich	280 × 12 =	głów	3,360
w 9-ciu „	prywatnych	570 × 12 =	„	6,840
			razem =	10,200

w ziemi Bielskiej

w 10-ciu miast. królew.	1,710 × 12 =	głów	20,520
w 3-ch miast. prywatn.	± 150 × 12 =	„	1,800
		razem =	22,320

Ogółem na Podlasiu głów 32,520.

Nb. w r. 1558 było gospodarzy siedzących na włókach:

w Brańsku 154, Surażu 209, Kleszczelach 370, Narwi 187. (M. L. ks. zap. 48, f. 180; Akty Wil. ar. kom. t. XIV.)

W uposażeniu mieszczan podlaskich, nawet w jednem mieście zamieszkałych, były dość znaczne różnice. Wogóle jednak działki rolne, przypadające na mieszczan, były niewielkie, przeważnie półwłókowe.

Zagrodnicy.

Podług reg. pobor. 1580 r. — ogrodników:

w ziemi Droh. w 3 miast. król. 553; w 4 pryw. 209 raz. = 762
= głów (pomn. × 4) = 2,212; „ 1,236 „ = 3,448
w ziemi Biel. w 5 miast. król. 122; „ 75? „ = ±200
= głów (pomn. × 4) = 488; „ 300? „ = 788?

b) Przemysłowo-rzemieślnicza.

Ludność przemysłowo-rzemieślnicza miast i miasteczek Podlasia, jakkolwiek słabsza znacznie od ludności rolnej tamże, przedstawiała jednak niemałe urozmaicenie. Właściwie rozpadała się ona na 3 główne działy: rzemieślników pospolitych, przemysłowców w ściślejszem znaczeniu i pomniejszych procederzystów. Każdy zaś z tych działów ogarniał sporo szczegółowych kategoryi.

Przegląd nasz rozpoczniemy od rzemieślników.

Rzemieślnicy.

Rozważając daty regestru poborowego 1580 r., wskazujące nam ilość rzemieślników po miastach i miasteczkach Podlasia, od których wzięto pobór w tymże roku, ze zdumieniem widzimy, do jakiego stopnia ubogą w rzemieślnika, w owej epoce, jest nasza kraina wogóle. Jeden Bielsk tylko przedstawia pod tym względem cyfry dość poważne: posiadało to miasto sporą ilość rzemieślnika pewnych kategoryi przynajmniej. Tak znajdujemy w niem: szewców 62, garbarzy („dubotołków") 54, kuśnierzy 12, kowali 11, krawców 9, wogóle zaś rzemieślników 160. Po Bielsku też dopiero idzie, stołeczny województwa, Drohiczyn: ma on — 31 szew-

cow, 8 krawców i wogóle 58 rzemieślników. Chociaż go przewyższa o paru rzemieślników m. Wysokie, posiadające: 27 kuśnierzy, 24 szewców i wogóle 60 rzemieślników. Po tych zaś miastach następują: Łosice, mające ogółem 39 rzem., pomiędzy którymi 23 szewców; Tykocin — 32 rzem., z których 11 szewców, i Brańsk — o 31 rzem., a z tych — szewców 15, zdunów 10. Dalej już cyfra podanych rzemieślników spada, poczynając od 28, jak w Ciechanowcu, do 4-ch w Mąkobodach. W Miedznej nie podano żadnego rzemieślnika. Co więcej, tam nawet, gdzie są liczniejsi, należą oni, jakeśmy to widzieli, do paru kategoryi zaledwie: są to szewce, garbarze, kuśnierze, kowale, krawce. Z innych kategoryi wcale niepokaźna liczba; w 25-ciu miastach i miasteczkach całego Podlasia znajdujemy wyosobnionych: zdunów wprawdzie 30, lecz ślusarzy 6, bednarzy 4, siodlarzy 5, rymarzy 3, czapników 3; mieczników 2 tylko — w Brańsku i Węgrowie, złotników 4 niby, lecz jeden tylko poważny — w Drohiczynie. Gdy tymczasem: szewców ogółem 206, kuśnierzy 60, kowali 54, krawców 32. Do czego dodać jeszcze należy, iż większość rzemieślników owych kategoryi wogóle należy do stopnia niższego — pod względem wnoszonej opłaty. Uderza zaś, że pewnych kategoryi wcale w powyższych wykazach nie znajdujemy: ani kotlarzy, ani tkaczy nawet; a przecie niepodobna, aby ich nie było; chociaż i w wykazie „delacyi“ następnej ziemi Drohickiej ich nie spotykamy. Przybyło stamtąd — poza 10-ciu szewcami, 1 miecznik, 1 złotnik, 1 tokarz i niewiele więcej.

Ogółem biorąc, podaje reg. pobor. 1580 r. rzemieślników wszelakich:

w ziemi	Drohickiej	273,	co	× 4	dałoby głów	1,092	
„	Bielskiej	329,	„	× 4	„ „	1,316	+25
	razem	602				2,408	
		(+ 25)				+ 25	

Nb. w ziemi Drohickiej, z owej liczby 273 przypada na 3 miasta królewskie 117, coby × 4 dało głów = 468, na 8 zaś prywatnych 156, więc × 4 głów = 624; w ziemi Bielskiej natomiast objęte tylko 10 miast królewskich.

Ale skądinąd (Ks. pob. 47) widzimy, iż Waniewo 1577 r. ma 4 rzemieślników; a napewno 3 inne miast. (większe) nieco

więcej ich miały, więc razem — chyba jakich 25; coby podniosło sumę w ziemi Bielskiej do 1,340, a ogólną do ± 2,435.

1565 r. w Drohiczynie Zygmunt August dozwala urządzić, na wzór m. Liwa, cech krawiecki i postrzygaczów. (J. Jarosz. „Droh." w Athen. 1847, t. IV, 25.)

W r. 1524 cech szewiecki w m. Wysokiem powiatu Drohickiego otrzymuje prvl. na bractwo, na wzór szewców m. Wilna. (M. L. zap. 12.)

Przemysłowcy.

Młynarze.

Wśród przemysłowej ludności miast i miasteczek Podlasia, młynarze, zdawałoby się, winni przodować innym, a jednak ustępują widocznie pierwsze miejsce gorzelanym i słodownikom. Trzeba się też dziwić tak małej ilości kół młyńskich, jaką znajdujemy po miastach w reg. pobor. 1580 r. Widzimy tam bowiem jedynie: w ziemi Drohickiej kół dziedzicznych — tylko 6 w Węgrowie, kół dorocznych 13 w 4-ch miastach prywatnych, z których w Siemiatyczach 6; w 3-ch miastach królewskich — ani jednego. W ziemi Bielskiej — tylko 6 kół dziedzicznych w Narwi i 2 doroczne w Bielsku; nadto w Narwi 1 stępne i 1 folusz.

Gorzelani.

Więcej daleko, zdaje się, było, po miastach i miasteczkach Podlasia, przemysłowej ludności, oddającej się paleniu gorzałki, warzeniu piwa, czy robieniu słodu, jako też syceniu miodu. W reg. pobor. 1580 r. spotykamy zaznaczone: w ziemi Drohickiej kotłów gorzałczanych 37, z których w Drohiczynie 11, Sokołowie 6, Mielniku 7; w ziemi Bielskiej — 16, z tych w Bielsku 8, Knyszynie 6. Słodowników zaś: w Drohiczynie 2, w Mielniku 3; Bielsku 9, Narwi 2.

Procederzyści.

Z przemysłowcami w ściślejszem znaczeniu wiążą się pośrednio inni procederzyści.

Wśród przemysłowców-procederzystów zajmowali pierwsze

miejsce oczywiście, zaspakajający pierwsze potrzeby materjalne mieszkańców miejskich, piekarze i rzeźnicy.

Piekarzy nie we wszystkich przecie miastach spotykamy; w pomniejszych zastępują ich piekarki. W r. 1580 w m. Drohiczynie piekarzy znaczniejszych znajdujemy 15, uboższych 10, w Mielniku 16-stu i 3-ch; nadto w Węgrowie uboższych 10, w Siemiatyczach 12. Piekarek zaś najwięcej w Wysokiem 12 i Łosicach 15. W ziemi Bielskiej: w Bielsku wogóle piekarzy 18 tylko, w Surażu 17, w Tykocinie 27. Piekarek zato więcej: w Narwi 16, w Kleszczelach 11, Knyszynie 15, w Augustowie 27. Dodać tu trzeba, iż piekarki często łączono z krupniczkami — krupy wyrabiającemi.

Rzeźnicy oczywiście mniej liczni od piekarzy. W ziemi Drohickiej: w samym Drohiczynie 5-ciu tylko, tyluż w Wysokiem, w Łosicach 8, w Miedznej ani jednego; w ziemi Bielskiej: w Bielsku 21, Narwi 5, w Brańsku 6, Augustowie 10. W Knyszynie 1564 r. = 15.

Poważne też bardzo miejsce zajmują *Rybacy*. Wprawdzie nie posiadamy danych z miast nadbużnych, ale zato dane z nad Narwi i jej dopływów świadczą o tem wyraźnie. Tak znajdujemy podanych w r. 1580 rybaków: w m. Narwi 12, w Tykocinie 18, w Goniądzu 27, Augustowie 17, w Surażu jednak 3-ch tylko.

Przechodząc do innego zakresu, ze zdziwieniem postrzegamy, że w reg. pobor. 1580 r. zaznaczony został jedyny *Aptekarz*, nadto „ubogi“ — w stołecznym Drohiczynie; wobec którego występuje aż 5-ciu balwierzy, z których 3-ch znaczniejszych. Ale w innych miastach i miasteczkach?

Komornicy po miastach oddani różnorodnemu zarobkowaniu. Podług „Ustawy włócznej“ (art. 12): „Komornicy w miastach być mogą, którzy żadnych robót na hospodara ani na urząd hospodarski odbywać nie mają; tylko, iż targów i wolności miejskich używają, wnoszą rocznie pewną opłatę“. Nie liczni wcale: najwięcej ich 1580 r. w Łosicach 21, w Drohiczynie 18, w Węgrowie 9; w Augustowie 8, Knyszynie 6, w innych miastach prawie ich niema. Komornic zaś: w Siemiatyczach 10, w Wysokiem i Łosicach po 7. W Tykocinie 1559 r. („Pomiara“) komorników u 22 gospodarzy — 27, po 2 czasem.

Duda podany — w Drohiczynie 1, w Łosicach 2.

Hultaj, z tą nazwą, 1 tylko — w Augustowie.

W „Summaryuszu poboru Jkrmci z miasteczek ziemi Bielskiej w r. 1591“ — znajdujemy pewne wskazówki, dające nam możność przedstawienia sobie względnej siły warstwy przemysłowo-rzemieślniczej wogóle („rzemieślników różnych“ — w tekście) w miastach królewskich tej ziemi.

I tak wniosły od „rzemieślników różnych“ — normalnie niby, wyjąwszy Bielska i Brańska, pogorzałych wtedy — miasta:

Bielsk	zł. (40) gr. —	Tykocin	zł. 20 gr. —
Narew	„ 16 „ 4	Knyszyn	„ 26 „ —
Kleszczele	„ 20 „ 4	Goniądz	„ 22 „ —
Brańsk	„ (8 „ 4)	Rajgród	„ 6 „ 2
Suraż	„ 20 „ —	Augustów	„ 16 „ 6

c) Handlująca.

Warstwa ludności miast podlaskich, oddająca się wyłącznie handlowi, była chyba bardzo nieliczna względnie. Kto wie też, czy wśród niej pierwsze miejsce liczebnie nie zajmowali karczmarze.

Karczmarze.

Nie posiadamy przecie dostatecznych danych dla należytego obrachowania tej klasy. Nie rozumiemy nawet, dlaczego naprz. w reg. pob. 1580 r. wcale niema podanych po miastach karczmarzy; zaznaczona tylko w Drohiczynie „szynkarka 1 piwna“. W Bielsku — żadnej daty, a tymczasem skądinąd wiemy, iż było tam (1576 r.) karczem piwnych 57, miodowych 8; nb. biorąc chyba w rachubę miasto to z onego 6-ciu wsiami. Albo w Knyszynie — również daty żadnej, — gdy w r. 1577 widzimy tutaj: karczem gorzałczanych 11, oraz szynków gorzałczanych 6 i piwnych 10. W Tykocinie 1578 r. karczem żydowskich 14. Z dat zaś czopowego niepodobna o ilości karczmarzy wnosić.

Przekupnie.

Niemniej też nie da się należycie obliczyć ilość przekupni — choćby wogóle tylko; oderwane daty, w pewnych jedynie

miastach notowane, nie wystarczą. Z miast ziemi Drohickiej oto — podano (1580 r.): w Drohiczynie (oprócz szotów i kramarzy) tylko krobników „nędznych“ 5 oraz 18 komorników wszelakich; w Siemiatyczach, Mielniku, Łosicach przekupni ± po 10, w Mordach podobnież, a nadto prasołów w Mordach 6, w Mielniku 14, Łosicach aż 47, dalej w Wysokiem przekupniów 8, w Ciechanowcu zato 30 z górą. Z miast ziemi Bielskiej: w samem m. Bielsku — przekupni soli, śledzi, ryb etc. chyba z 50, w Brańsku prasołów 11, w Knyszynie przekupni ± 30, w Goniądzu 7, w Augustowie koło 15.

Kupcy.

Kupców, w ścisłem znaczeniu tego wyrazu, zaledwie dopatrzeć w miastach Podlasia. W reg. pobor. 1580 r. zaznaczono tylko w Drohiczynie — 3-ch „szotów“ — handlarzy na większą skalę, cudzoziemców. Jednak w Bielsku do handlu szerszego biorą się wcześnie i mieszczanie tameczni. Wybija się tam w górę szczególniej ród Sieheniów.

Rody możniejsze.

Jednym z wybitniejszych ródów mieszczańskich na Podlasiu był ród Sieheniów (Sieheniewiczów) z Bielska. Protoplastą onego miał być Protas Tyszkiewicz, któremu król Aleksander dał prvl. na nieosiadłe grunta w pow. Bielskim i który istotnie nabył tam 2 nieosiadłe ziemie; co następnie 1514 r. potwierdził król Zygmunt I na prośbę potomka jego Iwana Sieheniewicza. (M. L. ks. zap. II.) Jeden z tego rodu — Pafnucy Sieheń jest 1500 r. pierwszym archim. monasteru Supraślskiego. (Arch. Sbor. X.) Iwan Sieheniewicz, mieszczanin bielski — rzutki przedsiębiorca handlowy; 1513 r. ma sprawę z mytnikami (M. L. zap. X); posiada już „folwark“ Studziwody pod Bielskiem (M. L. sąd. II, 189, Peters.) W r. 1520 dwaj Sieheniewicze są zawiadowcami czasowymi komor solnych: Jona w Ciechanowcu i Wysokiem, Iwan „młodszy“ w Tykocinie. (M. L. zap. X.) Iwan Sieheniewicz — pomiędzy innymi, wielki przedsiębiorca leśny: wydzierżawia od Mikołaja z Goniądza Radziwiłła prawo pędzenia smoły w jego puszczach podlaskich (M. L. S. D. 4, f. 187), podobną tranzakcyę zawiera i z Chodkiewiczem (M. L. K. Z. 14,

f. 480), w lasach nareszcie Pawła Sapiehy wyrabia wańczos i klepkę. (I. T. Bar. „Podl." w Prz. hist. VII, z. 2, str. 195.)

Najwybitniejszy jednak z nich Fedko Sieheniewicz: ten na współkę z kapitalistą brzeskim, Michelem Ezofowiczem, dzierżawi solną i woskową komorę w Bielsku (M. L. zap. 14, f. 82); prowadzi handel na wielką skalę, jeździ za granicę na jarmarki etc. Wspólnik ten Michela Ezofowicza ma z nim jednak ciągłe sprawy (1524—28) — za przemyto i wymijanie komór. (Bersz. Dok. I, nr. 80, 102, 121 etc.) W r. 1527 wiezie na jarmark do Poznania 8 sztuk wosku, ważącego 470 kamieni, które tam zamienia na 130 funtów szafranu i sukna 18 postawów „koltrysza" i 3 postawy „lojtskiego" (Bersz. I); jest w stanie pożyczyć swoim Bielszczanom 450 kop gr. na wykupienie wójtowstwa z rąk Jana Radziwiłła (1534 r.) (M. L. zap. 18, f. 145.) O bogactwie Fedka świadczy też, że przyjąwszy od kupca Fedora Witablanina dobra Szumki i Hawryłowicze w powiecie Bielskim, spłacił jego długi w sumie 600 kop gr. (M. L. zap. 17, f. 141.)

W tymże czasie (1515—20), pomiędzy możniejszemi rodzinami mieszczan m. Bielska, spotykamy rodzinę Ozarowiczów. (M. L. sąd. Pet. I, nr. 81.)

Kramarze.

Pospolitych kramarzy było napewno sporo; nie zaznaczani oni wyraźniej w wykazach pobor., gdzie kryją się zapewne w innych rubrykach. Tylko w Drohiczynie (1580 r.) wyróżniono wszystkich 3-ch stopni (podług wysokości opłaty) kramarzy — razem 17 (= 9 + 6 + 2); w Łosicach 1, w Sarażu 3-ch; w Bielsku (1576 r.) 9-ciu.

Do ludności handlującej Podlasia należą już i żydzi.

Żydzi.

Wogóle jednak na Podlasiu żydów w w. XVI była, ile się zdaje, nieznaczna ilość jeszcze.

Od jakiego czasu zaczęli oni tu się osiedlać — oznaczyć niepodobna; najpóźniej chyba na pocz. w. XIV-go, bo znany prvl. Witolda, w Łucku 1388 r. dla tego narodu wydany, obejmuje już

i żydów ówczesnej rozległej „ziemi Drohickiej“ (?). Pierwsze wszakże wyraźniejsze wzmianki o żydach na Podlasiu wogóle spotykamy dopiero pod koniec w. XV-go.

Występują niektórzy z nich już wtedy jako zajmujący pewne, uznawane przez władzę, społeczne stanowisko; do tego stopnia nawet, że wolno im posiadać własność ziemską (osobliwie żydzi brzescy).

Tak pom. 1463—78 r. Kazimierz Jagiellończyk nietylko dozwala żydowi brzeskiemu Lewinowi Szałomiczowi posiąść wieś Niewierowo, kupione przezeń u Niewiery za 100 kop gr.; lecz nadaje mu sam wieś Kornicę (u Łosic), najprzód na dożywocie a następnie i na dziedzictwo; nadto inne jeszcze osiadłe i nieosiadłe ziemie. (M. L. ks. zap. III; Bersz. Dok. i reg. I, nr. 5.) W r. 1487 tenże kr. Kaz. Jag. oddaje myta na komorach celnych: brzeskiej, drohickiej, bielskiej i grodzieńskiej żydom łuckim. (Bersz. Dok. I, nr. 14.) W r. 1494 w. ks. Aleksander oddaje w dzierżawę żydom brzeskim myto w Brześciu, Drohiczynie, Bielsku i Grodnie na lat 3. (M. L. ks. zap. VI; Bersz. Dok. I, nr. 25.)

Że nakaz w. ks. Aleksandra wygnania żydów wogóle z granic W. Ks. Lit., dany 1495 r., dotknął i żydów podlaskich — rzecz niewątpliwa: dzierżawa myta została oddana 1496 r. a wieś Kornica nadana 1497 r. wójtowi brzeskiemu Pawłowi Czarnemu. (M. L. ks. zap. 6, 7; Bersz. Dok. nr. 35.) Wiadomo jednak, iż ostracyzm trwał niedługo — po latach 8-miu (1503 r.) żydzi, za tegoż w. ks. Aleksandra, znów wrócili na Litwę etc. (Bersz. Lit. Jewr. str. 259.) A w r. 1514 Zygmunt I naznacza żyda brzeskiego Michela Jezofowicza starszym nad wszystkimi żydami litewskimi. (M. L. ks. zap. 7; Bersz. Dok. I, nr. 60.)

Ale miasta hospodarskie (królewskie) właściwego Podlasia umiały, na mocy służących im prvlejów, bronić się od napływu ludności żydowskiej: ani Drohiczyn, ani Bielsk jej nie dopuszczały. Zato znajdowała ona poparcie w miasteczkach dóbr prywatnych. Tak:

W Tykocinie gmina żydowska założona została za Gasztoldów 1522 r. — przez wychodźców z Grodna (rodzin 9). (Star. P.) W r. 1552 było tam (rodzin) 37 gospodarzy (właścicieli domów). (Bersz. Lit. Jewr. p. 381.)

Żyd tykociński Ahron Bosko prowadzi 1526 r. handel z Królewcem zbożem (żytem). (Bersz. Dok. I, nr. 113.) W starostwie Tykocińskiem (1559 r.) („Pomiara") żyd Szczęsny trzyma włókę w siole Sannikach za listem Jkrmci. W Tykocinie 1559 r. („Pomiara" starostwa Tykocińskiego): „Żydzi, którzy w mieście mieszkają a wolności i targów używają: tych żydów 50; powinność ich — ma każdy od gospodarstwa swego dać na każdy rok, wedle starodawnego obyczaju, po złotemu czerwonemu".

Nb. poczem dodany ich spis poimienny, w którym widzimy nazwy głównie patronymiczne i przezwiskowe, ale i takie, nie żydowskie jakby — Kasper Lekarz, Matys Szymonowicz, Juszko Bozkowicz, Jan Rubieszewicz, Bielawiec.

Eli Doktorowicz z Tykocina kupuje w Lipsku u kupca norymb. Cezara biżuteryi na 1,900 złotych, w jakiej to sumie obowiązuję się dać mu lnu litewskiego 400 cetn., a na ubezpieczenie składa u niego w depozycie 2 soroki soboli. (Bersz. I, 277.)

Wogóle przecież (przed Unią) żydzi bardzo słabi jeszcze na (drohicko-bielskiem) Podlasiu:

W r. 1566, przy rozkładzie podatku na „zbory" żydowskie miast W. Księstwa, gdy naprz na zbór w Brześciu nałożono aż 1,300 kop, w Łucku i Ostrogu po 500, we Włodzimierzu i w Trokach 300, Grodnie 200, — to w jedynym (wykazanym) tu zborze żydowskim w Tykocinie kop 170 tylko. (Bersz. Dok. II, nr. 249.) Co do ilości zaś gospodarzy żydów w Tykocinie — o tem możemy wnioskować z imiennego wykazu tych, co ucierpieli od pożaru w r. 1567; podano takowych 35. (Bersz. Dok. II, nr. 263.)

Mocniej też usadowili się żydzi w Siemiatyczach, Boćkach a szczególniej Orli. (J. Jarosz. „Ath." 1842, t. I, 183).

Więc nic dziwnego, że już na sejmie uniowym 1569 r. skarży się, pomiędzy innymi, poseł podlaski Bujno, jako „na wielką niewolę od żydów", że im w Litwie wogóle wypuszczano w dzierżawę: myta, cła, targowe, słodownie, młyny i inne skarbu dochody. (Jarosz. II, 84.)

Jak też żydzi istotnie umieli wszystko na swą korzyść wyzyskiwać, niech świadczy, co poborca ziemi Bielskiej 1578 r. zaznacza w „Retentach" (Ks. pob. 47, f. 391.) Oto: „Żydowie tykoccy z karczem, których u siebie mają 14, czopowego

żadnego od piwa, ani od miodów, także też ani od gorzałek nie płacą i lóżnych za sługi sobie przyjmują i insze tak u siebie przechowywają, wymawiając się wolnościami, że byli pogorzeli. Ale już pogorzenie temu 5 lat wyszło. A pan starosta tykocki (nb. Łukasz Górnicki), będąc o to częstokroć upominany i żądany, egzekwować nie chciał. A prawo i uniwersał uczy, że po 4-ch latach od pogorzenia żadne wolności nie idą i listy takowych wolności tamże podniesione są, tedy się zda, iż powinni płacić. I tem insi wszyscy żydowie, choć nie w Tykocinie, ale gdzie się kolwiek indziej po miasteczkach i wsiach szlacheckich znajdują, za temiż wolnościami i listy, mieniąc się być tykockimi żydami, poboru żadnego płacić nie chcą, którzy ustawicznie po wsiach karczmy mają i piwa, miody warzą".

We wszystkiem ubiegają żydzi chrześcian. W m. Boćkach naprz. 1578 r. (Ks. pob. 47) — gdy miód sycą w ciągu roku 8 mieszczan po razu tylko, „żydówka 6 kroć".

Co do liczby żydów w poosobnych miastach widzimy, iż w Tykocinie żydów gospodarzy 1576 r. = 54 (Star. P.); 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 390 i 391) 6 żydów trzyma włók miejskich $9^1/_2$; tamże żydzi trzymają karczem 14. W m. Choroszczy tegoż 1578 r. (f. 390) „pogłowia" 20. W Niewodnicy (f. 397) w dobrach Lewickiej — pogłowia żyd. 18.

W tymże 1578 r. dali żydzi województwa Podlaskiego ogółem pogłównego (Źr. Dz. VIII, 176): w ziemi Drohickiej złp. 300, w Bielskiej 231; razem = 531; coby dało, licząc na 1 rodzinę (dom) po złp. 2,

rodzin w ziemi	Drohickiej	150; czyli	× 6, głów	900
„ „	Bielskiej	115; „	× 6, „	690
			razem „	1,590

d) Dworska i zamkowa.

Każde miasto i miasteczko na Podlasiu, czy to hospodarskie — królewskie, czy pańskie — prywatne, stanowiło jakby ognisko środkowe, stolicę niejako, ciążącej ku niemu, więcej lub mniej rozległej włości. Na odpowiedniej, dobrze upatrzonej wyżynie onego, jeśli nie na kępie wybrzeżnej u wody, wznosił się zwykle

zamek, zameczek, lub tylko dwór obwarowany. Dwór taki, taki zamek, oprócz rodziny faktycznego gospodarza, bez względu, czy nim był starosta, podstarości, dziedzic czy dzierżawca etc., miał w swem okolu pewną ilość służby różnorakiej. Służba ta składała się nietylko ze „sług“ w wyższem znaczeniu tego terminu, lecz i „czeladzi“ służebnej, mniej czy więcej licznej. Nie zaliczamy do niej wszakże zbrojnej nadto załogi zamkowej, dość znacznej nieraz w zamkach większych — Drohiczynie lub Tykocinie naprzykład. Jak nie zaliczamy również właściwej czeladzi folwarcznej, a to tembardziej, ile że folwark gospodarczy, wyjątkowo chyba gdzie tylko łączył się z dworem pańskim w samem mieście, lecz zwykle urządzany był, bliżej lub dalej, poza miastem, na wsi tedy — jak Bielski w Hołowiesku, Knyszyński w Krypnie i t. p. Skąd też i ludność folwarczną uważamy za wiejską wyłączniej.

Co do liczby ludności dworskiej i zamkowej po miastach Podlasia—takową możemy wywnioskowywać tylko przypuszczalnie. I tak, zapominając o wyjątkowym dworze Zygmunta Augusta w Knyszynie, gdy na 1 dwór wogóle weźmiemy przeciętnie głów 25—30, to we 25-ciu miastach Podlasia mielibyśmy razem od 500—750 ludności zamkowo-dworskiej.

Przybliżone obliczenie ludności miejskiej.

O ile podstawą obliczenia ludności wiejskiej była włóka, o tyle ludności miejskiej dom być musi.

Nie zawsze jednak źródła nasze podają ilość domów bezpośrednio i w takim razie trzeba ją wywnioskowywać z ilości opłacanego przez miasto szosu, chociaż częstokroć i podawany w wykazie pobor. doraźnie szos nie bywa wystarczającą podstawą obliczeń. Stąd zrozumiała problematyczność jedynie takowych.

Jako podstawę niniejszego naszego obliczenia posiadamy: dla ziemi Drohickiej wykaz szczegółowy, co do ich kategoryi, domów miast wogóle obydwu jej powiatów — w regestrze pobor. 1580 r., razem z odpowiedniemi cyframi szosu, przez miasta te — simplą—opłaconego (p. str. 1—5 i 58, 59); dla ziemi Bielskiej zaś wykaz summaryczny, z tegoż samego 1580 r., domów i wniesionego

za nie (razem z placami, resp. ogrodami) szosu — lecz już duplą opłaconego — i przez miasta królewskie jedynie, z pominięciem 4-ch miasteczek tej ziemi prywatnych oraz samego m. Bielska, płacącego, za przywilejem królewskim, pobór stały, niezależnie od ilości domów (p. str. 128—133). Nadto posiadamy z r. 1591 szos z miast królewskich, nie wyjmując Bielska (patrz str. 142—4).

Dane powyższe, obydwu ziem dotyczące, odpowiednio zestawione, znamy już z 2-ch odnośnych tabeli (p. Miasta) — ilość domów i wysokość szosu przedstawiających. Z których — w tabeli ziemi Drohickiej znajdujemy wykaz domów pełny, w Bielskiej zaś — z pewnymi brakami. W tabeli tej — jedynie miasta królewskie obejmującej, nietylko, jakeśmy to już zaznaczyli, nie mamy podanej ilości domów dla Bielska, lecz co gorzej — cyfry wystawione tam dla nowszych miast—Kleszczel i Augustowa—obejmują domy i place zarazem. Dla wyrównania tedy wykazu — przyjmujemy ilość domów dla Bielska, biorąc 7 domów na 1 złoty — z połowy opłacanego, za przywilejem król., stale jednostajnego (100 zł.), przez to miasto z jego włością poboru. Co zaś do owych 2 miasteczek nowszych — odcinamy z wykazanej dla każdego z nich cyfry po ± 100 na rachunek placów. W ten też sposób zbliżamy się chyba dość niedaleko normy faktycznej.

Następnie, posiadając już ilość przybliżoną domów w poosobnych miastach i ziemiach, mamy też wyrównaną podstawę do obliczenia samej ludności. Co zaś do kwestyi — po ile, na Podlasiu, wypada brać przeciętnie głów na 1 dom — po 5, czy może po 6, — przechylamy się ku 6-ciu tymczasowo, a rezultat zestawień i obliczeń przedstawiamy w niżej zamieszczonej (p. str. 92) tabeli, z której to tabeli widzimy, iż przy znanej czy wywnioskowanej ilości domów w miastach poosobnych, biorąc na 1 dom głów 6, mielibyśmy:

W ziemi Drohickiej — w 11-stu jej miastach głów 13,416, z której to liczby 4,626 przypada na 3 miasta królewskie.

W ziemi Bielskiej — w 10-ciu jej miastach królewskich głów 13,462, do których gdy dodamy ± 1,200 głów w 4 miasteczkach prywatnych, mieć będziemy razem = 14,662.

Co zaokrąglając otrzymamy:

MIASTA 1580 r.

ZIEMIA DROHICKA				ZIEMIA BIELSKA			
Miasta	Domów	Głów		Miasta	Domów	Głów	
		× 5	× 6			× 5	× 6
*Drohiczyn . .	328	1,640	1,968	Bielsk . . .	(?) 350	1,750	1,100
Mordy	120	600	720	Narew . . .	125	625	750
Mąkobody . . .	51	255	306	Kleszczele . .	(?) 385	1,425	1,710
Sokołów . . .	190	950	1,140	Brańsk . . .	291	1,455	1,646
Węgrów . . .	283	1,415	1,698	Suraż	186	930	1,116
Miedzna . . .	100	500	600	Tykocin . . .	240	1,200	1,440
Ciechanów . .	336	1,680	2,016	Knyszyn . . .	279	1,395	1,674
Wysokie . . .	144	720	864	Goniądz . . .	247	1,235	1,482
Siemiatycze . .	241	1,205	1,446	Rajgród . . .	129	645	774
	1,793	8,965	10,758	Augustów . .	(?) 395	1,475	1,770
*Mielnik . . .	254	1,270	1,524		2,627	12,135	13,462
*Łosice . . .	189	945	1,134	Boćki	(?)		
	443	2,215	2,658	Orla	(?)		
				Waniewo . .	(?)		
	2,236	11,180	13,416	Choroszcza . .	± 200	1,000	1,200
* 3 królewskie			(4,626)		2,827		14,662

Więc dla ziemi Drohickiej głów 13,415
„ „ Bielskiej „ 14,660
razem głów 28,075

Spieszymy jednak uprzedzić, iż gdybyśmy nie posiadali innych nadto pomocniczych źródeł, mogących nam służyć podobnież, względnie czy bezpośrednio nawet, za poszczególne podstawy ogólnego ludności miejskiej obliczenia, i gdybyśmy zmuszeni byli poprzestać na podanym oto wyżej wyniku, zdobytym z obrachunku ilości głów podług liczby wykazanej (1580 r.) domów — zostalibyśmy najniespodzianiej wprowadzeni w błąd nie do powetowania.

Zastanówmy się tylko bowiem na chwilę.

Oto z obrachunku, podług liczby domów, otrzymaliśmy, jako cyfrę ogólną głów ludności miejskiej Podlasia, ± 28,075.

Ależ z obrachunku, podług ilości włók, miejskiej ludności rolnej (gospodarzy) otrzymaliśmy dla niej jednej tylko cyfrę — 32,320 głów. Więc znaczniejszą nawet, niż cyfra ogólna głów, z obrachunku, podług ilości domów, zdobyta. A cóż dopiero, gdy się do warstwy rolnej doda inne kategorye ludności miast.

Jednem słowem, liczba 28,075, otrzymana z obliczenia głów podług ilości domów — daleka od poszukiwanej, ile można najbliższej do liczby rzeczywistej.

Ale winniśmy też i przyczyny owego ujemnego wyniku obrachunku podług domów, mimo jego nieodzowności, wyjaśnić.

Przedewszystkiem tedy są, jak to wykazaliśmy we wstępie, braki w samym wykazie domów po miastach — osobliwie w ziemi Bielskiej; które to braki nie pozwalają samą ilość domów ściślej obliczyć. Obok tego wątpliwa bardzo, czy tam nawet, gdzie jest zaznaczona wyraźnie, odpowiada ona istocie rzeczy; przecież w reg. pobor. podawano wyłączniej domy płacące szos etc., a tyleż bywało wolnych od wszelkiej opłaty, jakich wcale nie notowano. Co więcej, spotykają się nadto fakta mniej wytłómaczone: oto naprz. w Knyszynie podano w r. 1580 domów 279 i placów 213; w r. 1577 zaś — samych domów szos opłacających 477 oraz 17 wolnych, 6 pustych i 10 pogorzałych = 33, razem 510, przyczem placów tylko 81, z których 38 opłacających pobór, 39 wolnych i 4 pogorzałych. Jakże tu wybrnąć z takiego rozdroża,

3-ma laty tylko przedzielonego; jakie daty wziąć za przewodnie, podstawowe? Oczywiście obfitsze (1577 r.).

I byłoby to najodpowiedniejszem i jedynem może nawet wyjściem, gdybyśmy podobnie ścisły wykaz i dla innych miast, choćby przynajmniej ważniejszych tylko, posiadali; ale właśnie takowego nie mamy i wątpliwa, czy mieć możemy.

Wprawdzie przybliżone obliczenie ludności miejskiej, podług ilości domów czy wysokości szosu, nie jest w zasadzie czemś nie do zastąpienia już zupełnie; owszem, ogół ludności miejskiej dałby się wywnioskować z zestawienia cyfr poosobnych kategoryi owej ludności, gdyby one zostały poprzednio ściśle obrachowane. Lecz, jak to widzieliśmy, brak potemu dostatecznych danych. Zestawienie podobne posłuży nam tylko za środek pomocniczy — nie więcej. I radzi, nie radzi, będziemy musieli wrócić do podstawy, jaką daje wykaz domów.

Lecz teraz inaczej już będziemy traktować dane tego wykazu.

Jakkolwiek niepełne, niedostateczne, będą one służyć nam i nadal za wyraz stosunku wzajemnego miast samych, co do stopnia ich zaludnienia; co więcej, podobnież wskazówką i nadal przy obliczaniu ilości głów; ale, z powyżej dotkniętych przyczyn, nie możemy już brać dalej 6-ciu głów na 1 dom za mnożnik. Nie dlatego zaś wcale, żebyśmy mieli zmieniać przyjętą z góry normę, lecz że wskazane braki wykazu podstawowego (1580 r.) zmuszają nas, dla dopełnienia niejako tych braków, do podniesienia liczebnego owej normy. Wobec czego, wysokość normy wskaże nam wynik zestawienia cyfr poosobnych kategoryi ludności miejskiej, ułatwiając, przy całej swej ujemności, możność pewniejszego oryentowania się.

Otóż, gdy ostateczne obliczenie kategoryi ludności miejskiej (32,320 z włók + $^1/_4$ tej liczby = 8,080 z innych kategoryi) dałoby nam cyfrę ogólną = $\pm$ 40,500 głów; liczba zaś głów otrzymana z pomnożenia ilości domów przez 6 — ogółem 28,075. By więc zbliżyć te dwie cyfry, wypadnie podnieść normę 6 na $\pm$ 8; co da: $\pm$ 40,500.

I nie będzie to manipulacya tak dowolna, jakby się zdawało: liczba domów podawana w jednym jakim roku (jak 1580 r.) jest tylko liczbą takich, co wniosły pobór w tym roku, a ileż bywało

jednocześnie wolnych od poboru z różnych powodów; co więcej, każdy rok prawie przynosił odmienne cyfry, na ile dowodzą tego rozproszone dane z okresu pierwszego 20-lecia po Unii, które jednak zbytecznem byłoby (po wskazaniu na Knyszyn) przytaczać.

III. Ludność pośrednia.

Ludnością pośrednią nazywamy ludność, która nie jest wyłącznie ani wiejską, ani miejska, lecz znajduje się zarówno po wsiach i po miastach.

Do takiej ludności pośredniej należą: wójci, bojarowie i duchowieństwo.

a) Wójci (i wójtowstwa).

Do ludności pośredniej, pomiędzy wiejską a miejską, należą na Podlasiu wójci przedewszystkiem, zajmujący nadto pośrednie miejsce między kmieciem a ziemianinem drobnym.

Wójtowstwa — była to instytucya obca, zachodnia, która tu przyszła z Polski piastowskiej razem z prawem niemieckiem. Wnieśli ją napewno pierwsi książęta mazowieccy, lecz wcześnie też przyswoili ją sobie i litewscy hospodarowie.

Na Podlasiu, jak wszędy chyba, wytworzyły się dwa rodzaje wójtowstw: dziedziczne i pospolite — dwa rodzaje wójtów.

Wójci dziedziczni — była to klasa trzymająca dziedzicznie swą ziemię, nadawaną im przy założeniu osady na prawie niemieckiem, lub przy zaprowadzeniu takowego w podległej dotąd prawu innemu — polskiemu czy ruskiemu. Pospolici — była to zwykła starszyzna wiejska, mianem tym obdarzana.

Pierwsze ślady nadawania wójtowstw dziedzicznych spotykamy na Podlasiu jeszcze w w. XV-ym.

Oczywiście każde miasto i miasteczko, obdarowane prawem magdeburskiem czy chełmińskiem, miało swe wójtowstwo i wójta. Ale też były wczesne wójtowstwa i po wiejskich osadach.

Co do praw i obowiązków wójtów — takowe były ściśle określane.

Witold, potwierdzając 1426 r. wójtowstwo w Tykocinie Pio-

trowi z Gumowa, któremu 1424 r. już Jan starszy, ks. mazow., dał na toż wójtowstwo prvl., zapewnia mu: 5 wolnych łanów (mansus), 3-ci grosz od każdej osądzonej sprawy, 3-cią jatkę, 1 młyn w mieście, 1 wolną karczmę, 1 łaźnię i wolną wagę; z którego to wójtowstwa winien on służyć w wyprawach powszechnych z 1 kusznikiem (ballistario). (Skarb. Danił. II, nr. 1427.)

W Drohiczynie otrzymuje od Witolda 1428/9 r. wójtowstwo dziedziczne ± 6 włók Stanisław Dziadek. (M. L. I, XII.)

Prvl. Witolda 1430 r., ustanawiający wójtowstwo w Bielsku, brzmi, jak następuje:

„Aleksander, inaczej Vitaudus, w. ks. lit. etc., dajemy znać..., iż pragnąc pomnożenia czynszów, opłat i robocizn w ziemiach W. Ks. Lit., przez zaludnienie pustyń i lasów ludem rzymskiego wyznania, oraz chcąc przez to krzewić chwałę Bożą w rzeczonych stronach, niedawno ochrzczonych, umyśliliśmy, między innemi, polepszyć stan miasteczka naszego Bielska, w ziemi Drohickiej. przez poruczenie zaludnienia jego starannemu jakiemu wójtowi. W tym celu nadajemy i zapisujemy, na wieczne czasy, wójtowstwo nasze w miasteczku Bielsko uczciwemu Andrzejowi oraz prawnym jego sukcessorom, z 2-ma wolnemi łanami ziemi, zwyczajnie włóki zwanemi, oraz młynem, który zbuduje, gdzie dogodniej upatrzy, w granicach miasteczka. Mocen on będzie lud rzymskiego obrządku wyłącznie osadzać w rzeczonem miasteczku, to jest Polaków i Niemców przyzywanych; przez co niema się dziać szkoda i krzywda Rusinom, tamże już zamieszkałym. Uwalniamy Bielsk na lat 5 od wszelkich prac i robót, na rzecz naszą i naszych zamków, oraz od opłat, ofiar, ciężarów i tłók. Po upływie wolności, wójt powinien dla nas pełnić wszystkie powinności, do jakich obowiązani są inni wójtowie; również osadnicy, po upływie wolności, obowiązują się dawać czynsze, opłaty, ofiary i podatki wszelkie, ciążące na innych mieszczanach". (Skarb. Danił. II, nr. 1491.) (+ Wiszn. Pomn. hist. i liter. t. IV, str. 95, 96.)

W. ks. Aleksander obdarza 1495 r. m. Bielsk, „w ziemi Drohickiej", prawem magdeburskiem oraz „nietylko zatwierdza w niem wójtowstwo przez w. ks. Witolda ustanowione, ale owszem powiększa jego swobody i rozszerza". (Skarb. Dan. II, nr. 2,091.) Wójtem naznacza (dziedzicznie) sławetnego Gdań-

szczanina Jakóba Hoppena. (+ Wisz. Pomn. IV, str. 97—100.) W r. zaś 1499 uwalnia m. Bielsk zupełnie od przysądu i opłat zamkowych (starosty) i podnosi władzę wójta. (Skarb. Dan. II, nr. 2,112. + Wisz. Pomn. IV, str. 100—103.) Tenże król Aleksander nadaje wójtowstwo Jeśkowi Iwanowiczowi w Bielskim powiecie, na 4-ch żerebiach Koszelewskich, 2-ch Werweczyckich etc. (M. L. VIII; Lub. 430.)

Nadawali też wójtowstwa dziedziczne nietylko królowie, lecz i możnowładcy u siebie.

W r. 1448 Nasuta de Międzyrzecz nadaje ur. Jakóbowi de Nowosiedlce wójtowstwo w Niemojkach — nb. otrzymanych od Zygmunta Kiejstutowicza 1434 r. (Kap. odp.) Michał Niestorkowicz, dziedzic Krzemienia etc. nad Bugiem w powiecie Drohickim, nadaje dziedzicznie wójtowstwo w nowoosadzonych wsiach: Grannem 1453 r. pracow. Albertowi alias Wojdatowi, oraz w Kobyli 1469 r. ur. Wojciechowi z Jabłeczna. (Kap. odp.) W r. 1465 Małgorzata, wdowa po Janie Niemierowiczu, daje dziedziczne wójtowstwo w Ceranowie, w powiecie Drohickim, z 3-ma włók. ziemi uczc. Tymoszowi. (Kap. odp.) W r. 1467 Mikołaj de Sokołowo etc. daje ur. Pawłowi de Błonie wójtowstwo dziedziczne w Rogowie. (Kap. odp.) W r. 1469 tenże Mikołaj Sokołowski daje ur. Stanisławowi de Przewoski wójtowstwo w Sokołowie.

Wójtowstwo Bielskie doznawało szczególnych względów w. książąt—królów; widzieliśmy, jak w r. 1499 w. ks. Aleksander uwalnia m. Bielsk od przysądu i opłat zamkowych i podnosi władzę wójta; w r. 1501 zaś nowoobrany w Mielniku na pana Zygmunt I obdarza bardziej jeszcze samo wójtowstwo. (Wiszn. Pomn. 103—107.) Następnie owo wójtowstwo Bielskie, dziedziczne, Zygmunt I 1526 r. wciela do m. Bielska i wójta z pomiędzy mieszczan obierać dozwala. (M. Wiszn. Pam. IV, str. 107, 108.)

Widzimy stąd, iż wójt bielski Rusin sprzedał był wójtowstwo swe „na wieczność“ wojewodzie wileńskiemu Mik. Mik. Radziwiłłowi, jakowe następnie spadło na syna jego, podczaszego królewskiego Jana. Król Zygmunt I pozwolił je potem skupić mieszczan. bielsk. Iwanowi Sieheniewiczowi, który w wójtowstwo owo już się był nawet wwiązał; lecz gdy umówionej sumy 300

kop gr. nie wypłacił, Jan Radziwiłł wrócił do posiadania onego. Wtedy „burmistrzy i radcy miasta Bielskiego bili czołem królowi od wszego miasta Bielskiego, aby to wójtowstwo u pana podczaszego kazał wszemu miastu pospolitemi miejskiemi pieniędzmi wykupić i dzierżeć je we wszem ku pożytku miejskiemu, a wójta by im dozwolił mieć i obierać z braci ich, z tamecznych mieszczan, jakiego dobrego człowieka, kto by się w tem w radzie dobrze sprawował, a im by był luby, bo jeśliby zaś kto miał jeden te pieniądze odłożyć a wójtem by miał wieczystym być, było by to im wszystkim i miastu królewskiemu ku wielkiej szkodzie". Ze swej też strony Sieheniewicz na takie wykupno dobrowolnie się zgodził i dał swym współmieszczanom „list jednalny" na to. Król tedy, „chcąc aby się to miasto królewskie mnożyło i wspomagało", przychylił się do owego „czołem bicia". Chociaż, wbrew powyższemu prvlejowi, starostowie częstokroć usuwają mieszczan od wyboru wójta i sami sprawują ten urząd, rozrządzając wójtowstwem jako swą przynależnością. (Jarosz. — w Gr. G. Bobr. II, 884.) Wszakże 1577 r. (Ks. pob. 47) wójtem bielskim jest szl. Maciej Szymanowski, który trzyma włók osiadł. $6^1/_2$ i ogrodn. 2.

Ziemianie — szlachta mocno też od najwcześniejszej doby ubiegają się o wójtowstwa dziedziczne.

Jeszcze Kazimierz Jagiellończyk nadaje wójtowstwo w Hołowczycach, włości Mielnickiej, P. Kunackiemu; co następnie Zygmunt I w r. 1514 zatwierdza P. Sarnackiemu. (M. L. zap. IX; Lub. 430.) Dalej otrzymują w tejże włości: wójtowstwo w Szepieliczach i Klepaczowie — Paweł Chibowski, w Żurobicach — Borychowski, w Kornicy, włości Łosickiej, tegoż Mielnickiego powiatu — dwaj Krywcewicze. (M. L. zap. 13.) W powiecie Drohickim, w Wysokiem, od kr. Aleksandra przed 1511 r. Jan Hincza. (M. L. sąd. Pet. II, 93.) W r. 1524 Andrzej Hincza zamienia wójtowstwo swe w m. Wysokiem w powiecie Drohickim na wieś Myszkowice Raczka de Puczyce w powiecie Mielnickim i odprzedaje ją następnie temuż Raczkowi (M. L. zap. 12); zaś 1525 r. otrzymują prvl. na wykupienie odeń tego wójtowstwa i Litaworowa Chreptowiczowa i Łuszczewski, rotmistrz. (Inw. Ryk.) Wójtowstwa Zabielskie i Jatwiezkie „w pow. Goniądzkim" nadane przez w. ks. Aleksandra Maciejowi Moniuszce, który je

przedaje potem 1505 r. Mordasowi Bołoticzowi; w r. 1523 zaś Zygmunt I przyznał je mężowi wdowy po tamtym dworzaninowi swemu Karpowi Józefowiczowi, — a gdy go Radziwiłłowie, co byli otrzymali cały powiat Goniądzki na dziedzictwo, poczęli zmuszać do posłuszeństwa sobie, król go (osłaniając swą powagą) zatrzymał pod władzą swą bezpośrednią. (M. L. ks. zap. 11 i 12 + Skarb. Danił. II, 2,294.) W Rogawce — starostwa Drohickiego otrzymuje wójtowstwo 1537 r. ziem. droh. Wojciech Ardułtowski. (M. L. zap. 20.)

Ale też otrzymywali wójtowstwa i nieziemianie—wójtowstwo dziedziczne w Mielniku otrzymuje 1501 r. Mikołaj Rychlik, „mieszczanin" mielnicki (M. L. zap 13); w Czarnej pow. Drohickiego 1537 r. „poddany" drohicki Sacz Misiewicz (zap. 20); w Maleszach włości Brańskiej „bojarzyn" de Kadłubówka 1547 r. (M. L. zap. 32.)

Prvleje wójtowstwa zawierają w sobie najczęściej prawo i obowiązki osadnictwa.

Król Aleksander daje pisarzowi wojewody trockiego Jeśkowi Iwanowiczowi wójtowstwo w powiecie Bielskim na 4-ch żrebiach Koszelewskich, 2-ch Werweczyckich i na las Topczykalski, z obowiązkiem rozmierzenia tych żrebi na włóki i osadzenia ich ludźmi prychożymi etc. etc. (M. L. ks. zap. VIII; Lub. 430.) W r. 1525 Tomko Chibowski, ziemianin mielnicki, otrzymuje prvl. na wójtowstwo w Szpakach w starostwie Mielnickiem z 3-ma włókami pod obowiązkiem służby ziemskiej oraz osadzania ludzi na 50 włókach tego wójtowstwa. (M. L. zap. 12; Lub. 431.) W r. 1528 Marek Zaleski, ziemianin koronny — prvl. na osadzenie ludźmi *woli* królewskiej w pow. Bielskim, w lesie Krebowie, między granicami Łubina, Koszczyna, Strykowskich etc. a zarazem na wójtowstwo tam dziedziczne, z 10-tą dlań włóką, na prawie chełmińskiem, pod obowiązkiem służby ziemskiej jedynie. (M. L. zap. 12; Lub. 431.) W r. 1529 prvl. lokacyjny m. Narwi nadaje wójtowi prawo osadnictwa podobnież. (M. L. zap. 12.)

Zamożni wójtowie dziedziczni, prześcigający faktycznie bojarów, często wznoszą się bez trudu na wyżynę szlachectwa.

Oto we włości Tykocińskiej Gasztoldów — wójt złotoryjski

Stefan, wzamian za 60 czerwonych złotych, wziętych przez Annę z Holszan Marcinową Gasztoldową, wojewodzinę trocką, otrzymuje od niej nadto wójtowstwo we wsi Siekierkach, przyczem 2 wł., 3-ci grosz z przysądu etc.; syn zaś wojewodziny Albrycht zatwierdził go na obydwóch wójtowstwach, przy 3-ch włók. posiadanych zdawna w Złotoryi i owych 2-ch w Siekierkach, oraz dał mu nadto prawo trzymania karczmy i jatek mięsnych — wszystko oczywiście pod obowiązkiem, „aby z tego koni 3 dobrze sporządzonych“ na potrzeby zamku trzymał. Gdy potem jednak Tykocin z włością spadł po Gasztoldach na króla, a z kolei poddany został powszechnej „pomiarze“ włók, włóki, nadane Stefanowi, zostały, przy regulacyi, potomkom jego, razem z wójtowstwem, zabrane, a natomiast wskazano im 5 włók we wsi Komorowie. Łatwo zrozumieć, iż pragnęli oni utrzymać się przy swem uprzywilejowanem wójtowstwie; lecz Zygmunt August, ze względu, że „nie potrzebowano już wójtów tak wiele, jak przedtem bywało, a tylko — dla potrzeby sprawy włócznej — nad stoma ludźmi jednego wójta“, nakazał (w r. 1560) im poprzestać na 5-ciu włókach nowowyznaczonych w Komorowie—„i z nich służbę ziemską i wojenną odbywać, jako i inni bojarowie tykocińscy“. Służba zaś ta ich ziemska wojenna poprowadziła nowych tych bojarów „Komorowskich“ wprędce do szlachectwa.

Wójtowie wogóle korzystają z wielkich dogodności — trzymają „wolne“: włóki, młyny, karczmy. W Tykocinie 1559 r. (Pom.) wójt trzyma 3 karczmy: piwną, miodową i gorzałczaną.

Umieli też wójtowie dziedziczni wyzyskiwać względem słabszych swe stanowisko, przekraczać swe prawo i dopuszczać się wszelakich nadużyć.

Tak król Stefan nawet zmuszony jest rozstrzygać spór między magistratem drohickim a wójtem Maciejem Sawickim i nakazywać w swym wyroku 1580 r., aby wójt w sądach swych zbytnich nad prawo kar nie nakładał, mieszczan i ich komorników do robót porą letnią na swe grunta nie pędził, opłat od przywożonego żelaza nie wybierał i t. p. (J. Jarosz. „Droh.“ w „Athen.“ 1847, IV, 29.)

W dobrach p r y w a t n y c h ziemiańskich wójtowie zależni byli od dziedziców.

Oto Jan Hinczowicz, ziem. droh., otrzymuje od kr. Aleksandra wójtowstwo w Wysokiem — wdowie jego dokucza dziedzic Litawor Chreptowicz — ta zanosi 1511 r. skargę przed hospodara (kr. Zygm.); lecz wyrok brzmi: „ma ona we wszelkich sprawach panu Litaworowi posłuszną być, jako i inni wójtowie panom swoim". (M. L. sąd. Pet. II, nr. 93.) W Mordach zaś wójt tameczny procesuje w 1525 r. dziedziczkę Elżbietę, wdowę po Grzegorzu Ościkowiczu, wojewodzie wileńskim, o nieprawne odebranie mu wójtowstwa. (M. L. zap. 14.)

Wcześnie też rozpoczęto skupować wójtowstwa.

Tak oto w dobrach królewskich, za Zygmunta Augusta, przy wprowadzaniu „Ustawy włócznej" wójtowstwa dziedziczne zaczęły być uważane „jako nieużyteczne" i zamierzono je poskupowywać. W r. 1555 nakazano tedy „sprawcy" pomiary włócznej Piotrowi Chwalczewskiemu skupić wójtowstwa starostwa Knyszyńskiego, płacąc po 10 kop gr. polskich za każdą włókę nadaną, przywłaszczone zaś grunta wprost odebrać. (M. L. ks. zap. XXXVIII, 12 — w „G. Choz." I, 301.) Lecz do jakiego stopnia nakaz ów został przez starostę, którym był właśnie Chwalczewski, uskuteczniony — dokładnie niewiadomo.

W miastach królewskich prawa magdeburskiego wogóle. Jakkolwiek początkowo, władza wójtów mogła nieraz ciężyć dotkliwie nad miastem hospodarskiem obdarzonem magdeburgią, to w każdym razie była znośniejsza od poprzedniej dzierżawców i starostów. Osobliwie, gdy wójtowie byli wybierani z pośród samych mieszczan, jak pierwsi — ów Jan Rychlik w Mielniku, Stanisław Dziadek w Drohiczynie. Posiadając bowiem swą godność dziedzicznie, związani oni byli z miastem, zainteresowani w jego rozwoju, nadto nie posiadali takiej potęgi materyalnej, takich wpływów, jakie mieli starostowie, więc też i walka z nimi była łatwiejsza.

Ale w drugiej ćwierci w. XVI-go zaczęli Jagiellonowie, jakeśmy to widzieli, nadawać już wójtowstwa swym dworzanom, nawet ulubieńcom swych dygnitarzy: Kempom, Zyzborskim, Koryckim, Iwanowskim, którzy, posiadając inne godności, mniej ważyli swoje wójtowstwa. Bielsk oto dostaje się Janowi Radziwiłłowi; Łosice staroście mielnickiemu Koryckiemu, po nim —

Iwanowskiemu. Wszakże Bielszczanie wykupili 1534 r. od Radziwiłła swe wójtowstwo; choć tylko oni jedni. (Bar. 32.)

Urząd wójta był bardzo zyskowny: oprócz opłat sądowych i paru włók ziemi, wójtowie otrzymywali różne nader korzystne przywileje. Wójt mielnicki oto Jan Rychlik posiadał 3 włóki ziemi, staw rybny wraz z młynem, przywilej na szynkowanie bez obowiązku płacenia kapszczyzny, prawo trzymania jatek i oczywiście dochód z opłat sądowych. Wójt narewski Tomasz Sawicki miał zapewnioną $^1/_3$ część dochodu z jatek, dom wolny z szynkiem w mieście, prawo na założenie młyna i sadzawki oraz $^1/_3$ dochodu z opłat sądowych. (M. L. zap. XIV, f. 21; XII, f. 170. Bar. 33.) Co więcej — wójtowie większych miast podlaskich nie podlegali jurysdykcyi powiatowej, obowiązani odpowiadać jedynie przed sądem królewskim. (Bar. 34.)

Z włók wójtowskich dziedzicznych oto:

W pow. Drohickim — w starostwie Drohickiem — w Rogawce włók 4 wójt trzyma. Wójt z Czarnej (parafii Dołobowskiej) trzyma włók ziemskich 5 (str. 51). W pow. Mielnickim — wójt mielnicki ma we wsi Moszczonej 3 włóki wójtowskie osiadłe, nadto własnych 5 (str. 76). Wójt w Niwicach (Niemirowie) 1 wł. osiadł. W ziemi Bielskiej — wójt rajgrodzki (1580 r.) szl. Jan Wojdowski daje pobór z 3-ch włók własnych i 3-ch wójtowskich (str. 114).

Wójci „wołostni".

Wobec znanych nam już wójtów dziedzicznych odmienny wcale rodzaj przedstawiają wójtowie pospolici, po królewszczyznach „wołostnymi" zwani. Włoście bowiem hospodarskie, znaczniejsze przynajmniej, zostały z czasem podzielone porządnie na wójtowstwa, dozorowi takich wójtów, doraźnych, nie dziedzicznych, oddawane.

Porządek taki nie odrazu przecie, nawet w dobrach królewskich, został zaprowadzony; nie prędko i tam pospolitą starszyznę gminną poczęto, przez naśladownictwo, biorąc przykład z gmin na prawie niemieckiem osadzanych, zwać też wójtami.

Kto wie, czy też królowa Bona, znakomita administratorka, a trzymająca sporo królewszczyzn i na Podlasiu, nie przyczyniła się do przyspieszenia gospodarczego uporządkowania takowych. Oto w r. 1536 poleca ona, pomiędzy innymi (Arch. Sbor. JZR. t. I, nr. 26), Aleksandrowi Chodkiewiczowi, staroście brzeskiemu, pomierzyć włość Knyszyńską na wójtowstwa; co ten wypełniając. na rzecz wójtowstwa Knyszyńskiego wymierzył włók 100 z naddawkami, i „jako na włókę przysłusza“ — 90 na królowę, 10 na wójta.

Lud sam po większej części przyjmował, zdaje się, bez niechęci zaprowadzanie wójtowstw i związanych z tem porządków; bywały jednak przykłady i oporu.

Tak oto, gdy w r. 1541 Zygmunt I dał wójtowstwo we wsi Moszczonej pow. Mielnickiego Borychowskiemu, „poddani tam hospodarskiego wójta mieć nie chcieli — dla tych przyczyn: nam (powiadali) miejsca przestronnego na siedlenie się tu niema; a co się też ich osiedliło, im się z wielką ciężkością widziało, aby mieli wójta nad sobą mieć“. Bo też ów Borychowski dopuszczał się różnych „ucisków“, od czego poddani „zmarnieli“ było; ofiarowali się tedy wnosić rocznie do skarbu po kopie groszy, byle tylko pozbyć się wójta. I król się zgodził na to. (M. L. sąd. VII, 105 — w Gos. Choz. D. Zap. I, 287.)

Ostatecznie przecież uregulowała wszystko to znakomita „Ustawa włóczna“ 1559 r.

Podług tej Ustawy (art. 7) — „wójtowie po siołach mają mieć po 1 włóce wolnej a zechcę li który ma być i druga przydana na czynszu... A służba ich ta: z rozkazania urzędowego na robotę wyganiać, czynsze i płaty wyciągać i przy oddawaniu płatów być; poddanych ku prawu w miejsce dzieckiego przed urzędem stawić; przy robotach wszelkich w miejsce przystawa nad ludźmi wójtowstwa swego stać; przy odwożeniu owsów i sian do Wilna i dokąd wypadnie z ludźmi wójtowstwa swego jeździć i takowe oddawać; przeory włók nieprzyjętych, ściany, granice i kopce, na każdy rok między poddanymi (król.) poprawiać... A przy sądzie wójtowi (należy) być i sprawiedliwości poddanemu dopomagać, win (król.) wiadomość mieć i rewizorom opowiedać

i tego strzedz aby urząd win i przesądów nad ustawę nie brał... Którzy to wójtowie i ławnicy po siołach żadnych sądów sądzić, pokłonów i wymysłów nad poddanymi czynić nie mają, jedno zobaczywszy gdziekolwiek szkodę hospodarską, urzędowi i rewizorowi opowiedzieć".

Że obowiązek wójtów uważany był za „służbę", niezależnie od tego kto ją pełnił — kmieć, bojar czy ziemianin nawet, wszędy to wyraźnie zaznaczano. Oto naprz.:

We włości Goniądzkiej 1571 r. (Ks. pob. 47) we wsi Smogorówce — $3^1/_2$ wolnych włók „na bojarstwo" — „którzy i wójtowską służbę z tego winni służyć". W siole Boguszewie wójt ma 3 włóki wolne (nb. ziemianin p. Sieklicki).

Obok wójtów wołostnych bywali też w królewszczyznach —

Ławnicy.

Podług „Ust. włócz." (art. 8) — „Ławnicy w siołach, po 2, po 3 albo i więcej, podług wielkości sioła, ludzie niepodejrzani, wiary godni mają być stanowieni; których powinność (za opłatą): szkód między poddanymi w spasach i inszych rzeczach oglądać — i to co im okazywano, sprawiedliwie pod przysięgą przed urzędem zeznawać". Wszakże od zwykłych powinności z włók własnych wyzwoleni być nie mają.

Ciwuni.

Przechowują się też miejscami ślady i dawnych ruskich ciwunów, lecz już tylko jako podrzędnej starszyzny wiejskiej. Oto naprz.:

W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara") we wszystkich 4-ch onego folwarkach „ciwuny". We włości Goniądzkiej nawet — 1571 r. (Ks. pob. 47) s. Krzecze — w niem 1 włóka wolna trzymana „na ciwuństwo"; podobnież w Szpakowie starem i Potoczyznie.

W drugiej połowie w. XVI-go. po królewszczyznach, (stanowisko) urząd wójtów zajmuje już w znacznej części szlachta. Tak naprz. w starostwie Knyszyńskiem 1564 r (Rewiz. — Rękop. Bibl. Kras.) w wójtowstwach — a) dworu Knyszyńskiego: Krypnieńskiem — Wawrzyniec Spas, Rudnickiem — Tomasz Kamieński, Długołęckiem — Lenard Bajkowski, Kalinowskiem — Sebastyan; b) dworu Dobrzyniewskiego: Letnickiem — (Wasil) Eliasz Wierchownowicz 1565 r., Dobrzyniewskiem — Aleksy

Dobiejkiewicz; c) dworu Grodziskiego: Bobrowskiem — Wojciech Mańkowski, Jaźwiłowskiem — Marcin; d) dworu Zabielskiego: Zabielskiem — Paweł Łazuka.

We włości Augustowskiej tegoż 1564 r. w wójtowstwach: Mieckiem — Jan Srzebrowski, Bargłowskiem — Walenty Januszewicz, Rutkowskiem — Stanisław Czarnowski, Drestwieńskiem — Niemiera, Tajeńskiem — Mikołaj Nowaczyk.

Gdzieindziej też (Kap. odp.): w Trzcianem 1557 r. — Stanisław Kulesza, w Sarażu 1566 r. — Serafin Proszeński, w Rajgrodzie 1567 r. — Adam Wojdowski.

Spotykamy w dobrach królewskich — w starostwie Knyszyńskiem 1564 r. (Inw. ręk. Bibl. Kras.), w wójtowstwie Jaźwiłowskiem dworu Grodziskiego (f. 82), w siole Jaźwiłach — obok zwykłych 2-ch włók wójta, „wolnych“ wójtowskich Pawlewskiego (dziedzicznych?) włók 8.

I pod koniec tego XVI-go wieku (Kap. ręk.) niemało szlachty ubiega się o wójtowstwa — tak we włościach królewskich, jak i prywatnych. Oto:

1571—80 r. Jakób Wnorowski wójt w Sarażu; 1599 r. Marcin Zdrodowski.

1571 r. Szymon Ciborowski — w Waniewie.

1571 r. Maciej Ciecierski — wójt w Boćkach.

1574 r. Maciej Szymanowski, podstarości drohicki — wójt w Bielsku i Narwi (Kap. ręk.), um. 1586 r.

1579 r. Stanisław Kuczkowski — w Kleszczelach.

1589 r. Leonard Falkowski — w Haczkach (starostwa Bielskiego) oddaje wójtowstwo swe Janowi Warpechowskiemu.

1590 r. Marcin Jabłoński — w Pasynkach (starostwa Bielskiego).

1590 r. Marcin Buszyński — w Knyszynie.

1593 r. Stanisław i Walenty Łączyńscy z ziemi Ciechanowskiej trzymają wójtowstwa Bielskie i Narewskie.

Zamożność.

Dochodzili wójtowie często do znacznej też zamożności.

Oto naprz. w starostwie Knyszyńskiem — dworze Dobrzyniewskim 1564 r. (Ręk. Bibl. Kras. f. 64) — „rzeczy odbieżane, po zabiciu wójta do tego dworu wzięte“: miodu — na podobieństwo miednic 3, słonin połci $1^1/_2$. sadeł 4, skór owczych 3, wełna z worem, obrusów 2, siermięgi 2, masła słoiki 3 i garnców 2 — większy i mniejszy, serów 24, gomółek 25, czosnku pudło, misek drewnianych 4, talerzów 3. Skrzynia żelazem okowana, w której te rzeczy są: ochapień modry luński, delia takowegoż sukna, ochapień wiotchy nakrapiany, koszul męzkich 3, a żeńskich 3, ręczników 4, namierziec 1, podwika 1, obrusek i czepców 4. Świerzepa siwa 1.

Przybliżone obliczenie głów wójtów.

Liczba wójtowstw dziedzicznych zmniejszyła się w ciągu drugiej połowy wieku XVI-go bardzo znacznie, drogą skupowania takowych przez ziemian, zamieniających je — czy to na grunta folwarczne, czy też na działki drobno-szlacheckie. Zmniejszyło to więc i ludność dziedziczną wójtowską. Ile jej jednak pozostało (w r. 1580 naprz.) oznaczyć nie łatwo.

Trzymając się wszakże rachunku prawdopodobieństwa, możemy przyjąć, iż każde miasto miało chyba swego dziedzicznego (wybieralnego czasem, jak w Bielsku) wójta, więc byłoby ich 25; gdy nadto przypuścimy dwa razy taką ich liczbę w osadach wiejskich na prawie niemieckiem, nie skupionych tam jeszcze, mieć ich będziemy 75-ciu. Jeśli następnie weźmiemy na 1-go dziedzicznego wójta choćby przeciętnie 3 włóki tylko i policzymy na 1 wójta z rodziną i czeladzią, poddaną nieraz, głów ± 18, otrzymamy ogółem (75×18) głów 1,350 — razem w ziemiach Drohickiej i Bielskiej — po połowie.

Obliczenie wójtów pospolitych, czy wołostnych, jak w królewszczyznach, trzymających tam włóki „na służbie wójtowskiej", opieraćby się musiało na poprzedniem wyświetleniu porządku gospodarczo-administracyjnego znaczniejszych włości, tak hospodarskich, jak i ziemiańskich; czego przecie dokonać niepodobna.

Dla wywnioskowania atoli i przyjęcia jakiejś przeciętnej normy dla (pozycyi) 1 wójta wypada nam oprzeć się o wynik faktycznego stosunku ilości wójtowstw do włók choćby w paru poszczególnych włościach.

I tak oto naprz.:

W państwie feudalnem Rajgrodzko-Goniądzkiem, gdzie 1530 r. widzimy 14 wójtowstw na włók ± 1,200, wójt 1 wypada na włók ± 90; we włości Knyszyńskiej, gdzie 1561 r. wójtowstw 9 na 650 włók, wypadnie 1 wójt na włók 70; zaś w star. Bielskiem, gdzie 1576 r. wójtowstw 13 na włók 1,440, wypadnie 1 wójt na włok 110; gdy w Bielskiem leśnictwie 4 wójtowstwa na włók 370, więc 1 wójt na 92 włók.

Po zestawieniu których to cyfr (90+70+110+92) wyniknie, jako przeciętna na 1 wójta, włók ± 90.

Z kolei przypomnimy sobie samą ilość włók — tak w dobrach królewskich wogóle, jak i ziemiańskich, lecz oczywiście własności większej i średniej tylko.

Mieć tedy będziemy włók:

w dobrach —	królewskich	ziemskich	razem
W ziemi Drohickiej	2,806	1,983	4,789
„ Bielskiej	4,865	1,054	5,919
Ogółem	7,671	3,037	10,708

Co po zastosowaniu przyjętych norm (dzielnika 90 dla wójtów i mnożnika 12 dla głów), da nam:

	włók	wójtów		głów
w ziemi Drohickiej	4,789 : 90 =	53	× 12 =	636
„ Bielskiej	5,919 : 90 =	65	× 12 =	780
Ogółem	10,708 : 90 =	118	× 12 =	1,416

Zatem — razem

wójtów dziedzicznych	75	głów	1,350
„ wołostnych	118	„	1,416
Na całem Podlasiu		głów	2,766

b) Bojarowie i słudzy.

Instytucya (klasa) bojarstwa była pozostałością porządków staro-ruskich, jakowe Litwa przejęła i rozwinęła dalej po swojemu.

Jako instytucya ruska, przez książąt ruskich jeszcze, niewątpliwie, na Podlasiu zaprowadzona, utrzymywała się ona jedynie w ruskiej połaci tej krainy — nie tylko pod władzą Litwy wogóle, ale i za władania czasowego (ziemią Drohicką głównie) książąt mazowieckich.

Co do swego wojenno-społecznego charakteru i stanowiska nie różnili się bojarowie podlascy od litewskich wogóle; byli wśród nich: pancerni, putni oraz służkowie.

Pancerni, ile się zdaje, nie długo trzymali się tu jako klasa odrębna: zapatrzeni na wolnych osadników mazowieckich w zachodniej połaci swej krainy, przedstawiających tam warstwę ziemian (milites), podnoszącą się niepowstrzymanie na wyżynę szlachectwa, starali się z nią utożsamić i stopniowo z nią się zlewali, zmieniając nawet swój charakter plemienny (Smurły, Pole-

tyły etc. etc.) Długo jeszcze wszakże przed Unią 1569 r. i wcieleniem Podlasia do Korony nazwa „bojarów“ (pancernych) utrzymywała się obok nazwy „ziemian“ i jedna drugą zastępowała. W drugiej połowie w. XVI-go jednak mamy do czynienia właściwie już wyłączniej z bojarami nie—ziemianami, lecz z putnymi i służkami tylko.

Często też spotykamy na Podlasiu (w aktach urzęd.) termin „bojar“ i w znaczeniu też ziemianina.

Tak w nadaniu kr. Helenie 1507 r. zamku Bielska z powiatem zaznaczeni „bojarowie“ bielscy—tyle co ziemianie. (Akty Z. R. II, nr. 8.) Zygmunt I w potwierdzeniu 1528 r. nadania ziemianinowi bielskiemu Grzegorzowi Tymofiejewiczowi ziemicy Rzeczkowszczyzny, zobowiązuje go służyć tak, „jak i insi bojarowie bielscy służą“. (M. L. zap. XII, Lub. 535.)

Stąd w połowie wieku XVI-go jeszcze należy ściśle wyróżniać powiatowe ziemiaństwo — bojarów od bojarów hospodarskich etc., których tryb władania ziemią odpowiadał włościańskiemu. („Gos. Choz.“ Down. Zap. I, 291.)

Nie było atoli przerwy jakiejś w posuwaniu się bojarów ze stopnia na stopień, aż na wyżyny, cieszącego się pełnią praw obywatelskich, ziemiaństwa.

Podobnie, jak pojedyńczy bojarowie dosługiwali się w wojsku szlachectwa, tak i całe osady bojarskie, po szczęśliwej wyprawie, ogółem otrzymywały takowe.

Tak naprz. bojarowie w Hryniewiczach, na Białej, na Woroniem, w Hoznie za Narwią, w Bańkach, w Żywkowie i Ostaszach — którzy, jak się z przywileju Zygmunta Augusta 1569 r., na sejmie Uniowym w Lublinie wydanego, okazuje, należąc przedtem do przysądu zamku bielskiego i załogę jego składając, tym prvl. od jurysdykcyi i służby zamkowej uwolnieni, już na dworze Brańskim, zarówno z inną szlachtą, sądzić się mieli. (Jarosz. „Obr.“ II, 163.)

W popisie wojennym ziemian województwa Podlaskiego z roku 1528 zaznaczony jeszcze osobno „popis bojar bielskich“ — mianowicie: Hryniewicze, mające 74 bojarów, obowiązanych stawić 18 koni; Rohowo — 11 bojarów — stawiących 3 konie; Opłot Wołczki: 8 bojarów — 2 konie.

Co do bojarów nie-ziemian — takowi, jak to zaznaczyliśmy wyżej — ze względu na spełniane obowiązki, dzielili się na: pancernych, putnych i służków; ale oprócz tego odróżniano bojarów starodawnych, czyli ojczyców, od wolnych pochożych i wkupnych.

Tak ojczyców, jak wolnych pochożych bojarów policzył Statut do klasy ludzi prostych. (Jarosz. „Obr." II, 159, 160.)

Pominąwszy różnicę posług i ciężarów, zresztą stan bojarów wolnych pochożych czyli wkupnych i ojczyców odpowiadał w stosunkach z panem, pod którym zostawali, zupełnie stanowi włościan chłopów wolnych pochożych i ojczyców. (Ibid. 161.) Lecz taki bojarzyn wolny pochoży, podobnie, jak i szlachcic, mógł u pana, pod którym zasiadł, grunt sobie wysłużyć i zostać jego dziedzicem — zupełnym nawet (161).

Bojarowie putni, obowiązani do służby wojennej głównie, byli w zasadzie wolni od wszelkich opłat, tak naturalnych, jak pieniężnych — nie mówiąc już o pańszczyźnie. Wszakże, ponieważ podług porządków litewskich powinności ciężyły nie tyle na osobie, ile na ziemi, bojarowie, trzymający, oprócz własnej, nadto działki ziemi na innem prawie zostającej, ponosili ciężary z jej użytkowaniem związane.

Tak naprz. bojarzy, siedzący w Serkach pod Tykocinem, posiadali 20 włók ziemi: z 10-ciu pełnili służbę wojenną, z pozostałych dawali do skarbu po $2^1/_2$ korca owsa z włóki. (Sł. ggrf. XII, 27.)

Podług „Ustawy Dworów" Zygm. I 1529 r. — bojarowie putni, oprócz służb im właściwych, płacą czynsz po kopie na rok i odrabiają 12 dni tłóki do roku. (Jarosz. „Obr." II, 226.)

Uposażenie bojarów putnych nie było znaczne. Przy wprowadzeniu „Ustawy włócznej" wydzielano im, zwykle, po 2 włóki. Lecz pierwej trzymali oni bardzo niejednostajną ilość służb — mniej więcej włókom odpowiadających.

Tak naprz. w Serkach Tyszkach, nadanych chorążemu Wesołowskiemu, 15-stu tamecznych bojarów trzyma rozmaicie: po 1-dnej, po 2 i po 3 służby. (M. L. zap. 38, f. 108.)

Miewają oni w swych służbach — i „ciągłych".

Bojarowie putni stanowili jakby pośrednie ogniwo między kmieciami a ziemianami.

Co do wyraźniejszych cech różnicy między bojarstwem a ziemianami — do takowych trzeba zaliczyć: posiadanie przez pierwsze ziemi tylko warunkowo (feud.), gdy drudzy władali nią dziedzicznie (allod.); bojarów nadawali królowie, razem z chłopem, obdarzanym panom, gdy szlachta była nietykalna; bojarowie nie podlegali sądom ziemskim, lecz przysądowi starosty; pod względem wojskowym — należeli do pocztu starosty, gdy szlachta ciągnęła do boju z własną chorągwią powiatową; bojarowie — z pochodzenia Rusini, gdy szlachta — krwi mazowieckiej przeważnie.

Podnosili się też nieraz i bojarowie putni na wyżynę ziemian. „Ludzie hospodarscy putni drohiccy“ — Żdan i Wasil „Putkowscy“, na swoją skargę (1520 r.), iż przeciw prawu i przywilejom królewskim (Kazimierza i Aleksandra) „starostowie i urzędnicy ich krzywdy i nowiny im czyniwali: na wojnę z każdego dymu nakazywali im chodzić, a będącym na wojnie obozów swych strzedz nakazywali, i podwody u nich sobie bierali, i setników do nich posyłali, i na tłokę ich wyganiali; a tego zdawna niczego nie bywało“ — otrzymali zapewnienie marszałka ziemskiego, starosty drohickiego (Jana Mikołajewicza Radziwiłłowicza), że nadal „mają ziemskiego prawa używać, podług listu hospodarskiego“. (M. L. sąd. wyd. peter. ks. III, 126.)

W dobrach królewskich znajdujemy 1559 r., po wprowadzeniu „Ustawy włócznej“, dwa rodzaje bojarstwa: putnych i hospodarskich dziedzicznych — głównie we włościach tak zwanych spadkowych. Trzymali oni po 2 włóki, z których płacili czynsz wtedy tylko, gdy nie szli na wojnę, jakowa była teraz wyłącznym putnych obowiązkiem; do służby „listownej“ tylko wybierano z pomiędzy nich osobnych służków, trzymających również po 2 włóki wolne. („Gos. Choz.“ Dow. Zap. I, 313.)

Z pomiędzy bojarów putnych wybierano na usługi dworu tak nazwanych służków, do których należało spełnianie różnych miejscowych posług, wożenie listów i t. p. Służkami nieraz całe wsie zaludniane były. Tak naprz. wieś bojarska Kadłubówka w pow. Bielskim. (P. Lustracyę (Dybowskiego) Dworu i miasta Brańska 1563 r.; Jarosz. „Obr.“ II, 160.)

W starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara“). Całe sioło Sierki służki: służb 10, włók 20; po 2 włók na koń dano, 3 służby

społem trzymane. Powinność tych służeb: mają z listy na potrzebę zamku tykocińskiego jeździć.

W starostwie Knyszyńskiem 1561 r. (Bibl. Kras. II, str. 270): sioło Tatarskie na wł. 10; „to sioło wolne od płatu wszelakiego, bo tylko koniem służą wojnę i dworowi". (P. Inw. 1574 r.) Sioło Kulikówka (277) — tu z włók 29 oddano, za listem królewskim, włók 10 bojarzynowi Szaciłowi na służbę konną.

We włości Goniądzkiej 1571 r. (Ks. pob. 47 + G. 6): w siole Szaciłach bojarowie, „co z listy jeżdżą" — 4-ch liczbą — i trzymają 3 włóki: $1^1/_4$, $^3/_4$, $^3/_4$, $^1/_4$; w s. Smogorówce, na włók $18^1/_2$, jest wolnych „na bojarstwo" $3^1/_4$, „którzy i wójtowską służbę z tego winni służyć"; w s. Boguszewie trzymają na „wojenną służbę" $1^1/_2$ włóki Cokolda dzieci; nadto trzymają tamże na „bojarstwo" włók 4 i mórg 15 oraz „sianożęci błotnej" włókę 1; w s. Zalesiu ciż Cokołdowie trzymają „na bojarstwo" obrub — włók 5, a lasu i sianożęci 1 włókę; jest też tu i na „służbę wojenną" $^1/_2$ włóki; w s. Trzcianem „na bojarstwo" Niewiarowskiego wolnych włók 8; w s. Romejkach — wł. 1 bojar.; w s. Kołodzieży — bojarskich włók 3, „z których konia stawią"; w s. Hornostajach 1 wł. (zuboż.).

We włości Augustowskiej 1571 r. (Ks. pob. 47): w s. Bargłowie — służba 1 — na 1 włóce wolnej; w s. Jeziorkach — dana 1 włóka młynarzowi „na służbę ciesielską" (do dworu).

Ślady bojarstwa w dobrach możnowładczych.

W ziemi Drohickiej.

W par. Pobikrowskiej wieś Sypnie (f. 69) — 1580 r. wójt (Stan.) poddany włości Ciechanowieckiej — Kiszków — daje pobór, pomiędzy innymi, „z półwłóczka bojarskiego".

Nawet w par. Węgrowskiej, wieś Zuzulka, włości Kiszków (f. 26), „z bojarskiemi" (?) włók $3^1/_2$ osiadłych.

We włości Woźnickiej, pow. Mielnickiego, Kiszków 1591 r. (Akty Wileńs. Kom. Arch. t. XIV, nr. 46): w Woźnikach — zagrodników 7 „na posługach" dworu, w Ziemiach — „bojare putni" — włók 4, w Krzywosnikach $1^1/_2$ wł. bojarskiej, w Krawcach — 1 wł., Nieszkach 1 wł., nadto sioło Seroczyno „szlacheckie" — konia stawią na wojnę — 6-ciu ich.

W ziemi Bielskiej.

W r. 1577 we włości Boćkowskiej — na 10 wsi, w 6-ciu zaznaczone pomiędzy osiadłemi włóki też bojarskie, a jedna z tych wsi, Romaszki, na 15 wł., cała bojarska. (Ks. pob. 47, f. 112.)

W par. Bielskiej dobra Boćki, Sapiehów (f. 128) — 1580 r. „bojarowie z panem byli na wojnie", więc poboru nie płacili.

W r. 1593 też jeszcze zaznaczeni bojarowie w tejże włości w siole Dubnie. (Kap. odp.)

We włości Orlańskiej (1585 r.) „villae nobilium alias bojarorum": Mikloszowczyzna, Karpiowczyzna, Baranowczyzna — oraz „bojar. dict. putne" — Piotraszowicze (nb. wyróżniani od tamtych). Nb. zaznaczone z innemi wsiami przy przejściu Orli (1585 r.) w dom Radziwiłłów. (Kap. odp.)

We włości Waniewskiej Radziwiłłów 1577 r. (Ks. pob. 47, str. 87) we wsi Kowalewszczyźnie — włók bojars. „dożywotnich" 4; w Pszczółczynie takowychże $3^1/_2$.

Byli bojarowie i po wsiach dóbr monasteru Supraślskiego, nadanych mu 1506 r. przez Józefa Sołtana, władykę smoleńskiego, jak naprz. w Batiutach (koło Choroszczy), którzy dopiero na pocz. wieku XVII-go wyparci stamtąd zostali przez zabiegliwych ihumenów.

Władza królewska przestrzega praw bojarstwa i broni je od nadużyć tak starostów, jak i panów. Ale też władza królewska przestrzega zarazem, aby bojarowie nie przyswajali sobie bez prvl. praw ziemiaństwa. (M. L. ks. zap. 13.)

W r. 1530 (M. L. zap. 17) Moszczeńscy, ludzie królewskiej włości Mielnickiej, uwolnieni pierwej przez króla Aleksandra ze służby „ciągłej" na „służebną" konno, a potem przez starostę mielnickiego Niemirę, po rozmierzeniu ziemi ich na włóki, pociągnięci na nowo do służby ciągłej, zostali ostatecznie 1530 r. przez Zygmunta I, z uwagi, jak król zaznacza, że „nielza nam listów brata naszego łomać", przywróceni do służby konnej.

We wsi Seroczynie, pow. Drohickiego, par. Sterdyńskiej, nabytej przez Piotra Kiszkę z Ciechanowca, kasztelana trockiego, pociągnięci zostali do powinności kmiecych, przez opiekuna jego dzieci biskupa wileńskiego Jana z Domanowa, i dotychczasowi słudzy pancerni; król jednak, wyrokiem swym 1536 r., nakazał kasztelanicom pozostawić ich przy „służbie" pancernej — według dawnego zwyczaju. (M. L. zap. 19.)

Pomiędzy siołami folwarku Knyszyńskiego (Inw. im. Knysz. i Goniądz. 1574 r. — Rękop. Bibl Kras., karta 365): sioło Leśniczego Wola, gdzie Tatarowie mieszkają — w niem włók 18 (?). Jest tych Tatarów podymia 21, „którzy ukazują daninę nieb. Gasztolda, wojewody wileńskiego, że ich osadzono na służbie konnej wojennej, szlacheckiej; a ku temu pokazowali kwity od chorążych, że na wojnach i na pospolitem ruszeniu z tych ośmnastu (?) włók dwa konia stawiali, a powinności żadnej inszej nie byli powinni; a teraz p. Bielawski począł ich nad powinność ich z listy posyłać i przy towarzech przystawami — cośmy my do króla jegomości odłożyli" — zaznaczają rewizorowie.

Król Zygmunt August poleca — po 1550 r. — staroście drohickiemu Andrzejowi Falkowiczowi, aby 2 sioła Putkowskie (nb. Putkowice Nagórne i Nadolne w parafii Drohickiej), które się czynią bojarami, na włóki porównawszy, na czynszach, służbach i innych powinnościach, podług regestrów i postanowienia, poosadzał

Bojarowie swobodnie rozrządzają swą ziemią. Stefan Czaplicz, bojarzyn Chodkiewiczów (włości Choroscкiej), kupuje u „gajewnikowiczów" saraskich „kąt ziemi" (uhoł ziemlicy) koło rz. Niewodnicy, wchodzący klinem między grunta monasteru Supraślskiego, i 1516 r. zamienia się z nim na dogodniejszy. (Arch. Sbor. IX, nr. 16.)

We włości Brańskiej — „scartabelli" kr. Bony Poletyły z Poletył nabywają tamże młyn na rzece Bronce, co Zygmunt August potwierdza w 1545 r.

1516 r. „słudzy putni hospodarscy" Puratycze-Repki mają sprawę z ziemianinem drohickim Andrzejem Rozwiejem o im. Repki, nabyte od ich przodka. (M. L. sąd. ks I, 106, 115; Pet. 202, 160).

Nawet w 1597 r. jeszcze „ziemianin" Chodkiewiczów, Jan Demidowicz, trzymający 4 włóki w s. Bateczkach dworu Chwastowskiego zakonników supraślskich, odprzedaje takowe, pod temiż względem monasteru obowiązkami, ur. Kondr. Kochańskiemu — bojarowi tychże Chodkiewiczów. (Arch. Sbor. IX, 33.) Nb. układ potwierdzony przez ihumena i kolatora.

Nb. Ustęp o bojarach w „Obr. Litwy" Jarosz. t. II, § 86, od str. 159.

O ile z jednej strony posuwali się bojarowie na wyżynę ziemian—szlachty, na tyle z drugiej — do ich warstwy wkraczali włościanie — kmiecie.

Spotykamy też, nawet w drugiej połowie w. XVI-go jeszcze, przykłady przyjmowania służby bojarskiej przez poddanych osadnych i ciągłych.

Tak (Inw. star. Knysz. 1565 r. — Ręk. Bibl. Kras.) w starostwie Knyszyńskiem, dworu Dobrzyniewskiego, 1564 r. (f. 74)— w s. Hryniewiczach, mającem z pierwszego postanowienia włók 20, z których płacono odpowiednio za wszystkie powinności, „poddani ci Hryniewiczy", za pana Chwalczewskiego (starosty), otrzymali sobie przywilej na pewny „obrub" ziemi na służbie wojennej, przyczem z tego gruntu włók 20-stu, co lepszego do s. Gniłej odeszło a zostało przy nich włók $11^1/_2$ etc.

W r. 1560 nakazuje Zygmunt August rewizorom zamku Bielskiego (nb. Piotrowi Falczewskiemu i Adamowi Pilchowskiemu) wyznaczenie we włości Bielskiej gruntu na służbę mierniczą poddanemu Sieńkowi. (M. L. zap. 42.)

Zamknąć wypada nam cały ten ustęp o bojarach uwagą, iż Unia 1569 r., mocą której Podlasie poddane zostało prawom Korony, nic jednak nie wpłynęła, na razie przynajmniej, na zmianę stanowiska i stosunków bojarów pospolitych, nie ziemian, tak w dobrach możnowładczych, jak i królewskich.

Ze schyłkiem w. XVI-go zbliżał się przecie koniec istnienia putnego bojarstwa: przyszło bojarom ostatecznie zlać się z którymkolwiek z wielkich odłamów przeobrażającego się, na wzór polski, społeczeństwa — ze szlachtą lub z chłopem.

Ślady gniazd bojarskich.

Saki — w Suchej Woli pod Kleszczelami. (M. L. zap. 29, f. 84.)
Poletyły — pod Brańskiem. (M. L. sąd. 39, f. 442.)
Moszczeńscy — pod Mielnikiem. (M. L. sąd. 7, f. 105.)
Baczki i Momotki — w Drohickiem. (M. L. zap. 13, f. 70.)
Putkowscy — w Drohickiem.
Seroczyn — pod Sterdynią — etc. etc.

Obliczenie bojarów i sług.

Stosunek liczbowy bojarów do kmieci (poddanych ciągłych etc.) pod koniec w. XVI-go był, tak po włościach królewskich, jak i prywatnych, nie jednomierny — w każdej inaczej, że niepodobna znaleźć punktu oparcia dla ich obliczenia. Bywały jeszcze całe wsie bojarskie i były włoście, gdzie bojarów wcale nie widać. Wogóle jednak biorąc, więcej ich w dobrach królewskich, niż w ziemiańskich, więcej w ziemi Bielskiej, niż Drohickiej.

Gdybyśmy, mimo wszystko, opierając się na zestawieniu doraźnych dat oderwanych, poważyli się wziąć na każde włók 30 kmiecych 1 włókę bojarską, przedstawiającą podobnież głów 12, mielibyśmy (podług wykazu włók w Części II, od str. 90—94) głów ± bojarskich — w dobrach:

	królewskich	prywatnych	ogółem
ziemi Drohickiej	± 325	800	1,125
„ Bielskiej	± 1,840	530	2,370
	2,165	1,330	± 3,500

c) Duchowieństwo.

Duchowieństwo, tak obrządku łacińskiego, jak i greckiego podobnież, zaliczone być winno do ludności pośredniej.

Nie posiadamy wszakże bezpośrednich danych dla wywnioskowania siły liczebnej, tak jednego, jak i drugiego, i musimy się, pod tym względem, uciec do oderwanych zestawień oraz, ile to zdawać się będzie, do najprawdopodobniejszych przypuszczeń.

Zacznijmy od duchowieństwa łacińskiego.

Duchowieństwo łacińskie.

Obliczenie.

Dla zdobycia sobie jakiejś podstawy pewniejszej do wywnioskowania siły liczebnej duchowieństwa łacińskiego na Podlasiu, zwróćmy się najprzód do ilości samych parafii.

Otóż znajdujemy ich, podług reg. pobor. 1580 i 1591 r.: w ziemi Drohickiej 33, w Bielskiej 23, razem 56.

Ale wiemy przecie, że nie są to parafie kościelne właściwie, lecz administracyjne, z których niejedna po parę i więcej kościelnych, zaznaczanych wyraźnie i nie zaznaczanych, obejmuje. Takowe zaś (probostwa, plebanie), bez mała chyba $^1/_3$ (= 19) ogółu parafii administracyjnych (56) odpowiadają. Co nas z kolei upoważnia do przyjęcia na całe Podlasie parafii kościelnych $\pm$ 75 (56+19); w ziemi Drohickiej 45 (33+12), w Bielskiej 30 (23+7).

Na 1 zaś probostwo można liczyć głów 12 przeciętnie; jaką to liczbę dadzą: proboszcz, wikary, ich służba, organista żonaty, zakrystyan, dzwonnik etc. — z nieznacznemi co do miejsca odmianami (nauczyciel, szpitalnik i t. p.).

Biorąc tedy za mnożnik 12, mielibyśmy duchowieństwa łacińskiego parafialnego, razem ze służbą kościelną etc., ogółem na Podlasiu głów 900, z których 540 w ziemi Drohickiej, 360 w Bielskiej.

Lecz trzeba do tego doliczyć jeszcze duchowieństwo zakonne, którego liczba, razem ze służbą etc., wątpimy, czy przekraczała głów 100.

A w takim razie, dla całego duchowieństwa łacińskiego ze służbą onego w województwie Podlaskiem mielibyśmy głów ± 1000.

Duchowieństwo greckie.

Obliczenie.

Obliczenie ilości duchowieństwa greckiego na Podlasiu jest jeszcze mniej łatwe, niż kleru łacińskiego. Tam mieliśmy jakąś podstawę w liczbie parafii przynajmniej, gdy tu — i tego mieć nie możemy; parafii cerkiewnych bowiem urzędownie wcale nie zaznaczano.

Musimy się uciec tedy do — jeszcze mniej pewnego — rachunku prawdopodobieństwa.

Przypuszczamy więc najprzód, że w województwie Podlaskiem, pod koniec wieku XVI-go, było tyleż bez mała ludności ruskiej, trzymającej się obrządku greckiego, co mazowiecko-polskiej łacińskiej. Wprawdzie istniały tam, w zachodnim pasie, od granicy Mazowsza, całe parafie administracyjne, o ludności drobno-szlacheckiej, w których nie znajdowało się ani jednej cerkwi; ale zato taka jedna parafia administracyjna, jak tak zwana „ruska", nawet po wydzieleniu się z niej 3-ch pomniejszych, kiedy się stała „Bielską" tylko właściwie, — i ta, tak uszczuplona, zawierała aż kilka cerkiewnych parochii — mianowicie w samym Bielsku ze dwie, w Narwi zaś, Boćkach, Orli i Kleszczelach przynajmniej po jednej, a przytem napewno cerkwie parochialne po siołach ogniskowych wójtowstw — tak starostwa, jak i leśnictwa Bielskiego. Wyjątkowy to przykład, ale bardzo poważny. W parafiach też Saraskiej i Knyszyńskiej tejże ziemi Bielskiej musiało być napewno po parę, jeśli nie więcej cerkwi. W ziemi Drohickiej zaś — w jej miastach — stołecznym Drohiczynie 2 cerkwie (po „ruskiej stronie" monaster nawet), w powiatowym Mielniku— podobnież 2.

Jednem słowem, było na Podlasiu tyleż cerkwi chyba, co i kościołów.

Jakkolwiek zaś, w ostatecznym obrachunku mogły być cerkwie ruskie mniej od kościołów rzymskich uposażone, nie wpływało to na liczebność parochialnego duchowieństwa łącznie ze służbą cerkiewną.

Bez względu na ile parochia być mogła ubogą, zawsze przy każdej cerkwi, oprócz familijnego parocha, przedstawiającego rodzinę o 6-ciu pogłowia przynajmniej, był jeszcze djak, równie familijny, na którego z posługą można liczyć podobnież głów 6. A więc razem—na każdą parochię grecką tyleż, co na kościelną parafię łacińską — głów 12 przeciętnie.

Wypadnie zatem przyjąć podobnąż sumę ogólną głów i dla duchowieństwa greckiego, a więc ± 900, których większość przypadłaby na ziemię Bielską.

Duchowieństwo różnowiercze.

Obliczenie.

Zborów dysydenckich posiadało Podlasie kilka zaledwie (± 7); przyjmując na każdy zbór posługi duchownej (ministra, predykanta etc.) głów ± 12, mielibyśmy ogółem głów ± 85.

Dla całego tedy duchowieństwa z usługą wszystkich trzech wyznań — głów koło 2,085.

Przybliżone obliczenie ludności wogóle.

Po obliczeniu przybliżonem ludności w poosobnych onej działach głównych — jako ludności wiejskiej, miejskiej i pośredniej — łatwo już zestawić ostateczne wyniki takowego, aby otrzymać ogólną już cyfrę zaludnienia ziem Podlasia.

Otrzymamy tedy głów ludności:

W ziemi	Wiejskiej	Miejskiej	Pośredniej	Ogółem	Na 1 milę
Drohickiej .	88,230	13,415	3,330	104,975	1,379
Bielskiej . .	108,930	14,660	4,735	128,325	1,317
na Podlasiu .	197,160	28,075	8,065	233,300	1,349

Z której to tabeli widzimy, iż ludność całego Podlasia (województwa) nie dochodzi 250,000 głów: w ziemi Drohickiej —

nieco wyżej 100,000, w Bielskiej — koło 130,000. Na 1 mili: wogóle głów do 1,350 przeciętnie; w ziemi Drohickiej koło 1,380, w Bielskiej do 1,320. Jak widzimy, cyfra bardzo wysoka, gdy w innych województwach i ziemiach sąsiednich — na 1 milę kw. wypada przeciętnie głów — w województwie Mazowieckiem koło 1,020 jedynie, zaś w województwie Lubelskiem = 400, w ziemi Chełmskiej = 370 tylko.

Na zamknięcie tego ustępu wypadnie nam dodać, iż przyczyny owej niezwykłej w ówczesnych warunkach gęstości zaludnienia Podlasia nie kryły się wcale w jakiemś wyjątkowem położeniu tej krainy, w urodzajności jej gleby i t. p., lecz, podobnie, jak na sąsiedniem Mazowszu, były przedewszystkiem bezpośredniem następstwem swobodnego rozwoju społecznego, wynikającego z samej genezy samorzutnego tam przeważnie mazowieckiego osadnictwa — wyczerpującego nawet gniazda swe pierwotne.

Rozmieszczenie geograficzne zaludnienia.

O ile mamy prawo wnosić z urzędowych dat ksiąg poborowych, lustracyi starostw i zrzadka spotykanych inwentarzy dóbr, wreszcie z całego pochodu kolonizacyjnego oraz trybu osiedlania się, rozmieszczenie zaludnienia było jeszcze nierównomierne na Podlasiu pod koniec w. XVI-go.

Najmocniej zaludnioną była ściana zachodnia, do granicy mazowieckiej przytykająca, na przestworze od brzegów Liwca, poprzez Bug i Nurzec do Narwi; jednem słowem, dziedzina najwcześniejszego, drobno-szlacheckiego przeważnie, mazowieckiego osadnictwa. Obszar ten, ogarniający nadto 7 jakie miasteczek ziemi Drohickiej, od Mord, poprzez Ciechanowiec i Wysokie, do Tykocina w ziemi Bielskiej, da nam też poznać blizej, pomiędzy innymi, i rozmieszczenie tam parafii etc. Silniej też zaludnione były oddawna wybrzeża Bugu, ze starożytnemi grodami Drohiczynem i Mielnikiem; słabszym zato stawał się tam stopień zaludnienia w miarę oddalania się od Bugu, tak ku południowi, jak na północ — w powiecie Mielnickim.

Krainą nowinną prawie przedstawia się Bielszczyzna właściwa, rozpostarta po górnym biegu Nurca i sięgająca aż poza

wody Narwi, ze starym grodem Bielskiem oraz świeżo powstałemi miasteczkami — Kleszczelami i Narwią; kraina cała — długo stanowiąca jedną jedyną parafię p. exc. „ruską“ zwaną. Ogarniała ona, z małym wyjątkiem, dobra królewskie wyłącznie prawie, a w ich obrębach nietylko rozległe, urządzone należycie, „leśnictwo Bielskie“, u rębów białowieskich, lecz sporo leśnych pustkowi, czekających wciąż na osadnika. Brańsk atoli z okolicą, jako gród starszy a ku siedzibom ludności mazowieckiej wysunięty, przedstawiał mocniejsze zaludnienie.

Roztaczający się dalej, po obydwu brzegach Narwi, sczupły powiat Saraski ze starym grodem Sarażem, tylko po stronie lewej tej rzeki, od Waniewa, gęściej zaludniony, która to krawędź należy też właściwie, z Tykocinem i jego okolicą, do obrębu osad mazowieckich pasu zachodniego. Zato po prawej stronie zalegały rozległe „błota Saraskie“, a dalej, ku Białemustokowi — obszar nowinny, powoli osadzany.

Za Narwią i Supraślą, po prawej ich stronie, 2 gródki stare — Goniądz i Rajgród, ale poza ich bliższem okolem, świat to puszcz i pustkowi leśnych przeważnie; w części świeżo osadzony, jak oto całe starostwa, wcześniej Knyszyńskie, tylko co Augustowskie; w części stojący dalej otworem dla przyszłego osadnika, albo zalegający nieużytkami, jak głośne „błota Biebrzy“ w zakącie między tą ostatnią rzeką a samą Narwią.

Jednem słowem, gdybyśmy przecięli Podlasie na pół linią ukośną, od Tykocina, przez ± Brańsk, ku Mielnikowi, wypadłoby, iż połać tej krainy południowo-zachodnia była znacznie mocniej zaludniona, niż północno-wschodnia.

XI. GOSPODARKA.

Gospodarka wogóle.

Podlasie, brane w całej swej pierwotnej rozciągłości, jako kraina przeważnie pustkowi leśnych, zdobywanych powoli, stopniowo, piędź po piędzi, na wypieranych ze swych kryjowisk Jadźwingach i przez Ruś i przez Mazurów zarazem, przechodziło, z natury rzeczy, w ciągu długiego procesu osadniczego przeróżne rodzaje i stopnie gospodarki. Oczywiście pierwsi tu osadnicy, Mazurowie czy Rusini, wybiegając coraz śmielej poza gródki książęce, poza zasieki obronne w nowozdobytych leśnych pustkowiach, nim zaczęli naprawdę trzebić je, karczować, oddawali się przedewszystkiem łowiectwu — jako myśliwi i rybitwy. Z kolei zaraz szły barcie, szerzył się, wzmagał wyzysk pszczół — miodu i wosku. Bezwątpienia brano się też powoli i do sochy, zagarniając pod więcej łatwą uprawę czyste polanki międzyleśne; gdy zaś tych nie stało, wzięto się z konieczności do trzebieży i karczunku. Powstająca w ten sposób gospodarka rojnych rodów nowego osadnika stawała się łowiecko-rolną tedy — wyłączniej; o hodowli jakiejś wypasowej — bydła, owiec — i w czasie późniejszym na Podlasiu nie słychać, świnie jedne chyba liczniej tam chowano. Taką gospodarkę prowadził długo, zarówno osadnik wolny, mazowiecki głównie, jak i osadzany kmieć — ruski przeważnie. Taką też zastała Litwa, zagarniając Podlasie. I nie zaraz przyszło do zaprowadzenia gospodarki wyosobniająco się rolnej.

Przechodziła tedy i dalej jeszcze gospodarka na Podlasiu rozmaite ewolucye. Postęp względny dokonywał się tylko stopniowo, powoli. Osady włościańskie na prawie niemieckiem zjawiają się już za Witolda; w ciągu w. XV-go ruch dalszy w tym kierunku słaby jeszcze, a nawet i za Aleksandra; zato rozwija się już najżywiej za Zygmunta Starego i Bony. Rozległe na Podlasiu dobra tej przedsiębierczej królowej, wzorowo urządzone i gospodarowane należycie, służyły za wzór nietylko dla królewszczyzn, lecz i majętności prywatnych. Bonie też w znacznej mierze zawdzięcza Podlasie wprowadzenie systemu włócznego.

I. Gospodarka rolna.

Wogóle.

Gospodarka rolna, w ścisłem słowa tego znaczeniu, wcale późno przyszła do stanowczej nad innemi gałęźmi przewagi. Do połowy XVI-go wieku prawie, czynsze, daniny i miody stanowiły najważniejszy dochód właścicieli dóbr, od czasów Zygmunta Austa dopiero wartość gruntów uprawnych znacząco rosnąć poczęła. W miarę większego zapotrzebowania zagranicą zboża i podwyższania onego ceny, przez napływ drogiego kruszcu z Ameryki, ożywiała się praca koło roli wszędy, pomnażano też wciąż ilość uprawnych łanów — na całem dorzeczu Wisły, a z kolei i na Podlasiu. Łatwość dostawy wodą zboża do Gdańska, czy to z brzegów Bugu czy Narwi była niemałą też podnietą. Wzrastała z tem zamożność kraju — zamożność właścicieli ziemi i miast handlowych (choć nie chłopa).

Dla chłopa (litewskiego wogóle), który dawniej nie był nękany zbytnią robocizną, gdyż najczęściej przy małej pańszczyźnie same czynsze i daniny składał, zwiększenie łanów dworskich pociągnęło za sobą coraz uciążliwszą pańszczyznę. (Jarosz. „Obr.“ II, 114, 115.)

Nb. Województwo Podlaskie 1569 r. uprawiało łanów 5,928. (Źr. Dz. VIII, 152.)

Produkcya zboża nie zawsze jednak wystarczała na zaspokojenie potrzeb miejscowych. Tak naprz. w r. 1565 ziemianie

podlascy prosili, „aby było wolno jechać po zboże, pod tym czasem głodnym, na Wołyń — szlachcie i ich poddanym, na swoją potrzebę, okrom myt i poborów na przykomorkach". (M. L. ks. spr. publ. V, Resp. art. 15; w Dok. Mosk. Arch. M. J., str. 190.)

W królewszczyznach.

Folwarki.

Wielką zmianę w trybie gospodarczym królewszczyzn Podlasia wywołało wprowadzenie Ustawy włócznej (1557 r.). Do tego czasu dwór hospodarski starosty czy dzierżawcy przedstawiał właściwie tylko administracyjne centrum włości; zajęte na rzecz onego bezpośrednio grunta orne były nieznaczne; przy dworze była jedynie czeladź i niezbędni rzemieślnicy. Odtąd dwór takowy staje się ogniskiem poważnem rozległej gospodarki. Podlegają mu, wyrastające teraz jakby w zawody, dwory pomniejsze—„folwarki", skupiające koło siebie, wielce nieraz urozmaiconą, działalność gospodarczą.

Władza uznawała folwarki za bardzo „pożyteczne" dla skarbu i zalecała je pomnażać: Ustawa włóczna (art. 20) nakazuje nawet urządzać takowe przy zamkach i hospodarskich dworach. Po folwarkach podług Ustawy włócznej (art. 20): „zostawiano na urząd, w każdem polu, po 1 włóce, co urząd ogrodnikami i swoim bydłem zarabiać miał, a nadto mórg ziemi na ogród". „A na zarobienie paszni — na każdą włókę miało być zostawione po 7 włók osiadłych poddanych, z woły i z klaczmi, w pobliżu dworu i paszni, którzy po 2 dni w tydzień służyć mają, z czem urząd rozkaże". W potrzebie, wolno było zbierać „tłókę" na chlebie dworskim.

Ustawa włóczna 1557 roku (art. 20), pomiędzy innemi, stanowi: „dla wszystkich poddanych mają być beczki w miejscach targowych, w dworach i gumnach hospodarskich, w siołach i na wszech gościńcach, jednakiej miary, po 4 korcy krakowskich... I tąż miarą sprzedawać i zasiewać pasznię". (Art. 21): „Przy każdym folwarku mają chować przynajmniej do 20 krów" — nadto uwzględnione są owce — dojne nawet, „świe-

rzepy stadne“ etc. (Art. 17): „Owsy dziakielne poddani królewscy wołostni z włók mają odwozić ...gdzie każą, o 20 mil, a siano o mil 15... A z tego nie (należy) wymawiać się wszystkim poddanym w Żmudzi i w Podlaskiej ziemi“.

Więc też naprz. w starostwie Tykocińskiem 1559 r. (podług „Pomiary“ tegoż roku — rękop. ord. Kras.) znajdujemy już 4 folwarki Jkrm. zamku Tykocińskiego rozmierzone i postanowione na 3 pola (str. 3): 1-szy folwark Stelmachowski od zamku w mili, w którym rozmierzono i ograniczono pola na 3 części, na każde lato sieją po 7-mi włók, te wszystkie 3 pola leżą jedno wedle drugiego niźli każde z osobna ograniczone i kopcami osypane, ta pasznia Jkrmci grunt dobry na polu i średni...“ „Ogrodu owoszczowego ku tej paszni gruntu dobrego 2 morg.“ Sianożęcie nad rz. Śliną, nadto „na jednem miejscu gruntu średniego 4 włóki jeszcze niedobrze uprawione... Krom paszni gruntu dobrego morgów 20“. 2-gi folwark postanowiony od zamku w pół mili na uroczyszczu w Lipnikach — na każde lato sieją tu włók 3 gruntu dobrego — przy tym folwarku ogrodu „owoszczowego“ morg. 3, sianożęci włóka 1, morg. 10. 3-ci folw. także nowy (?) od zamku w 2-ch milach — na każde lato sieją włók 3, morg. 10; ogrodu owoszczowego morg. 3 etc. 4-ty folwark Mazury od zamku w 5 mil — 3 pola po 5 włók, ogrodu owoszczowego 20 prętów etc. Każdy folwark ma swego „ciwuna“. „Ku tem folwarkom ludzi zostawiono na każdą włókę dworną po 7-miu człowieków z woły i z klaczmi, którzy na włókach osiedli...“ (karta 5).

Jako przykład, choć nie jako wzorzec gospodarki folwarcznej w dobrach królewskich, możemy też wziąć wykaz takowej w jednym z „dworów“ (folwarków) starostwa Knyszyńskiego 1560 r. (Rewiz. Bibl. Kras. II):

Więc cto, najbliższy samego Knyszyna, dwór Krypnieński: „Ku temu dworu zostawiono (w czasie „Pomiary“) pola na pasznię włók 30, a k temu boguszewskich włók 18, na ogrody dworne zostawiono morgów 10“. Do dworu tego należy wójtowstw 3, obejmujących razem siół i wiosek 15, a włók wszelkich kategoryi (z pustemi) 496. Urodzaj zboża na paszni dworca „Krypnieńskiego“ wskazuje, iż 1560 r. wysiano beczek: żyta 330, pszenicy ozimej 25, jarej 36, jarzycy 39, jęczmienia 100, owsa 373, grochu 22, prosa i greczycy na ten rok nie siano. „Obora tego dworca“: krów cielętnych 58, cieląt tyleż, z krów tych — jedynie 40 dojnych na razie, reszta jeszcze cielne, „bo dwoje cieląt do roku miewają“, jałowych krów 38, byków stadnych 2, jałowych dwuletnich 50, wypustków łońskich 40; owiec starych 196, z których do mleka jest 80, przypłodku latosiego jagniąt 60, kóz starych 33, przypłodku latosiego 18, świń starych 80 a latosich 50.

Rozwój gospodarki folwarcznej.

Po dokonaniu „Pomiary“ w królewszczyznach, rozwój tam gospodarki folwarcznej został znacznie przyspieszony. Każdy z „dworów“ (dworców) został uposażony określoną ilością włók etc. na pasznię, sianożęcie i ogrody, a zarazem zapewniono mu robociznę pewnej liczby poddanych ciągłych. Dla przyspieszenia rozwoju i wzmożenia gospodarki folwarcznej pomnażano przy każdej okoliczności zastęp tych ostatnich, przenosząc na służbę ciągłą z osadnej etc., nietylko pojedyńczych gospodarzy, lecz nieraz i wsie całe.

I tak naprz. w starostwie Knyszyńskiem (Inw. starostwa — rękop. Bibl. Kras.): w wójtowstwie Rudnickiem, w s Rudzie 1564 r. z włók 30 ogółem, 25 dotąd na osadzie były; „ale iż ku zrobieniu folwarku Knyszyńskiego zupełnych ciągłych włók nie było, tedy sioło to na ten czas jest postawione na służbie ciągłej ku folwarku Knyszyńskiemu“. W temże samem wójtowstwie w s. Chrabołach 1565 r.: „to sioło aczkolwiek jest z pomiary na osadzie postanowione, a wszakże na ten czas ma z to (zamiast) osadnego czynszu służbę ciągłą z inszymi poddanymi ciągłymi do dworu Knyszyńskiego służyć powinni będą, a to dla pewnych robót i budowania, co ma trwać do nauki Jkrmci“. Podobnież przeniesione zostało na służbę ciągłą w r. 1566 i s. Czarna tegoż wójtowstwa.

Przy wprowadzeniu systemu włócznego starano się podnieść i kulturę rolną; w jakim też celu zaprowadzono w nowych osadach gospodarkę trójpolową.

Za niemałą zasługę twórców i wykonawców Ustawy włócznej przyznać należy to, iż stosowali oni wysokość ciężarów w każdej wsi do stopnia urodzajności gruntów. Dzielono też grunta na 4 kategorye: na ziemie przednie, dobre, średnie i podłe; jak naprz. w starostwie Knyszyńskiem.

Zaznaczyć atoli należy, że jak zaprowadzenie „Ustawy włócznej“, tak i zakładanie folwarków było bardzo niechętnie widziane i przyjmowane przez poddanych. Zaświadczają sami lustratorowie królewszczyzn. Tak naprz. (Bibl. Kras. II) we włości Augustowskiej 1561 r., gdy nowozałożony przy mieście Augustowie folwark Żarnów zniesiono, jako „mało pożyteczny“, i na włóki, na osadzenie poddanymi, pomierzono, poddani byli „tego

wdzięczni" i przyjęli chętnie pewne dodatkowe daniny na siebie.

Po dokonanej „Pomiarze", która nie obeszła się była bez potrzeby dokonywania częstokroć zamiany gruntów z sąsiadami ziemianami, pilnowali też i rewizorowie (lustratorowie), aby nadto nie pozostawały dalej, wśród włók poddanych królewskich, większe czy mniejsze działki, trzymane przez ziemian.

Więc oto naprz.:

W starostwie Knyszyńskiem, w wójtowstwie Letnickiem, w siole Kulikówce 1565 r. (Inw. starostwa — rękop. Bibl. Kras.) — „Między włókami poddanych tego sioła, ziemianin powiatu Bielskiego, Szaciło, za otrzymaniem przywileju Jkrmci, dzierżył włók 10; któremu ziemianinowi, z rozkazania królewskiego, dlatego. aby między poddanymi królewskimi gruntów swych niemiał, dano osobny obrub przy temże siole"; tylko, że obrub ów obejmował włók 12, odcięto mu 2 włóki. Co więcej — postanowiono, „za dobrowolnem pozwoleniem samego Szaciła iż poddanym królewskim o wszelakie krzywdy i doległości przed starostą knyszyńskim usprawiedliwić się będzie powinien, a jemu także z poddanymi Jkrmci sprawiedliwość ma być czyniona".

Wielkość folwarków przeciętna.

Początkowo, po dokonanej „Pomiarze", w dobrach hospodarskich (królewszczyznach) obszar uprawianej roli był wcale nieznaczny. Tak naprz. w starostwie Tykocińskiem 1559 r. (ręk. „Pomiary") widzimy w 4-ch onego ówczesnych folwarkach, przy porządku 3-polowym, po włók 3 lub 3 i morg. 10—w jedną rękę, w jednym tylko Stelmachowskim po 7. W starostwie Knyszyńskiem 1561 r. (Bibl. Kras II) — ku 4 dworom (folwarkom) onego 1564 r. pozostawiono: pola — na pasznię, na ogrody, na sianożęcie przeciętnie ± 20 włók ± 5 morgów.

Z postępem czasu rozrastały się przestronniej folwarki rolne, pomnażała się też ich liczba, z przetwarzaniem się wójtowstw na samodzielne ogniska gospodarcze.

Sposób gospodarowania etc.

Podług „Ustawy dworów", wydanej przez Zygmunta I-go w 1529 r. jeszcze:

Po dworach ma się chować żyto w snopie, dla dawania zapomogi na wiosnę, z warunkiem odsypania jesienią. Czeladź

niewolna wszelaka otrzymuje ordynaryę. Z pozostałej reszty zboża od zasiewu i ordynaryi 2 części należą w. księciu a 3-cia dzierżawcy; ze wszelkiej zaś jarzyny, po odtrąceniu zasiewu i potrzeb dworu, 3 części bierze w. książe a 4-tą dzierżawca. Zbywające na wiosnę zboże za pewną rękojmią dawać potrzebującym, a pieniądze na św. Marcin odebrać. Z ogrodowin korzysta dzierżawca, dostarczyć ich jednak powinien w czasie przejazdu w. księcia. Lnu tyle trzeba zasiewać, aby żony biorących ordynaryę mogły co roku po sztuce płótna (postaw) dostarczyć. Beczki pod cechą w. księcia mają być jednostajne. Wybrane „dziakielne“ od poddanych zboże, t. j. żyto i owies, sprzedać podług cen targowych a pieniądze do skarbu złożyć. Daninę w jajach i kurach składają chłopi na kuchnię w. księcia, ale gdy jego nie będzie, złożą jej wartość gotówką. Również i siano dziakielne, jako też inne daniny, jeśli ich w. ksiaże nie weźmie w naturze, mają dzierżawcy na użytek skarbu sprzedawać. Chłopi ciągli odrabiają ciągłą pańszczyznę, od wiosny do Szymona Judy; bojarowie zaś putni, oprócz służb im właściwych, płacą czynsz i odrabiają 12 dni tłóki do roku. Dzierżawca wypuszcza w arendę pustosze za pieniądze lub miody. Z rybołówstwa bierze 3-cią część dochodu. Pożytki leśne ze smoły, wańczosów, klepek, popiołów należą w całości do w. księcia. Budowy i roboty około dworów, stawów i młynów odbywać w jesieni. Stadninę podług regestru w dobrym stanie ma utrzymywać dzierżawca, a za szkody i niedozór płaci. Na konia stadnego (ogiera) idzie obroku beczka żyta na dwa tygodnie. Dzierżawca starać się ma o dostateczną liczbę bydła i sóch, aby czeladzią dworną można było dworskie pasznie pomnożyć. Rachunki ze wszystkich przychodów, wysiewów i zbiorów składa dwa razy do roku przed pisarzem w. księcia. (Dział. „Zbiór praw“, p. 126, 131; Jarosz. „Obr.“ II, 225—7.)

„Ustawa dworów“ powyższa, obowiązująca zarówno Podlasie, ułatwia nam zarazem lepsze zrozumienie i samego charakteru gospodarki w dzierżawach tam królewskich owego czasu.

Dobra królewskie bywały wydzierżawione nietylko całemi włościami, lecz niejednokrotnie i folwarkami pojedyńczymi — i na rozmaitych warunkach. Naprz.:

Folwark Łosicki, o 18 włókach jedynie, zostaje 1565 r. wydzierżawiony (J. Koryckiemu) na 3 lata na następujących

warunkach: folwark oddany dzierżawcy z pełnym inwentarzem, tenutę (150) obowiązany wnosić corocznie z góry, korzysta ze wszelkich „pożytków“, jako też ze szkuty hospodarskiej dla dostawy zboża do Gdańska; na przyjazd króla zapewnia mu „stacyę“, lecz rozchód potrąca z tenuty; nie ma też król posyłać do Łosic rewizorów ani używać poddanych do jakichkolwiek hospodarskich robót, wyjąwszy odstawy do portu hospodarskiego zboża, ani też posyłać do Łosic koni swych na wypas. W razie gradobicia dzierżawca otrzymuje odpowiednie do strat ustępstwo z tenuty, oznaczone przez podskarbiego. W razie śmierci dzierżawcy, Łosice przechodzą do jego następców. Względem poddanych obowiązuje się on postępować we wszystkiem podług rewizorskiej ustawy. (M. L. ks. zap. XLV, 106; u D. Z. „Gos. Choz.“ I, 178.)

Większe włoście były zwykle dzielone na wójtowstwa — zarówno w dobrach królewskich, jak i możnowładczych. Tak naprz. rozległe państwo feudalne Rajgrodzko-Goniądzkie — Radziwiłłów — 1530 r. podzielone było na 14 wójtowstw różnej wielkości — od 30 do 107 włók, obejmujących ogółem włók 1,287 osiadłych oraz 216 nieosiadłych, razem = 1.503 włók. Z których to wójtowstw ważniejsze: Rajgród, Goniądz, Knyszyn i Waniewo. (Arch. Sbor. I, nr. 22.)

Starostwo Knyszyńskie, podług rewizyi 1561 r., obejmowało „dworów“ 4; mianowicie: Krypnieński o 3 wójtowstwach, Dobrzyniewski o 1, Grodziski o 2 i Zabielski o 1. (Bibl. Kras. II.) Zaś we „włości“ Augustowskiej tegoż 1561 r. wójtowstw, po parę siół, 7. (Bibl. Kras. II.)

Co zaś do trybu rozposażenia gospodarczego włók wogóle w poszczególnej rozległej włości, przykład takowego dosadny daje nam „Inwentarz imienia Knyszyńskiego i Goniądzkiego — jako o budowaniu we dworcu, tak też zboża, bydła, statków, zasiania, jako też pożytków i dochodów wszelakich — z rozkazania Jkrmci, przy podawaniu w starostwo Jmci panu Janowi Zamoyskiemu, sekretarzowi Jkrmci, staroście bełzkiemu, knyszyńskiemu, goniądzkiemu i zamechskiemu, przez nas na to za listem i rozkazaniem Jkrmci wysłanych — Hieronima Makowieckiego, sekretarza Jkrmci, a Józefa Hołownię, podsędka ziemskiego nowogródzkiego, rewizorów Jkrmci — wedle dania sprawy wójtów mieszkich i siel-

skich z każdego folwarku spisany i sprawiony r. 1574, mca Maja 8 dnia". (Rękop. Bibl. Kras.)

Widzimy tam, iż we włości Knyszyńskiej (dworze), posiadającej 5 już folwarków o 37 wsiach w 9 wójtowstwach, znajduje się (p. k. 390), oprócz miasta, włók 1,004 1/4. Z tych: na służbie szlacheckiej — włók 19, pod Tatary co na wojnę etc. jeżdżą 18, popowskich 4, plebańskich 4, na szpital 2, na putnej bojarskiej 9 1/2, pod wójtami 18, gumiennikowi 3, na piwowarstwo 1, na stróża dworu Knyszyńskiego 1, na ciesielstwie 11 1/2, budownictwie 1, osocznictwie i strzelectwie 23, pustych włók 154 1/2, na czynszu 149 1/4, na służbie ciągłej 509 3/4.

Gospodarka folwarczna (w królewszczyznach) rozwijała się jednak powoli, stopniowo tylko. Tak z „postanowienia płatu czynszowego na poddanych wołości Augustowskiej" 1561 r. (Bibl. Kras. II, 249) widzimy, iż „uczynił" był p. starosta tam — przy m. „Auguście", folwark Żarnów, lecz okazał się (jeszcze) mało użyteczny, miał zostać „na włóki pomierzon a poddanymi na płacie osadzon". Nb. we włości tej było już 7 wójtowstw, dwór zaś prowadził gospodarkę leśną głównie.

Dwory.

Ogniskami gospodarki znaczniejszej były dwory.

Dwory gospodarcze po królewszczyznach podlaskich spotykamy już dosyć wcześnie — przy zamkach hospodarskich i osobno. Świadczą o tem zaznaczani w czasowych nadaniach tych zamków (na dożywocie, czy jako zastaw etc.) „ludzie ciągli", na których głównie opierała się gospodarka wiejska.

Oto zamek Drohiczyn otrzymuje 15.. w zastaw Piotr Stan. Kiszka, wojewoda połocki, „ze wszystkimi ludźmi hospodarskimi powiatu Drohickiego putnymi, dannymi i ciągłymi z ich wszelkiemi służbami" etc. „i ze stawy i z młyny". (M. L. zap. X; Lub. 768.)

Przy zamku Mielnickim zaznaczane za króla Aleksandra „dworce" Nosowo i Łosiewo. (M. L. zap. VIII; Akty Z. R. II, nr. 161; Star. P. III, 430.)

Zamek Bielski z m. Brańskiem i Sarażem oddaje 1507 r. Zygmunt I bratowej swej kr. Helenie „ze wszystkimi bojarami

i sługami putnymi i ludźmi ciągłymi i dannikami Bielskiego powiatu". (Akty Zap. R. II, nr. 8; Lub. 767.)

Był też „dwór" w Kleszczelaziach, przy którym Mik. Mik. Radziwiłł, na rozkaz Zygmunta I 15.. r., osadził miasto. (Akty Zap. R. II, nr. 123; Lub. 767.)

Podobnież — w Sarażu — za Olbrachta Gasztolda, jako starosty bielskiego, 15.. r. (M. L. zap. XII; Lub. 768.)

Zboża dworów i dworców hospodarskich szły głównie na utrzymanie zamków najbliższych; w potrzebie jednak zasilano niemi czasem i dalekie „ukrainne". Tak naprz. w r. 1535 wysłano do Kijowa z Mielnika 100 beczek żyta, podobnie, jak z Brześcia i Kamieńca etc. (M. L. zap. XV; Lub. 765.)

Dla nabrania dokładniejszego wyobrażenia o istocie dworu gospodarczego, przyjrzyjmy się temu, co przedstawia poblizki „Dworzec Knyszyński pod miastem przy siole Krypnie", którego opis znajdujemy w rewiz. 1564 r. (Bibl. Kras. II, od str. 295.)

Oto widzimy tedy:

„W tym dworcu pierwszy dom od miasta, w którym są świetlic 2, w jednej z świetlic tych pieca nie masz. W których świetlicach, w jednej szklanych błon 4, w drugiej 3. W jednej świetlicy u 3-ch okien są kraty żelazne, w każdej zaś po 1 stole, ławy około ścian w obydwu świetlicach. Między temi świetlicami dwiema jest sień. W tym wszystkim domu drzwi 8-ro, na zawiasach żelaznych, u każdych drzwi są klamki, wrzeciądze i skoble żelazne. Drugi dom, w którym jest świetlica z piecem, w której błona szklana 1; a z tej świetlicy komora; przed tą świetlicą sień, w której komin kuchenny prosty i stół 1, a z tej sieni przeciwko świetlicy piekarnia. Trzeci domek od obory, w którym jest świetlica z piecem, w którym stół z ławami, z której świetlicy jest komora, przed którą świetlicą sień. W tymże dworcu osobliwie izba, z prostym piecem zbudowana dla kurów, a pod tą świetlicą jest piwnica. W tymże dworcu świerni 2 dla schowania zboża; drzwi u tych świerniów, na żelaznych zawiasach, przy których są skoble i wrzeciądze żelazne. W tym dworcu piwnica 1 dla schowania mleczywa, na której stoi komora, a na komorze sernik. Druga piwnica dla schowania piwa, na której jest komora dla schowania wszelakich rzeczy; a nad tą komorą stoi gołębieniec. W tymże dworcu stoi szopa wielka

dla obozu. Browar przy tymże dworcu ze wszystkiemi statki do warzenia piwa należącemi, okrom kotła; a przy tym browarze świetlica dla moczenia i roszczenia słodów. Łaźnia czarna po litewsku, bez kotła, a przeciwko niej świetliczka z piecem, i z ławami, drzwi na żelaznych zawiasach. W tym dworcu, w świernie: żyta młoconego beczek 29, maku solanek $1^1/_2$, lnu łońskiego roku (63-go) kit 90, konopi kit 30, kłód kapustnych 9, beczek piwnych wielkich z małemi 36, świdrów wielkich 3, oskardy do muru 2".

Gumno tego dworca (str. 296):

„W tem gumnie jest stodoła, w której gumieniska 4, a sąsieków 5. Do tej stodoły na jednej stronie drzwi 4, a na drugiej stronie także 4, u każdych drzwi wierzeje z tarcic porobione, goździami wielkiemi żelaznemi przybitych, na obłąkach albo zawiasach żelaznych stojące" etc.

A podobne, mniej więcej, „dworce" znajdujemy po wszystkich „dworach" (folwarkach) starostwa Knyszyńskiego 1564 r. (Rękop. Inw. Bibl. Kras.)

Nie mniej też interesującym, choć w inny sposób wcale, jest jedyny na Podlasiu dwór starościński, co przez pewien czas — upodobany przez Zygmunta Augusta — mógł uchodzić za królewski, a jakim był sam dwór Knyszyński; charakterystyczny wielce opis którego podamy podług „Rewizyi dworów starostwa Knyszyńskiego" (Bibl. Kras. II).

Oto (str. 291):

„Podanie i opisanie dworu Knyszyńskiego przy mieście" 1564 r. Najprzód tedy:

„W tym dworze jest dom wielki na podrunie; w którym domu król jm. złożenie swe miewać raczy. W tym domu z końca od stawu świetlica wielka dla jadania z piecem polewanym, w której okien z błonami szklanemi wielkiemi i z okiennicami na zawiasach żelaznych zawieszonemi jest 7, stołów wielkich 2 i 3-ci mały, ławek wielkich z poręczem przed stół 2, ławy około ścian. Do tej izby drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem wnętrznym. Przed tą świetlicą sień wielka, w której okien... 2, kominów marmurowych wielkich 2... Z tej sieni komora poboczna, z której jest schód do nadolnych gmachów. Przeciwko tej sieni jest świetlica druga z piecem polewanym, w tej izbie okien 3,

stolik 1, ławy około ścian. Z tej świetlice jest komnata wielka, w której król jm. pokój dla sypiania miewać raczy, z kominem murowanym wielkim; w niej okien... 2, stół 1, ławek 2, ławy około ścian. Z tej komnaty komora potrzebna w boku... Podle tejże komory druga komora mało mniejsza, z kominem murowanym wielkim, w której okien... 2, stołek 1, ławy około ścian; z niej — komora potrzebna w boku. Z tejże komnaty, porządkiem idąc, jest świetlica z piecem polewanym, w której okien 3, stół 1, ławka 1, ławy około ścian. Drzwi do tej świetlice z komnaty jedne a drugie przeciwko do sieni. Przed tą (bowiem) świetlicą jest sień wielka, w której komin murowany wielki etc.; do niej drzwi z dworu z zamkiem wnętrznym na zawiasach żelaznych. Z tej sieni w boku tej świetlicy jest komora dla schowania wszelakich rzeczy. Podle tego domu stoi dom stary (wielki) w tymże porządku, wzdłuż także na podrunie zbudowany etc. etc. Pod temi gmachy wyżej spisanemi jest na dole świetlic 2, a komór wszystkich pod obiema domami 7. W tym dworze drugi (nadto) dom wielki, bokiem do gościńca stojący, w którym świetlica wielka z piecem polewanym i kominem murowanym; w niej okien z błonami szklanemi 2, stół wielki 1, ławka 1, ławy około ścian. Przed tą świetlicą sień wielka, w której komin murowany wielki i z kuchnią dla czynienia jeść, okien... 2. Z tej sieni świetlic 2 z piecami polewanemi i kominem murowanym etc. etc. Z tych świetlic są komnaty 2 z kominami murowanemi. W całym domu drzwi 6-ro, z wrzeciądzami żelaznemi etc. Przy tym domu wzdłuż podle gościńca ogród, w którym są gruby usypane z rozmaitemi ziółmi. A w tym ogrodzie chłodniczek ochędożny, nowo z tarcic zbudowany, w którym jest stoliczek okrągły, ławy około ściany... W tym dworze jest dom trzeci wielki, stary, na podrunie zbudowany, przy wrociech, bokiem do miasta stojący, w którym świetlica wielka z piecem polewanym i z kominem murowanym, okien 4. Z sieni wielkiej w boku sionka od sadu mała, w której komin murowany, a z tej sionki ku sadu świetliczka z piecem prostym etc., błon szklanych 3, stolik 1, ławka 1, ławy około ścian. Z tejże sionki w boku świetlicy wielkiej komórka, w której błon szklanych 2. Z sieni wielkiej, na drugim rogu tego domu komnata wielka z kominem murowanym wielkim, w niej

okien 4. Przy tym domu wschód z ganeczkiem; pod tym domem na dole komory 3. Czwarty dom stary, podle ogrodu, bokiem do gościńca stojący, w którym są świetlice 2 z piecami prostemi i kominami murowanemi, szklanych błon w każdej po 2, po 1 stole, ławek 4, ławy około ścian. Przed temi świetlicami są sionki małe 2, z kominami prostemi glinianemi. Podle tego domu stoi świereń stary, ku schowaniu wszelakich rzeczy; a pod tym świerniem piwnica stara. W tym dworze sklep nowozmurowany, u którego drzwi żelazne a drugie drzewiane, w nim okien z kratami i z okiennicami żelaznemi 2, stołów prostych 3. Domeczek mały przy wrociech od gościńca, w którym jest świetliczka mała, w której okna 3, ławy około ścian; przed nią sionka także mała i z kominem przed piecem. W końcu domu wielkiego, od stawu, komory 2, dla schowania spiża i inszych rzeczy. W tymże dworze kuchnie wielkie 2, z ogniskami szerokiemi i z wierzchami murowanemi. W tych kuchniach po jednym stole, ławy, okna bez błon; przy tych kuchniach świetliczka mała etc. Tamże za kuchnią łaźnia z pogródkami, w której piecyk polewany, kocieł z blachą, błon 2 szklanych etc.; pod tą łaźnią sionka mała, w niej kominów prostych glinianych 2. Naprzeciwko tej łaźni świetliczka z piecem polewanym etc. Podle tego dwora piekarnia stara, w której izba ze 2-ma piecami murowanemi dla pieczenia chleba; w tej izbie stół, a przed izbą sień wielka z kuchnią, z której sieni kuchnia druga z prostymi kominami. Przy tym dworze browar ze dwoma kotłami piwnemi i z inszemi statkami browarnemi. Przed tym dworem stajnia od miasta na kilkadziesiąt koni, w której stawają konie pana starościne. Za stawem, który jest pod dworem na rzece Jaskrze, niedaleko sadzawek, stajnie dla koni króla jmci, w których stać może koni 500, porządnie ze wszystkiemi potrzebami zbudowane. Przy tych stajniach dla masztalerzów i woźnic jest domów 3, w których świetlic 6, z sieniami między niemi zbudowanemi. Przy tychże stajniach śpichlerz wielki nowozbudowany dla schowania owsów; w którym jest schowanie troje, jedno na dole a dwa przetry (stropy) na wierzchu, każde schowanie na dwoje przegrodzone; i tak jest komor wszystkich 6 etc. Statki w tym dworze: kotłów dla czynienia jeść flisnikom (?) większych po

półtora uszatka a mniejszych po dwie wiedrze 2; beczek piwnych 28, barył 2".

Oto mamy wystarczający obraz owego jedynego na Podlasiu dworu starościńsko-królewskiego; jak widzimy, bardzo on skromnie wygląda, jeśli zapomnimy o świetnych dywanach, makatach etc. etc., trybem azyatyckim zaścielanych; a przestworu nie brak—i stajnie bogate i chyba wzorowe. Jeśli zaś dwór królewski tak skromnie, tak patryarchalnie wygląda, cóż dopiero dwory inne — starościńskie i ziemiańskie.

Nie uważamy też za zbyteczne podanie tu „Budowania dwora Knyszyńskiego" 1574 r. (Inwentarz star. Knyszyńs. — rękop. Bibl. Kras., karta 359—361):

Stanowi ten dwór cała grupa domów: Dom nowy obszerny — w którym 7 podkleci a na górze izdeb 4, komnat 2 etc., okien z błonami szklanemi 26. Dom ten nowy połączony „przechodami" (ganeczkami) z dwoma domami starymi: w jednym z nich, od strony miasta, izdeb 2, komnat 2 etc., błon szklanych 18; w drugim „długim" — podkletów 8, izdeb 3, a na górze izdeb 6, komnat 3 etc., błon szklanych 39 etc. Sklepów murowanych parę, śpiżarni 2. Nadto — domek, w którym izdeb 2, błon 4; piwniczka; dom stary, w którym izdeb 2, komnat 3 etc.; chłodniczek z tarcic; kuchnia nowa, przy której izba z komorą; piekarnia z 2-ma piecami etc.; domek, w którym izdeb 2; piwnic murowanych 3; przy dworze sad „około odylowany", lodownia, stajnia; za stajnią domek, w którym izdeb 2, komnat 2 etc., błon szklanych 16; łaźnia po drugiej stronie dworu nad stawem; za stawem nad sadzawkami stajen 6; stajnia wielka nowa na podmurowaniu, w której kominów 8, wrót 8, okiennic 44; śpichlerz stary wielki, w którym „schowania" 6-ro. Mieszkanie pana Kłodzieńskiego — domek izdeb 3 etc., piwnica, stajenki 2, izba czarna, stajnia etc. etc. „Budowanie masztalerskie": domek stary — izdeb 2; stajnie stare 2; domek stary — izdeb 2. Domek stary — izdeb 4 etc.; oboznia — wrót 4 — wozy królewskie; przy obozni domek — izdeb 2, „warstat stalmaski" etc.

b) We włościach prywatnych.

Przechodząc do gospodarki rolnej w dobrach ziemiańskich, prywatnych, musimy uprzedzić z góry, iż posiadamy, co do tego, zbyt szczupłe tylko wiadomości. Za wzór postępowej gospodarki

prywatnej służyły niewątpliwie dobra królewskie; stosowano się tedy do nich. Nic też bardziej naturalnego, że i reforma włóczna, która już przed Unią lubelską objęła była wszystkie królewszczyzny na Podlasiu, rozpowszechniła się powoli i w dobrach prywatnych: w Sokołowie, Mordach, Międzylesiu, Goniądzu i innych. Ułatwiało to wielce, że częstokroć możni panowie, posiadający majętności na Podlasiu, bywali tamże starostami zarazem.

Z pomiędzy zawołanych gospodarzy znanym był Jarosz Korycki, starosta mielnicki; wysyłał on zboże do Gdańska na własnych szkutach, chował konie — jezdne i wozniki i t. p.

Postęp gospodarki folwarcznej, przymnażanie nieustanne branych pod uprawę łanów (włók), wzrastająca wciąż potrzeba liczniejszych rąk roboczych — wszystko to razem wzięte nie mogło nie oddziałać i na zmianę poprzedniego stosunku z poddanymi.

W r. 1501 szlachta ziemi Bielskiej otrzymała od w. ks. Aleksandra zatwierdzenie uchwały, mocą której skazywano na karę 100 kop groszy (nb. wysoką) dziedzica, ofiarującego swym chłopom warunki lżejsze od uświęconych miejscowym zwyczajem. („Zbiór praw litewsk." str. 89.)

Ilość folwarków prywatnych nie łatwa do określenia. Gdybyśmy przyjęli ich tylko tyle, co królewskich, mielibyśmy ich drugie $\pm$ 60, a obsługi etc. takowych $=$ przeciętnie głów 15.

O zamożności gospodarczej można powziąć pewne wyobrażenie z następujących faktów:

Oto naprz. w czasie głośnego najazdu w 1531 r. Mikołaja Hlebowicza, dziedzica Korczewa etc. w pow. Droh., na dobra Mikołaja Rafałowicza z Czapl, który trzymał z włości Korczewskiej Bartków, Szczeglaczyn i Sarnów, najezdca, jak skarży się najechany, zabrał mu jakoby: W Bartkowie — z „paszni" (de predio et agris) 1,500 kóp żyta; oraz 600 miar (kop ?) (casulas) pszenicy. W Szczeglaczynie — 900 miar owsa, 500 jęczmienia, 30 prosa, 60 grochu; nadto z „paszni i z pustych włók" 400 miar (kop ?) pszenicy (casulas ?). W młynach owych 3-ch wsi zabrał 12 wieprzy karmnych już tłustych. Co więcej — po zajęciu tych wsi, zabrał wszelakie czynsze i daniny, z karczem, miodowe etc. Narażając najechanego Rafałowicza na straty, wynoszące 10,000 grzyw. litewskich, co z karą sięgnie tys. 30-stu.

Co zaś do dziedzicznych Rafałowicza Czapl. które Hlebowicz jakoby najechał we 200 koni, przy 300 pieszych — to najezdca zabrał tam: najprzód 150 sztuk wszelakiego bydła rogatego, potem całe stado koni — 80 sztuk „stadnych“ (starych) i 40 młodzieży, dalej całe stado owiec — 4 kop (sexagenas) jeszcze „niepostrzyżonych“ (=240), oraz kóz $^1/_2$ kopy, nadto wieprzy karmnych i świń $^1/_2$ kopy, nakoniec nietylko dwór Rafałowicza samego zrabował, lecz i chałup 16 jego poddanych, rozpędzonych, spustoszył. Co więcej — cały dobytek tych poddanych, sztuk 200, zagarnął: zabrał im woły robocze od „soch“, 40 jarzem, aby nie mieli czem zaorać pola ani sobie ani swemu panu, ani mogli zasiać na zimę żyto, a przytem 60 koni „robotnych“ i tyleż kobył, nadto dobytku drobniejszego — świń, owiec sztuk 400 oraz kóz etc.

Oczywiście w skardze tej wszystko tu jest, co do liczby strat poniesionych, przesadzone, gdyby jednak przez pół tylko było prawdziwe, to i tak świadczyłoby o dość poważnym stanie gospodarki, tak dworskiej, jak i kmiecej.

Miary zboża i pieniądze.

W r. 1565 Arnulf Hlebowicz, dziedzic Korczewa, oddaje Hieronimowi Prószyńskiemu $8^1/_2$ łasztów i 3 ćwierci (quartae) żyta, licząc w łaszcie 60 korcy, po 2 talary; nb. talar zaś 1 o 33 groszach, grosz 1 o 10 denarach białych (pieniążkach).

c) Bezfolwarczne pasy kraju.

Gospodarka i uprawa folwarczna szerzyła się na Podlasiu, jakeśmy to już zaznaczali, stopniowo tylko, powoli. W królewszczyznach nawet — pod koniec zwierzchnictwa litewskiego — spotykamy jeszcze włoście bezfolwarczne.

Z pomiędzy królewszczyzn, cała włość Augustowska, 5 wójtowstw i koło 20 siół ogarniająca, w r. 1565 nie ma jeszcze ani jednego (rolnego) folwarku. A sioła te „ciągłej służby nie służą, jedno na osadzie postanowione są, bo folwarków niemają“. (Inw. star. Knysz. 1565 r. — Rękop. Bibl. Kras.)

W zakresie zaś posiadłości ziemiańskiej były całe zwarte obszary takowej, wśród których, z natury rzeczy, gospodarka folwarczna nawet powstaćby nie mogła. Był to właśnie świat przeważającej drobnej własności ziemskiej: oczywiście ręby gra-

niczne od ściany księstwa Mazowieckiego, w powiecie tak Drohickim, jak Suraskim nadewszystko.

d) Kmieca.

Gospodarka kmieca musiała być z natury rzeczy, mimo wszystko, bardzo urozmaicona: zależało to tyle od warunków miejscowości, ile od wymagań, stawianych przez dziedziców, bez względu, kto był takowym. Czynszownicy „osadni“ byli oczywiście swobodni w prowadzeniu swej gospodarki, byle tylko uiszczali należność pieniężną, ale „ciągli“ dannicy, obowiązani pom. inn. do odsepów „dziakła“ i t. p., uprawiali, ponad pospolitą oziminę i jarzynę, nadto coś wyłączniej nakazywanego, jak len, konopie, chmiel; nie mówiąc już o cząstce z przychówku.

System włóczny, w skutkach swych, przyczynił się mocno do większego ujednostajnienia też i gospodarki kmiecej.

W królewszczyznach normę działków włościańskich, tak ciągłych, jak i osadnych, stanowi włóka — chociaż siedzi na niej często 3-ch i 4-ch uczestników. Tak w starostwie Knyszyńskiem. (Inw. 1565 r. — Rękop. Bibl. Kras.)

Ostatecznie jednak bierze górę i upowszechnia się norma półwłóczkowej włościańskiej gospodarki.

Gospodarka też szlachty drobnej nie mogła się chyba różnić wielce od kmiecej.

e) Miast.

Rolnictwo w miastach, nawet większych, było nietylko koniecznością, w ówczesnych warunkach społeczno-gospodarczych wogóle, lecz uważano je tam nawet za zajęcie zaszczytne. Uprawą ziemi zajmowali się tedy i najzamożniejsi mieszczanie (taki Czech w Drohiczynie lub Sieheń w Bielsku). W mniejszych miasteczkach żadna rodzina prawie, choćby posiadała nawet jakie poboczne źródło dochodu, nie porzucała rolnictwa. Przy osadzaniu nowych miasteczek władza nakazywała dawać rzemieślnikom na-

wet ziemię. Niema też na Podlasiu miasta, coby nie posiadało większej lub mniejszej ilości własnych włók uprawnych.

Więc chyba dla przykładu tylko można wskazać na urozmaicenie działków. W m. Tykocinie 1559 r. oto („Pomiara") włók miejskich 84, z których na płacie 79½, wolnych 4½. Przy tych włókach zaścianków 4 różnej wielkości od 7 morgów do 6 włók + 8 morgów — oddanych na wygon miejski. Nadto ogrodów sporo w różnych działach miasta — od strony s. Sanników 50, gumiennych (?) 7+78, od strony miasta żydowskiego 22+15.

Wogóle działki rolne mieszczan były niewielkie, półwłókowe przeważnie. Tak naprz. w Brańsku (podług Lustr. 1555 r.) z pomiędzy mieszczan: 3-ch posiada po 3 włóki, 1 wł. 2.5, 3-ch po 2, 6-ciu po 1,5, 50-ciu po 1,0, 1 ma 0,66, 84 po 0,5, 4-ch po 0,25. A podobny stosunek panuje w m. Narwi (1560 r.) i Surażu.

Niejednokrotnie decydują o rozmiarze etc. działków szczególne jakieś miejscowe warunki. Tak oto—w m. Narwi 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 484) z włók 26-ciu wzięto poboru tylko po gr. 20, nie zaś po 30, jak z innych, „a to względem tego, że 3-go pola nie mają, ani go też gdzie wyrobić mają, dla wielkich błot".

Co do gruntów samych — przy „Pomiarze" (Dybowski, sekr. król.) rozsegregowano (w Kleszczelach) grunta na 4 kategorye: dobre, gorsze, podłe i bardzo podłe (mające opłacać czynszu groszy: 47, 28, 20 i 15). Nie wszędzie jednak tego przestrzegano.

Najciekawszy przykład przedstawia gospodarka miasta Bielska. Bielsk bowiem posiadał, z pierwotnego nadania, cały rozległy majątek ziemski, obejmujący włók 371. Na tym obszarze powstało w biegu czasu aż 6 wsi. Wsie te zależały całkowicie od miasta, jak od swego dziedzica, i były mu we wszystkiem posłuszne.

Uprawa roli.

Gospodarka trzypolowa, zaprowadzona w XVI w. w dobrach królewskich i wielkopańskich Podlasia, musiała być rozpowszechniona i po folwarkach szlacheckich.

Stopień i przedmioty uprawy polnej i ogrodowej.

Zboża.

Wogóle ze zbóż siano głównie żyto, nadto owies i jęczmień, znacznie mniej pszenicy, uprawiano również w większej ilości groch i grykę.

W starostwie Knyszyńskiem 1560 r. (Rewiz. Bibl. Kras. II) „na paszni dworca Krypieńskiego“ (Knyszyńskiego), zajmującego wł. 30+18 (boguszew.):

	wysiano beczek	*użęto* kop	*namłócono* beczek
żyta	330	2,105	
		z 298	na nasienie $221^1/_2$
pszenicy ozimej	25	160	
„ jarej	36	142	
		z 109	na nasienie 34
jarzycy	29	282	
		z 58	na nasienie 32
jęczmienia	100	152	wysiano 109
owsa	373	1,239	999
grochu	22	221	
prosa nie siano (1565 r. becz. 1		8,6	3)
greczycy nie siano (1565 r. becz. 6		149)	

Skąd widzimy, iż 1560 r. najwięcej siano owsa, potem o niewiele mniej żyta, a 3 razy mniej jęczmienia; pszenicy bardzo mało — i więcej jarej, niż ozimej.

W r 1564 „przy tym dworcu na ogrodziech zostało nieco pasternaku, marchwi, pietruszki, ćwikły i kapusty“. Konopi nabrano kop 3, lnu — kop. 24.

Ogrodowiny.

Z ogrodowin (jarzyn) hodowano: kapustę, marchew, cebulę, pasternak, rzepę. Włościanie, siedzący bliżej dworów królewskich, nawet obowiązani byli uprawiać takowe, dla dostarczania ich w potrzebie do kuchni królewskiej.

Tak oto — gdy w r. 1558 królowa z królewnami zatrzymała się w Narwi, poddani brańscy i surascy dostarczyli: 24 wiązanek marchwi, 43 głów kapusty, beczkę pasternaku, 1 korzec i 50 wieńców cebuli, 8 wiązanek pietruszki, $3^1/_2$ rzepy, 3 korce grochu. (Archeogr. Sbor. t. I, str. 33 etc.)

Podług Inw. imienia Knysz. i Goniądz. 1574 r. (Ręk. Bibl. Kras.):

W FOLWARKACH

	Włości Knyszyńskiej										Włości Goniądzkiej					
	Knysz.		Dobrz.		Bogusz.		Grodz.		Zabiel.		Goniąd.		Szpak.		Potoc.	
	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.
Cebuli		18	4+15		1½+6		16		6		13		4		18	
Marchwi	30		5		4		10		5		15		8		5	
Pasternaku . . .	20		6		12		12		6		26		4		15	
Pietruszki . . .	6		1		2		3		1½		7		1		8	
Ćwikły	20				4		6		2		5		5		8	
Maku	18								15		30				10	
Kapusty									(?)		(?)					
Ogórków									(?)		(?)					3

W folwarku Knyszyńskim 1564 r. (Bibl. Kras. II) „w gumnie jest piwnica dla zachowania rzep, cebul, kapust i inszych rzeczy".

Podług „Ustawy dworów" 1529 r. — „Z ogrodowin korzysta (Jarosz. II, 225) dzierżawca, dostarczyć ich jednak powinien w czasie przejazdu w. księcia".

Uprawiano też:

Konopie.

Podług „Ustawy włócznej" 1557 r. (art.) „z konopi dworskich już nie powinno się niewodów robić".

W folwarku Knyszyńskim 1564 r. konopi nabrano kop 4 (Inw. starostwa — Bibl. Kras. II), zaś w 1565 r. było: maciorek wymłóconych nietartych bróg 1, mający kop 30, z których namłócono nasienia beczek 5; a płoskonich kop 30, z których natarto było kit 70, kładąc kitę po garści 20 — z tych kit 20 wzięto na niewód.

Len.

Podług „Ustawy dworów" Zygm. I 1529 r. — lnu tyle miano (w królewszczyznach) zasiewać, aby żony biorących ordy-

Stopień i przedmioty uprawy polnej i ogrodowej.

Zboża.

Wogóle ze zbóż siano głównie żyto, nadto owies i jęczmień, znacznie mniej pszenicy, uprawiano również w większej ilości groch i grykę.

W starostwie Knyszyńskiem 1560 r. (Rewiz. Bibl. Kras. II) „na paszni dworca Krypieńskiego“ (Knyszyńskiego), zajmującego wł. 30+18 (boguszew.):

	wysiano beczek	*użęto* kop	*namłócono* beczek
żyta	330	2,105	
		z 298	na nasienie $221^1/_2$
pszenicy ozimej	25	160	
„ jarej	36	142	
		z 109	na nasienie 34
jarzycy	29	282	
		z 58	na nasienie 32
jęczmienia	100	152	wysiano 109
owsa	373	1,239	999
grochu	22	221	
prosa nie siano (1565 r. becz. 1		8,6	3)
greczycy nie siano (1565 r. becz. 6		149)	

Skąd widzimy, iż 1560 r. najwięcej siano owsa, potem o niewiele mniej żyta, a 3 razy mniej jęczmienia; pszenicy bardzo mało — i więcej jarej, niż ozimej.

W r 1564 „przy tym dworcu na ogrodziech zostało nieco pasternaku, marchwi, pietruszki, ćwikły i kapusty“. Konopi nabrano kop 3, lnu — kop. 24.

Ogrodowiny.

Z ogrodowin (jarzyn) hodowano: kapustę, marchew, cebulę, pasternak, rzepę. Włościanie, siedzący bliżej dworów królewskich, nawet obowiązani byli uprawiać takowe, dla dostarczania ich w potrzebie do kuchni królewskiej.

Tak oto — gdy w r. 1558 królowa z królewnami zatrzymała się w Narwi, poddani brańscy i surascy dostarczyli: 24 wiązanek marchwi, 43 głów kapusty, beczkę pasternaku, 1 korzec i 50 wieńców cebuli, 8 wiązanek pietruszki, $3^1/_2$ rzepy, 3 korce grochu. (Archeogr. Sbor. t. I, str. 33 etc.)

Podług Inw. imienia Knysz. i Goniądz. 1574 r. (Ręk. Bibl. Kras.):

W F O L W A R K A C H

	Włości Knyszyńskiej										Włości Goniądzkiej					
	Knysz.		Dobrz.		Bogusz.		Grodz.		Zabiel.		Goniąd.		Szpak.		Potoc.	
	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.	zagon	grząd.
Cebuli		18		4+15		1½+6		16		6		13		4		18
Marchwi	30		5			4		10		5		15		8		5
Pasternaku . . .	20		6		12			12		6		26		4		15
Pietruszki . . .	6		1		2			3		1½		7	1			8
Ćwikły	20				4		6			2		5		5		8
Maku	18									15		30				10
Kapusty										(?)		(?)				
Ogórków										(?)		(?)				3

W folwarku Knyszyńskim 1564 r. (Bibl. Kras. II) „w gumnie jest piwnica dla zachowania rzep, cebul, kapust i inszych rzeczy".

Podług „Ustawy dworów" 1529 r. — „Z ogrodowin korzysta (Jarosz. II, 225) dzierżawca, dostarczyć ich jednak powinien w czasie przejazdu w. księcia".

Uprawiano też:

Konopie.

Podług „Ustawy włócznej" 1557 r. (art.) „z konopi dworskich już nie powinno się niewodów robić".

W folwarku Knyszyńskim 1564 r. konopi nabrano kop 4 (Inw. starostwa — Bibl. Kras. II), zaś w 1565 r. było: maciorek wymłóconych nietartych bróg 1, mający kop 30, z których namłócono nasienia beczek 5; a płoskonich kop 30, z których natarto było kit 70, kładąc kitę po garści 20 — z tych kit 20 wzięto na niewód.

Len.

Podług „Ustawy dworów" Zygm. I 1529 r. — lnu tyle miano (w królewszczyznach) zasiewać, aby żony biorących ordy-

naryę (dworską) mogły co roku po sztuce płótna (postaw) dostarczyć. (Jarosz. „Obr.“ II, 225,6.)

W folwarku Knyszyńskim 1564 r. nabrano lnu kop 24 (Inw. starostwa — Bibl. Kras. II), zaś w roku 1565 było kop 20, z których namłócono na nasienie beczek $2^1/_2$, a natarto kit 70, kładąc kitę po garści 20.

Chmielniki i „Chmielnicy“.

W pewnych miejscowościach—włościach, wsiach spotykamy specyalnych „chmielników“, trzymających włóki wolne pod obowiązkiem dawania do dworu (zamku) pewnej ilości „solonek“ chmielu.

Tak w siole Piwowarach włości Goniądzkiej 1571 r. (Ks. pob. 47) dają z 2-ch włók „solonek“ 99 chmielu.

Sady.

Nie brakło też na Podlasiu i sadów w ścisłem znaczeniu tego wyrazu.

Oto: 1523 r. w Lisowiczach, parafii Międzyleskiej, pow. Drohickiego, Wodyńskich — trzyma w zastawie p. Rozwiejowa sad (pomarium) za 30 kop gr. (M. L. zap. 12.) W m. Bielsku — „sad“ na gruncie nadanym kościołowi farnemu przez króla Aleksandra 1492 r. — przy plebanii (Bobr. II, 910). „Ogród owocowy“ na folwarku Hołowieskim (Lustr. 1576 r., ks. 64); na folwarkach Hużyckim i Stołowackim podobnież. W Strabli nad Narwią „ogród włoski“ założony przez Jana z Krajny, lekarza nadwornego Zygmunta I-go, któremu Strabla została nadaną. (Sł. ggrf.) W Knyszynie 1561 r. (Bibl. Kras. II, 293)—przy „dworze“ królewskim „podle gościńca ogród (sad), w którym są gruby usypane z rozmaitemi ziołmi. A w tym ogrodzie chłodniczek ochędożny, nowo z tarcic zbudowany, w którym jest stoliczek okrągły, ławy około ściany etc.“ W Tykocinie 1559 r. („Pomiara“) ogród królewski; nb. czy i sad owocowy? — niewątpliwie. We włości Goniądzkiej 1574 r. (Ręk. Bibl. Kras.) — przy dworze Szpakowskim „sad wiśniowy“; w Potoczyźnie — „sad, w którym są jabłka, gruszki, wiśnie i śliwy“.

Gospodarka wypasowa.

Stada.

Łącznie z gospodarką rolną widzimy na Podlasiu prowadzoną gospodarkę wypasową. Nie rozumiemy tu pod tem wcale

hodowli tylko niezbędnych w każdej najskromniejszej nawet gospodarce zwierząt domowych—koni, bydła, świń i t. d.; lecz hodowlę dobytku tego ponad potrzebę domową—na zbyt, na sprzedaż, wyraźniej — hodowlę stadnin i stad — we włościach wielkich i dobrach średniej ręki.

Łąki—Siana.

Wobec potrzeb gospodarki wypasowej, łąki i siana posiadały niepowszednie znaczenie.

„Ustawa włócz." 1557 r. (art. 24) przepisuje: „Siana z dworskich sianożęci na urząd hospodarski dawano (by) 5 wozów oraz 5-tą stertę abo obrog (oborok)."

Na nieszczęście, nie mamy co do tego szczegółów -- wyjąwszy nieco dotyczących starostwa Knyszyńskiego:

Przy dworze Knyszyńskim 1561 r. (Bibl. Kras. II, 266) staw, który był w zniesionym siole Pietrasieczach, u lasu Popielewskiego, przekopano i młyn zniesiono, z tej przyczyny, iż sianożęci dworne zalewał a stąd większą szkodę czynił, niż pożytek. Tamże przy włókach uprawnych „popławy sianne". W folwarku Knyszyńskim 1564 r. (Bibl. Kras. II) „siana w gumnie brogów całych 18, a półbrogów 2 i poddenek 1; w każdym brogu jest po wozów 14. W r. 1574 (Inw. im. Knysz. i Goniądz.—Rękop. Bibl. Kras., k. 364) folwark Knyszyński ma łąk „tak wiele, że ich poddanymi przy tym folwarku sprzątać nie może". Przy wsi Górze (k. 368) stawiska zalewne — morg. $52^1/_2+92$; między Narwią i Jaskrą morg. 5 zalewnych etc.

Konie.

Chów koni zajmował niepoślednie miejsce na Podlasiu — szczególnie w dobrach królewskich. Prawo krajowe (Statut Litewski) żywo opiekowało się chowem stad, przepisując znaczne kary na szkodników. Danina (dziakło) w naturze owsa i siana była oczywiście wynikiem potrzeby utrzymywania licznych hospodarskich stajni i stad.

Podług „Ustawy dworów" Zygmunta I-go 1529 r. — stadninę podług regestru w dobrym stanie ma utrzymywać dzierżawca, a za szkody i niedozór płaci. Na konia stadnego idzie obroku beczka żyta na dwa tygodnie. (Jarosz. „Obr." II, 226.)

Podług „Ust. włócz." (art. 3) — koniuchowie „dworni" mają mieć po 2 włóki na swą „służbę koniuską". (Art. 25): „Gdzie

konie w dworach hospodarskich stoją", przy nich masztalerze swoich koni chować nie powinni. Za konie odpowiada urzędnik— nie masztalerz.

Masztalerze trzymają na służbę swą dość znaczne działki: niejaki Radziwiłł z Borszczowa pod Surażem adoptuje ziemianina drohickiego Jana Tymofiejewicza i oddaje mu swą posiadłość, ten zaś pełni, za zezwoleniem krolewskiem, z owego Borszczowa następnie służbę — już „konno, jako i inni ziemianie". (M. L. zap. 12 — 679.) (Bar. 55.)

Stada (hospodarskie) „książęce" składały się z arabskich, tureckich i perskich ogierów a klacz polskich. Prócz stada królewskiego, w którem pilnowano rodu ogierów arabskich, niemasz pewnego rodu koni w Polsce, ani też w innych krajach. (Ad. Micińskiego, koniuszego dworn. Zygmunta Augusta, „O świerzepach i ograch", 1570 r.) Mikołaj Radziwiłł, szwagier Zygmunta Augusta, z Archipelagu sprowadzał konie dla stad królewskich (Miciński), ogiery najprawdopodobniej, z głośnej ze swych stad Kandyi. (Czacki, II, 261.) Instrukcya, dana 1558 r. przez Zygmunta Augusta dla rozmnożenia stad w ekonomiach, odznacza się niepospolitem światłem. Lecz ze zgaśnięciem rodu Jagiełłów zniknęły przepisy i przykłady publicznego gospodarstwa. (Czacki „O lit. pr." II, 262.)

Przy dworach starościńskich (królewskich) znajdowały się odpowiednio urządzone *stajnie*. Tak naprz. przy dworze Knyszyńskim 1564 r. (Bibl. Kras. II, 295):

„Przed tym dworem stajnia od miasta, na kilkadziesiąt koni, w której stawają konie pana starościne. Za stawem, który jest pod dworem na rz. Jaskrze niedaleko sadzawek, stajnie dla koni kr. jmci, w których stać może koni 500, porządnie ze wszystkiemi potrzebami zbudowane. Przy tych stajniach dla masztalerzów i woźnic jest domów 3, w których domach jest świetlic 6, z sieniami między niemi zbudowanemi. Przy tych stajniach śpichlerz wielki dla owsów" etc.

W Knyszynie Zygmunt August, wielki miłośnik koni, utrzymywał stadninę do 3,000 sztuk wynoszącą. (Star. P. III, 457.)

Podług Inw. im. Knysz. i Goniądz. 1574 r. (Ręk. Bibl. Kras.) znajdowało się — we włości Knyszyńskiej, przy dworze Knyszyńskim stajen 6+1 nowa, przy folwarkach: Knyszyńskim stajnia na 25 koni, Dobrzy-

niewskim na 60, Grodziskim na 30 i Zabielskim na 20 koni; we włości Goniądzkiej, przy zamku stajnia na 80 koni, przy folwarkach: Goniądzkim na ± 15 koni i Szpakowskim na 30 koni.

Utrzymują piękne stadniny i możniejsi panowie.

Bohusz Bohowitynowicz utrzymuje w dobrach swych 3 znaczne stada; z których siemiatyckie zapisuje testamentem 1529 r. córce swej Hannie, późniejszej Tęczyńskiej. (Test. Boh. Bohowit. w „Ath." 1847, IV.) Chowa konie — jezdne, wozniki i podjezdki — Jarosz Korycki, starosta mielnicki. Znany jest 1576 r. G. Caesar de Marra praefectus Equorum Joannis Dulski capt. bransc. et suras. (Kap. odp.)

Bydło.

Hodowlę bydła rogatego mniej chyba, niż koni, uwzględniano.

W dzierżawach królewskich—podług „Ustawy dworów" Zygmunta I 1529 r. — gdy stadniny (koni) należytemu dozorowi etc. dzierżawców polecano, co do bydła wskazywano jedynie, iż starać się oni mają o dostateczną liczbę bydła i soch, aby czeladzią dworną można było dworskie pasznie pomnożyć. (Jarosz. „Obr." II, 227.)

Podług „Ust. włócz." 1557 r. (art. 21) — przy każdym folwarku hospodarskim mają chować przynajmniej po 20 krów.

Wogóle po dworach (folwarkach) królewskich niewiele względnie trzymano bydła.

Tak naprz. w starostwie Knyszyńskiem znajdowało się 1561 r. (Bibl. Kras. II) we dworach:

	Knysz.	Dobrz.	Grodz.	Zabiel.
krów dojnych	58	28	5	7
„ jałowych	38	23	5	9
„ cielęt. latosich . . .	58	28	5	7
innego bydła	50+40	38	8	16
byków stadnych	2	2	(1)	
wołów (1564 r.)	(4)	(2)	(6)	(9)

W Inw. 1564 r. (Ręk. Bibl. Kras.) widzimy zaznaczone we dworze Dobrzyniewskim: „grabieżnych" (?) wołów 10, jałowic 9, cieląt 3.

W starostwie Knyszyńskiem wypasano też woły na rzecz dworu królewskiego: tak 1561 r. przygnano ich tu chudych 300 i rozdzielono po 100 między folwarki Knyszyński, Dobrzyniewski i Zabielski; a na utrzymanie ich miano użyć: żyta kop 50, jarzycy 195, owsa 807, siana brogów 30, stogów 42, dziakielnego wozów 600, jak to podał pan starosta. (Bibl. Kras. II, 258).

W temże starostwie (Knyszyńskiem) jednak, jak pisze 1574 r. no woprzybyły tam podstarości do starosty Jana Zamoyskiego (Arch. J. Zam. t. I, str. 48) „bydło nędzne, woliki maluczkie".

W majątku pani Nowosielskiej, nie należącej wcale do ziemianek bogatszych, znajdowało się (koło 1550 r.): 16 byków i krów, 17 cieląt, 16 owiec i 23 świnie. (Muz. Świdz. II, 253.)

Owce i kozy.

We dworach (folwarkach) po królewszczyznach hodowla owiec słaba.

Tak w starostwie Knyszyńskiem 1561 r. (Bibl. Kras. II):

	Owiec			Kóz	
we dworze baran. stad.	starych	(dojn.)	przypł.	starych	przypł.
Knyszyńskim . . .	196	(80)	60	33	18
Dobrzyniews. star. ?					
Grodziskim . . . 2		3	10		
Zabielskim . . .	26	(20)	20		

Nb. We dworze Dobrzyniewskim 1564 r. (Ręk. Inw.) widzimy zaznaczonych owiec „grabieżnych" (?) 25+12 (z Zabiela 25, z Macieszów 12).

Świnie.

Świń trzymano, widać, wcale niemało—przynajmniej we dworach (folwarkach) po królewszczyznach.

Tak oto w starostwie Knyszyńskiem 1561 r. (Bibl Kras. II):

we dworze	świń: starych	latosich	wieprzy karmn.
Knyszyńskim . . .	80	50	
Dobrzyniewskim . .	?		
Grodziskim	12+15	14	
Zabielskim	34	20	

Gospodarka domowa.

Drób.

Trzymano też i drób we dworach (folwarkach) królewskich.

W star. Knyszyńskiem 1564 r. (Inw. — Ręk. Bibl. Kras.) widzimy:

we dworze	Kur		Gęsi	Kaczek	Pawów	
	kokosz	kapł.			star.	latos.
Knyszyńskim . . .			110	20	12	3
Dobrzyniewskim .	20	2+30	195	66	5	3
Grodziskim . . .	90	50	70			
Zabielskim	60	81	12			

Rozmiar i stopień zagospodarowania.

Stosunek włók pod uprawę wziętych do „pustych".

Rozmiar i stopień zagospodarowania kraju był, jak naturalna, bardzo niejednostajny a nawet zmienny—zależnie od falowań rozwoju osadnictwa wogóle, postępu uprawy oraz mniejszych lub większych przeszkód takowego.

O rozmiarze względnym uprawy rolnej, jak i zagospodarowania wogóle, świadczyłby, pomiędzy innemi, stosunek doraźny obszarów (włók) „pustych" do zajętych pod uprawę w osadach każdej włości poszczególnej. Ale cóż -- zgromadzenie podobnego materyału jest całkiem niemożliwe. Wszakże — jakiego byłoby to znaczenia — da się to widzieć z tych paru wzorców, jakie możemy przykładowo tu podać, a które upoważnią nas do sądu o stosunku obszarów uprawnych do nieuprawnych pod koniec w. XVI-go w królewszczyznach, opóźnionego w rozwoju, północnego Podlasia przynajmniej.

Tak oto:

W starostwie Knyszyńskiem 1561 r. (Bibl. Kras. t. II) znajdujemy: we wsi Chrabołach na włók 30 ogółem—włók pustych 10, w Czarnej na 32 — 10, w Bagnie na 32 — $6^1/_2$; w Kozopatrach na 30 włók wymierzonych — „od pomiary nieprzyjętych 24, potem w powietrze spustoszałych—10"; w Supraśli na 14—pust. 8.

We włości Augustowskiej 1561 r. (Ibid.): w Bargłówce na włók 25 ogółem — pustych 5, w Miecie na 38 — 22, w Bargłowie na 95 — 18, Kamionce na 34 — 6, w Jeziorkach na 35 — 9, Giniówce na 20 — 5, Bernatach na 16 — 6, w Rutce na 10 — 8, w Lipówce — „od pomiary puste" 2.

W tejże Augustowskiej włości 1571 r. (Ks. pob. 47): w Miecie na 78 włók ogółem — spustoszałych 28, w Brzozówce na 30 — $14^1/_2$, Tajnem na 59 — 8, Bargłówce na 25 — 14, Woznej na 17 — 12, Orzechówce na 4 — 1, Bargłowie na 95 — 42, Rutkach na 72 — 50, Jeziorkach na 35 — 16, Drestwie na 38 — 22, Kroszowie na 13 — 7 spustoszałych.

Klęski i spustoszenia przez siły natury i wroga.

W ciągu drugiej połowy w. XVI-go Podlasie było często nawiedzane przez różnego rodzaju spustoszenia. Wprawdzie — nie wrogów zewnętrznych, bo pod tym względem kraina ta znajdowała się w dość już pomyślnem położeniu: Zakon upadł, a Tatarzy tak daleko nie zapuszczali się; ale zato nie oszczędzały jej siły natury.

Tak oto z rewizyi starostwa Knyszyńskiego etc. 1561 r. (Bibl. Kras. II) widzimy, jakie to straty w ludziach i szkody w gospodarce zrządziło grasujące 1557 r. powietrze, a następnie głód, zresztą pożary.

Powietrze.

W starostwie Knyszyńskiem, podług lustracyi 1561 r. (Bibl. Kras. II) „spustoszało w powietrze“ włók: w r. 1560 w Kozopatrach na 46 — 10, w Borsukówce na 30 — 12. We włości Goniądzkiej 1571 r. (Ks. pob. 47): w siole Potoczyźnie było przedtem „ogrodników“ 12, „którzy wszyscy wymarli a ogrody pusto leżą“. Z odpisów zaś Kapicy dowiadujemy się, iż: 1570 i 1571 r. w ziemi Bielskiej panował głód ciężki, 1572 r. srożyło się w Brańsku powietrze, 1580 r. głód ciężki i powietrze w całej ziemi Bielskiej, 1590 r. głód ciężki tamże, po powietrzu w r. 1589; w r. 1599 i 1600 ciężki głód.

Pożary.

W r. 1578 w ziemi Bielskiej „pogorzeli“ (Ks. pob. 47, f. 486): sioło Dolistowo, włók osiadłych 26, w m. Goniądzu włók miejskich 57½, szlacheckich w pow. Bielskim 20, w par. Trzciańskiej i Knyszyńskiej włók 6, w par. Tykockiej 4, we włości Knyszyńskiej i Goniądzkiej pogorzałych 30½ + pustych 30½.

W r. 1591 pogorzały: Bielsk i Brańsk — Bielsk dotąd płacił był szosu 100 złp., a teraz tylko 30, włók pogorzałych liczono 120; Brańsk dawał szosu złp. 90, teraz 10 tylko, z włók miejskich dawali przedtem złp. 114, a teraz dał 12.

W m. Kleszczelach 1578 r. (Ks. p. 47, f. 481). Nad 250 zł. „więcej (poborca) wyciągnąć nie mógł dla wielkiego nieurodzaju, gradem pobicia i zabraniem żołnierzów i wielkiego nędznego ubostwa“.

Gospodarka leśna.

Gospodarka leśna w krainie tak okrytej lasami, jak ówczesne Podlasie, musiała z natury rzeczy zajmować bardzo poważne stanowisko w gospodarce tu ogólnej. Wprawdzie nie posiadamy już dziś dostatecznej ilości danych, by ją należycie ocenić, nie znamy dokładnie samej rozciągłości leśnej owego czasu eksploatacyi, tyle jednak urozmaiconej, nawet w królewszczyznach, a cóż dopiero w dobrach prywatnych; ale już z tego, co mamy sobie podane, możemy wnioskować o jej doniosłości istotnej.

Jak łatwo się domyślić, dane nasze dotyczą przedewszystkiem królewszczyzn tylko; lecz oto mniejsza: najrozleglejsze przestwory borów leżały właśnie w obrębie dóbr królewskich, a przytem lasy większe w nielicznych latyfundyach możnowładczych na Podlasiu były niewątpliwie, o ile wnosić można z włości, co długie lata w ręku prywatnem (Tykocin etc.) pozostając, wróciły potem do dyspozycyi korony, zarządzane i wyzyskiwane, jak hospodarskie. Zatrzymamy się tedy nad gospodarką leśną w królewszczyznach wyłącznie.

W dobrach królewskich Podlasia były dwie kategorye lasów: były lasy, mniej czy więcej rozległe, należące do pewnych starostw czy dzierżaw, ale ponadto — całe wyosobnione obszary, jako samoistne „leśnictwa“. Były to również swego rodzaju dobra, dzierżawy, zawiadowstwo których, podobnie, jak obsługa zamków i dworów hospodarskich, opierało się, trybem średniowiecznym, na pewnej ilości osad, pełniących, każda z osobna, czy grupami, specyalny jakiś obowiązek, a więc — osoczników, strzelców etc.

Leśnictwa zaś owe na Podlasiu były tego znaczenia, że zarząd niemi ogólny oddawany bywał osobnemu urzędnikowi hospodarskiemu, noszącemu nazwę „leśniczego podlaskiego“. Takim był naprz. Andrzej Łozka 1516 r., Patej Tyszkowicz 1529, 42 r., Iwan

Lacki 1559 r. Obok tego na czele zarządu poosobnych leśnictw stali oddzielni leśniczowie; jak naprz. 1570 r. „leśniczy bielski“ Stanisław Trojanowski, którego „służebnikiem“ był Hryniewicki Mikołaj. (Ks. pob. 47.)

Najznaczniejszem z leśnictw na Podlasiu było leśnictwo Bielskie. Rozciągało się ono szerokiem pasmem na wschodniej granicy Bielskiego powiatu, u rębów puszczy Białowieskiej, z północy na południe, od włości Narewskiej aż do Kleszczelewskiej, opierając się na zachodzie o ścianę samego starostwa Bielskiego. W tych zaś granicach, jako włość odrębna, obejmowało, jakeśmy to widzieli, 4 wójtowstwa, na które składało się 12 „nowoosadzonych“ wsi, uprawiających włók 355; pomiędzy któremi to wsiami rolnemi było rozrzuconych 7 wsi, trzymających włók 190 pod obowiązkiem służby wyłącznie leśnej. Z tych: w 3-ch wsiach (w Koiłach, Czyżewiczach i Krzywatyczach) siedzieli na 64 włókach pilnujący puszczy „osocznicy“, w 2-ch (w Dawidowie i Czyżewiczach) na 62 włókach „strzelcy“, z których (62) włók na „służbie“ strzeleckiej była tylko połowa, w 5-ciu (Czyżewiczach, Koiłach, Kosowiczach, Rakowiczach, Dubiczach), utrzymujący 65 „leziw“, bartnicy.

Gospodarka leśna, w najrozleglejszem tego wyrazu znaczeniu, była przedmiotem szczególnej pieczołowitości na ówczesnem Podlasiu.

Pod głównem zwierzchnictwem namiestnika starosty, pilnowali gospodarki leśnej w puszczach królewskich osobni urzędnicy hospodarscy: leśniczowie, gajewnicy, bobrowniczowie. Leśniczy strzegł puszcz królewskich od kłusowników i t. p., gajewnik pilnował barci oraz ziemi bartników, bobrowniczy dozorował gonów bobrowych i bicia bobrów na hospodara.

Leśniczowie puszcz królewskich „dzierżą na urząd leśniczy“ znaczne obszary, całe wioski. Tak Jan Wieckowicz, leśniczy perstuński (nb. w sąsiedniej ekonomii Grodzieńskiej — województwa Trockiego), dzierży w starostwie Knyszyńskiem, w wójtowstwie Jaźwiłowskiem 1561 r. sioło Jodeski o 8 włókach i sioło Golbicze o 4-ch.

Zażywają też pewnej powagi: „Leśniczy podlaski“, Andrzej Borysowicz Łozka, występuje w liczbie sędziów w sprawie między Lwem Bohowitynowiczem a starostą brzeskim Jerzym Iliniczem o im. Wortel. (M. L. zap. XI; Lub. 672.)

Podług „Ustawy włócz." Zygmunta Augusta 1557 r. (art. 33): „Wolność poddani do puszczy hospodarskiej, chociaż i głównej, wszakże nie głęboko, mają mieć: po drwa, po chróst na grodzenie, po drzewo na budowanie, po łyka — na swoją tylko potrzebę, a nie na przedaż, a gdzie ostępy wskażą im — jedynie pokąd zagraniczą rewizorowie — tego używać, i to tak, aby na jednem miejscu brać a na drugiem zagajać. A dzieciom małym i niewiastom bedłek, owocu leśnego wszelakiego, jagód i chmielu we wszystkich puszczach hospodarskich nie bronić". Nakazuje też „Ust. włócz." (art. 49): „aby w puszczach hospodarskich leśniczowie nikomu drzewa stojącego na budowanie, ani na żadną rzecz dla pożytków swoich dawać nie śmieli pod srogą karnością; wszakże leżące drzewo mogą dawać, ale nie inszemu komu, jedno hospodarskim poddanym, którzyby na włókach swoich, ku ich potrzebom, lasu nie mieli".

Miasta pospolicie mają sobie przywilejami zapewnione prawo wolnego wrębu w lasach królewskich—dla drew i budulca. Tak naprz. Goniądz — „w puszczy Goniądzkiej" — mocą prvl. wojewody połockiego Dowojny i żony jego Petronelli z Radziwiłłów 15.. r.; a co następnie zatwierdził kr. Stefan i przyznali lustratorowie 1602 r. (Kap. odp.)

Rewizorowie starostw etc. pilną zwracają uwagę na pożytki i szkody puszcz królewskich.

Tak oto naprz (Bibl. Kras. II, 247, 8) — w rewizyi dworów starostwa Knyszyńskiego 1561 r., w ustępie, dotyczącym dworu Grodziskiego, spotykamy co następuje, mianowicie: Podle granic dworu tego przyległ dworzec i imienie nieboszczyka p. Jasieńskiego, nazwane Krzywe, 3 albo więcej włók mające; leży ono pod puszczą Grodzieńską nad rz. Brzozową, na której rzece jest młyn Kruk zwany, przy którym młynie jest kilku poddanych tegoż imienia, którzy czynią na puszczy szkodę, bo są strzelcy. Więc — uważa rewizor — jeśli potomkowie nieboszczyka Jasieńskiego to imienie dzierżą prawem wójtowskiem—aby byli skupieni, jeśli dziedzicznem — aby im była za to imienie odmiana na inszem miejscu dana; bo gdyby to imienie do rąk Jkrmci przyszło, byłoby wielką obroną puszczy, ponieważ też tam pod puszczą imiona ziemiańskie leżą.

W r. 1523 Zygmunt I łany, pola i pustkowia dokoła włości Goniądzkiej, lecz poza rębami właściwemi takowej leżące i „ad male narrata impetrata", synowi swemu Zygmuntowi Augustowi

nadaje i do dzierżawy Bielskiej i Grodzieńskiej przypisuje. (Inw. Ryk., f. 363.) W r. 1528 pozwala król mieszczanom tykocińskim i kmieciom ze Złotoryi na wolny wstęp w lasy Grodzieńskie i Wasilkowskie pomiędzy rzeczkami Supraślą i Sokółdką. (Inw. Ryk. 365.)

Podług „Ustawy dworów" 1529 r.—w królewszczyznach pożytki leśne—ze smoły, wańczosów, klepek, popiołów należą w całości do wielkiego księcia. (Jarosz. „Obr." II, 226.)

Wielce charakterystyczną wskazówkę, zakresu praw hospodara, co do serwitutów, nawet w lasach dóbr rozdanych czy przyznanych ziemianom, przedstawia następująca sprawa: (M. L. ks. sąd. IV/16 f. 178.) Oto dziedziczka m. Mordów z włością w pow. Drohickim, wojewodzina trocka, Elżbieta z Hlebowiczów (2-do v.) żona Grzegorza Stan. Ościkowicza, skarży 1528 r. (sąsiadów swych?) ziemian drohickich — Łoznapniewskich (?!), Łuczyczek, Plutów, Koryciańskich, Górskich, Tarnkowskich, Głuchowskich, Zaleskich, Olańskich, Kryńskich, Kukawskich, na Małki, Papy, Pliski, że „oni wchodów barci odwiecznych ludziom jej mordowskim po imionach swoich chodzić zabraniają i drzewa bartne z pszczołami i bez pszczół psują i rąbią"—przeciw dotychczasowemu zwyczajowi i wyraźnemu prvl. jej przodków od w. księcia Zygmunta Kiejstutowicza. Król nakazywał parokrotnie staroście drohickiemu rozejrzeć tę sprawę, ale szlachta odwoływała się do swego ziemskiego prawa, jakowego znów wojewodzina, na mocy owego prvl.—nie przyznawała, i ostatecznie teraz otrzymała przyznanie słuszności swych wymagań etc. etc.

Z „postanowienia płatu czynszowego na poddanych wołości Augustowskiej" 1561 r. (Bibl. Kras. II, 249) widzimy, iż tam dwór leśną gospodarkę przedewszystkiem prowadzi: „poddani tam wielkie prace podejmują, roboty i posługi czynią niemałe około roboty leśnej, w podwody jadąc, popławy wożąc, robotę leśną wiążąc dla spuszczenia do Gdańska". Założono tam, na 7 wójtowstw, folwark 1 (Żarnów), a i ten, jako nieużyteczny, zniesiono.

Rozległe puszcze leśne ziemi Bielskiej, łączące się z sobą łańcuchem, nie rozgraniczone wzajem należycie, były przedmiotem częstych wdzierstw i sporów sąsiedzkich. Wadziły się między sobą o używalność i granice włoście sąsiednie: nietylko królewskie z ziemskiemi, lecz i te pierwsze — same. Stąd więc w r. 1541 r. Zygmunt I nakazuje, aby poddani orlańscy Tęczyńskich nie czynili szkód w lasach starostwa Bielskiego, należącego do kr. Bony, i wzajemnie, ażeby poddani bielscy nie najeżdżali

lasów dóbr Orli. (Star. P., 441.) A oto leśniczy bielski ex-królowej Anny Jagiellonki (wdowy po kr. Stefanie) Korowaj zarwał był znaczny dział puszczy Białowieskiej królewskiej (Zygm. III), należącej do W. Ks. Litew. — co spowodowuje 1592 r. nakaz ponownego puszcz tych rozgraniczenia. (Akty Arch. Kom. Wil. t. III, nr. 167 i 168.)

Gospodarka leśna po królewszczyznach zajmuje wcale poważne miejsce na Podlasiu. Lecz dopiero ustawa (specyalna) 1567 r. dokonała ostatecznej organizacyi gospodarki leśnej. Leśnictwa też stanowiły na Podlasiu bardzo poważną rubrykę dochodów starostw. Gdy starostwo Knyszyńskie z Goniądzkiem, nadane 1574 r. Janowi Zamoyskiemu, zostało, po ucieczce nadawcy — kr. Henryka, zagrożone przez byłego starostę Stefana Bielawskiego, podstarości z ramienia Zamoyskiego St. Trojan, wzywając swego mocodawcę do przybycia, wskazuje mu niezbędność co spieszniejszego zajęcia nie mniej leśnictw, „bo by to siła ubyło od starostw, gdzieby Wmć leśnictw zadzierżeć nie ra czył...“ (Arch. J. Zamoy. I, nr. 44, str. 55.)

Gospodarka łowiecka.

Światem per exc. łowiectwa na Podlasiu była *Puszcza Bielska*. Poznajmy ją też z „Doniesienia Jana Łuczynicza 1536 r. Aleks. Chodkiewiczowi, staroście brzeskiemu, o starych i nowych granicach Bielskiej puszczy (nb. działu jej Knyszyńskiego), razem z jej opisem“. Brzmi ono, jak następuje: (Arch. Sbor. J-Z. R. t. I, nr. 17, str. 14.)

„Najprzód przyprowadzili mnie osocznicy ku rzeczce Wojdyłówce w puszczy Bielskiej, pod ostępem Hwozdnym, mila od Knyszyna, powiedzieli i wskazali mi, iż w tem miejscu był dwór królewski, łowiszcza. Witołt, Zygmunt, Kazimierz i Aleksander królowie ichmość w tym dworze stawali i w tej puszczy, gdzie teraz Knyszyn i Dobrzeniec i Długa Łęka, i też w Grodzieńskiej puszczy, jeżdżąc z tego dworu, żubry i inszy zwierz ławiali. A gdy króla nie było, tedy łowczy jego, Lewko Basman, zjeżdżał i w tym dworze stawał i w tej puszczy zwierz na króla jmć bijał. A ten dwór zawżdy przez włość Bielską budowany i poprawo-

wany (bywał) i stróża też zawżdy w tym dworze z Bielska bywała, która to stróża nieustannie tego dworu strzegiwała. I gdy pan Mikołaj Radziwiłł Bielsk trzymał, wtedy, jak jeszcze podczaszym był u króla jmci, dwór ten był zgorzał, i on go zasie zarobił ludźmi bielskimi. I jak kniaziowi Michałowi Glińskiemu Goniądz był się na dziedzictwo dostał, on tej puszczy i tego dworu nie sięgał i w tym dworze nie bywał, i ten dwór za niego był cały i trzymany ku Bielskowi i pod mocą urzędnika bielskiego bywał. A potem gdy panu Mikołajowi Radziwiłłowi Goniądz na dziedzictwo dostał się i Bielsk raz drugi dano mu trzymać, on ten dwór milczkiem kazał spalić, i natomiast na Sokółdce w puszczy Bielskiej sobie zbudował dwór, i tam uczynił sobie łowiszcza i ku Goniądzowi to przygarnął; a też i teraz dobrze znać, gdzie ten dwór był, i teraz piece świetliczne i kominy, i gdzie były domy, gdzie stały, znać dobrze. Wskazali też mi osocznicy znak na rzeczce Czarnej, na wielkiej drodze, gdzie okoły t. j. stajnie królewskie były, gdy w łowy jeżdżali i w tych stajniach stawali. A te okoły rabiali namiestnicy bielscy i sarascy ludźmi bielskimi i saraskimi, a z Grodna ludźmi grodzieńskimi rabiali. Wskazali też i powiedzieli mi osocznicy: iż u rzeki Suprasły, gdzie Sokółdka w Suprasło wpada, na tem miejscu, za Witołta i Zygmunta i za Kazimierza i za Aleksandra króla okoły bywały hospodarskie. Te stany u namiestnika bielskiego w mocy były, i rozkazywał (on) ludźmi bielskimi je robić. I w tych okołach królowie ichmość stawali i zwierz ławiali w tej puszczy Bielskiej i Grodzieńskiej. A bielscy namiestnicy wszystko sprawowywali i rozkazowali ludźmi póki z łowów wyjdą. Tu też od tych okołów Witołtowa droga była do tego dworu, co na Wojdyłówce łowiszcza były. Namiestnik bielski ludźmi bielskimi most i gacie rabiał i poprawiał, aż do tego dworu i tych sianożęci, co u tej Sokółdki i u Suprasły po krzywą olchę od wieku na Bielsk cała włość Bielska i Saraska kaszała na łowy. A gdy której zimy łowów w tej puszczy nie było, siano to na zamek Bielsk albo na Suraż brano, a z Goniądza do tej puszczy i do tych sianożęci nic nie miano ani wdawano się, bo Goniądz wtedy był małą rzeczą".

Co do łowiectwa — przedewszystkiem same przepisy prawa zapewniały, brzmieniem swem, przynależną opiekę nad łowiectwem i zwierzyną — po królewszczyznach.

Podług „Ust. włócz.“ Zygmunta Augusta 1557 r. (art. 32): „W ostępach i łowach hospodarskich porobków i sianożęci nikomu nie (należy) mieć — wedle uchwały. Łowy i ostępy w puszczach hospodarskich rewizorowie z leśniczymi oraz osocznicy— począwszy od Białowież aż do Kowna — porządkiem słusznym rozprawić i rozciesać mają, na różne czasy, dla wolniejszego przebywania i wiadomości o zwierzu; zarazem, jak wiele też do którego ostępu ludzi potrzeba, niemniej dalekość ostępów mają w rejestr wpisać i na urzędzie zostawić, aby za wiadomością potrzeby pewnej liczby ludzi z dalekich włości nie gnano. A poddani hospodarscy ciągli i osadni, każdy z włók swoich, powinni będą do ostępów hospodarskich pieszo chodzić i z wołmi jeździć. A pokąd w łowach hospodarskich mieszkać będą, potąd na inne roboty chodzić nie powinni. Ale chłopięta i starzy, aby w łowy nie chodzili. Nadto urząd bez wiadomości listu i rozkazania hospodarskiego, poddanych na łowy wyganiać niema“. Widzimy też tam (art. 32) zastrzeżenie co do leśniczego (?) nawet: „A rusznicy, psa, rohatyny i niczego czemby zwierza zabił nie (wolno) brać mu z sobą“. „Gdzie zaś poddani w puszczach hospodarskich leźnie do wchodów mają, przy takowych leźniach, aby koniecznie bydła i psów nie chowali“.

Podług „Ust. włócz.“ (art. 33) — „A na swoich włókach poddanym wolno zabijać: wilka, lisa, rysia, rosomaka, zająca, wiewiórkę i inny zwierz mały, także ptaki wszelkie, i sprzedawać komu chcąc, nie opowiadając się urzędowi. Ale sarny i innego większego zwierza nie bić i na swoich włókach. A osobliwie w puszczach i pod puszczami hospodarskiemi rusznic chować, żadnego zwierza łowić pod gardłem“.

Podług „Ust. włócz.“ (art. 42) — „Wielu ze szlachty i poddanych hospodarskich, używając myśliwstwa, zboża i jarzyny poddanych hospodarskich tratuje i szkodę im czyni; takowe szkodliwe myśliwstwo ma być przez urząd zakazane i bronione, a chociaż (winnego) nie ujmie (się), prawem go o to obwiniać i szkody pozyskiwać“.

Podług „Ust. włócz.“ 1557 r. (art. 32) — „Są pewne lasy, puszcze i dąbrowy hospodarskie, do których ze starodawna szlachta i poddani ostępy i wchody mają wespółek z poddanymi hospodarskimi — o takowych puszczach i lasach wszyscy urzędnicy

hospodarscy mają rewizorowi wiadomość czynić: kto za jaką słusznością, i z wielu służek ludzi, wchody swe, jako też ile gruntu mają“ (nb. dla dokonania „pomiary“).

W dobrach królewskich, niezależnie od leśnictw wyodrębnionych, stanowiących, jakeśmy to widzieli, całe nieraz włoście, nawet wogóle w starostwach i dzierżawach było do pewnego stopnia i we właściwy sposób uorganizowane łowieckie myśliwstwo. Spotykamy też tam po wójtowstwach, we wsiach pewnych osobną klasę ludności temu odddanej: są to „osocznicy“, trzymający na swą służbę po kilka włók nieraz.

Tak naprz. widzimy z „Rewizyi dworów starostwa Knyszyńskiego“ 1561 r. (Bibl. Kras. t. II): we wsi Długołęce 1 włókę „osocznicką“, w Zastokach 4½, w Satyjowie 9½ — i to nb. w obrębie 3-ch wójtowstw dworu Krypno czyli właściwie Knyszyńskiego; w Kulikówce włók „strzeleckich“ 2 na 29 ogółem, w Hryniewiczach na 20 — 2, w Zabielu na 46 — włók 4. W r. 1565 (Inw. star. Knysz.—rękop. Bibl. Kras.) wszystkie już 16 wł. (10 dawnych osoczniczych i 6 ciągłych) oddane zostały na wyłączną służbę osoczniczą. W temże starostwie Knyszyńskiem 1561 r. strzelcy, którzy trzymają też całe włóki na służbę. Tak w siole Romejkach włók 2, w Supraśli, dworu Dobrzyniewskiego, włók 14, z których 8 trzymają strzelcy a 6 (od r. 1565) osocznicy. (Inw. Bibl. Kras.) W puszczy Bielskiej Zygmunt August jeszcze 1554 r. osadził 10 strzelców; każdy z nich otrzymał po 2 włóki osiadłe lub będące jeszcze pod lasem. (Bar. 58.)

Włość Augustowska ma jeszcze dużo lasów i zaścianków leśnych 1564 r. (Inw. star. Knysz. 1565 r. — rękop. Bibl Kras., f. 114.) „Temi lasy i grady strzelcy z Mazowsza i z Prus przechodzą do puszczy Grodzieńskiej czółnami i pieszo i czynią w zwierzu szkody nie mało“.

Nieustanne też skargi sądowe leśniczych tykocińskich etc. na sąsiadów ze strony Mazowsza — za ich zbrojne najazdy myśliwskie. Tak 1569 r. leśniczy tykociński Floryan Łobeski pozywa przed sąd w Wiznie szlachtę miejscową, że gwałtem wdarłszy się do lasów królewskich, ubili łosia 1, sarny 2, i dzików 2 i t. p. — ciągle: w r. 1570 — łosi 2 etc. (Kap. odp.)

Widzimy też na Podlasiu i zwierzyniec królewski. Oto w „Rewizyi dworów starostwa Knyszyńskiego“ 1561 r. (Bibl. Kras. II)

czytamy: w pobliżu miasta urządzono całą sieć (do 20) sadzawek, otoczoną wielkim płotem; „a iż ten płot jest szeroko zawiedzion, którym nieco gruntu zajęto i z jednego przy onych sadzawkach zagrodzono, tedy przy tych sadzawkach a w tem zagrodzeniu pan starosta (Chwalczewski) zwierzyniec dla sarn i zajęcy zamnożyć chce" (str. 262). A obok tego (str. 266), nieopodal leżący, „las Popielewski, którego jest włók 14, Jkrmć raczył rozkazać w pokoju zostawić dla zwierzyńca i na przyszłe czasy dla drew..."

Zwierzostan.

Lasy Podlasia pełne wszelakiego zwierza; w puszczach tu nie rzadki i gruby zwierz jeszcze. W puszczy Bielskiej, łączącej się z Białowieską, trzymają się podobnież żubry: kr. Stefan opatruje tameczną służbę leśną, która ich strzeże; niedźwiedzie zaś znajdują się w lasach tykocińskich: sprowadzono nawet raz (1583 r.) stamtąd, na rozkaz tegoż króla, parę ich dla zwierzyńca krakowskiego — a to drogą wodną na jakiejś tratwie czy wielkiej łodzi i zapłacono za ich przewiezienie 30 złp. (czyli tyle, co ówczesnych 120 korcy żyta). (Źr. Dz. t. IX, str. 83; t. XI, str. 48 wst.) Czacki zaś (w „O litew. i pols. praw." II, 285) uważa, że egzystencya (nawet) soboli nie może być zaprzeczoną w Litwię, kiedy o nich prawa rzecz czynią i o cenie, jak o krajowych zwierzętach, stanowią". Zaś co do samego Podlasia—„w jednym ułomku pism, za Zygmunta I, czytałem (powiada), że koło Knyszyna złapano białego sobola".

Bobrownictwo.

Poważną wielce gałąź gospodarki łowieckiej stanowiło bobrownictwo. Bobry były jeszcze mnogie po wszystkich wodach Podlasia — rzekach i rzeczkach. Dozór nad tą gałęzią łowiectwa w królewszczyznach stanowił obowiązek osobnego urzędnika naczelnego „bobrowniczym podlaskim" zwanego.

W r. 1514 Zygmunt I potwierdza „bobrowniczemu podlaskiemu" Pawłowi Skirminowiczowi żreb Kozłowski w siole Bujakach pow. Drohickiego. (M. L. zap. VI; Lub. 672.)

Bobrownicy bielscy zostali 1523 r. spędzeni w puszczy Bielskiej z rz. Supraśli przez Mikołaja Radziwiłła, po otrzymaniu

przezeń Goniądza — i odtąd poczęto na jego rzecz „bić bobry". „A na tych rzekach (Supraśli i Sokółdce) od wieku do skarbu hospodarskiego ku Bielsku bobry dawano, a goniądzanie po tych rzekach nie ławiali ani bijali bobrów i wchodów nie mieli". (Arch. Sbor. JZR. t. I, nr. 17.) Prvl. lok. m. Narwi 1529 r. obowiązuje mieszczan, pomiędzy innemi, aby, mając zapewnione sobie rybołówstwo na rz. Narwi, nie wystraszali jednak bobrów z ich żeremi i takowych nie rujnowali. (M. L. zap. 12.)

Podług „Ust. włócz." Zygmunta Augusta 1557 r. (art. 32): „A we wszystkich hospodarskich i obcych puszczach, gdzie przed tem poddani hospodarscy bobry na hospodara gonili — i teraz po dawnemu gonić mają. A gdzieby w rzekach i jeziorach hospodarskich nowo bobry się pokazali — i tam łowić mają, a za pracę ich — brać im (przypada) bobra piątego abo po „czerewiej" (?) od każdego bobra".

Gospodarka pszczelna.

Barcie.

Gospodarka pszczelna, w tak leśnej krainie, jak ówczesne „Podlasze", stanowiła wielce poważną rubrykę w gospodarce tu ogólnej — tak w królewszczyznach, jak i dobrach prywatnych. Władza zwierzchnicza mocno się też pszczelnictwem opiekowała, ubezpieczała je prawami, popierała przywilejami. Wprawdzie w pierwszym znanym nam akcie odnośnym (1501 r.), mianowicie w nadaniu ziemi Bielskiej praw ziemi Drohickiej — przez króla Aleksandra 1501 r. (Dział. Zbiór praw lit.) w art. XI (str. 86) znajdujemy prawa i stosunki bartne bardzo jeszcze niewyraźnie określone.

Oto — „Jeśliby który ziemianin pszczoły w ogrodzie miał, w granicach swoich ma wziąć rój i swepet, a takowy na się zachować. Częstokroć Rusinowie ziemian tego powiatu nagabali o drzewo bartne, o sosnowe i o dębowe, dlatego król tak ustanowił: Gdy jakie drzewo, sosnowe albo dębowe, złomiło by się nad barcią (nad dzieniem), tedy żadny ziemianin niema brać takowego drzewa; jeśliby też niżej onej barci złomiło by się, tedy ziemianin o pień żadnej winy nie zapłaci. Jeśliby też jakie

drzewo bartne z pszczołami z ziemi wywróciło się Rusinowi, czyje ono drzewo, ziemianin, któryby o onem wywróceniu wiedział, ma Rusinowi powiedzieć, żeby swoją szkodę opatrzył, a ziemianin może wyciąć ul, i postawić ma na brózne przez jeden rok, a ostatek drzewa może na się wziąć. Rusin też takie drzewo bartne, trzema strymeny?... na wierzchu ma naznamienować, iżby ku wyrobieniu było ono znane, które drzewo ma stać przez trzy lata; gdy wyjdą trzy lata, jeśliby drzewo tak naznamienowane przez Rusina nie byłoby wyrobione, tedy ziemianin może sobie wziąć bez żadnej winy sądowej. Jeśliby też jakiemu Rusinowi ziemianin jaki drzewo oczercił, abo na ziemi, albo też na polu jakiego ziemianina zapalił, a jeśliby onego ziemianina zato winił a do sądu pozwał, tedy ziemianin własną swoją przysięgą, za się i za swoją czeladź wnidzie o onego Rusina. A jeśliby też ten Rusin onegoż ziemianina trzeci raz o takowąż rzecz do sądu pozwał, tedy ten ziemianin winien płacić na zamek wedle ustawy starej. Jeszcze ziemianie tegoż powiatu za bartne drzewa nie mają być pozywani do hajewnika, ale jako pierwej wystawiono jest, mają być pozywani do sędziego albo do podsędka ziemskiego swego, przed którym mają odpowiadać".

Podług prvl. ziemi Drohickiej, potwierdzonego 1511 r. (Zbiór praw lit. Dział. p. 117): „Gdy się szkoda stanie (hospodarskiemu) drzewu bartnemu, tedy na tę sprawę ma wyjechać hajewnik a wiż grodzki, a dwa komorniki, sędzin a podsędków, a pisarz grodzki, i mają tę rzecz sądzić i koniec uczynić. A jeśliby nie mogli końca uczynić, aboby komu zdawała się krzywda, tedy mają to odkazać przed starostą i sędzią i podsędkiem..." Jak widzimy, ziemianie podlascy szczególniejszą troskliwością otaczali drzewa bartne.

„Wchody bartne"— wszędy po borach, nietylko królewskich, lecz i ziemiańskich, gdzie stanowią poważną gałąź gospodarki i dochodu. W r. 1524 Andzej Hincza zamienia wójtowstwo swe w m. Wysokiem pow. Drohickiego na wieś Myszkowice w powiecie Mielnickim „cum mellificiis alias wchody bartne". (M. L. zap. 12.)

Gospodarka pszczelna w królewszczyznach Podlasia zostawała pod zawiadowstwem gajewników. Wszędy też oni występują: „Gajewnictwo podlaskie" zwierzchnicze Zygmunt I w r. 1511

przezeń Goniądza — i odtąd poczęto na jego rzecz „bić bobry". „A na tych rzekach (Supraśli i Sokółdce) od wieku do skarbu hospodarskiego ku Bielsku bobry dawano, a goniądzanie po tych rzekach nie ławiali ani bijali bobrów i wchodów nie mieli". (Arch. Sbor. JZR. t. I, nr. 17.) Prvl. lok. m. Narwi 1529 r. obowiązuje mieszczan, pomiędzy innemi, aby, mając zapewnione sobie rybołówstwo na rz. Narwi, nie wystraszali jednak bobrów z ich żeremi i takowych nie rujnowali. (M. L. zap. 12.)

Podług „Ust. włócz." Zygmunta Augusta 1557 r. (art. 32): „A we wszystkich hospodarskich i obcych puszczach, gdzie przed tem poddani hospodarscy bobry na hospodara gonili — i teraz po dawnemu gonić mają. A gdzieby w rzekach i jeziorach hospodarskich nowo bobry się pokazali — i tam łowić mają, a za pracę ich — brać im (przypada) bobra piątego abo po „czerewiej" (?) od każdego bobra".

Gospodarka pszczelna.

Barcie.

Gospodarka pszczelna, w tak leśnej krainie, jak ówczesne „Podlasze", stanowiła wielce poważną rubrykę w gospodarce tu ogólnej — tak w królewszczyznach, jak i dobrach prywatnych. Władza zwierzchnicza mocno się też pszczelnictwem opiekowała, ubezpieczała je prawami, popierała przywilejami. Wprawdzie w pierwszym znanym nam akcie odnośnym (1501 r.), mianowicie w nadaniu ziemi Bielskiej praw ziemi Drohickiej — przez króla Aleksandra 1501 r. (Dział. Zbiór praw lit.) w art. XI (str. 86) znajdujemy prawa i stosunki bartne bardzo jeszcze niewyraźnie określone.

Oto — „Jeśliby który ziemianin pszczoły w ogrodzie miał, w granicach swoich ma wziąć rój i swepet, a takowy na się zachować. Częstokroć Rusinowie ziemian tego powiatu nagabali o drzewo bartne, o sosnowe i o dębowe, dlatego król tak ustanowił: Gdy jakie drzewo, sosnowe albo dębowe, złomiło by się nad barcią (nad dzieniem), tedy żadny ziemianin niema brać takowego drzewa; jeśliby też niżej onej barci złomiło by się, tedy ziemianin o pień żadnej winy nie zapłaci. Jeśliby też jakie

drzewo bartne z pszczołami z ziemi wywróciło się Rusinowi, czyje ono drzewo, ziemianin, któryby o onem wywróceniu wiedział, ma Rusinowi powiedzieć, żeby swoją szkodę opatrzył, a ziemianin może wyciąć ul, i postawić ma na brózne przez jeden rok, a ostatek drzewa może na się wziąć. Rusin też takie drzewo bartne, trzema strymeny?... na wierzchu ma naznamienować, iżby ku wyrobieniu było ono znane, które drzewo ma stać przez trzy lata; gdy wyjdą trzy lata, jeśliby drzewo tak naznamienowane przez Rusina nie byłoby wyrobione, tedy ziemianin może sobie wziąć bez żadnej winy sądowej. Jeśliby też jakiemu Rusinowi ziemianin jaki drzewo oczercił, abo na ziemi, albo też na polu jakiego ziemianina zapalił, a jeśliby onego ziemianina zato winił a do sądu pozwał, tedy ziemianin własną swoją przysięgą, za się i za swoją czeladź wnidzie o onego Rusina. A jeśliby też ten Rusin onegoż ziemianina trzeci raz o takowąż rzecz do sądu pozwał, tedy ten ziemianin winien płacić na zamek wedle ustawy starej. Jeszcze ziemianie tegoż powiatu za bartne drzewa nie mają być pozywani do hajewnika, ale jako pierwej wystawiono jest, mają być pozywani do sędziego albo do podsędka ziemskiego swego, przed którym mają odpowiadać".

Podług prvl. ziemi Drohickiej, potwierdzonego 1511 r. (Zbiór praw lit. Dział. p. 117): „Gdy się szkoda stanie (hospodarskiemu) drzewu bartnemu, tedy na tę sprawę ma wyjechać hajewnik a wiż grodzki, a dwa komorniki, sędzin a podsędków, a pisarz grodzki, i mają tę rzecz sądzić i koniec uczynić. A jeśliby nie mogli końca uczynić, aboby komu zdawała się krzywda, tedy mają to odkazać przed starostą i sędzią i podsędkiem..." Jak widzimy, ziemianie podlascy szczególniejszą troskliwością otaczali drzewa bartne.

„Wchody bartne"— wszędy po borach, nietylko królewskich, lecz i ziemiańskich, gdzie stanowią poważną gałąź gospodarki i dochodu. W r. 1524 Andzej Hincza zamienia wójtowstwo swe w m. Wysokiem pow. Drohickiego na wieś Myszkowice w powiecie Mielnickim „cum mellificiis alias wchody bartne". (M. L. zap. 12.)

Gospodarka pszczelna w królewszczyznach Podlasia zostawała pod zawiadowstwem gajewników. Wszędy też oni występują: „Gajewnictwo podlaskie" zwierzchnicze Zygmunt I w r. 1511

daje ziemianinowi brzeskiemu Janowi Kopytowskiemu. (M. L. zap. IX; Lub. 672.) Gajewnicy obowiązani byli pilnować barci, które bartnicy etc. „podłazili", na hospodara lub na siebie, pod warunkiem składania pewnej daniny miodowej; nie mniej też — pilnować samej ziemi bartników. „Starosta bartny" i gajewnik (w starostwie Knyszyńskiem 1557 r.) pilnują dani miodowej. Mik. Mik. Radziwiłł, jako starosta bielski (1494—1503 r.), dając ziemianinowi Mikołajowi Pietrzykowskiemu 2 ziemie puste, każe mu, pomiędzy innemi, dań miodową do gajewnika oddawać. (M. L. zap. IX; Lub. 670.)

Nie bez powagi też stanowisko gajewnika. Tak oto — gdy Mikołaj Jurjewicz Hlebowicz, jako starosta drohicki (1512 r.), nadał, za wolą królewską, ziemianinowi Michałowi Kosieńskiemu 2 ziemie — w Smorklicach i Czarnej — pytano i gajewnika, czy to zamkowi hospodarskiemu „nie szkodzi". (M. L. zap. IX.)

Bartnicy w królewszczyznach bywali wcale suto uposażeni. Tak w starostwie Tykocińskiem 1559 r. („Pomiara") widzimy „na bartnictwo" włók wolnych: w Siekierkach 5, Komorowie 2, Trzyścianem 9. We włości Augustowskiej 1564 r. (Inwen. starostwa Knysz. rękop.) barcie (wchody) w borze Grzędy zwanym, oraz w zaściankach Lipowo a Piekutowo, między siołami Mietą a Tajnem.

Doniosłego znaczenia była gospodarka pszczelna w leśnictwie Bielskiem. Bartnicy osad starszych onego utrzymywali 1570 r. (Ks. pob. 47) — z s. Czyżewic leziw 24, Koiłów 13, Kosowicz i Rakowicz 16, Dubicz 12; razem leziw 65. Bartnicy w leśnictwach Tykocińskiem i Goniądzkiem 1577 r. (Cz. I, 176) mają leziw 32. Goniądzcy mieszczanie mają 1571 r. (Ks. pob. 47) pszczół: ulów starych 475, młodych 162.

„Stany bartnickie zachodne" saraskie w puszczy Bielskiej u rz. Supraśli — zniesione przez Mikołaja Radziwiłła po objęciu przezeń Goniądza — i „łaźnie zachodne" tamże zajęte na jego rzecz. Stąd w r. 1523 osocznicy i bartnicy skarżyli się, iż wojewoda (Mikołaj Radziwiłł) „począł był ich z tej ziemi wyganiać mocnie i kazał nas wieszać, jeśliby kto nie chciał do Goniądza dani dawać; jakoż my, żałując dziadzizny swojej, tego drzewa bartnego nie opuściliśmy i musieliśmy dań dawać — jedną do Goniądza, a drugą, według dawności, do Bielska". Gdy zaś Kny-

szyn otrzymała królowa Bona, dawano tam dań zamiast Goniądza. (Arch. Sbor. JZR. t. I, nr. 17).

We włościach królewskich wogóle bartnicy jednej włości trzymali, za pewną opłatą, barcie w puszczy włości sąsiedniej, mniej osadzonej; nawet takiej, którą później oddano komuś na dziedzictwo. Tak naprz. Chodkiewiczowie ledwie w r. 1553 zostali przez kr. Bonę uwolnieni od „ciężaru“ serwitutu bartnego, jaki posiadali zdawna we „wchodach“ ich puszczy Zabłudowskiej (powiatu Grodzieńskiego) poddani królewscy bielscy i sarascy. (Monogr. Kossak t. I, dok. 2, str. 201.)

Bartnicy—poddani nie poprzestają na wyzyskiwaniu borów dóbr, do których sami należą, lecz wpraszają się do lasów i włości sąsiednich. Tak w r. 1510 ludzie ze Złotoryi, włości Tykocińskiej Gasztoldów, trzymają barcie w dobrach monasteru Supraślskiego (koło Choroszczy) po drugiej stronie Narwi. (Arch. Sbor. IX, nr. 14.) Co więcej — nawet bartnicy obcy trzymają barcie na Podlasiu. Tak w r. 1563 bartnicy ziemi Wizkiej dzierżawią barcie w lasach starostwa Tykocińskiego, pod obowiązkiem oddawania pod przysięgą połowy miodu tykocińskiemu staroście. (Kap. odp.)

W starostwie Knyszyńskiem 1557 r. (Bibl. Kras. II) mieli swe barcie danne w borach knyszyńskich liczni ziemianie sąsiedni: Szorcowie, Wiszowaci, Bajkowie, Białosuknie, Moniuszkowie, ale już 1557 r. przestali miód do Knyszyna dawać, bo w części odjęto im barcie do Tykocina, częścią zaś, na miejscu ich barci, sioła osadzono. Nb. „Barć“ używana często w znaczeniu uroczyska bartnego w puszczy.

Podług „Ust. włócz.“ Zygmunta Augusta 1557 r. (art. 32): „Danie miodowe, wedle starych zwyczajów, iść mają z puszcz, a z ulów domowych i z barci na włókach żaden z poddanych płatu dawać nie powinien. A za barć szlachecką, któraby się poddanemu we włóce dostała (nb. oczywiście przy nakazanej „Pomiarze“ etc.), tak z pszczołami, jako pusta, ma być zapłata wedle Statutu, a ktoby zapłaty przyjąć nie chciał, temu wolno barć swoją ze pnia spuścić i wziąć“.

Miód bywa też przedmiotem specyalnych nadań królewskich. Tak w. ks. Aleksander nadaje 1493 r. plebanowi w Drohiczynie 6 rączek miodu przaśnego ze swej daniny (M. L. zap. V; Lub.

670); o czem też powiadamia gajewnika drohickiego, jak namiestnika Jakóba Dowojnowicza.

W prvl. 1499 r. dla Bielska dozwala w. ks. Aleksander, pomiędzy innemi, na zbudowanie woskobojni, dla wytłaczania wosku, oraz prasy Zaboj zwanej, z obowiązkiem wyciskania na kręgach wosku miejskich znaków. (Skarb. Dan. II, nr. 212.) Bo też wosk uważany był chyba za przedmiot bardziej znacznego, niż miód, dochodu. Królowie tedy, oddając możnowładcom w zastaw zamki z ich dochodami, zatrzymują jednak dla siebie komory woskowe (i solne); jak naprz. Zygmunt I, oddając 1523 r. zamek drohicki z włością Piotrowi Stan. Kiszce. (M. L. zap. 10.) A nawet pierwej, dając 1507 r. w dożywocie kr. Helenie starostwo Bielskie (Akty Zap. R. II, 6), król ten, zachowując dla siebie komorę woskową w Bielsku, zaznacza wyraźnie, iż „do tej komory kupcy woski dają za hospodarskie pieniądze, ku potrzebie mennicy W. Ks. Lit." Za ten wosk bowiem nabywano zagranicą monetę do jej przebicia w mennicy własnej. („Gos. Choz." D. Zap. I, 473.)

Mimo podobnego stanu gospodarki pszczelnej, w Knyszyńskim przecie dworze—na przyjazd nowego starosty, Jana Zamojskiego, sprowadzono 1574 r. miód kowieński, a i miejscowy przaśny bardzo drogi. (Arch. J. Zam. t. I, str. 48+59.)

Rybołówstwo.

Stawy, sadzawki etc.

Rybołówstwo stanowi niemniej poważną rubrykę gospodarki w królewszczyznach.

„Ust. włócz." 1557 r. nakazuje (art. 23): „Urzędnicy hospodarscy, obrobiwszy się koło paszni, jesienią i na wiosnę, stawy i sadzawki poddanymi budować mają, a z pieniędzy gumiennych i za ryby branych mogą wydać do 20 kop na najemniki i na grabarzy do takiej roboty. A za pracę urzędnika z każdego stawu przy spuście 10-ta ryba. A w spustnych stawach urząd i nikt inny żadną siecią ryb łowić nie ma pod odpowiedzialnością srogą." (Art. 33) „Poddanym w rzekach i jeziorach hospodarskich ryby łowić: kryką, wędą, brodniem, tryhubicą, oborem i inszemi małemi siatkami urząd i niewodniczowie

nie mają zabraniać tylko jerzów zabijać nie mogą. A w miesiącach kwietniu, maju i czerwcu niczem ryb nie (ma się) łowić w jeziorach, dla mnożenia ich tam, ale na rzekach wolnych zawżdy poddanym ułów na ryby (służy)".

W królewszczyznach podlaskich nie zaniedbywano gospodarki rybnej; osobliwie za Zygmunta Augusta, który lubił bawić dłużej nieraz w Knyszynie. Niemało szczegółów co do tego znajdujemy w „Rewizyi dworów starostwa Knysz." 1561 r. (Bibl. Kras. II) w ustępie (str. 259) p. t. „Pomierzenie sadzawek knyszyńskich, przez P. Chwalczewskiego zbudowanych, przez miernika Piotra a grabarza Mroska". Otóż okazuje się, iż Knyszyn posiadał cały spleciony z sobą system sadzawek, liczbą do 20-stu, w 3-ch rzędach: w 1-ym skrajnym 7, w 2-gim średnim 6 i w 3-cim od gościńca ku Grodnu — podobnież — 6. Pomiędzy temi sadzawkami było grobel 11: wzdłuż 4 i wpoprzek 7. „Te pomienione sadzawki wszystkie, każda zosobna dylami między słupy wewnątrz są odylowane, czopy i ryny u wszystkich wprawione, nad któremi gontami pobito i wietrzniki postawiono. Które wszystkie sadzawki z jednego wkoło są płotem wielkim ogrodzone, do których w onym płocie dwoje wierzeje wielkie uczynione i pobite". Cała ta sieć sadzawek, wykonana przez starostę Chwalczewskiego, była przecie jakby dopełnieniem tylko grupy stawów starych, jak i na nowo przezeń zastawionych — nietylko pod samym Knyszynem, lecz i dalej we włości — na rzeczkach: Wodziłówce, Jaskrze, Niereśli i Kobylance.

Włościanie też starostwa Knyszyńskiego (1561 r.) płacą z włóki, pomiędzy innemi, „na niewody" (po gr. 2 etc.). Za J. Zamojskiego, jako starosty, podtrzymywano tam pilnie gospodarkę rybną. (Arch. J. Zam. I, nr. 313 — 1579 r.) W starostwie Knyszyńskiem 1574 r. (Inw. ręk. Bibl. Kras.) w Inw. zaznaczone: staw Augustów zwany na rz. Niereśli, od 7-miu lat niespuszczany — z wielką ilością ryb; przy stawie „Augusta" osobny „stróż" 1561 r., włókę 1 trzymający (Bibl. Kras. II); „który tam ustawicznie mieszka, dla rozerwania stawu i dla kradzenia ryb". Nadto stawy rybne: na Kobylance, Bobrówce, Tołkaczówce oraz tarliska 2 pod Knyszynem — na karpie i inną rybę. Tamże sadzawek „do sadzania ryb godnych" — 40 (p. niżej).

W niektórych włościach królewskich rybołówstwo, przy od-

powiednich warunkach miejscowych, wchodzi w zakres gospodarki kmiecej. Wnoszą też tam włościanie opłatę od niewodów. Tak w starostwie Tykocińskiem 1559 r. (Pom.) poddani płacą „niewodowe". W starostwie Augustowskiem 1571 r. (Ks. pob. 47), w którem tyle wód — jezior i strumieni. We włości Augustowskiej jezior — do dworu należących — 5.

Łowienie ryb na rzekach większych było przedmiotem szczególnych przywilejów; mocą których podlegało też pewnym ograniczeniom. Tak na Bugu mieszczanie mielniccy mieli prawo łowienia tylko małemi siatkami; nadto krom jezior (1576 r.). W Drohiczynie podług lustr. 1576 r. (J. Jarosz. „Droh". w „Ath." 1847 r. IV, 27) rybacy mieli 4 wielkich sieci czyli włóki.

Prawo łowienia ryb bywa też przedmiotem nadań królewskich. Zygmunt I potwierdza 1509 r. farze w Drohiczynie, pomiędzy innemi, prawo rybołówstwa na rz. Tocznie.

Na Narwi (Pomiara 1559 r.):

W Tykocinie—ogrodów rybackich 22—po 10 prętów, oraz morgowych 4. „Powinność rybaków: mają dawać ryby na wychowanie starościne a w niebytność — tedy na podstarościego, na tydzień dwakroć, t. j. w środę i sobotę, sztoby stało na te dwa dni za grosz 1 przez wszystkie lato i do tego czasu aż rzeka zamarznie; do tegoż mają też rybacy z niewodem, gdzie urząd im rozkaże, rybę łowić, a z tych ogrodów swoich żadnych powinności płacić nie mają, a wszakże więcej ryby pan starosta rozkazał aby w sadzawki puszczane na podejmowanie Jkrmci."

W Tykocinie istnieje „bractwo" rybaków. (M. L. P. D. 9 f. 50.)

Sadzawki w starostwie Tykocińskiem 1559 r. (ręk. „Pomiary" f. 5): przy miejskich ogrodach 2, w Trzyścianem 2, w Złotorze 2.

Poddani królewscy starostwa Tykocińskiego 1559 r. płacą, pomiędzy innemi, „niewodowe". W Złotoryi (f. 45) na służbie rybackiej ogrodów 25. W królewszczyznach wogóle — podług „Ustawy Dworów" Zygmunta I 1529 r. — z rybołówstwa dzierżawca bierze 3-cią część dochodu. (Jarosz. „Obr." II, 226.)

W starostwie Knyszyńskiem (Inw. 1574 r. — rękop. Bibl. Kras. f. 388 i 9) staw „Augustów" na Niereśli — od 7-miu lat

nie spuszczany, wielka ilość ryb; na Kobylance u Chrabołów — ma karpie; terliska—2 stawki małe pod Knyszynem, do których tylko na tarcie karpie abo inszą rybę wsadzają — i in.

„Jeziora króla jmci na wołości Augustowskiej 1564 r. (Inw. starostwa Knyszyńskiego 1565 r. — ręk. Bibl. Kras. f. 114): 1-sze jezioro Tajne przy siole Tajnem, na którem dworny niewód chodzi — którego jest toni 12; 2-gie — Drestwo przy siole Drestwie — toni 12; 3-cie Jeziorko przy siole Jeziorkach — tamże; 4-te — małe błotne; 5-te Półjeziorka przy siole Krosiwie. Na tych jeziorkach niewodami ciągną i narybiają stawy i sadzawki, a rybacy się też na nie w czółnach wkupują, a zato niewody sprawować dają, a co nad potrzebę, sadzawki narybiwszy, ku stacyi Jkrmci zostawa, to za pieniądze przedawają a do skarbu liczbę czynią".

„Powinność rybaków Augustowskich ku urzędu dwornemu przysłuszająca" (Inw. starostwa Knyszyńskiego 1565 r. — rękop. Bibl. Kras.) Otóż — „Rybacy powinni na każdy rok, na potrzebę urzędu dwornego, każdy z nich z placu po kopie szubielec łokietnych, t. j. żywych. A osobliwie na potrzebę urzędnika tamecznego, 3 razy na tydzień, po dwóch kolejnie, na misę ryb uławiać powinni. Nadto ci rybacy powinni podwody dawać czółnem ku wszelakiej potrzebie Jkrmci i starosty".

„Regestr ryb z spustu stawu wielkiego Augusta (na rz. Nereśli) 1565 r. łowionych a do sadzawek knyszyńskich wsadzonych" (Inw. starostwa Knyszyńskiego — rękop. Bibl. Kras.):

Ma być tedy w sadzawkach: szczuk głównych — kop 9, szczuk mniejszych i pospolitych — kop 100, karasi — kop 40, okuni — kop 15, linów — kop 100. Z sadzawek zaś wzięto i posolono: szczuk głównych 60; półgłównych szczuk kop 8 szt. 14, pospolitych szczubielec kop 3 szt. 25, linów 90; co się wsoliło w wielkich beczkach 5. Nadto z tychże sadzawek ułowiwszy, do stawu na Wodziłówce nowego wsadzono: szczuk pospolitych kop 23 szt. 2, karasi 90; a do stawu Jelenia szczuk pospolitych kop 2. Z tychże sadzawek dano do sadzawek tykocińskich na potrzebę Jkrmci, ku zachowaniu, szczuk głównych 5 i półgłównych 5. A ma zostać w sadzawkach knyszyńskich: szczuk głównych — kop 7 sztuk 55, półgłównych i pospolitych szczuk

małych — kop 62 sztuk 54, karasi — kop 38 sztuk 30, okuni — kop 15.

Oto zresztą sadzawki w starostwie Knyszyńskiem (Inw. 1574 r. — rękop. Bibl. Kras. f. 389): Sadzawek „do sadzania ryb godnych": pod dworem Knyszyńskim 5, przed dworem Knyszyńskim za stajniami w ogrodzeniu 20, tamże podle ścian 4. przy folwarku Knyszyńskim 6, w Grodzisku 1, przy folwarku Zabielskim 2, przy folwarku Rybnickim 2. W starostwie Goniądzkiem: pod folwarkiem Szpakowskim stawisko do wznowienia stawu, przy folwarku Potoczyńskim — sadzawek 2.

XII. PRZEMYSŁ I HANDEL.

I. Przemysł.

W porównaniu z gospodarką rolną i wypasową, przemysł wogóle na Podlasiu stał oczywiście daleko niżej; wszakże niektóre gałęzie onego nie były bez poważniejszej doniosłości. Do takich zaś możemy zaliczyć w pierwszym rzędzie młynarstwo.

Młynarstwo — młyny.

Naczelne miejsce w przemyśle Podlasia zajmują młyny. Młyn w owe czasy — „koła młyńskie", jak to urzędownie zaznaczano — był istotnie najpoważniejszym przemysłowym zakładem. „Koła" obejmowały swym terminem nietylko młyny mączne, lecz niemniej stępy i folusze; o „kołach" tarcicznych przecie oraz rudnych nic w źródłach naszych nie znajdujemy. Młyny mączne nie były wodne jedynie, lecz spotykamy już i wiatraki a obydwa te rodzaje wyróżniały się jeszcze jako dziedziczne i doroczne.

Najznaczniejsze z nich były dziedziczne. Przedstawiały one niejednokrotnie cały majątek drobny, obejmujący włókę i więcej ziemi ornej, stawek, łąki etc. Młyny takie dziedziczne pochodziły z nadań specyalnych czy to panującego, czy panów — właścicieli rozleglejszych włości. Podobnie, jak wójtowstwa, bywały i one następnie przez nich skupowane i zamieniane w doroczne. Tak naprz. w dobrach Sterdyńskich Mikołaja Kiszki, wo-

jewody podlaskiego, 1580 r. (p. Cz. I, str. 69) „młynów 4, po gr. 24, doroczny 1 gr. 12 a 6-ty młyn dziedziczny obrócił się w doroczny i jmp. wojewoda młynarza skupił".

„Ust. włócz." 1557 r. nakazuje (art. 23): „Gdzie przy stawach mogą być młyny i folusze, albo młyny na rudnie, ma urząd kazać je budować" trybem zwyczajnym. „A młynarzowi 3-cia miarka z mlewa a 2 miarki na pożytek skarbu. I z tej 3-ciej miarki powinien młynarz do roboty młyna i spustów mistrzem być i oprawować i gwałtów strzedz. Żelaza i wszystkie potrzeby do młyna swoim nakładem ma sprawować" etc.

Nie wolno „zastawiać" stawów pod młyny na wodzie, stanowiącej granicę dóbr. W r. 1516 Mikołaj Raczkowicz, marszałek hospodarski, dziedzic Białegostoku, i ihumen monasteru Supraślskiego układają się wzajem o „zastawienie" równomierne dla siebie stawów i zbudowanie przy nich młynów — na stanowiącej granicę ich dóbr rz. Białymstoku, dopływie Supraśli. (Arch. Supr. nr. 16.)

Młyny wogóle przedstawiają tak poważne źródło dochodu, że bywają przedmiotem specyalnych nadań — królewskich nawet. Często zdobywają takowe, pomiędzy innemi, kościoły. Tak Zygmunt I 1509 r. potwierdza farze w Drohiczynie, pomiędzy innemi, nadanie młyna w mieście. W r. 1549 Jan Horinek, podkomorzy łomżyński, otrzymuje (od Bony?) prvl. na postawienie młyna w jego (?) im. Wyczgowie (w pow. Drohickim) na rz. Czarnej, na granicy wsi Siedlca i Holonek królewskich, należących do Brańska. (M. L. zap. 32).

Młyny w XVI wieku na Podlasiu, jak na całym obszarze W. Ks. Litew., stanowiły już monopol dziedziców dóbr, tak hospodara, jak ziemian: wolno było je budować jedynie za zezwoleniem dziedzica, a poddani obowiązani byli mleć tylko w jego młynie. Mieszczanie m. Siemiatycz, mocą „dawnych listów", obowiązani byli mleć zboże w młynach swej dziedziczki ks. Słuckiej. (Arch. Sbor. Wileńs. VII, 57.) Poddani włości Mielnickiej, wsi Pokaniewa, mający młyn ojczysty, otrzymali od swego starosty, potwierdzony przez króla, list, dozwalający im „w tym młynie zboże mleć i w stępie sukna tłuc", jako też innym poddanym powiatu Mielnickiego, lecz tylko ciągnącym do zamku a nie z włości Mielnickiej; chociaż wolno było jednak mleć w nim obcym —

z włości Brzeskiej i Kamienieckiej etc. (Akty lit.-rus. gos. I, 127; w „Gos. Choz." D. Zap. I, 419.)

Wprowadzenie monopolu skarbowego — w następstwie ustawy włócznej, — co do młynów — miało za skutek upadek młynów prywatnych w dobrach królewskich, a nawet ograniczenie swobody posługiwania się żarnami.

Młynarstwo na Podlasiu zdaje się być wcale już rozwiniętem — przynajmniej w królewszczyznach.

Tak naprz. przezierając „Rewizyę dworów starostwa Knyszyńskiego" 1561 r. widzimy, co to za pokaźna liczba młynów do jednego, w tem starostwie, dworu Knyszyńskiego należy. Oto (str. 243): na rz. Kulikówce 4, o 1-m kole; na rz. Jaskrze 1 przy Rudzie — o 2-ch kołach i folusz oraz 1 u góry o 1-m kole. na rz. Narwi 1, na rz. Wodziłówce 1 z foluszem, na Nereśli też 1 — jednokołowe, nareszcie pod samym dworem Knyszyńskim, na Jaskrze 1 dwukołowy; razem 10. Nie wszędy zato one są; tak we wsiach do dworu Dobrzyniewskiego należących „żadnego młyna niemasz" i dopiero teraz (1561 r.) pan starosta „chce zbudować młyn do mąki o kilka kół, 2 tarty i rudę", na przekopie do rz. Supraśli pod Dobrzyniewem. (Str. 282) „Z młynów 9-ciu (dworu Knyszyńskiego) nie płacą arendy, żytem dawanej, bo w żadnym młynie poddani nie mełli, dlatego, iż żarna mieli postanowione za 1 stem króla jmci".

W starostwie Knyszyńskiem 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 392) młyn na rz. Jawkrze pod dworem Knyszyńskim; tamże 2-gi (tarciczny), nadto 1, 1 na rz. Wodziłówce, na Nereśli 2, 2 na rz. Kulikówce, 1 na Narwi przy siole Górze, 1 na rz. Brzozowej z foluszem, 1 pod dworem Grodziskim, 1 przy Zabielni o 3-ch kołach walnych, 1 Dobrzyniewski o 4 ch kołach, tamże folusz i tartak, 1 przy folwarku Boguszowskim, 1 w Krasowie na rz. Nereśli; nadto 1; ogółem = mącznych 16, foluszów 2, tart 2.

W starostwie Tykocińskiem 1559 r. (Pomiara—ręk. Bibl. Kras. f. 6): młynów 16: w Radaniach, Złotorze, Łopuchowie, Trzyścianem, Kobylinie i t. d.; większość o 1 kole. Do każdego prawie młyna dodana włóka gruntu, do jednego tylko — 2 wł., do 3-ch — żadnej. W starostwie Tykocińskiem 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 391) młynów 4 przy mieście na rz. Narwi; 2 na rz. Nereśli, 2 w Radułach, 3 w Złotoryi, 2 w Łopuchowie.

Przy m. Goniądzu 1571 r. (Ks. pob. 47) młynów 6; w 1574 r. (Inw.) do zamku należą: na Biebrzy 4, na Goniądzce 3, pod folwarkiem Goniądzkim 2, jeden ze stawami, 2-gi z foluszem na rz. Klewiance.

We włości Augustowskiej 1564 r., zaliczanej jeszcze do starostwa Knyszyńskiego (Inw. rękop. Bibl. Kras. f. 94), przy nowopowstałem m. Augustowie są już 2 młyny. Rewizor tedy co do nich notuje: „A iż są kilka siół tej wołości Augustowskiej daleko od miasta odległych, którym by do młynów augustowskich ku potrzebie swej mleć i jeździć da-

leko, urząd ma tego dojrzeć i opatrzyć, jakoby w tem skarbu Jkrmci w pożytkach młyńskich umniejszenia nie było. Które młyny, gdy będą w dobrem opatrzeniu, mogą uczynić do skarbu Jkrmci pożytek niemały, gdyż tak wielka osada m. Augusta i wołość niemała do nich mleć jechać powinny".

Podług lustr. 1576 r. (J. Jar. „Droh." w „Ath." 1847, IV, 27) w Drohiczynie na Bugu pod miastem młynów 6.

1590 r. jest gdzieś na Bugu (bliżej Mielnika?) młyn etc. na Tatarskim brodzie, należący do Kosińskich. (Buttler.)

Bywały młyny i znaczniejsze—nietylko dziedziczne, lecz i po dobrach królewskich. Tak naprz. (Inw. starostwa Knyszyńskiego 1565 r. — rękop. Bibl. Kras. f. 75): „Młyn pod dworem Dobrzyniewskim (starostwa Knyszyńskiego) 1564 r. na rz. Supraśli wielki nowozbudowany, w ktorym mącznych kół 5 a 6-te foluszowe, ze wszystkiemi przyprawami dostatecznie naprawiony. Młynica na dwoje rozdzielona, w jednej śklanych błon 4 a w drugiej błon 3; w każdej młynicy komin wielki gliniany. Także po jednej skrzyni wielkiej dla sypania zboża, przy których skrzyniach wrzeciądze żelazne 4 etc. Na wierzchu tej młynicy jest schowanie dobre dla sypania zboża, dla czego zasieków 3 uczyniono etc.; tamże na końcu tych młynic na wierzchu siedzenie osobliwe, ze wschodem i gankiem, chędogo zbudowane etc., tamże stolik jeden i ławy około ścian".

Z młynami mącznymi w związku pośrednim zostają folusze i piły tarciczne nawet. Niewiele jednak spotykamy (zaznaczanych) foluszy. Przeważały młyny drobne; w jednych Kleszczelach było ich 15. (I. T. Bar. „Podl." w „Prz. hist." VII, z. 2, str. 194.)

W reg. pob. włók etc. szlacheckich ziemi Bielskiej 1577 r. (Ks. pob. 47, f. 161) widzimy liczne młyny szlacheckie.

Tak oto: w parafii Brańskiej: w Koszewie doroczny 1, w Łubinie dziedziczny 1, doroczny 1, + dor. 1, w Kalnicy doroczny 1, w Bronce plebańskiej 1 = ½; w parafii Domanowskiej: w Markowie dor. 1 o 1 kole; w Domanowie 1, we Mniu 1 = 3; w parafii Wyszeńskiej: 3 + 5 etc. etc.

Spotykamy już i młyny wietrzne: w parafii Jabłońskiej — w Jabłoni Piotrowcach 1; w parafii Sokolskiej — w Idźkach Wyknie 2, w Sokołach 1.

Ogółem biorąc — w r. 1580 znajdujemy oto kół:

	wodnych dziedz.	dorocz.	wietrz. dor.	folusz.
W ziemi Drohickiej, w pow. Droh.	26	112	7	12
„ „ „ Mieln.	16	46		10
„ Bielskiej wogóle (1591 r.)	6	107		3

Musimy tu jednak uprzedzić, iż w ziemi Drohickiej—w pow. Drohickim nie znaleźliśmy młynów w 6-ciu parafiach; w ziemi Bielskiej w 8-miu parafiach, a nadto nie podana tam ilość młynów w starostwach Tykocińskiem, Rajgrodzkiem i Augustowskiem.

Co do samej ilości młynów i młynków wiejskich (kół), takową nie łatwo ściśle wydzielić z ich ogółu, ponieważ w źródłach naszych podawane one są częstokroć, w królewszczyznach szczególniej, łącznie z miejskiemi.

Browary, słodownie — kotły piwne i gorzałczane.

Do w. XVI warzono tylko piwo i sycono miody; od początku zaś tego wieku zaczęto palić i gorzałkę. Gotować gorące napoje na domową potrzebę wolno było każdemu; skarb pobierał kapszczyznę etc. jedynie od ich sprzedaży. Nb. swoboda warzenia piwa w domu mieszczanom. (P. prvl. dla m. Wysokiego 1503 r. — Star. P. III, 419). Lecz od połowy w. XVI-go zmieniło się to zupełnie: skarb zrobił z tego własny monopol.

Zaprowadzając własne browary i słodownie, skarb przez to odbierał ludności miejscowej prawo posiadania własnych. W słodowniach hospodara przyrządzano słód dla sprzedaży miejscowym mieszkańcom; w browarach warzono piwo, palono gorzałkę i sycono miody. Z browarów trunki szły do karczem. Miejscowi poddani mogli sobie przyrządzać napoje w zakładach skarbowych ze słodu kupionego w hospodarskich słodowniach lub własnego— za opłatą „kotłowego“ czy „warnego“.

Browary znajdujemy już wszędy przy dworach starostw. Tak: w starostwie Knyszyńskiem 1564 r. (rękop. Bibl. Kras.) przy dworach: Krypnieńskim, Dobrzyniewskim, Grodziskim, Zabielskim. Nb. lecz wszędy tu browar „ze wszystkiemi statki, do warzenia piwa należącemi, okrom (?) kotła“ gorzałczanego (?).

Monopol skarbowy poczęto wprowadzać dopiero od połowy

XVI-go wieku. Przykład potemu daje gospodarka kr. Bony. Następnie skarb bierze w swe ręce browary i słodownie.

Koło 1560 r. Jan Szymkowicz otrzymuje pozwolenie urządzenia browarów i słodowień w Tykocinie, z prawem korzystania z ich dochodu w ciągu lat 6-ciu. (M. L. zap. XXXVII, 485.) W r. 1561 król pozwala dzierżawcom w Bielsku, Narwi i Kleszczelach, trzymających już słodownie, „browary z kotły i z inszemi wszelakiemi statkami i potrzebami (tam) zbudować i postanowić", co po upływie dzierżawczej umowy obowiązani zdać porządnie skarbowi. A tymczasem nikomu już w mieście nie wolno mieć własnych browarów. (M. L. zap. XXXVII, 475.)

Z czasem poczęto wprowadzać opłatę i od kotłów; lecz dopiero ustaliła to „Ustawa włóczna". Wójt sioła Kornicy (Łosickiego starostwa) otrzymał „kotłowe" w swojem wójtowstwie. (M. L. zap. XIII, 94.) Starostowie próbowali zmuszać mieszczan, by ci warzyli piwo w ich kotłach a nie własnych; przeciw jakowej „nowinie" protestowano stanowczo, jak naprz. w Drohiczynie. (Akty Zap. R. II, 72 — „G. Ch." D. Zap. I, 434.)

Czopowe.

W reg. pob. ziemi Bielskiej 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 480) w wykazie, dotyczącym m. Bielska, znajdujemy, iż 1578/9 r. wybrano w ciągu roku czopowego:

za kwartał (pocz. od 1 sierp. 78)	od warów piwa	od miednic miodu
1-szy	192	24
2 gi	192	26
3-ci	192	22
4-ty	od 192 słodów	20

Od gorzałki zaś w ciągu tegoż roku od kotłów 10 oraz od szynków 4. Podobnież w m. Narwi wzięto pobór od piwnych słodów 52½, miodu miednic 5, kotłów gorzałczanych 2. W m. Sarażu — wywarzono w ciągu roku — słodów (70+76+39+51) 236; wzięto od miodu miednic ± 15; od kotłów gorzałczanych 5. W m. Brańsku — wywarzono słodów (86+88+76+70) 320; od miodu miednic ± 60, od kotłów gorzałczanych 10 (?). W m. Tykocinie wzięto czopowego od 1,350 beczek (428+320+322+280) piwa, od kotłów gorzałczanych ? W m. Knyszynie — zwarzono

w ciągu 3-ch kwartałów słodu warów 184½; od kotłów gorzał. ? W m. Goniądzu — od warów słodu (33+38+36+53) 160; „a to przez tę przyczynę niewiele (czopowego) wybrano, iż pogorzało miasto niemało"; od miodu miednic 60; gorz. o. W m. Augustowie ? W Rajgrodzie w ciągu roku warów piwa ± 75, miednic miodu ± 10, gorz. ?

W r. 1574 podstarości knyszyński, Trojan, niedawno przysłany z ziemi Bełzkiej przez nowego starostę—Jana Zamojskiego, skarży się, iż „teraz barzo złe się piwa warzą, nie prze nieumiejętność a niedozór mój i sług wmci, ale po wszystkim kraju sam (tu—na Podlasiu) tak żurowate piwska i kędy jeno poślę po nie. Posłałem teraz (na przyjazd starosty z przyjacioły) do Wąsosza po piwo; Panie Boże daj to, aby było lepsze, niż przedtem bywało". (Arch. J. Zam. I, nr. 46+47.)

Przemysł leśny.

W królewszczyznach gospodarka przemysłowo-leśna zajmuje wcale poważne miejsce. We włości August. 1561 r. (Bibl. Kras. II) poddani, oddawna siedzący na woli, nieznaczny tylko czynsz płacą, ale zato „wielkie prace podejmują, roboty i posługi czynią niemałe około roboty leśnej, w podwody jadąc, popławy wożąc, robotę leśną wiążąc dla spuszczania do Gdańska".

Przemysł leśny był najpoważniejszą, jedyną może gałęzią przemysłu na export, jaki istniał na Podlasiu; dostarczał on na wywóz: popiół, smołę, klepki, wańczos. Brali w nim udział i mieszczanie podlascy, wyzyskujący tak puszcze królewskie, jak lasy prywatne. Głośny Sieheniewicz wyrabia wańczos i klepkę, pomiędzy innemi, i w lasach też Pawła Sapiehy.

Królowie nasi, rodu Jagiellońskiego szczególnie, powiedzieć można, kochali się w lasach i nakazywali je oszczędzać. Ale też i król Stefan, zawołany myśliwy, lecz i gospodarz zarazem, nie ustępował im w tem zamiłowaniu. Jako świadectwo temu niech posłuży nakaz jego ogólny z r. 1579 (w Wilnie 10 marca) następującej treści (Źr. Dz. t. XI, str. 57): (nb. nakaz starostom i dzierżawcom).

„Bacząc to być z niemałą naszą szkodą i Rzpltej; gdy wszyscy nic się nie oglądając ani na zakazanie przodka naszego sławnej pamięci Zygmunta Augusta, ani na zniszczenie i spustoszenie lasów i puszcz, — tem więcej je wyrębują, towary leśne: klepki, wańczosy, popioły, smoły i inne do Gdańska i innych miast portowych spuszczają a nic innego, jedno pożytku swego w tym przestrzegają, zaczem nietylko wypłoszenie zwierza ale i znaczne spustoszenie a potem szkoda niemała urośćby musiała; czemu, zabieżeć chcąc, rozkazujemy wszem imion naszych dzierżawcom, aby żaden okrom osobliwego pozwolenia naszego, puszcz i lasów naszych wyrębować a z nich rozmaitych towarów spuszczać i przedawać nie śmiał, gdyż my ani Rzplta żadnego pożytku stamtąd nie mamy, bo ani lustratorowie, ani rewizorowie pierwsi przy innych pożytkach tego nie szacowali, ani w obligacyą wolnego używania podali, dlaczego ani Rzplta 4-tej części, ani nam nic do skarbu naszego nie przychodzi. Przeto też... przestrzegmy, żeśmy takowe wszystkie towary, które jedno z dóbr naszych bez pozwolenia naszego od kogokolwiek spuszczać będą u Gdańska i innych miast, zabierać i na potrzebę naszą obracać rozkazali".

Smolarnie.

W tak zwanem „Doniesieniu o granicach puszczy Bielskiej" 1536 r. (Arch. Sbor. J-Z. R. t. I, nr. 17) znajdujemy zaznaczone w ustępie „piece smolne":

Osocznicy wskazali w tej puszczy piece następujące: 1-szy na rzeczce Wojdyłówce, trzymany przez ziemianina Moniuszkę, 2-gi na tejże rzeczce, u bagienka — przez tegoż, 3-ci na rz. Jaskrze — przez wójta boguszewskiego, 4-ty na rz. Borsukówce — przez mieszczanina łomzieńskiego Palikowskiego, który do tego pieca brał łuczynę po rz. Narew i Suprasłę. „On też w tej puszczy podle Narwi i Suprasły i mast (?) robił" i do brzegu tych rzek, podobnie, jak i smołę, woził; która to droga, jak i przewóz na Narwi, zwie się stąd Palikowskiego. Ugajne z tych pieców smolnych i od camru (?) i od mastu (?) starostowie z Bielska na króla pobierali, ich zaś namiestnicy „poberężne" na siebie. Osocznicy z leśniczymi pańskimi wskazywali wałharom (?) i piecom smolnym rubieże boru na łuczynę, i na camor (?) i na mast (?).

Na rz. Supraśli u późniejszej osady (Leńce Samotyje) była „binduga", gdzie pobierano „poberężne" od camru, smoły i mastu.

Ale musimy tu zaznaczyć, iż ta „puszcza Bielska", o której tu mowa — to tylko dział jej Knyszyński; spotykamy też w samem tem „Doniesieniu" potwierdzenie tego w wyrażeniu: wójt Boguszewski piec smolny miał „w puszczy Knyszyńskiej, to jest Bielskiej".

Pędził smołę w swych puszczach, na współkę z wybitnym w swoim czasie przedsiębiorcą, bielskim mieszczaninem Sieheniewiczem, wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł, pan na Rajgrodzie i Goniądzu — choć nie koniecznie wspólnik uczciwy. (M. L. sąd. IV, f. 187.) Pędził smołę tenże Sieheniewicz i w borach Chodkiewiczów. (M. L. zap. XIV, f. 480.) Smołę wysyłano Narwią na szkutach do Gdańska.

Piły tarciczne — „tarty".

Takowe, obok młynów mącznych etc., wcale nie są rzadkie. Tak w starostwie Knyszyńskiem 1564 r. (Inw.—ręk. Bibl. Kras.) „młyn tarciczny" pod Knyszynem na rz. Jaskrze o 1 kole a 2-ch piłach; „młyn z tarty" pod Dobrzyniewem na rz. Supraśli — z 2-ma piłami i 8-mią klabr wielkich żelaznych etc. (A toż samo w r. 1574.)

Rudnie.

Instrukcya królewska, dana starostom, zajmującym się kolonizacyą, polecała im przedewszystkiem osadzać kowali i rudników, przywoływać mistrzów z Polski i Mazowsza i dawać im ziemię. (Gos. choz. w. kn. lit. Downar Zap. str. 305.)

W starostwie Knyszyńskiem, w obrębie do dworu Knyszyńskiego bezpośrednio należącym (Rew. dworów 1561 r.; Bibl. Kras. II, 243): ruda na rz. Jaskrze — z której rudnik daje soszników 60 lub się okupuje. Tamże 1574 r. (Inw.—ręk. Bibl. Kras.) ruda nowozbudowana przy stawie na rz. Rybniku, w puszczy. W Narwi 1660 r. rudników 3-ch. (Dok. Wil. arch. kom. t. XIV, 61.)

Cegielnie.

Przy „dworcu" Knyszyńskim 1561 r. (Bibl. Kras. II, 266) cegielnia.

Tkactwo — płóciennictwo i sukiennictwo.

Krosna domowe—wszędy chyba rozpowszechnione—o warstatach tkackich nie wiemy. W niektórych miastach wyrabiano grube sukna tylko; wyrobu sukien cieńszych nie widać.

Tem nie mniej znane już są postrzygalnie (Camerae pannitonsoriae). Takowa wzmiankowana (wcześnie, bo) 1501 r. w prvl. Aleksandra m. Bielskowi. (Wisz. Pomn. IV, 105.) Była też i w Drohiczynie 1580 r. (Cz. I, 1); w Łosicach, pow. Mielnickiego (58); w Bielsku (128).

Folusze.

Folusze (walidła) widzimy zawsze przy młynach, w posiadaniu czy dzierżawie tychże młynarzy. Ilość też ich wcale nieznaczna: chyba na 10 młynów 1, przy którym folusz.

W powiecie Drohickim 1580 r. foluszów 4. Pod Mielnikiem „młyn" ze stępami do „tłuczenia sukna". (M. L. K. Z. 17, f. 486.) Pod Dobrzyniewem (starostwa Knyszyńskiego) 1574 r. młyn i folusz przy nim.

Apteki.

W Drohiczynie 1580 r.

Piekarnie.

Piekarze i piekarki — we wszystkich prawie miasteczkach. Nb. w miastach powiatu Drohickiego 1580 r. (Cz. I, 6): piekarzy 49, piekarek 23.

Woskobojnie (Camerae liquefactoriae Cerae).

Wspominane w prvl. Aleksandra 1501 r. m. Bielskowi (Wisz. Pomn. IV, 105.)

Garbarnie.

W Bielsku 1580 r. (Cz. I, 128) dubotołkowie, których jest 54.

Rzemieślników nie brakło w miastach i miasteczkach podlaskich. Widzimy tu nietylko: szewców, krawców, kowali, kuśnierzy, siodlarzy, zdunów, ślósarzy, szklarzy, czapników, rymarzy,

kołodziejów, stolarzy i t. p.; lecz i złotników, konwisarzy, postrzygaczy, mieczników, balwierzy. Złotnicy 1580 r.: w Drohiczynie, Łosicach, Tykocinie, Bielsku.

Wraz z prawem niemieckiem zjawiła się i organizacya cechowa. W Wysokiem mazowieckiem otrzymali 1529 r. „czobotarze“ patent na utworzenie cechu szewskiego. (M. L. ks. zap. 12, f. 30.)

W Węgrowie — przyłożył się niepomału do podniesienia przemysłu dziedzic Jan Kiszka, kasztelan wileński (1588—91).

Proceder.

Karczmy i szynki.

Najbardziej upowszechnionym procederem było karczmarstwo. Karczmy wogóle stanowiły regalię: nie wolno było ich zakładać nawet w dobrach ziemiańskich bez zezwolenia hospodara. Były one: miodowe, piwne i gorzałczane. „Wino gorzałe“ znane już jest w aktach urzędowych litewskich od pierwszych lat w. XVI-go.

Wogóle skarb pobierał od karczem opłatę „kapszczyzną“ czy „kapią“ zwaną. W ziemi Drohickiej i Mielnickiej karczmarze (tabernatores), miodem i piwem i in. szynkujący, płacą „kapnego“ po kopie groszy (sexag.) od karczmy, podług „dawnego“ tych ziemi zwyczaju. (Akty lit.-rus. gos. I, 115; Gos. Choz. Dow. Zap. I, 424.) Więc i w Łosicach, podług prvl. 1510 r., kopę gr. (D. Z. I, 450.) W Narwie, podług prvl. 1514? r. — po 1 czerw. złotym. W Kleszczelach pobierano kapszczyznę i od tego kto piwo warzy i co miód syci po pół kopy groszy. (M. L. Akty Z. R. II, 153.)

Ale wobec tego rząd hospodarski robił bardzo częste wyjątki od zasady ogólnej i nadawał miastom—wójtowstwom prvleje, uwalniające ich karczmy od płacenia kapszczyzny. Tak prvl. wójta mieln. 1501 r. uwalnia jego karczmy od wszelkich opłat—„kapi“. A otrzymuje on razem z prawem wójtowskiem 4 karczmy wolne, nadto browar i słodownię. (Akty lit.-rus. gos. I, 98 i 161; Gos. Choz. D. Z. I, 424 i 426.)

Kto szynkował trunkami, miał prawo też i przyrządzać takowe. Płaciło się zaś nie od wyrobu trunków, lecz od ich sprzedaży.

Podług „Ust. włócz." (art. 13): „Karczmy pokątne koniecznie po siołach aby nie były... Także piwa aby nikt z poddanych królewskich warzyć nie śmiał... Wszakże w każdem wójtowstwie a w słusznem siole, zwłaszcza przy gościńcu, może być karczma, za wiadomością urzędu lub rewizora ustanowiona, tylko tak, jakoby kapszczyzna królewska nie ginęła — z której poddanym królewskim gruntów szynkowych używać nie wzbroniono". Zato (w Dod.): „Karczmy pokątne, kniazkie, pańskie, zwłaszcza gdzie na gościńcu, aby były hamowane i zabierane przez urząd, chociażby i listy hospodarskie mieli, gdyż w listach daniny Jkrmci opisano — bez szkody takowe karczmy budować, a takowemi pokątnemi karczmami nietylko szkoda hospodara ale i Rzpltej drogość w żywności i zniszczenia ubogich ludzi".

Charakterystyczny wzórzec stosunku ilościowego sprzedawanych po karczmach napojów przedstawia nam wykaz w „Rewizyi dworów starostwa Knyszyńskiego" 1561 r. (Bibl. Kras. II.) Oto (str. 265) w m. Knyszynie: karczem piwnych 47, przynoszących skarbowi rocznie kop groszy 47; karczma miodowa (wogóle), którą trzymają 4-ej mieszczanie, daje kop 28; gorzałczana zaś, trzymana przez 6-ciu, kop 26. W Drohiczynie, podług lustr. 1576 r. (J. Jar. „Droh." w „Athen." 1547 r. t. IV, 27) karczem piwnych 45 i wolnych 8, miodowych 13, gorzałczanych 20 i 1 wolna.

Ilość karczem wogóle uderzająco wielka. Dotknijmy tylko nieco szczegółów.

Oto naprz.: w m. Tykocinie 1559 r. (Pomiara): karczem piwnych 47, z tych 2 wolne, jedną wójt trzyma, jedną żyd; miodowych 6, z tych 1 wójtowska wolna; gorzałczanych 15, z których 3 żydowskie, wolną wójt trzyma. We włości Tykocińskiej 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 391) w każdej z 15 wsi tej włości po 2 karczmy. W m. Knyszynie 1577 r. karczem „gorzałczanych" 11, szynków gorzałki 6, piwa 10. W leśnictwie Bielskiem 1570+77 r. (Ks. pob. 47) w każdej wsi z nowoosadzonych spotykamy już po karczmie; w Czyżewiczach piwnych 2 i jedną gorzałczaną. W m. Narwi 1576 r. piwnych 12, miodowych 2.

W dobrach prywatnych (Reg. pobor. włók etc. szlacheckich powiatu Bielskiego 1577 r. — Ks. pob. 47, f. 161) karczmy szlacheckie: W parafii Brańskiej: w Koszewie doroczna 1, w Łubinie 1 = 2; w parafii Domanowskiej: w Mniu dorocznych 2, w Skłodach 1 = 3; w parafii Wyszeńskiej: w Wyszonkach Wylinach 2, w Wyszonkach kościelnych 6 + szynk etc. etc.

W dobrach Niewodnicy 1578 r. — należących do Lewickich (Ks. pob. 47, f. 397) karczem 12. W parafii Kobylińskiej 1578 r. (K. p. 47, f. 401) karczmarzy: w Kobylinie 12, w Makowie 9, we Wnorach Wypychach 5, Kropilnicy Kiernozkach 7 etc. W parafii Domanowskiej 1578 r. (K. p. 47, f. 403) w Domanowie karczmarzy 6, z których „ustawicznych" 4 etc. etc. Nb. jakowa to ilość karczem, spotykanych w jednej wsi szlacheckiej, świadczy, iż było pomiędzy niemi niewiele „ustawicznych".

W m. Knyszynie 1578 r. (Ks. pob. 47, f. 392), jak skarży się poborca, „w dworzech pańskich piwa i miody ustawicznie warzą, od którego poboru żadnego nie dali" (nb. zasłaniając się ulgami).

Po wsiach szlacheckich powiatu Drohickiego 1576 r. (Ks. pob. 47) widzimy karczmy, utrzymywane chyba przez samą szlachtę.

Czopowe.

Suma ogólna czopowego wynosiła w województwie Podlaskiem (Źr. Dz. VIII, 171): w r. 157.? złp. 2,443; w r. 1578 złp. 2,768; w latach zaś 1580—83 po złp. 1,489. Skąd takie zniżenie od r. 1580, kiedy właśnie w innych województwach widoma znaczna podwyżka—tego nie rozumiemy: chyba, że czopowe ogółem tak tylko wysoko zostało wydzierżawione. Gdy tymczasem w sąsiedniem województwie Mazowieckiem urosło ono z 13,583 złp. w r. 1578 na złp. 20,000 w r. 1583.

W r. 1578 wnoszą czopowego miasta podlaskie: Drohiczyn zł. 453, Bielsk 437; gdy Łuck 434, Włodzimierz 475. (Źr. Dz. IX, 275,9.)

Czopowe z miast ziemi Drohickiej 1580 r. (Cz. I, str. 82—86):

	zł.	gr.	stopnia		zł.	gr.	stopnia
Drohiczyn polski	361	16	1	Ciechanowiec .	126	—	4
Drohiczyn ruski .	80	—	6		+11	4	
Mordy	35	—	10	Wysokie . . .	60	—	8
Mąkobody . . .	16	—	12	Siemiatycze . .	78	—	7
Sokołów	55	—	9	Mielnik ze wsiami	160	—	3
Węgrów . . .	100	—	5	Łosice	305	27	2
Miedzna . . .	21	29	11				

Czopowe większości miast było wydzierżawione; w 4-ch tylko z nich (Drohiczynie polskim, Miedznej, Ciechanowcu i Łosicach) pobierał je i wypłacał burmistrz z radą. W stosunku do ogółu miast — najwyższe czopowe wnosił Drohiczyn polski, najniższe dawały Mąkobody.

Posiadamy (w Cz. I) wykaz czopowego wiejskiego 1580 r. jedynie tylko w ziemi Drohickiej, w jej obydwu powiatach (str. 86—89). Nie daje nam on przecie należytego wyobrażenia o rzeczy. Widzimy wszakże, iż po wsiach pobierane jest czopowe jedynie od warów piwa, jakowych zaznaczono koło 75, od których wzięto zł. 26 gr. 9; gdy, jakeśmy to widzieli, w jednem m. Drohiczynie wzięto w ciągu roku czopowego od 518 warów piwa. Zdaje się też, że po wsiach warzono piwo tylko doraźnie; stąd znajdujemy w uwzględnianym wykazie zaledwie wsi 12 powiatu Drohickiego, w których pobrano od warów czopowe. Spotykamy przytem parę razy wzmiankę i o piwie „przywoźnem"; skąd? — z miasta? od sprzedaży którego tylko opłacano czopowe? Oczywiście opłacano je od sprzedaży tylko, bo każdemu wolno było warzyć je na własną potrzebę. Warzą zaś na sprzedaż nie tylko poddani wszelacy, lecz i szlachta.

W powiecie Mielnickim wzięto znaczniejsze czopowe, bo złp. 45 gr. 6; ale tu zaznaczone są parokrotnie karczmy, gdzie trzymano zapewne nietylko piwo.

W powiecie Bielskim, jako przykład — w dobrach prywatnych — weźmy z r. 1577 „Reg. brania czopowego z miasteczka Boćkowskiego" od warów piwa (Ks. pob. 47): w 1-szym kwartale od 24-ch; w 2-gim od 20; w 3-cim od 19, w 4-tym od 20; razem od warów 83-ch. Sycących miód było 8-miu, oprócz „żydowki, co przez rok 6-kroć syciła miód".

Dosadny i charakterystyczny przykład względnego stosunku,

praktykowanego na Podlasiu w rozważanej przez nas epoce, użycia gorących napojów przedstawia nam wykaz czopowego stołecznego m. Drohiczyna za rok 1580/81. (Cz. I, str. 83, 84.)

Wzięto tam: od

Piwa			Miodu			Gorzałki				Razem		
warów	zł.	gr.	barył	zł.	gr.	kwart	zł.	gr.	sz.	zł.	gr.	sz.
w kwartale 1-szym												
152	101	10	30	4	—	147	—	24	4	106	4	4
w kwartale 2-gim												
145	96	20	25½	3	12	130	—	21	4	100	23	7
w kwartale 3-cim												
92	61	10	19½	2	18	120	—	20	4	64	18	—
w kwartale 4-tym												
129	86	—	24	3	6	148	—	24	6	90	—	6
518	345	10	99	13	6	545	3	—	2	361	16	1
	= 95½%			= 3½%				= 1%			= 100%	

Z którego to obrachunku wypada, iż ze wnoszonego do skarbu czopowego w m. Drohiczynie przypada na piwo 95% z górą, na miód 3% z górą, na gorzałkę zaś ledwie 1% — tak jej jeszcze niewiele używano: 136¼ garncy na rok.

II. Handel.

Podlasie znajdowało się na drodze, prowadzącej od Baltyku ku Rusi i z Litwy na Mazowsze i dalej w głąb Polski; posiadało tedy warunki wcale pomyślne dla rozwoju handlu a zarazem ognisk handlowych — miast. Przerzynały krainę tę dwie spławne rzeki: płynący od południa Bug łączył ją z Wołyniem i z bogatą Rusią Czerwoną, Narew zaś unosiła ku Wiśle i dalej nieprzebrane zasoby puszcz u jej wierzchowisk. Obie rzeki te, wpadające do Wisły, łączyły — co najważniejsze — Podlasie z takimi rynkami, jak Toruń, a więcej jeszcze — Gdańsk.

Protekcya (przywileje).

Wielcy książęta — hospodarowie — litewscy przywiązywali początkowo (nawet na początku w. XVI-go jeszcze) należytą wagę

do rozwoju handlu wogóle — i obdarzali donośnemi przywilejami kupców miejscowych. Cieszyli się też poparciem i podlascy. Tak o to w Drohiczynie, mocą prvleju w. ks. Aleksandra 1498 r., kupcy z miast obcych, wyjąwszy wileńskich, połockich i trockich, prawo wolnego handlu posiadających, bez pozwolenia wójta i burmistrzów, poza 4-ma dorocznemi jarmarkami, targować nie mogą.

Na początku XVI-go w. jeszcze kupcy drohiccy, wracając z zagranicy, płacili przy przeprawie w Mostach przez Bug znacznie mniej daleko, niż kupcy obcy. (Gos. Choz. Down. Zap., str. 494.)

Jednem z najbardziej handlowych miast w województwie Podlaskiem jest niewątpliwie Drohiczyn, nie tyle jako stolica całej krainy, ile dla swego dogodnego położenia nad Bugiem. Nie umiemy jeszcze określić epoki, z jakiej datują ciekawe a tak liczne plomby, znajdowane w głębszych warstwach podmywanego co wiosny góry zamkowej wybrzeża. Ale wiemy, iż sam prvl. w. ks. Aleksandra 1498 r., nadający miastu temu prawo magdeburskie, zapewniał mu zarazem szerokie prawa handlowe.

W Drohiczynie istnieje oddawna konfraternia kupiecka, bo Władysław IV potwierdza tylko 1643 r. jej „laudum"—ustawę „more antiquo, consuetudine antiqua". (Jarosz.—w G. Gr. Bobr. II, 961, 2; „Athen." 1847 r. t. IV, 23, 24.) Mocą takowej: ktokolwiek handluje towarem w mieście, koniecznie do cechu zapisać się powinien; cudzoziemcy, żydzi etc. targować mogą tylko w dni jarmarczne; jednego roku ma być cechmistrz kupiecki z lackiej a klucznik z ruskiej strony, na drugi rok przeciwnie. W w. XVI żydów w Drohiczynie, jak i w innych miastach królewskich, nie było.

Bielsk niemniej handlowy. Kupcy bielscy miewają rozległe stosunki komercyjne. Tymosz ? Fedor Siehen(iewicz), mieszczanin bielski, „jeździł na jarmark do Poznania z 8-mią sztuk wosku, ważącego 470 kamieni". Miał on następnie 1527 r. sprawę z mytnikiem Michelem Jezofowiczem o przemyto, bo zapisał był swój towar w rejestr mytny i miał myto opłacać w powrocie, tymczasem objechał komorę celną innemi drogami. Nb. komorę w Drohiczynie, jadąc na Pułtusk. (Bersz. Dok. I, nr. 121.) Co ostatecznie zostało rozstrzygnięte na rzecz mytnika 1530 r.

(B. Dok. I, nr. 135.) Żydzi bielscy dwaj prowadzą handel ze Smoleńskiem odpadłym do Moskwy; za którymi Zygmunt I 1539 r. wstawia się u Iwana (III) „hosudara wsieja Rusi". (Bersz. Dok. I, 198; M. L. zap. 23.)

Na północy poważne stanowisko handlowe zajmuje Tykocin, ale tu dominują już żydzi. Żyd tykociński Ahron Bosko prowadzi 1526 r. handel z Królewcem zbożem (żytem). (Bersz. Dok. I, nr. 113.) Żyd tykociński Eli Doktorowicz prowadzi handel z Lipskiem i kupcami norymberskimi: zamawia tam u nich 1541 r. klejnotów na 1,900 zł., wzamian czego miał im oddać w Wilnie 400 centnarów litewskiego lnu; niedotrzymanie której to umowy spowodowało sprawę sądową następnie. (Bersz. Dok. I, nr. 285—7.)

W r. 1559 (Pomiara) był w Tykocinie spichlerz Chodkiewiczów, mających dobra (Choroszczę, Zabłudów) w pobliżu.

Biorą widocznie żywy udział w handlu podlaskim i kupcy mazowieccy. Między 1506—22 r. poseł księżny mazowieckiej pozywa Litawora Chreptowicza (chyba pomiędzy 1508 a 14 r.) o krzywdę kupca mazowieckiego. (M. L. sąd. II, 10.)

Wyzysk fiskalny.

Ostatni Jagiellonowie jednak w stosunku do miast i do handlu zerwali z tradycyą swych poprzedników: dociskani ciągłym brakiem pieniędzy, wprowadzali coraz to nowe cła i opłaty, obowiązujące zarówno kupców miejscowych, jak i cudzoziemskich.

Jarmarki i targi.

Przybytkiem, że tak powiemy, handlu wewnętrznego na większą skalę były jarmarki. Odbywały się one w różnych miejscowościach Podlasia i w różnych porach roku w miastach i miasteczkach potemu uprzywilejowanych. Tak naprz. prvl. dany m. Drohiczynowi przez w. ks. Aleksandra 1498 r. obok prawa magdeburskiego, zapewnia mu 4 doroczne jarmarki: na Boże Ciało, Podwyższenie Krzyża, Szymona Judy i Wierzbną niedzielę.

Ale właściwy handel powszedni odbywał się (poza jarmarkami, przypadającymi parokrotnie do roku) po miastach zna-

czniejszych) na częstych zato targach po miasteczkach i wsiach uprzywilejowanych.

Podług „Ustawy włócznej“ (art. 14) 1557 r.: „Targi niczyje nowe podle miast królewskich bliżej 3 mil, ku przekazie miastom i targom królewskim aby nie były, okrom targów starych, te po dawnemu być mają“.

W r. 1565 na sejmie wileńskim szlachta podlaska prosiła (art. 16): „aby na targach od wszelkich zbóż, tak też od wszelakich żywności i od bydła i od koni targowego nie było brano, według uchwały przeszłego sejmu wileńskiego, kto ze swem własnem do targu jedzie, albo też, kto na swoją potrzebę kupuje. Na co im Jkrm. raczył rozkazać powiedzieć, że w mieściech targowego, krom słusznej przyczyny, miastom odbierać nie godzi się, ale jeśli się komu z nich w braniu targowego krzywda się widzi, więc do miasta zboża, koni i bydła nieposyłajcie, albo tych, kto bez daniny i pozwolenia Jkrm. targowe wybiera, zapozywać możecie. (Hub. Pam. hist. I, 69.)

Ciekawe pod tym względem dane znajdujemy w wykazie z r. 1580, dotyczącym ziemi Drohickiej, pod tytułem: „Odbieranie poboru króla jmci w miasteczkach i po wsiach w targi od różnych przekupniów i ludzi przyjeznych, tak prasołów, jako piekarzów i niektórych rzemieślników“ (str. 79—82). Oczywiście swoich tu, mieszczan ziemi Drohickiej — z Ciechanowca, Siemiatycz, Mielnika, Łosic oraz poddanych wsi pobliższych występuje, na tych targach, najwięcej; ale sporo też przyjezdnych, tak z miast i wsi sąsiednich ziemi Bielskiej — Bielska, Kleszczel etc., jak i województw pogranicznych — Brześcia; Siedlec i Parczewa; Liwa i Mińska, a nawet Ciechanowa i Przasnysza. Najliczniejsi wśród zastępu targującego są, jak naturalna, piekarze i piekarki— przy ogólnej liczbie 90 osób zaznaczonego wykazu jest ich n-rów 30, więc $^1/_3$; po nich idą prasoły (solnicy) handlujący solą, przybysze z różnych stron, bliższych i dalszych — w liczbie 23; za tymi zaś przekupnie wszelkiego rodzaju — do 20 oraz krobników 7-miu. Rzeźników — 6-ciu zaledwie i tyluż rzemieślników jedynie: kołodziejów 3, kuśnierzy z Bielska 2 i bednarz 1. Nakoniec przekupień koni — aż z powiatu Przasnyskiego — Paweł Żmijewski. Wśród zastępu handlującego spotykamy przecie i szlachtę; oto między prasołami — Stanisław Kryński, Stanisław

Przewóski, Jerzy i Marcin Korzeniewscy, przekupień Wawrzyniec Topiczewski, a chyba i rzeźnik — Jan Toczyski.

Eksport — Gdańsk.

Ogniskiem handlu wewnętrznego był Gdańsk. Większość tedy towaru na eksport tam wysyłano, a zarazem większość towaru zagranicznego stamtąd przywożono. Towary podlaskie spławiane były do Gdańska Bugiem, Narwią i Wisłą. Używano do przewozu dużych szkut (komięg) żaglowych. Budowano je, pomiędzy innemi, w Dobrzyniewie na Narwi. Statki te miały dość duże załogi, dochodzące do 15 osób, oprócz ratmana, sternika i kucharza. Podróż do Gdańska i z powrotem — przy złej pogodzie i wodzie nizkiej trwała do 9 tygodni, przy warunkach sprzyjających — nieco krócej. Ta powolność sprawiała, że przewóz kosztował dosyć drogo. (Arch. Wil. A. K.—t. XIV; Lustr. Brańs. i Suraz.)

Gdańsk jest uwzględniany nawet w układach dzierżawnych dóbr królewskich. Oto dzierżawca folwarku w Łosicach 1565 r. ma sobie zapewnioną „szkutę“ hospodarską dla odstawy, bez opłaty cła, zboża do Gdańska. (M. L. ks. zap. XLV, f. 106; w Gos. Choz. Down. Z. I, 178.)

W r. 1575 ze starostwa Knyszyńskiego wyprawiono do Gdańska 7 komięg ze zbożem (żytem). (Arch. J. Zam. I, nr. 76.) W r. 1579 — komięg 5. (Ibid. nr. 294.) Z włości Augustowskiej nawet spławiano 1561 r. drzewo do Gdańska. (Bibl. Kras. II, 250.)

Dzierżawcy królewszczyzn, jak i możni ziemianie sprzedawali produkta swoje w Gdańsku — wprost, bez pośrednictwa miejscowych kupców podlaskich. Radziwiłłowie posyłali sami do Gdańska wańczos, wyrabiany w ich lasach. Starosta mielnicki, Hieronim Korycki, posiadał 4 szkuty żaglowe, na których wysyłał produkty swe do Gdańska. Dzierżawy królewskie w Surażu i Brańsku 1559 r. spławiły do Gdańska na 3-ch żaglowych szkutach 1,611 beczek żyta oraz 835 beczek owsa. (Akty Wil. Arch. Kom. t. XIV — Lustr.)

W spławie drzewa etc. Wisłą (w w. XV, za czasów litewskich) biorą udział: Brańsk, Bielsk, Suraż, Goniądz i in. (Nb. na

Narwi koło Łomży drzewo sortują.) (Hirsch — „Danzigs Handels-Gesch. unter der Herrsch. des deutschen Ordens“ f. 175—6.)

Handel zbożem ożywia się już na początku XVI-go wieku. Znany jest z r. 1526 proces kupca królewieckiego, wytoczony żydowi z Tykocina, za niedostarczenie przez tegoż do Tykocina, dla dalszego spławu, całej ilości zakontraktowanych 50 łasztów żyta. (Bersz. I, 142.)

Handel zagraniczny towarem leśnym został 1547 r. ogłoszony za monopol rządu. (Gos. Choz. Dow. Zap. I, 329.)

Do pobierających cło od towarów spławianych do Gdańska. (1576 r.) (Zakrocz. Wieczysta, nr. 40, fol. 1,345.)

„My rady Wielkiego Xięstwa Litewskiego wszem w obec i każdemu z osobna — panom starostom, celnikom i innym wszelakim urzędnikom, którzy po rzece Bugu — Wiśle aż do Gdańska cła grobelne, mostowe, jażowe, królewskie i Ich M. panów duchownych i świeckich, także i na imionach szlacheckich wybierają — oznajmujemy, iż te mirzelcami są puszczone towary z lasów W. X. Litewskiego stołu królewskiemu należących, przez sprawę wielmożnego pana Ostaffyca Wołowicza, kasztelana trockiego, podkanclerzego W. X. Litewskiego, starostę brzeskiego, kobryńskiego, wyrobione na własny pożytek skarbu rzeczypospolitej, komieg z popiołem czterzi, drzewa klepek set dwadzieścia dwie, także i żytem z folwarków starostwa Brzeskiego komieg stenchów dwa, z czym wszytkiem płyną p. Paweł Brzesczalka a Jan Janclewicz przeto waszych M. żądamy, aby W. M., wedle zwykłości i dawnego obyczaju, nie biorąc od tego ceł, tak królewskich, jako panów duchownych i wszech w obec, wolnie przepuszczali, postrzegając jakoby zwykłość dawnego obyczaju i spiski w niej ubliżenia nie odnosili, gdyż to mianowicie jest na przywilejach u niej nie jedno z królewskich ale i wszytkich stanów szlacheckiego narodu, towary wszelakie wolne mają być przepuszczone, w czem niewątpiemy, że W. M. będzie raczyli tak się zachować, jakoby to nasze pisanie na wszem całość odniosło, jeśliby też W. M. s takowych towarów na pożytek skarbu rzeczypospolitej, ku przedaniu puszczonych, jakie cła mostowe, grobelne, jazowe przywłaszczać albo brać chcieli, rozkazaliśmy przeciwko takiej każdej osobie pretestować się a za czasu, da Bóg,

pana i króla koronowanego mając, będziemy to chcieć pokazać prawnie, że taki każdy otniesie wedle prawa zapłatę przystojną, jakoby przykładem onego drudzy na dobrach R. P. pożytków sobie nie wyciągali, wszako się o nim i dobrem baczeniu W. M. rozumiemy nie będzie nic ubliżało dawnemu zwyczajowi i temu pisaniu naszemu, które i sam siebie dobrej przyjaźni W. M. zaliczamy. Dan w Grodnie 11 Kwietnia roku 1576".

Komunikacye.

Drogi lądowe.

Drogi lądowe, przerzynające Podlasie, prowadziły do Prus, Mazowsza oraz Polski wogóle. Pędzono niemi bydło przedewszystkiem. Jedna z tych dróg przerzynała południowy pas kraju i w Drażniewie, koło Mielnika, przechodziła przez Bug. Druga przechodziła pasem północnym — przez Knyszyn i Bohuszew. Droga zaś z północy na południe szła przez Bielsk do Brześcia.

Co do gościńców — oto najprzód — przez Węgrów — gościńce wielkie: Litewski do Warszawy i Gdański do Łukowa. (P. prvl. miastu Bog. Radz. 1650 r. — Star. P. 413.) Nb. choć z daty późniejszej, ale już i pod koniec XVI-go w. za władania Kiszków, którzy miasto to—i pod względem przemysłowo-handlowym wysoko podnieśli, musiały one już być ożywione.

Drohiczyn sam leży na wielkiej (starej) drodze z głębszej Litwy do Korony, pobierajac zdawna „myto mostowe na Bugu", należące do myta „głównego". (Bersz. I, 85.) Kupcy litewscy— z Wilna, Grodna i z dalszych miast, jadąc do Warszawy, Poznania, Wrocławia, obowiązani byli przejeżdżać przez Drohiczyn. (G. Choz. I, 534.)

Drogi wodne — mosty, przewozy.

W systemie komunikacyi niezmiernego znaczenia były przewozy, mosty, groble. Władza zwierzchnicza zabiegliwie starała się o ich pomnożenie i utrzymanie i robiła ze swej strony pewne ofiary.

Koło 1514 r. (żyd) Michel Józefowicz, brat Abrahama, podskarb. ziems., otrzymuje prvl. na zbudowanie mostu w Drohiczynie i pobieranie myta (M. L. IX, 7); w r. 1519 zaś dożywocie na owe tam myto (ks. 11). (Lub. 50.) Tenże Michel Jezofowicz, że mu woda ów most podmywała, otrzymał 15.. r. na pewien czas „brzeg pusty nad Bugiem — wzdłuż na 3 strzelania a wszerz od brzegu do góry, gdzieby ludzi sobie posadził dla roboty i obrony wodnej tego mostu". (Bersz. Dok. I, nr. 97.)

W r. 1510 Niemira Hrymalicz, starosta mielnicki — prvl. na myto grobelne i jazowe w Drażniewie nad Bugiem, w powiecie Mielnickim. (M. L. zap. VIII; Lub. 789.)

„Ustawa włóczna" (art. 2) obowiązuje bartników do naprawy mostów.

Na Bugu.

Wpobliżu m. Siemiatycz dziedzice onego mieli przewóz; że jednak „z wielką trudnością podejmowani byli goście i kupcy w przejeździe", pan tego miasteczka St. Tęczyński, starosta bełzki (po żonie Bohuszównie), wyprosił 1554 r. u Zygmunta Augusta prvl. na prawo zbudowania tam mostu i pobierania mostowego, nietylko od wozów z towarami, koni etc., lecz, że „też komięgi tą rzeką idąc, w ruszaniu mostu szkodę niemałą albo pracę zadawać mogą", „przeto i od komięg i towarów leśnych". (Arch. Sbor. JZR, t. 3, nr. 12; — Ks. M. L. 119, s. 198; — Star. P. 424.) Prvl. potwierdzony 1579 r. przez kr. Stefana Batorego. Czy jednak most ten został zbudowany — pewności nie mamy. (A. J.)

W r. 1558 za przewóz pod Drohiczynem, trzymany po krewnych przez Michała Sapiehę, dano mu, zamianą, w dożywocie „dworzec Miklaszewski, dworu brańskiego, zwany Sielec albo Zamianowo". (M. L. zap. 35.)

Na Narwi.

Prvl. Mik. Mik. Radziwiłła 1510 r. na pobieranie myta na moście zbudowanym przezeń w jego m. Waniewie. (M. L. 8; Lub. 789.) Na Jegrznej (do Łyku) 1571 r. przewóz u Woznej, poniżej Rajgrodu. (Ks. pob. 47.) Na dopływie Narwi Jaskrze temuż M. M. Radziwiłłowi prvl. 1510 r. na pobieranie myta na

zbudowanych przezeń mostach w jego wsi Boguszowie (parafii Trzciańskiej). (M. L. 8.)

Prvl. lok. m. Narwi 1529 r. obowiązuje mieszczan, pomiędzy innemi, do naprawy części mostu na rz. Narwi aż do bagnisk; gdy inne części mają być naprawiane przez poddanych wszystkich włości bielskich, przez tych nawet, którzy komukolwiek byli oddani. (M. L. zap. 12.)

Na sejmie grodzieńskim 1568 r. posłowie podlascy wstawiają się u króla za tą szlachtą, których starosta bielski zmusza do „robienia" mostu na rz. Narwi; na co król każe odpowiedzieć, iż to jest „rzecz i powinność ziemska". (M. L. ks. spr. publ. V— w Dok. Mos. Ar. M. J. I, 493.)

Czy mosty odpowiadały przysłowiu („polski most" etc.) — niekoniecznie chyba: bywały i kamienne (koło Goniądza).

Spławy.

Na Bugu.

Najpoważniejszą arteryę wodną Podlasia przedstawiała rz. Bug. Po niej też spławiano, niżej, aż do Gdańska wszelaki towar idący z góry, z jednej strony od Brześcia i Wołynia, z drugiej — z ziem Chełmskiej i Bełzkiej. Stołeczny Podlasia Drohiczyn winien głównie stanowisko swe naczelne swemu nad Bugiem, u wrót Mazowsza, położeniu. Posiadał on pierwszorzędną komorę celną. Pomiędzy innemi, pobierano tu osobną opłatę od spławianych do Gdańska leśnych materyałów, pod nazwą „wańczosnego"; której podlegały, oprócz wańczosu, klepki, smoła i popiół. Lecz chyba myto owe dotykało towaru przedewszystkiem z Korony idącego. (Bersz. I, 132.) Gdy jednak w r. 1547 skarb (czasowo) wziął na siebie monopol handlu z Gdańskiem towarem leśnym, główną komorę na Bugu ustanowiono w Brześciu. (Ks. Posels. WXL. Ob. i Dan. 36—39.)

Nb. Niszczenie bezmyślne lasów prywatnych tamowały nieco myta.

Na Narwi.

M. Narew miało prvl. (1529? r.) wolnego spławu na rzece; jakowy król Stefan potwierdził 1576 r. Nadto pobierało miasto

od spuszczanego z puszcz okolicznych drzewa. (Star. P. III, 440.) Król Stefan chciał uspławnić dopływ Narwi Biebrzę na przestrzeni od Lipska do ujścia. (Sł. ggrf.)

Za Zygmunta Augusta utworzono staw Czechowski przez zatrzymanie wód rz. Nereśli (do Narwi). (Sł. ggrf.)

W Tykocinie znaczny port zbożowy. Najdawniejszy opis rz. Narwi daje poseł cesarski Warkocz (Stückenberg), który opowiada, iż widział w Tykocinie mnóstwo statków. (Bobr. Gub. Grodz. I, 187.)

Na sejmie wileńskim 1565—6 r. „szlachta wszystka“ województwa Podlaskiego skarżyli się, iż „panowie starostowie i inszy urzędnicy Jkrmci wyciągają na nich nieznośne myta, na wodach, od szkut i od inszych statków, płynących do Gdańska ze zbożmi własnej ich roboty“; skutkiem czego prosili: „aby Jkrmć zakazać raczył takowych podatków na nich wyciągać, ażeby byli w tem zachowani wedle ich praw i wolności“. (M. L. ks. spr. publ. Respons. art. 9; Hub. I, 65; w Dok. Mos. Ar. M. J. t. I, 188.)

Były też przeszkody swobodnej żegludze inne jeszcze. Tak naprz. 1575 r. „szkutę“ leśnictwa Tykocińskiego „zahamował“ podstarości „pułtowski“. (Arch. J. Zam. I, nr. 76.)

Przedmioty handlu.

Głównymi przedmiotami handlu były na Podlasiu: zboża, sól, łój, miód, wosk; z towarów zaś kolonialnych; szafran, pieprz, tudzież śledzie, nadto — sukno.

Znany i skądinąd Fedko Sieheniewicz z Bielska wiezie raz na jarmark poznański 470 kamieni wosku; to znów przywozi z zagranicy 6 postawów sukna i 130 funtów szafranu (1525—27 r.).

Smoła również była przedmiotem wywozu. Tak Radziwiłłowie, panowie na Rajgrodzie i Goniądzu, smołę, pędzoną w ich puszczach, wysyłali na własnych szkutach Narwią do Gdańska. Wojewoda wileński, Mikołaj, miał w tem wspólnika przedsiębierczego, mieszczanina bielskiego Sieheniewicza. (M. L. sąd. I, f. 187.)

Wosk był chyba głównym przedmiotem wywozu za granicę, jak sól przywozu stamtąd. Już prvl. m. Drohiczyna 1498 r., zastrzegający, że obcy kupiec, pod utratą na rzecz skarbu, mniejszej

bryły wosku od 4-ch kamieni kupować nie może — świadczy, jak znaczny tam być musiał handel tym towarem. W r. 1522 Hanusz Sudorman czynił liczbę z komór woskowych i solnych (Wileńskiej, Kowieńskiej, Ciechanowieckiej i Tykocińskiej) za 3 lata i wykazał, iż: przez komory Kowieńską, Ciechanowiecką i Tykocińską przeszło soli 12,454 łaszty i 14 beczek; przez Wileńską 15,387 kamieni wosku. (M. L. ks. zap. XI; Akty Zap. R. II, nr. 149; u Lub. 516.)

Ze sprawy Tymosza Siehenia, mieszczanina bielskiego, z mytnikiem Michelem Jezofowiczem 1527 r. (M. L. ks. zap. 14; Bersz. Dok. I, nr. 121) widzimy, iż Tymosz ów otrzymał na jarmarku w Poznaniu za 8 „sztuk“ przywiezionego tam przez się wosku, ważącego 470 kamieni, zamianą 130 funtów szafranu, oraz 18 postawów sukna „koltryszu“ i 3 postawy „łojtskiego“. Oceniono zaś 1 funt szafranu po rublu groszy, zatem 130 funtów dawało 217 kop groszy.

Wina nie wszędy na Podlasiu dostanie: podstarości knyszyński uprzedza 1574 r. nowego starostę Jana Zamojskiego, którego oczekuje, iż wina na miejscu „nie dostanie aż w Warszawie i to drogo“. (Arch. J. Zam. I, str. 48—62.)

Sól.

Jednym z najpoważniejszych przedmiotów handlu była sól. Po utworzeniu 1520 r. dwóch komór celnych w Ciechanowcu i Tykocinie — w pierwszym już roku przewieziono przez nie 954 łasztów soli. (Gos. Choz. Down. Zap., str. 474.)

W r. 1561 urządzony został skład soli, dla całego ówczesnego Podlasia i pobliższych powiatów Litwy, w Brześciu. Wydzierżawiono go żupnikowi ruskiemu Malcherowi Walbachowi etc. na lat 7; przyczem oznaczono obręb działalności owego składu „od Brześcia do Niemna po Grodno“, ogarniający zatem wszystkie starostwa podlaskie. Starostom tym i dzierżawcom król nakazał, ażeby poddani ich dzierżaw kupowali sól wyłącznie w składzie brzeskim—i w następujący oto sposób: wszyscy wójci włości winni corocznie przybyć do Brześcia i zakupić soli na całą włość, licząc po 1 beczce na każde 3 włóki; sól miała być wydawana wójtom „na wiarę“, pieniądze zaś wnosili oni już potem w oznaczonym terminie. Stosowało się to oczywiście do

poddanych hospodarskich tylko. (Bersz. II, 95.) W r. 1562 Zygmunt August nakazuje staroście drohickiemu, mielnickiemu i łosickiemu, aby zabronił poddanym hospodarskim handlowania w dobrach podlaskich inną solą, jak braną ze składu solnego w Brześciu. (Bersz. Dok. II, nr. 140.)

Wszakże w roku następnym (1562) dozwolono na Podlasiu— za Narwią, od strony Niemna, sprzedawać sól i z Prus sprowadzaną, a jaka kontrolowano na odpowiednich strażnicach pogranicznych. Opłata zaś solna ponoszona była bez różnicy przez wszystkich. (M. L. ks. przep. VII, 142; „Gos. Choz." Dow. Zap. I, 486—8.)

Lecz dzierżawcy owego składu soli brzeskiego, tracący nieco na tem ustępstwie co do soli z Prus sprowadzanej, nie byli też wogóle w stanie prowadzenia walki z przemytnikami, skutkiem czego, nie wychodząc na swojem, zawodzili — i skład brzeski, po upływie terminu umowy dzierżawnej, nie był już wznawiany.

W jaki sposób zaopatrywało się Podlasie w sól, zostając pod władzą litewską—tego należycie nie wiemy; prawdopodobnie otrzymywano ją w części — zagraniczną — przez Prusy, w części zaś — sól ruską — spławianą Bugiem lub dowożoną gościńcami, krakowska (wielicka) wątpliwa czy dochodziła. Wogóle sprowadzanie soli z tak daleka nie było chyba łatwe (p. 1561 r.).

Niejednokrotnie też napewno brak jej uczuwać się dawał dotkliwie. Jeszcze w r. 1565, na parę lat przed Unią, na sejmie piotrkowskim, najbliższy sąsiad Podlasia, na Mazowszu od ściany pruskiej, kasztelan wizki skarży się — „i musiałem dwie niedzieli po włosku jadać — bez soli!" (Bibl. Kras. 1868 r., str. 202.)

Starano się też zaradzić temu skuteczniej, w interesie całej północnej połaci zuniowanych 1569 r. ziem Korony; lecz zarazem ograniczyć, o ile się da, współzawodnictwo soli zamorskiej— wciskającej się przez Gdańsk i Królewiec, ułatwiając zbyt produkcyi tak bogatych kopalni krajowych. Król Stefan tedy pozwolił w r. 1577 żupnikowi Prowanie (p. Źr. Dz. VIII, 78) założyć warzelnię soli krakowskiej w Stężycy (nad Wisłą, nieopodal ujścia do niej Wieprza), któraby zasilała nietylko dolne Powiśle, lecz i Podlasie. Sól „rumowa", brana w żupach, miała być tu przywożona Wisłą i następnie, przewarzona tutaj, rozwożona, bez

opłaty cła, dalej po kraju. Więcej wszakże korzystałoby chyba Podlasie z założonej w r. 1578 (str. 82) warzelni, dla Litwy, w Brześciu nad Bugiem, do której sól rumową wielicką miano dostarczać wozami z tejże Stężycy właśnie; Bugiem łatwiej ją było spławiać do Drohiczyna i potem rozwozić dalej. Ale cóż— niedługo to trwało: warzelnia w Brześciu, jak i później nieco założona w poblizkim Kodniu, zostały, jako przynoszące szkodę soli „ruskiej", po r. 1584 (p. str. 84) zniesione. Brało więc Podlasie dalej sól — skąd i jak mogło. Połać onego północna posiadała przez pewien czas i swoją własną warzelnię z komorą solną (składem) w Goniądzu (p. VIII, 95), w tymże czasie chyba co i w Stężycy i Brześciu założoną. Tem niemniej sól zamorska robiła tu dotkliwą konkurencyę krajowej. Dla zapobieżenia temu, obok surowych zaleceń królewskich starostom etc., ustanawiano osobnych strażników solnych, obowiązanych hamować przemytnictwo i utrzymywanych czy to z ramienia skarbu, czy kosztem dzierżawców żupnych. Tak w r. 1586 dzierżawcy żup krakowskich, Sebastyan Lubomirski i Jacek Młodziejowski (str. 95)—„bacząc tego być pilną potrzebą, aby sól morska dla lepszego odbytu soli krakowskiej w krajach mazowieckim i podlaskim hamowana i broniona była", przypowiedzieli „służbę urodzonemu panu Andrzejowi Żaboklickiemu na koni 30, aby jako najpilniej tej soli tam przestrzegali".

Komory solne w Drohiczynie, Brześciu i Łucku trzymał w dzierżawie 1500 r. mytnik łucki Lenyn Heresz. (M. L. 6.) Komorę solną (i woskową) drohicką zatrzymywał król dla siebie, nawet gdy zamek z włością oddawał w zastaw; jak Zygmunt I 1523 r., oddając go Piotrowi Kiszce. (M. L. ks. zap. 10.)

Przeszkody, tamujące rozwój handlu.

Nie było też bez przeszkód, tamujących rozwój handlu. Pierwsze miejsce pomiędzy takiemi zajmują chyba cła i myta. Utrudniały też handel przeróżne cła, myta, opłaty przeprawne, przewozowe — zarówno rządowe, jak prywatne i miejskie. Tak Niemirowie — za przewóz przez Bug w Drażniewie; m. Narew — od spławu drzewa po rz. Narwi.

Monopole soli (1561 r.). Jeszcze przed monopolem na sól zaprowadzony został 1547 r. monopol drzewny, koncentrujący w rękach państwa cały handel leśnemi produktami. (Gos. Choz. Down. Zap., str. 490.)

Ulgi dla ziemian. Niemniej szkodliwe były dla handlu i ulgi celne, jakie od r. 1551 zaczęła sobie zdobywać szlachta litewska.

Co do rozwoju handlu eksportowego doznawał on niemałych przeszkód i stąd, że zarówno folwarki królewskie, jak i możnych ziemian spieniężały produkta swoje bezpośrednio w Gdańsku.

Te wszystkie utrudnienia nie pozwoliły handlowi podlaskiemu rozwinąć się należycie.

Komory celne.

Cła i myta.

Do Unii lubelskiej 1569 r. i przyłączenia Podlasia do Korony na całej linii rozgranicza pomiędzy tem województwem a Mazowszem, poczynając od Prus aż do rębów brzeskich, były wysunięte na krańcach dróg większych handlowych komory hospodarskie, na których pobierano myta.

Pod panowaniem litewskiem Podlasie całe (stare ziemie onego Brzeska z Drohicką razem wzięte) z pobliższem pasmem od Grodna stanowiło jeden obwód celny. Główne onego komory były w Brześciu i Bielsku, komory zaś mniej znaczne były w obrębie późniejszego województwa Podlaskiego w następujących miastach: w Drohiczynie, Mielniku, Łosicach, Węgrowie, Ciechanowcu, Wysokiem, Surażu, Tykocinie; w sąsiedniej ziemi Brzeskiej: we Włodawie, Woiniu, Międzyrzeczu, Janowie, Milejczycach, Kamieńcu, Dywinie; w powiecie Grodzieńskim: Grodnie i Mścibohowie. Od strony zaś koronnej główniejsze strażnice celne utrzymywano: w Parczewie, Liwie i Łomzie. (M. L. ks. zap. XXI; Arch. skarb. ks. 14 B.)

Komory celne na Podlasiu, jako krainie granicznej W. Ks. Lit., były dwojakiego rodzaju, stosownie do myta, jakie na nich brano: „główne“ lub targowe czy przejezdne. (Bersz. I, 145 etc. II, 36.) W Drohiczynie pobierano myto główne, do którego należało „zdawna“ mostowe. (Bersz. I, 85.)

Myta podlaskie, do Unii 1569 r., (Podlasia całego) oddawane były najczęściej w jedne ręce — jako brzeskie. Myto drohickie „przysłuszało“ do brzeskiego. (M. L. zap. IX; Lub. 517.)

Nie było widać długo jednostajnej normy przedmiotów oclenia. W Tykocinie na komorze jeszcze 1526 r. nie brano myta „głównego“ od sukien. (Bersz. I, 145.)

Pod władzą litewską myta na Podlasiu, podobnie, jak w całem Wielkiem Księstwie, były wydzierżawiane (żydom i innym); tak: myta drohickie i bielskie a zarazem brzeskie i grodzieńskie trzymali arendą (M. L. 6): 1494 r. żydzi brzescy, 1496 r. wójt brzeski Paweł—3 lata, 1498—1501 r. Henr. Pawłowicz (Karł. ?), Krakowianin. Myta (i komory solne) w Drohiczynie, Brześciu i Łucku 1501—7 i później mytnik łucki Lenyn Heresz (Krakowianin). („Gos. Choz.“ D. Zap. t. I, str. XV.)

Wprędce też powstały tamże komory woskowe. (Nb. w Bielsku i Brześciu, ustanowione za Aleksandra.)

W Drohiczynie istniała pewien czas i komora „wańczosowa“.

W r. 1496 bierze na wytrzymanie przez 3 lata za dług myta brzeskie, drohickie, bielskie i grodzieńskie wójt brzeski Paweł. (M. L. V, 6.) 1498 r. bierze je na 3 lata Krakowianin Henryk Karłowicz. (M. L. V, 6.)

Bracia Borzobohaci biorą 1545 r. w dzierżawę myta po całem Podlasiu razem z komorami woskowemi i solnemi. Wobec czego żaden z kupców nie ma prawa omijać komór celnych; „a jeśli by kto chciał myta hospodarskie stare i nowe i komory woskowe i solne przejeżdżać bez cechów i bez kwitów mytników z towary abo z woski i z solą, myta... im nie zapłaciwszy“, takich mają oni prawo zabierać w przemycie. A podobnie i tych „kupców swoich i cudzoziemców; którzyby, przez myta kniazkie i pańskie, z Podlasia, z woski i z inszymi towary swojemi myta hospodarskiego nie zapłaciwszy“. Nadto „jeśliby jacy kupcy, jak Korony polskiej, tak i W. Ks. Litew., na Podlasie z solą lodowatą z Korony przyjeżdżali, mytnicy mają i od nich od tej soli myto brać, tak jak i od soli białej myto zdawna biorą. A komory nowe woskowe i solne po inszych miastach hospodarskich nie mają być ustanowione, jakowe od 5 i 6 lat nie były“. (M. L. zap. XXXI, 133—137; „Gos. Choz.“ Dow. Zap. I, 475, 6.) Po

pewnej przerwie tymże Borzobohatym oddane zostały myta podlaskie etc. w r. 1553 i 56. („Gos. Choz." I, p. XXVI etc.)

Od 1560—67 r. myta podlaskie etc. trzyma w dzierżawie spółka żydów brzeskich; a potem i 1568—71 r. („Gos. Choz." D. Zap. I, p. XXX etc.)

W r. 1520 król Zygmunt I nakazuje wojewodzie wileńskiemu i kanclerzowi W. Ks. Lit., aby (dla wojny z Prusami z powodu zahamowania po Niemnie drogi do Kowna, przez co znosi się komora solna w tem miejscu) ustanowił komory blizko Bugu, w Ciechanowcu i w Wysokiem a drugą na Narwi w Tykocinie— „aby wszystkie te towary, które chadzały do Kowna", zwróciły się inną drogą na Ciechanowiec i na Tykocin. Przyczem poleca mu król zarazem, aby przez podskarbiego Bohusza Bohowitynowicza nakazał Hanuszowi Sudermanowi i tym pisarzom, których na te dwie komory ustanowi, żeby skrzynię sprawili, dla zsypywania w niej dochodów, a od której klucz jeden byłby w ręku owego Hanusza, drugi zaś u tych pisarzy (djaków). (M. L. ks. zap. 10.)

W r. 1519 (Lub. 515) Awram Józefowicz, podskarbi ziemski etc., otrzymał nadanie komory woskowej i solnej oraz myta brzeskiego, ze wszystkiemi mytami staremi, jak było za króla Kazimierza: grodzieńskiem, bielskiem, drohickiem, mielnickiem, kamienieckiem—jakie są po drogach i na przewozie. Nadto Michel Józefowicz (M. L. ks. zap. 11) dożywocie na myto mostowe w Drohiczynie, gdzie most zbudował na Bugu. Temuż Michelowi Józefowiczowi oddane zostały 1523 r. komory podlaskie (i wołyńskie) razem z mytem w dzierżawę. (Bersz. I, 106.) Były zaś one w Drohiczynie, Bielsku, Ciechanowcu, Tykocinie, Łosicach, Mielniku. (Bersz. Dok. I, nr. 78;—„Gos. Choz." Dow. Zap. I, 482 + p. XXIII.)

W r. 1509 „woskowniczym" i „solniczym" brzeskim był Michel Rebiczkowicz, brat znanego Abrahama Jezofowicza, który brał „liczbę" etc. z „woskowniczych" i „solniczych" łuckich, włodzimierskich, drohickich i bielskich. (M. L. zap. VIII; Lub. 516.)

Mytnik Michel Jezofowicz otrzymuje 1525 r. prawo pobierania myta z leśnych towarów: popiołów, smoły, „wańczosów" i „kłód" w całym Drohickim powiecie—na 3 lata. (Bersz. Dok. I, nr. 106.)

Potwierdzając Piotrowi Stanisławowiczowi Kiszce 1523 r. wykupno u Jana Mikołajewicza Radziwiłła dzierżawy zamku Drohickiego „ze wszystkimi ludźmi tego powiatu“ etc. etc., wyjmuje jednak na rzecz swoją: myto wielkie, komory woskowe i solne, oraz karczemne pieniądze drohickie. (M. L. ks. zap. 10.)

Ale nie zawsze dzierżawcy (ceł) myt, mytnicy hospodarscy wybierali je bez przeszkód; silni możnowładcy próbowali niejednokrotnie uchylać się od opłat skarbowi. Tak znany jest (M. L. zap. 45) mandat Zygmunta Augusta z r. 1565, którym nakazuje wojewodzinie witebskiej Hannie z Radziwiłłów Stanisławowej Kiszczynie nie stawić przeszkód mytnikom w pobieraniu opłat od jej poddanych: goniądzkich, rajgrodzkich, węgrowskich i sokołowskich, wywożących towary za granicę Wielk. Księstwa.

W r. 1565 Zygmunt August, skutkiem skarg mytników podlaskich, że szlachta, pod pozorem z własnych dóbr towaru, spławia, po Bugu, Narwi, Biebrzy i innych rzekach, do Gdańska drzewo i zboże kupieckie, zakazuje podobnego bezprawia. (Bersz. Dok. II, nr. 230.)

Ale też na sejmie wileńskim 1563 r. stany Wielkiego Księstwa prosiły króla, iżby nakazał, ażeby z towarów, idących transytem do Wielkiego Księstwa, nie „wyciągano“ w Kamieńcu mazowieckim tegoż samego myta, jakie pobierano w Drohiczynie i Tykocinie, oraz aby kupcy, objeżdżający to ostatnie myto, byli karani nietylko konfiskatą, lecz i gardłem. (Lub. L-R. Sejm. 650.)

Na sejmie wileńskim 1565—6 r. ziemianie podlascy proszą— „aby było wolno jechać po zboże, pod tym czasem głodnym, na Wołyń szlachcie i ich poddanym na swoję potrzebę, okrom myt i poborów na przykomorkach; także też, aby im było wolno drzewo na budowanie i drwa do palenia wozić z puszcz pańskich, a iżeby od nich mostowego, grobelnego etc. nie brano w miastach Jkrmci, wedle praw ich“. (M. L. ks. spr. publ. V, Resp. art. 15—w Dok. M. Arch. t. I, 190.)

Pozwalali też sobie ustanawiać myta w dobrach swych i możni panowie:

Poseł księżny mazowieckiej skarży Hlebowiczów o ustanowienie myta w Rudce i Mordach; na co oni odpowiedzieli, iż mają dawne na to prvl. (M. L. sąd. II, 10; 1511 r. Pet. nr. 112); zaś Janusza Kostewicza o branie „budnego“ (?) (na jarmarku

po 6 gr.) w m. Węgrowie na Mazowszanach, tudzież o cło na moście, jadąc do Liwa (ibid.); na co ten odparł, iż istotnie pobiera „budne", dlatego, że księżna bierze takoweż od jego kupców, brać zaś przestanie, jeśli ona toż samo zrobi; co zaś do cła na moście — pobiera on tylko należne mostowe.

Radziwiłłowie zaś, panowie na Rajgrodzie i Goniądzu, pozwalali sobie ustanawiać bezprawnie rodzaj opłaty pasportowej od jadących do Prus i przybywających stamtąd. (Arch. Sbor. I, nr. 19.)

Niemiry Hrymalicze, właściciele Drażniewa w pow. Mielnickim, mieli prvl. pobierania myta od przeprawiających się z towarami tamtędy przez Bug. (Lubaw. Obł. dziel., str. 789.)

Po przyłączeniu do Korony 1569 r., Podlasie, pod względem celnym, utrzymane jednak zostało w grupie ziem oderwanych od Litwy, obejmującej przeto Wołyń i Kijów. (Źr. Dz. VIII, 107—110; M. L. ks. przep. X, 37; D. Z. I, 505.) Zygmunt August oddał cła tych ziem w ręce Piotra Zborowskiego, wojewody krakowskiego, który do spółki dzierżawnej przyjął jeszcze i Eustachego Wołowicza, kasztelana trockiego. W r. 1578 król Stefan oddał je temuż P. Zborowskiemu w dożywotne posiadanie bez żadnej do skarbu opłaty. Po jego zaś śmierci cła podlaskie zostały 1581 r. puszczone w 3-letnią dzierżawę Mikołajowi Łączyńskiemu, pisarzowi skarbowemu, oraz Walentemu Niewiarowskiemu za 8,000 zł. rocznie. (Źr. Dz. X, cz. I, 162; XI, 158.)

O dalszych losach cła podlaskiego żadnej niemal nie posiadamy wiadomości (str. 110).

Inwentarz Vol. Legum str. 301 — Myta: 1588 r. myt podlaskich zniesienie; 1590 r. cła podlaskie.

XIII. STOSUNKI ETNOGRAFICZNE.

W życiu historycznem Podlasia większą znacznie ponad wszelkie inne odegrywały rolę stosunki etnograficzne. Z góry jednak zaznaczyć tu musimy, iż przedmiotem naszym będzie wyłącznie rdzenna, jeśli tak powiedzieć można, stale zasiedziała ludność tej krainy; wobec jakowego to założenia pominiemy wcale dominujące tu litewskie możnowładztwo i wszelakich doraźnych tylko przybyszów. W pierwszej tedy linii wystąpić tu musi samo pochodzenie etniczne owej ludności rdzennej i jej narodowych odłamów, a następnie — wszelakie cechy charakterystyczne takowych. Co do strony zasadniczej atoli, mianowicie pochodzenia i głównych cech, wyróżniających dwa narodowościowe odłamy ludności podstawowej Podlasia, takowej dostatecznie już dotykaliśmy w Części II-giej, w ustępie o „kolonizacyi“ i in., tak, że teraz możemy przystąpić bezpośrednio do rozważań bardziej szczegółowych.

Zanim jednak przystąpimy do tego, wypada nam jeszcze, dla wyraźniejszego unaocznienia sobie samego procesu i mocy wzajemnego oddziaływania dwóch głównych żywiołów etnicznych Podlasia—polskiego na ruski i odwrotnie, wskazać sobie z góry uboczny chociażby punkt oparcia, ale oparłszy się na który moglibyśmy łatwiej zrozumieć, ocenić faktyczny stan rzeczy w zajmującej nas tu epoce. Za taki zaś uważamy rozgranicze etniczne w obecnej chwili (w połowie w. XIX przynajmniej) pomiędzy żywiołem polskim a ruskim, jakowe upewni nas w tem, co było już wtedy ruskiem, kiedy takowem pozostało aż do naszych czasów, oraz pozwoli nam wyśledzić tem swobodniej wzajemny sto-

sunek (terytoryalny etc.) obydwu tych żywiołów na przełomie w. XVI-go z XVII-ym. Wyraźniej — co który z nich i ile sąsiadowi ustąpił a co na nim już był zdobył.

Otóż rozgranicze między ludnością ruską a polską na Podlasiu biegnie w ziemi Drohickiej po lewej stronie Bugu — popod Seroczyn, Sabnie, Repki, Łysów, Łosice, Witulin. Po prawej stronie Bugu („Obraz Litwy" Jarosz. I, 206 oraz „Materyały do statystyki i etnogr." J. Jarosz. „Athen." 1848 r., t. 6) przez osady (ruskie): Słochy, Ogrodniki, Klekotowo, Krupiec, Rogówka, Klukowo, Weremiejki, Żurobice, Hornowo i Łubiejki; jedna tylko okolica szlachecka Tołwin leży między Rusinami; w ziemi Bielskiej przez osady (polskie): Jakubowicze, Wiercienie, Łubin, Malesze, Malinowo, Bańki, Niwino leśne, Olszanica, Malewicze, Strabla; za Narwią: Drozdy, Chodory, Zimnochy, Czaczki, Kowale, Turośl kościelna, Iwanówka, Niewodnica, Czaplin, Choroszcz, Lence, Jaworówka, Chraboły, Pęskie, Boguszewo, Magusy, Sikory, Kalinówka, Wielkie Rudkowskie, Moniuszki, (Dolistowo), Jaćwieże, Karpowicze. W obrębie połaci ruskiej (dzisiaj): osady polskie (dawne części bojarskie) szlacheckie: Tołwin, Saki, Hryniewicze, Rzepniew, Puchły, Rahozy, Ancuty. W obrębie połaci polskiej—lud greckiego wyznania z pochodzenia ruski—koło Ciechanowca, Brańska, Grodziska, Narojek i Malesz.

Co zaś do rozgranicza między Rusinami mowy małoruskiej a białoruskiej — takowe stanowi właściwie rz. Narew. Jednak i poza Narwią dostrzegać się dają ślady małoruszczyzny. Tak (p. G. Grodz. Bobr. t. I, 640) w pogranicznem z Podlasiem m. Zabłudowie i 40 wsiach okolicznych zatrącają z poleska.

Teraz, mając zaznaczone obecne rozgranicze między podstawowemi żywiołami etnicznemi Podlasia, możemy przystąpić do zbadania ich wzajemnego stosunku w epoce nas zamującej, łącząc z tem wszystko, coby je wybitniej charakteryzowało, bądź łącznie, jako Słowian, bądź poosobno, jako odłamy dwóch różnych od siebie narodów tegoż szczepu, co więcej — osobnych plemion tych narodów.

Do cech charakterystycznych obydwu tych plemiennych odłamów, pod względem etnograficznym, wspólnych im prawie, należy, uderzająca już na pierwszy rzut oka, niepospolita oryginalność nazw i przezw, tak osad, jak i rodów (z przewagą atoli

tej oryginalności po stronie polskiej). Dają one nadto obfite wskazówki lingwistyczno-etnograficzne, w nich się kryjące, jakowe w ostatecznem swem rozgrupowaniu nasuwają uwadze naszej obraz arcy-pierwotnych stosunków społecznych.

Zacznijmy tedy od nazw osad, poczem przejdziemy z kolei do nazw i przezw rodowych, uwzględniając bardziej uwydatniające się wyróżnienia narodowościowe etc. etc., by zamknąć rozważania te nasze dotknięciem przygodnem strony obyczajowej.

Nazwy osad.

Nazwy osad województwa Podlaskiego wogóle, tak polskie, jak ruskie — bez różnicy, przedstawiają wielkie urozmaicenie. Dadzą się też one rozgrupować na kilka odrębnych kategoryi. Do kategoryi I-szej, jako najliczniejszej, należeć będą nazwy, urobione z przezwy zbiorowej pierwotnych założycieli danej osady— nadawanej im w liczbie mnogiej, pomiędzy któremi były też herbowe i narodowościowe. II-gą z rzędu kategoryę stanowić mogą nazwy od przezwy pierwszego osadnika brane i wyrażające, równie w liczbie mnogiej, przynależność osady do jego potomstwa; nazwy tedy patronymiczne, z końcówką na „ice“ lub „icze“. Kategoryę III-cią dadzą nam nazwy dzierżawcze w liczbie pojedyńczej, z końcówką na „owo“ albo „ów“ etc., na pytanie: czyje siedlisko lub sioło, czyj działek lub dwór; a nawet na „owa“, na pytanie: czyja osada. Blizka do tej kategorya—IV-ta obejmie pochodne nazwy w liczbie pojedyńczej na „yn“ lub „in“, od przezwy pierwszego osadnika z końcówką żeńską na „a“. W osobną też V-tą kategoryę wydzielić wypada nazwy (chociaż zbyt rzadkie) na pytanie podobnież — czyj: gród, dwór, dział — dawane z końcówką „sk“ („sko“) zamiast „ski“ („skie“). Jako też niemniej — w kategoryę VI-tą nazwy (podobnież bardzo rzadkie) w liczbie mnogiej, równie przynależność osady wyrażające, jak w kategoryi I-szej, do całej gromadki, lecz już o jednem nazwiska, pierwej gdzieindziej w pełni wyrobionem, z końcówką na „ski“ czy „cki“, nazwy, występujące teraz w postaci narzeczowo-mazowieckiej z końcówką liczby mnogiej na „skie“ czy „ckie“ zamiast „scy“ lub „ccy“. Do kategoryi VII-ej zaliczyć wypadnie

osady, których (pierwiastkową) drobnotę chciano zaznaczyć w samej nazwie — tak z końcówką męską na „iec“ (tyle, co dworek, działek), jak żeńską na „ka“ (wioska, dzielnica i t. p.). Do kategoryi VIII-ej możnaby zaliczyć drobne spuścizny w liczbie pojedyńczej na „zna“; do IX-tej — w liczbie mnogiej na „ska“. Nazwy dodatkowe, dawane dla wyróżnienia działków jednej i tejże większej osady (wsi, „okolicy“), rozdrobionej już między gałązki jednego rodu, z przystawką do imion czy przezw ojczystych końcówki „ęta“ („jata“), oznaczającej dzieci niby czyjeś — takowe nazwy wypadnie wydzielić w osobną X-tą kategoryę. Kategorya XI-ta obejmie wszystkie nazwy przezwiskowe wogóle— w liczbie pojedyńczej, oraz wszelakie, nie objęte przez kategorye powyższe. Nakoniec kategorya XII-ta nazwy topograficzne. Nb. Poza tem wszystkiem nadto należy wyróżniać też nazwy osad: główne (zasadnicze) i dodatkowe osad ziemiańskich gniazdowych (szlacheckich) i poddańczych („osiadłych“), co więcej — mazowieckich i ruskich.

Dotknijmy też samych szczegółów podług powyżej zaznaczonych kategoryi — przechodząc poosobnemi parafiami. (Nb. podług numeracyi, podanej w Części II-giej p. in. na str. 90 etc.)

Oto więc najprzód nazwy kategoryi I-szej — urabiane z przezwisk, branych w liczbie mnogiej:

W ziemi Drohickiej.

W powiecie Drohickim (1580 r.) — parafii: I-szej — Skiw-y, Koczerh-y, Zajęcznik-i, Grzyb-y, Czep-y, Kłopot-y, Patr-y, Waśk-i, Tunkiel-e, Sitk-i, Bryk-i, Czah-y, Siekierk-i, Rotk-i, Bujak-i, Twarog-i, Kobelan-y, Leśnik-i, Dzierżk-i, Makar-ki, Bujn-y, Słoch-y, Narojki; II-giej — m. Mordy, (Skolimowo) Ptaszki, Jajki Wólka, Czołomyj-e (?). Wyczółk-i (?); III — Czabaj-e, Rzewuski, Zale i Zawady, Tokar-y, Korycian-y, Kalis-ki, (Górki) Kukawki, Bajdy Klimy, Krynk-i, Pliski, Czaple; IV — Łoz-y (?) Papy i Małki, Trębice (?), Piardy, Chadałki, Krasy, Pluty, Kobelany Skorupki i Kozy, Oględy, Orlicze (?), Czarnoty, Oziębły; V — Wyrozęb-y, Skopy, Bronisz-e, Momotki, Bohy, Baczki, Repki; VI — Bielony Jarosławy — Wąsy, Borysy i Żylaki, Paczoski Wiechetki, Dmochy Rogale i Rozumy, Mingosy, Jeruzale, Reczki, Kozierady (Korabie), (Księżopole) Komory i Budki, Wańtuchy, Urbany, Sikory, Węże, Ruciany, Wyszomierze, Kiczki; VII—Suchożebry, Przygody, Stany, Kisielany Zmichy i Kucze; VIII — Jarnice, Świnary, (Pieńki) Zemły i Orły, Skupie, (Księżopole) Smolaki, Pierzchały, Witąki, m. Mąkobody; IX — Bałki (?), Krasnodęby— Sypitki, Kosmy i Rafały, Wojewódki, Przewóski; X — Kozołupy, Kobe-

lany, Skorupki, Zawady (?), Strusy, Brodacze, Włodki, Truśki, Patrykozy, Kowiesy, Rytele; XI — Warchoły, Jartypury (Gartybory?), Borychy; XII — Nakory. Żeleźniki; XIII — Wrzoski, Kurcze, Wyszemierze, Niepiekły, Kostki Lipki (?); XIV — Guty, Zochy, Telaki, Tosie, Rytele, Złotki; XV — Kuczały, Świejki, Kostki, Kutaski, Rytele Święckie; XVI — Tosie, Błochy, Stelągi, Golanki, Dzięcioły; XVII — Czortki, (Tchórznica) Wyżki, Bujały, Gniewosze, Niemierki, Strupki; XVIII — Hołowienki, Sabnie, Liski, Czaple—Obrępałki i Jarki, Gałki, Mołmotki; XIX — Sinorogi; XX — Kosiorki, Kozarze, Kołaki, Dady, Niemyje, — Skłody, (Winna) — Wypychy, — Kryszczki, — Witki, — Cibory, — Sutki, Koce, — Schaby, Niemyje — Jarmołty, — Wity, — Sady, Koce — Masety, — Bazie, (Radziszewo) — Króle; XXI — Krynki Białokunki, Porzeziny — Mędle, — Sipki, — Suraty, — Jelitka, Pobikrowy, Koski, Króle, Sypnie; XXII — Olędy, Smurły, Wilczochy; XXIII — (Czarnkówka) — Rotmy, — Bidytki. — Dobki, — Zawady, — Chudaki, Miodusy, Junochy, Twarogi, Harbasze, Mazury, Bogusze — Żale, Żery, — Bystry, — Czubiki, — Pilaki,—Wylazły, Poniaty, Moczydły — Pszczółki, — Kukiełki,— Pidaje, (Rybałty), Twarogi, Wypychy, (Kosianka) Boruty; XXIV — Rybałty (Niewierowo)—Przypki,—Zochy, Klepacze, Łopusy, Moczydły—Skiwy, Ostrożany, Stadniki, Borzymy Krakówki, Sobole Krynki, Koski, Falki, Jaszczołty, Morza, Zdziechy; XXV—Smoluchy, Andryanki, Hołotki, Siekluki, (Piotrowo) Krzywokoły, Puchały, Kłopoty Bańki; XXVI — Byzie, (Łuniewo) Szczubły, Retki, Wyszki, Żebry — Gnaty, — Soczewki, Piątki — Baśki,— Greski,— Szeligi; XXVII — (Dąbrowa) Dworaki,— Łazy.— Wilki, — Bidytki,— Moczydły,— Kaski, Gogole, Tybory Zochy, Mistale Niemojki, Trzeciny; XXVIII — Świerże, Miodusy, Bryki Osipy.

W powiecie Drohickim — herbowe — parafii: II — Prusy, IV — Bończe, VI — (Kozierady) Korabie, Rogale (?), VII — (Sosna) Korabie, VIII — Pierzchały, XIII — Grzymały, XV — Cholewy, XX — Cholewy, Trzaski, XXV — Zaręby, XXVI — (Piątki) Szeligi (?).

W powiecie Mielnickim — parafii: I — Horoszki, Borsuki; II — Baciki, Konachy, Waśki, Lubiejki, Wałki, Petry, Bańki, Więzy Psy; III — Szpaki, Stępki, Dawidy, Sawły, Biernaty Świrzbły, Wyczółki, Pietrusze; IV — Wyrzyki, Woźniki, Litewniki, Raczki, nb. nadto cała włość Woźnicka (1591 r.) z Akt. Wileńs., V — Sarnaki, Niemyki. Herbowe: parafii III — Bolesty.

Kategorya II-ga — na „ice", „icze".

W powiecie Drohickim — parafii: I-szej — m. Siemiat-ycze, Krasowicze, Putko-wicze, Miłko-wicze—(Paśko-wicze i Janko-wicze), Hryn-icze, Chroło-wicze, Krup-icze, Naroj-czycze, Starcze-wicze, Hrun-icze, Sieniewicze, Klim-czycze, Smorkli-cze; II — Podkowicze; III — Duple-wicze; IV — Trębice (?), Orlicze (?); V — Saw-icze, Wierzbi-cze; XII — Lisowicze; XV — Lasko-wicze; XVII — Chroło-wicze, Wierzbi-cze; XIX — Korow-icze; XX — Tworko-wice, Wojtkowice, Łempice; XXIII — Olek-

sicze; XXIV — Lubo-wicze, Chotkowicze; XXV — Dziatkowicze; XXVI — (Kuczyno) Lubowicz, (Byzie) Lubowicze; nb. VI—XI, XIII, XIV, XVI, XVIII, XXI, XXII, XXVII, XXVIII = o.

W powiecie Mielnickim — parafii: I — Siepielice, Hołowczyce, Mierzwice, Żerczyce, Żurobice, Niwicze (Niemirów); II — Jakubowicze, Malewicze, Borychowice (?), Dziatkowicze; III — Łosice — Patkowicze; IV — Puczycze; V — Chwalatycze, Mystkowicze.

Kategorya III-cia — na „owo", „ów", „owa" etc.

W powiecie Drohickim — parafii: I-szej — Mincz-ewo, Kluk-owo, Lis-owo, Śledzian-owo, Klekot-owo; II — Skolim-owo (Wojn-owo), Głuchowiec, Wier-ów, Głuch-ów, Klimonty; III — Tarnk-owo, Bartk-owo, IV — Rog-ów, Rembosz-ew, Czekan-ów, Nasił-owo; V — Hrusz-ewo, Borzych-owo, VI — Krasz-ewo; VII — Chod-ów; VIII — Wyszków, Wójtowo; IX — m. Sokołów, Zębków; X — Kożuch-owo, Smoniewo, Rębisz-ewo; XI — m. Węgrów, Groch-owo; XII — Tchorz-owa, Rzeszotków, Brzozowa; XIII — Skibniewo, Dybowo, Wrotnowo, Rytowo; XIV — Kosowo, Malesz-ewo; XV — Kiełczew, Kornaczew; XVI — Łaz-ów, Ceranów, Padarewo; XVII — Morzkowo, XVIII — Skrzyszewo, Wasielewo, Młożewo, Wierowo; XIX — Zembrowo; XX — Ciechanowiec, (Koce) Chyzowo, Radziszewo; XXI — Koskowo; XXII — Kozłowo; XXIII — Pierlejewo, Chechłowo, Olszewo, Zdanowa; XXIV — Niewierowo Smorcz-ewo; XXV — Dołobowo, Stanisław-owo (?), Widźg-owo, Bysz-ewo, Piotrowo — Trojanowo, Malinowo, Wygonowo, Płonowo; XXVI — Grabowo, Sobolewo, Sadowo, Łuniewo, Klukowo, Wichowo; XXVII — Wiśniewo, XXVIII — (Tybory) Olszewo.

W powiecie Mielnickim — parafii: I — Wajków, Klepiaczewo, Drażniewo; II — Pokaniewo, Sannikowo, Hornowo, Choroszczewo; IV — Hruśniewo, Chybowo, Nosowo; V — Grzybowo, Kisielewo, Rozwadowo, Terlikowo, Mostowo, Kacików, Ruskowo, ? = Ruśniewo, Czuchowo; nb. III = o.

Kategorya IV-ta — na „yn", „in", „ino" etc.

W powiecie Drohickim — parafii: I — m. Drohicz-yn, Borat-yniec; II — Ciepiel-in; III — Raczyno, Szczegla-czyn; IV — Skwier-czyn litewski; V — Skwier-czyn ruski; VI — Kudelczyno, VIII — Męczyno; IX — Kupiątyn; X — Treblin; XI — Paplino; XII — Kreślino, XIII — Buczyno; XV — Treblina (Świejki); XVI — Ratyniec, Chądzyno, Seroczyn, Kiełpiniec; XX — Przybysin; XXII — Małyszczyno; XXV — Kuczyno; XXVII — Kaczyno.

W powiecie Mielnickim — parafii: I — Borat-yniec; II — Tołwino, IV — Droblino, Bojnin, Walin; V — Ostromieczyn, Mężenino.

Kategorya V-ta — na „sk", „sko".

W powiecie Drohickim — parafii: I-szej — Grodzisk, Targowisk W pow. Mielnickim = topograficzne ?

Kategorya VI-ta — na „skie“, „ckie“.

W powiecie Drohickim — parafii: I — Bojarskie, Karskie; II — Mordzkie; III — Karskie. W pow. Mielnickim = o.

Kategorya VII-ma — na „ka“.

W pow. Drohickim — parafii: I — Rogawka, Korzeniówka, Klizówka, Osnówka; III — Łęczyczka; IX — Przezdziatka; XX — Bojanka; XXIII — Leszczka, Czarnkówka, Kosianka; XXIV — (Moczydły) Lachówka; XXV — Chrościanka.

W pow. Mielnickim — parafii: I — Radziwiłłówka; II — Korzeniówka; III — Szydłówka, Prochenka, Korczówka.

Kategorya VIII-ma — na „zna“ (pozostałość, spuścizna).

W powiecie Drohickim — parafii: I — Butkowszczyzna; XXVI — Klimontowszczyzna, Oczkowszczyzna.

Kategorya IX-ta — na „ska“.

W powiecie Drohickim — parafii: XII — Kownaciska; XVII — Toczyska; XXIII — Pieczyska.

Kategorya X-ta — na „ęta“.

W powiecie Drohickim — parafii: I — (Kłopoty) Stanisław-owięta; XXVIII — (Miodusy) Piotrowięta i Szczepanowięta.

Kategorya XI-ta — przezwiskowe w liczbie pojedyńczej.

W pow. Droh. — par.: I — Wierzchuca; II — Cierpigrosz; IV — Hołuble; IV+XII—Podawcze ?; VII—Sosna (?), Podnieśne ?; VIII — Jarcze; X — Chrome; XI — Ruchna, Tonycza, Stara Wieś, Zuzołka (Zuzulka); XII — Ugoszcza; XIII — Kielcze; XV — Prostynia; XVI — Lubieska, Sterdyń, Lebiedź; XVII — Tchórznica; XVIII — Żółkiew, Mogielnica; XIX — Nieciecza, Niewiadoma, XX — Malec, Winna, Sieńczuch; XXIII — (Kosianka) Trubnica, (Bogusze) Litwa, Długawa, Moczydły; XXIV—Skórzec, Wierzchuca; XXV — Osmola, Dobrogoszcze, Wiercienie; XXVI — Kapłana, Usza; XXVII — Święcko Rosochate.

W pow. Mielnickim — parafii: I — Sutno; III — Kornica, Nowosielcze (?), Zakrze (?), Radlna; V — Czecibor.

Kategorya XII-ta — topograficzne.

W powiecie Drohickim — parafii: I — Czarna, Ruda Plebańska, Sady, Stawki, Obniże, Bużyska, Granne, Krzemień, Lipno, Buska (?), Grodzisk, Turna (?); II — Stok; III — Pniewiska, Kamieniska, Lipiny Suchodół, Przesmyki, Zalesie, Górki (?); IV — Kamionobród, Kamianka, Paprotna, Ostrówek; VI — Rozbity Kamień; VII — Sosna (?), Krynica,

VIII — Osiny, Pieńki; IX — Dziegietnia, Krasnodęby (?); X — Zawady (?), Błonie; XI — Wysokie; XII — Międzylesie = Miedzna, Rostoki, Borki; XIII — Pogorzel, Lipki (?), Suchodół; XIV — Zadębie, Glina; XV — Długie Łuki, Grodzisko, Okrąglik, Krzemień; XVI — (Ratyniec) Zalesie, Grądy, Białobrzegi, Przewóz; XVII — Jabłonna, Kąt Łużecki, Kamianka ruska; XVIII — Gródek, Grodzisk, Rudniki (?), Ostrowiec, Łużki, Zalesie, Targowisko; XIX — Niecieczа (?); XX — Krzemień, Glina; XXII — Rudka; XXIII — Pieczyska (?); XXV — Lipiny, Czarna; XXVII — Dąbrowa — Kamień,—Moczydły?, Zabłotne, Kamionka (Tybory), (Tybory) Trzcianka, — Żuława, — Jezierna; XXVIII — Jabłonka (Tybory), Olszewo (?), (Miodusy) Stok.

W pow. Mielnickim — parafii: I — m. Mielnik, Moszczona, Zalesie, Gnojno, Ostrowiec, Jabłoń; II — Trzcieniec, Kąty, Jeziorki; III — Rutka, Olszanka, Popławy, Zakrze (?).

Nb. Narodowościowe: parafii: I — Lachówka; XXIV — dodat. Moczydły Lachówka; XXIII — Bogusze Litwa; Twarogi — lackie i ruskie (pow. Mieln.) XXXII — Litewniki, Ruskowo, Ruśniewo.

Znaczenie wyróżnień.

Ziemia Drohicka.

Rozważając nazwy osad ziemi Drohickiej podług wyżej podanych kategoryi, widzimy, iż najwięcej ich, jeśli nie cała połowa, należy do kategoryi I-szej, obejmującej nazwy przezwiskowe w liczcie mnogiej. Przewaga zaś ta da się łatwo zrozumieć, jeśli sobie uprzytomnimy, że osadnictwo, mazowieckie głównie, jako prawdziwa kolonizacya pustoszonego podlaskiego kraju przez najbliższych sąsiadów, dokonywane było nie przez pojedyńczych wychodźców, lecz całemi gromadkami rodzin jednego rodu, jednego herbu. Każda taka gromadka nosiła jedną wspólną przezwę, którą następnie sąsiedzi, a z kolei i urząd, nadawali założonej przez nią osadzie — wiosce czy wsi. A noszące nazwy tej kategoryi osady były nietylko najliczniejsze, lecz chyba też i najstarsze co do czasu.

Co zaś do motywów samych przezwowych, nadawanych poosobnym grupom rodzin a potem—zakładanym przez nie osadom—takowe były bardzo urozmaicone. Brano je zewsząd.

Najliczniejsze wśród nich brane są ze świata przyrody; tak spotykamy między nazwami głównemi wsi gniazdowo-szlacheckich: Gogole, Kukawki, Orły, Pliski, Sikory, Strusy; poddańczo-osiadłych: Czaple, Dzięcioły, Szpaki; zaś między dodatkowemi gniaz-

dowych: Krasy (Paprotna), Ptaszki (Skolimowo). Dalej — między głównemi wsi gniazdowych: Bujaki, Liski, Telaki, Wilki; poddańczych — Borsuki; dodatkowemi wsi szlacheckich: Białokunki (Krynki), Kozy (Kobelany), Skopy (Wierzbice). Nadto — między gniazdowemi: Wyrozęby, Wyrzyki, Węże; poddańczemi — Raczki; obok tych: Lipki, Łozy, Wrzoski; a nawet szlacheckie Grzyby, poddańcze Horoszki; dodatkowe szlacheckie Pszczółki (Moczydły).

Po motywach branych z przyrody idą zaraz, co do liczby, imienne. Tak tedy wśród głównych gniazdowych: Biernaty, Bogusze, Boruty, Borzymy, Dzierzki, Falki (Chwalki), Gniewosze, Niemierki, Pietrasze, Sawły, Stany, Urbany, Włodki, Wyszomierze, Zdzichy, Żery; wśród wsi „osiadłych": Andryanki, Borychy, Dawidy, Makarki, Waśki — chyba sama Ruś; między dodatkowemi szlacheckiemi: Borysy (Bielony), Bronisze (Sawicze), Cibory (Winna), Dobki (Czarnkówka), Jarosławy (Bielony), Kostki (Suchodół), Klimy (Bejdy), Rafały (Krasnodęby), Witki (Winna), Wity (Niemyje).

Po tych dwóch grupach nazw I-szej kategoryi z motywów przyrody i imiennych, zdawałoby się, iż licznie dosyć winnyby występować, podobnie, jak w ziemiach gniazdowych Polski, osady o nazwach, wskazujących ich szczególne obowiązki zawodowe przy zamkach; tymczasem ze zdumieniem wcale tego na Podlasiu nie znajdujemy. I niełatwo sobie wytłómaczyć przyczyny podobnego faktu. Wszakże ziemia Drohicka (a o nią właśnie głównie w tym razie tu chodzi) zostawała tak długo (1390—1443) pod władzą bezpośrednią książąt mazowieckich, a ci, gdyby nawet zastali byli, po książętach ruskich i litewskich, odmienne od własnych porządki przy zamkach, zapewniali im chyba, po swojemu, nietylko siłę obronną w wolnych ziemiańskich osadach dokoła, ale też i stałą siłę przemysłowo-gospodarczą w osadach poddańczych, obowiązanych zaopatrywać zamek we wszystko. Ale prawdopodobnie obowiązki takowe już ciężyły pierwej — i oddawna — na poddanych zamkowych (później kmieci starościńskich) włości, choć może nie rozdzielone zawodowo między wsie, noszące już swoje — patronymiczne etc. — nazwy. Książęta mazowieccy, rozdzielając nawet obowiązki gospodarcze między ciężące ku zamkom wsie, zawodowo, utrzymywali tem niemniej ich ustalone już nazwy. Stąd znajdujemy następnie (1580 r.) w ziemi Dro-

hickiej kilka zaledwie osad o nazwach zawodowych, a i to rozproszone, w oddali nawet od zamków. Tak pomiędzy poddańczemi: Leśniki, Stadniki i Woźniki zaledwie, bo Rybałty, Świnary, Tokary i parę bardziej wątpliwych (Kobelany, Żeleźniki) już gniazdowo-ziemiańskie.

Zato wielka ilość przezwiskowych o rozmaitych motywach— psychicznych i innych. Oto pomiędzy gniazdowo-ziemiańskiemi osadami naprz.: Kłopoty, Miodusy, Oziębły, Zawady, lub dodatkowe — Chudaki (Czarnkówka), Króle (Porzeziny), z „osiadłych“ kmiecych — Kozarze, Sarnaki, Smoluchy, Warchoły, Wilczochy i t. p. A cóż dopiero, jaki to zastęp o przezwiskach zupełnie niezrozumiałych, obcego pochodzenia nieraz może; jak w jednej parafii Drohickiej tylko: Bryki, Czahy, Ozepy (Grzyby), Patry (Kłopoty), Skiwy, Słochy, Tunkiele etc.

Z herbowych w ziemi Drohickiej: jedynie — Bończe, Cholewy, Grzymały, Korabie (Kozierady), Pierzchały, Prusy, Rogale, Szeligi (Piątki), Trzaski, Zaręby. Nareszcie ze wskazujących w swej nazwie miejsce pochodzenia—jedynie Ostrożany (-żanie), nb. niby z jakiegoś Ostroga a może „ostroga“ (zameczku) tylko.

Osady o nazwach kategoryi II-giej, nazwach patronymicznych — na „icze“, „ice“ etc. są daleko mniej liczne, niż kategoryi I-szej. Co więcej — o ile tamte były, z niewielkim może tylko wyjątkiem, głównie mazowieckiego pochodzenia, o tyle te tutaj świadczą o pochodzeniu swem ruskiem przeważnie — mniejsza, iż pod koniec wieku XVI-go (1580 r.) znaczna ich część stanowi już gniazda ziemiańskie. O ruskiem pierwotnie wielu z nich pochodzeniu zdaje się przyświadczać i to, że najwięcej osad tej kategoryi znajduje się przy starych, z ruskich jeszcze czasow datujących, grodach — Drohiczynie i Mielniku; przy których usadowiły się i dwa miasteczka późniejsze o nazwach patronymicznych—Siemiatycze i Łosice. Tak w okolu Drohiczyna, w parafii tej stolicy Podlasia, mamy przed sobą: Chrołowice, Hrunice, Klimczyce, Krasowice, Krupice, Miłkowice, Narojczyce, Putkowice, Sieniewice, Starczewice, Smorklice—z których to osad znaczna część uprawiana przez kmieci—poddanych „osiadlych“; gdy w innych parafiach powiatu Drohickiego, na 27 ogółem, w 14, gdzie przeważa stanowczo żywioł mazowiecki, nazw patronymicznych wcale niema, zaś w 13 pozostałych znajdujemy takowych

ledwie po jednej, z małym wyjątkiem paru, mających po 2, i parafii Ciechanowieckiej—gdzie ich 3: Łempice, Tworkowice (Florkowice) i Wojtkowice — wszystkie chyba polskiego typu. W powiecie Mielnickim, w samej parafii Mielnickiej: Hołowczyce, Mierzwice, Niwice (Niemirów), Siepielice, Żerczyce, Żurobice; gdy w innych 4-ch parafiach po parę nazw jedynie; pomiędzy któremi: Chwalatycze, Dziatkowice, Malewice etc.

Musimy tu jednak zrobić uwagę, iż przyczyną tak rzadkich nazw patronymicznych śród osad mazowieckich mogło być i to, że przeważające tam nazwy kategoryi I-szej miały chyba też często znaczenie patronymiczne. Tak naprz. Bogusze—tyle, co Boguszewice, Gogole—tyle, co Gogolewice, i t. p.

Rozważane zaś osady (owe) o nazwach dwóch pierwszych kategoryi ze stanowiska pochodu kolonizacyjnego ku Podlasiu, z dwóch stron — od strony Mazowsza i Rusi — występują przed nami, po pilniejszem ich zestawieniu, w dwóch różnych, pod wielu względami zarazem, postaciach: osady kategoryi I-szej, mazowieckie przeważnie i ziemiańskie, wyglądają jakby powstałe przez sadowienie się odrazu niejako całych gromadek krewniaków etc., gdy kategoryi II-giej każą przypuszczać, że powstawały one powoli przez rozrodzenie się potomstwa pierwszego osadnika — bardziej z Rusi — bojara czy „ciągłego".

Daleko liczniejszy w porównaniu z II-gą jest poczet osad o nazwach kategoryi III-ciej, na „owo" i „ewo", na pytanie, czyje — siedlisko, sioło, oraz blizkie im, na „ów" i „owa". Rozproszone one, podobnie, jak osady kategoryi I-szej, to gęściej, to rzadziej, po wszystkich parafiach ziemi Drohickiej, za wyjątkiem parafii Łosickiej powiatu Mielnickiego. Nazwa na „owo" i „ewo" wskazywać się zdaje—nietylko, że założycielem noszącej ją osady był jeden osadnik czy osadca a nie jakaś gromadka krewniaków lub powinowatych, lecz zarazem, że osada ta rozwijała się tylko powoli, w postaci siedliska jedynie przez czas dłuższy, nim zostało siołem, wsią, nie zdobywając sobie u swych sąsiadów patronymicznej nazwy na „ice" etc. od pierwszego dawanej założyciela. Nazwa przeto pierwotna, w liczbie pojedyńczej, długo nieprzeobrażana, ustalała się nazawsze — pomimo, podobnego, jak w osadach pierwszych dwóch kategoryi, rozrodzenia się z czasem skromnego pierwotnie rodu. Stąd też tyle rojnych gniazd

ziemiańskich, mających nazwę na „owo“ etc. — Chochł-owo, Dyb-owo, Krasz-ewo, Malin-owo i tyle innych. Ale też niemało wsi wcale nie gniazdowo-szlacheckich, lecz osadzonych ludem poddanym — „osiadłymi“, nosiło nazwy dzierżawcze na „owo“, „ewo“ — tak ruskie, jak i polskie. Takie naprz. Byszewo, Bartkowo, Choroszczewo, Drażniewo, Dołobowo, Hruszewo, Grochowo, Hornowo, Klekotowo, Klukowo, Koskowo, Klepiczewo, Kisielewo, Lisowo, Nosowo, Mostowo, Pokaniewo, Ruskowo, Śledzianowo, Skibniewo, Skrzyszewo, Widźgowo, Wichowo etc., chociaż należące przeważnie do ziemian, gniazdami szlacheckiemi we właściwem znaczeniu nie były. I wyróżnień jakichś pod tym względem pomiędzy osadami, w których uprawiali rolę własnoręcznie sami ziemianie, a uprawianemi przez poddanych kmieci, zgoła nie było. Wobec powyższych wsi na „owo“, „ewo“, których część większa gniazdowo-szlacheckie, nieliczne (koło 15) na „ów“, „ew“, zajęte wyłącznie prawie przez poddanych „osiadłych“, jak Brzozów, Chodów, Czekanów, Głuchów, Kiełczew, Wierów etc. — niby wskazujące, czyje to były, których kmieci, działki pierwotnie. Wszakże noszą nazwę tej postaci i dwa gródki, późniejsze miasteczka, Sokołów i Węgrów; gdy Ciechanowiec nasuwa przypuszczenie, że to niby nowy czy mały Ciechanów, jak znów wieś Głuchowiec koło Mordów jest widomie wysiółkiem tylko Głuchowa. Wieś o nazwie z końcówką na „owa“ spotykamy tylko jedną w ziemi Drohickiej: jest nią Tchórzowa — wieś kmieca koło Miedzny.

Osady kategoryi IV-tej, o nazwach z końcówką na „yno“, „ino“ lub „in“, „yn“ i t. p., w porównaniu z takiemiż kategoryi III-ciej, są znacznie mniej liczne. Zato, jakby odpowiadając tamtym, co do stosunku znaczenia ich końcowek na „owo“ i „ów“, występują i same wyróżniająco: z końcówką na „ino“, „yno“ przeważnie dla gniazd ziemiańskich, na „in“, „yn“—dla działków (wiosek) kmiecych. Tak oto: Buczyno, Chądzyno, Droblino, Kaczyno, Kuczyno, Kudelczyno, Męczyno, Mężenino, Paplino, Tołwino etc.—sioła szlacheckie; Bojanin, Ciepielin, Kupiatyn, Ostromieczyn, Przybysin, Seroczyn, Szczeglaczyn, Treblin, Walin i in. — działy, uprawiane przez kmieci. Z miast do tej kategoryi należy, jako gród, stołeczny Drohiczyn. W postaci zdrobniałej na „niec“ spotykamy zaledwie wsi 4: Boratyniec lacki i Ratyniec—szlacheckie;

Boratyniec ruski i Kiełpiniec — uprawiane przez poddanych do Siemiatycz. Z końcówką „ina“ — jedyna wieś Treblina koło Prostyni.

Należy tu przytem dodać, iż wogóle nazwy osad tej kategoryi pochodzą widomie od nazw osób z końcówką żeńską na „a“; tak Drohiczyn — tyle, co gród Drohicy. Buczyno — sioło Buczy, Kuczyno — Kuczy, Kudelczyno — Kudelki i t. p.

Osad o nazwach kategoryi V-tej właściwie w ziemi Drohickiej niema—ani na „sk“, ani na „sko“; nie znajdujemy tu ani jednej osady, coby nam swem mianem przypominała starożytne sąsiadnie grody: Brański i Bielski, późniejsze miasta Brańsk i Bielsk. Parę wsi, noszących nazwę Grodzisk, chyba tu nie należą.

Parę dalej zaledwie nazw kategoryi VI-tej na „skie“ zamiast „scy“: Karskie — nietyle (w liczbie pojedyńczej) sioło Karskich, lecz (w liczbie mnogiej) Karscy sami, podobnie, jak gdzieindziej, Bogusze lub też Hryniewicze; Mordzkie — tyle, co Mordzcy.

Daleko więcej, chociaż względnie bardzo jeszcze niewiele, osad o nazwach zdrobniałych, żeńskiego rodzaju liczby pojedyńczej na „ka“; osad, które widocznie później od innych powstały oraz za małym wyjątkiem były przeważnie kmiece — zaliczonych do kategoryi VII-mej; jak: Bojanka, Czarnkówka, Chrościanka, Korczówka, Korzeniówka, Kosianka, Lachówka, Leszczka, Łęczyczka, Osnówka, Prochenka, Przezdziatka, Radziwiłłówka, Rogawka, Szydłówka.

Kategoryi VIII-mej — na „zna“, niby spuścizna jakaś, ledwie parę osad: Butkowszczyzna, Klimuntowszczyzna, Oczkowszczyzna.

Podobnież kategoryi IX-tej na „ska“ w liczbie mnogiej, niby pozostałe po kimś pustki jakieś — pierwotnie: Kownaciska, Pieczyska, Toczyska, Pniewiska (?).

Nie inaczej też, zaliczone do kategoryi X-tej, nazwy dodatkowe osad gniazdowo-szlacheckich na „ęta“ rzadkie (jeszcze) bardzo w ziemi Drohickiej: tylko (Kłopoty) Stanisławowięta oraz (Miodusy) Piotrowięta i Szczepanowięta.

Nadspodziewanie też nieznaczną liczbę przedstawia, zaliczona do przedostatniej (XI-tej) kategoryi, grupa osad o nazwach przezwiskowych w liczbie pojedyńczej, jakie nie dały się ogar-

nąć przez powyższe kategorye specyalne. Tak oto spotykamy nazwy: rodzaju męskiego — Czecibor, Malec, Sieńczuch, Skórzec; żeńskiego — Długawa (Moczydły), Kapłana, Kornica, Litwa (Bogusze), Niewiadoma, Osmola, Radlna, Trąbnica (Kosianka), Wierzchuca, Winna, Usza; nijakiego — Dobrogoszcze, Nowosielcze, Sutno, Święcko — Rosochate, Wiercienie, Zakrze (?).

Zato spora ilość, stanowiących kategoryę XII-tą, nazw charakteru topograficznego; choć i nie tak znaczna, jakby to przypuszczać można było. Oto takowe: Błonie, Białobrzegi, Borki, Bużyska, Czarna, Dąbrowa, Dziegietnia, Glina, Górki, Grądy, Granne, Grodzisko, Gnojno, Gródek, Jabłoń, Jabłonna, Jabłonka, Jeziorna, Jeziorka, Kamień, Kamionka, Kamionobród, Krynica, Krzemień, Krasnodęby, Kąt łużecki, Kąty, Lipiny, Lipki, Lipno, Długie Łuki, Łużki, Moczydły (a), Moszczona, m. Międzylesie (później Miedzna), m. Mielnik, Nieciecza, Obniże, Osiny, Ostrowek, Ostrowiec, Okrąglik, Olszanka, Olszewo (?), Paprotna, Pieńki, Pniewiska, Pogorzel, Popławy, Przesmyki, Przewóz, Rozbity Kamień, Roztoki, Ruda, Rudka, Rudniki (?), Sady, Sosna, Stawki, Suchodół, Targowisko, Trzcieniec, Turna (?), Zadębie, Zalesie, Zawady (?), Zabłotne, Żuława (Tybory).

Rozważane ze stanowiska chronologicznego nazwy powyższej (XII) kategoryi powstały chyba w znaczniejszej części już po rozsiedleniu się ustalonem rodów pierwotnych przybyszów, od których poszły nazwy osad 4-ch pierwszych kategoryi; boć musi już istnieć jakaś stara osada o swej ustalonej (rodowej) nazwie, aby poblizkie jakieś uroczysko, przez jej wychodźców zasiedlane, mogło posłużyć za taką nazwę topograficzną, jak: Błonie, Popławy, Sady, Zadębie.

W ziemi Bielskiej.

Kategorya I-sza — w liczbie mnogiej od nazwisk (przezw) samych osadników z końcówką na „e“, „i“, „y“.

W parafii: I-szej — Warchele, Kostry, Wyszonki, Nagórki, Włosty, Wojciechy; II-giej — Łopienie, Skłody, Koboski, Piekuty, Zochi, Brzozki, Piotraszki, Rzepki (=nowo); III — Wojny, Stawieraje, Włosty, Brzoski, Mystki, Gierałty, Połazie, Dołęgi, Moczydły, Plewki; IV — Moczydły, Osinki, Senbory; V — Wróble, Gołasie, Kulesze, Mikosy; VI — Ihnatki, Falki, Gawiny, Pierzchały, Bogusze, Kożuszki, Kućmiery, Zdrójki; VII — Popławy, Poletyły, Kiewłaki, Sumki; VIII — Truszki; IX — Wy-

szki, Łubice, Drozdy, Warpęchy, Łuczaje, Falki, Sasiny; X — Bolesty, Zawady, Gdale, Skrzypki, Lewki, Puchły, Studziwody, Bańki, Szpaki, Miękisze ?, Sumki, Pulsze, Hańczaki ?, m. Boćki, Saki ?, Żółty, m. Kleszczele (lazie); XI — Osze ?, Roszki, Piszczaty, Zdrody; XII — Sokoły, Kleszczele ?, Franki, Racibory, Drągi, Jamiołki, Dworaki, Bujny, Perki, Idźki, Faszcze, Rządzce, Pęze, Porośla, Noski, Pikaty; XIII — Kapice, Piaski, Kleszczele, Cieszymy, Sikory, Wnory, Borki, Jędrale, Czajki, Franki, Kurzyny, Kłoski, Piszczaty, Stypułki, Kierzki, Mojki; XIV — Dzierzki, Gołębie, Grochy, Solniki, Bohomole; XV — Łapy, Seronosy, Zimnochy, Chodory, Czaczki, Drozdy, Okstule, Ostasze, Kozany, Złotniki; XVI — Nieciecze ?, Hermany, Zajki, Cieszyny, Popławiany, Chobotki, Radule, Tatary, Saniki, Dobki, Żędziany, Łazy, Safranki, Siekierki, Żyranowie ?; XVIII — Szaciły; XIX — Chobotki ?; XX — Jaźwiły, Tarusy; XXI — Szorce, Wyszowate, Bajki, Kuleski, Pisanki, Magnusze, Mroczki, Boguśki, Bogdańce, Masie, Mejty, Niewierówki (Trzciane); XXII — Sikory, Mońki, Kuleszki, Sobieszczki, Białosuknie, Oldaki, Dziekonie, Moniuszki, Szaciły, Dziany, Chodory, Rybaki, Wroczenie ?, Tatary (Kramkówka); XXIII — Łazarze, Kuligi, Lipki, Kołaki, Tworki, Pomiany, Solniki, Reszki, Źrobki, Szymany.

Przezwy osad dodatkowe dla ocechowania w liczbie mnogiej.

W parafii: I-szej — (Wyszonki—) Wypychy, (Kostry—) Byzie ?, Połazie ?, Wyliny ?; II — (Krasowo—) Częstki, Piekiełki, (Łopienie—) Grochy, (Skłody) Przyrusy, (Kras.) Rybałty, (Koboski) Siódmaki, (Piekuty) Urbany, (Prószanka) Baranki; III — (Wojny) Piecki, + Króle; (Połazie—) Świerże; IV — (Jabłonia—) Jankowce, + Dobki, + Piotrowce, + Rykacze, + Wspały, + Samsony, + Biskupki, (Moczydły) Pustelniki, (Zarzeckie) Biernatki, (Senbory) Włodki; V — (Chojane) Piecki, + Boruty, + Stanki, + Gorczany; (Wróble) Cholewy i Brzozki; (Gołasie—) Mościska, + Górki, (Kulesze) Byki, (Kalinowo—) Trojanki, + Sulki; VI — (Falki—) Włosty, + Filipy, + Nowosady, + Bartki, + Godzięby; (Kućmiery) Wypychy; VII — (Dębowo—) Truszki; IX — (Niwino) Popławy, (Sasiny) Tworki, (Borowo) Szczepany, (Sasiny) Wity; X — (Pietrzykowo) Wyszki, (Skrzypki) Wypychy, (Wozna) Hańczuki, (Sumki) Hawryłki, (Olszanica) Rybałty, (Niwino) Spasy, + Mruczki; XI — (Roszki) Piszczaty, + Bieńki, + Dusięta, + Ziemaki, + Czyczonki, + Trojanki, + Bachy, + Włodki, + Woczki, (Płonka) Maliski, + Kozły, + Koziełki, (Jabłonowo) Kąty, + Niedziałki, (Krzyżewko) Mydłki; XII — (Jamiołki) Godzięby, + Klosy, + Kowale, (Kruszewo) Koziki, + Głąby, (Porośla) Głuchy, + Grzywy, + Kije, + Woisławy; XIII — (Kobylino) Pieniążki, (Sikory) Bartyczki, (Wnory) Kozele, + Piszczaty, Wypychy, Wandy, (Garbowo) Koziełki, (Kropilnica) Racibory, + Gajki, + Kiernozki, (Piszczaty) Piotrowce, (Stypułki) Szymany; XIV — (Brzozowo—) Chrzczony, Solniki, (Poświętne) Gołębie, (Kamieńskie) Jaśki, + Ocioski, + Wiktory, (Brzozowo) Korabie, + Panki, + Antonie; XV — (Łapy) Wity; XXI — (Kuczyno) Bohdańce, (Trzciane) Niewierówki, + Leśnicy; XXIII — (Pomiany) Solniki, + Szymany.

Patronymiczne imienne w liczbie mnogiej.

W parafii: I-szej — Włosty, Wojciechy, Wyszonki; II-giej — Piotraszki, P. Urbany; III — Wojny; IV — Senbory, J. Jankowce, Dobki, Piotrowce, Z. Biernatki, S. Włodki; V — Mikosy, Ch. Boruty, Stanki; VI — Ihnatki, Falki, Bogusze, F. Filipy, F. Bartki; IX — B. Szczepany, S. Wity; X — Bolesty, Lewki, S. Hawryłki; XI — Roszki, R. Włodki; XII — Racibory, Franki, Idźki, P. Woisławy; XIII — Jędrale, K. Racibory, S. Szymany; XIV — Dzierżki, B. Chrzczony, K. Jaśki; XV — Chodory, L. Wity; XVI — Hermany, Radule, Dobki; XXI — Magnuse, Mroczki, Boguski, K. Bogdańce; XXII — Sobieszcki; XXIII — Łazarze, Szymany, Tworki, + Falki, Wyszki.

Herbowe.

W parafii: III — Dołęgi; X — Bolesty (=Jastrz.); XII — (Jamiołki) Godzięby, Bujny (Ślepowr.); XXIII — Pomiany.

Kategorya II-ga — patronymiczne w liczbie mnogiej na „icze“, „ice“, „ce“.

W parafii: IV — (Jabłonia) Jankowce, Piotrowce; X — Hryniewicze, Kalejczyce; XIII — (Sikory) Pawłowice (nb. = ęta) + P. Piotrowce; XIX — Waśkowicze.

Kategorya III-cia — patronymiczne w liczbie pojedyńczej na „ewo“ „owo“.

W parafii: I — (Wyszonki) Klimkowo; II — Krasowo, Tłoczewo, Domanowo, Markowo; III — Szepietowo; IV — Śliwowo; V — Kalinowo, Kurowo, Czesnowo, (Kulesze) Ciarnowo; VI — Topiczewo, Olszewo, Budlewo, Trzeszczkowo; VII — Dębowo, Malinowo, Kiersnowo, Zamianowo, Koszewo; IX — Borowo; X — Pietrzykowo, (Gdale) Porajewo, Olszewo, Żywkowo, Leniewo, Dzięciołowo, Malinowo, Rzepnowo (=szczyzna); XI — (Zdrody) Pisczewo, Jabłonowo, Krzyżewo (—ko), Waniewo; XII — Bruszewo; XIII — Kruszewo, Makowo, Garbowo, Leśniewo; XIV — Brzozowo, Pietkowo, Wilkowo; XV — Żywkowo; XVI — Milewo, Komorowo, Rogowo, Pajewo; XVIII — Dobrzyniewo ?; XX — Dolistowo, Dzięciołowo, Brzozowo; XXI — Cybarzewo, Boguszewo, Chojnowo, Milewo, Niewierowo; XXII — Krzeczkowo, Zbylitowo, Rudkowo, Tuznowo; XXIII — Pieńczykowo, Karwowo, Czyżewo (=Ciszewo), Kroszewo, (Pomiany—) Selistowo, Toczyłowo, Kukowo, Danowo (=ów), Grabowo (Kamionka), Popowo; na „ów“ Augustów (dwór).

Kategorya IV-ta — na „ino“, „yno“.

W parafii: V — Buczyno; VI — (Topiczewo) Słączyno. + Moskwino, Mierzwino; VIII — Łubino; IX — Mierzwino (Bartoszowięta), Niwino (Popławy); X — Niwino (leśne); XII — Kalęczyno; XIII — Koby-

lino, Giemzino (=Stypułki); XV — (Gąsówka) Oleksino; XVI — Babino; XX — ? Mikicino; XXI — Kuczyno; XXII — Mikicino. Na „in“, „yn“ — m. Tykocin (—gród), m. Knyszyn (dwór).

Kategorya VI-ta — od nazwisk (przezw) osadników w liczbie mnogiej z pozorami pojedyńczej rodzaju nijakiego.

W parafii: I — Rzepne (=ni); II — Łopienie; III — (Szepietowo) Wawryńce (—cze), IV — Uszeńskie (—scy), Zarzeckie (—cy). (Jabłonia) Kikolskie (—scy); V — Grodzkie (—cy); VI — Olędzkie (—cy), Górskie, Bagieńskie; X — Brzezińskie ?, Kamieńskie; XII — Wysockie ?, Truskoleśne (—las); XIII — (Zalesie) Łabęckie; XIV — Kamieńskie; XV — Średzieńskie, (Niewodnica) Lewickie; XVI — Bagieńskie; XVII — Pęskie; XX — Pęskie, Wlewskie ?; XXII — Świerzbieńskie; XXIII — Skrockie.

Wyraźnie na „scy“ i „ccy“.

W parafii: XIII — (Franki) Dąbrowscy, Pogorzelscy (nb. Kobylino) albo Pogorzałki; XV — Średzińscy (—skie); XXI — Dziekońscy, Kołodziescy, Wilamowski (—ka); XXIII — (Łazarze) Kleszczewscy.

Kategorya VII-ma — w liczbie pojedyńczej z końcówką żeńską na „ka“.

W parafii: I — (Kostry) Borówka; II — Prószanka (stara etc.); III — (Wojny) Dąbrówka, (Szep.) Janówka; IV — Prószanka; VII — Chróścianka; VIII — Brześcianka; IX — (Sasiny) Kalinówka; XI — Płonka, Łupianka, XV — Gąsówka, (Łapy) Węglówka; XVII — Borsukówka; XVIII — Jaworówka, Kulikówka; XIX — Kalinówka, Jasionówka, Słomianka; XX — Smogorówka; XXI — (Mroczki) Kamionka, Wilamówka (—ski); XXII — (Kuleszki—) Kosówka, Kramkówka, (Szaciły) Kulikówka; XXIII — (Grabowo) Kamionka.

Z końcówką na „ica“.

W parafii: V — (Kulesze) Rokitnica; VI — Łukawica; VII — Kalnica, Brzeźnica; IX — Olszanica (Warpęchy ?); X — Olszanica (Rybałty), Łoknica; XIII — Kropilnica; XIV — Łukawica; XV — Niewodnica.

Kategorya VIII-ma — na „zna“.

W parafii: IV — (Jabłonia) Żebrowizna; X — Repnow(o)szczyzna, Roznowszczyzna; XII — (Pęze) Lenartowizna; XV — (Łapy) Dębowizna, (Borowe) Prokuratowszczyzna; XX — Tuznowszyzna, Maksimowizna; XXI — Tatarczyzna.

Kategorya X-ta — patronymiczne w liczbie mnogiej na „ęta“.

W parafii: I — (Kostry) Podsędkowięta; III — (Średnica) Pawłowięta, + Maćkowięta, + Jakubowięta; (Moczydły) Stankowięta; IV — (Jabłonia) Markowięta, (Senbory) Jakubowięta, + Andrzejewięta; V—(Cho-

jane) Stankowięta, + Pawłowięta, + Sierocięta; (Gołasie) Staśkowięta, (Kulesze) Maćkowięta, + Bogdanowięta; VI — (Falki) Klimowięta, + Jankowięta, + Paszkowięta, (Mierzwino) Bartkowięta; X — Janowięta ?; XII — (Dworaki) Staśkowięta, (Jamiołki) Piotrowięta; XIII — (Sikory) Bartkowięta, + Piotrowięta, + Pawłowięta, + Tomkowięta, + Janowięta, + Wojtkowięta, (Stypułki) Święchowięta, (Kłoski) Młynowięta; XIV — (Dzierzki) Janowięta, + Tomkowięta, + Stankowięta, (Brzozowo) Maćkowieta; XV — (Łapy) Bursięta.

Kategorya XI-ta — nazwy nie patronymiczne wszelakiego znaczenia w liczbie pojedyńczej.

Nijakiego rodzaju — w parafii: VII — Wojencze, X — Wiercienie; XI — Krzyżewko (—wo); XII — Niewodnicze ?; XIV — Poświętne; XVI — Nieciecze ?; XX — Wroczenie ?, Stajne, Dugno; XXII — ? Wroczenie (?); XXIII — Przestrzele. Męskiego rodzaju — w parafii: VII — Sielec; IX — Siedlec; XII — Laskowiec (Sokoły ?), Truskolas; XIV — Turek; XV — Juchnowiec (nb. patr.); XVI — Strubicz. Żeńskiego rodzaju — XV — Hwozna, Turośna, Strabla; XVIII — (Szczo—) Sokołda (Dobrzyniewska); XIX — Starawola, (Niereśla); XX — Wozna, Krzywa; XXI — Tykoć ?; XXII — Niereśla.

Przezwy dodatkowe nie patronymiczne w liczbie pojedyńczej.

W parafii: I — (Kostry) Lubowicz; III — (Wojny) Izdebnik, + Pogorzel; IV — Jabłonia; V — (Kulesze—) Wykno, + Podawcze; XII — (Jamiołki) Świetlik, (Perki) Mazowsze, (Idźki) Wykno, (Truskolas) Niwisko; XIII — (Mojki ?) Truskolas; XXII — (Sikory—) Niereśla; XXIII — (Pomiany) Łabętnik, Solnik.

Kategorya XII-ta — topograficzne.

W parafii: I — (Kostry—) Borówka, Żalesie; II — Tokowisko, Mień ?; III — (Wojny—) Dąbrówka paraf., (Włosty—) Olszanka, Średnica ?, (Szep.) Podleśne; IV — Jabłonia ?, (Jabłonia—) Dąbrowa; V — Chojane ?, (Wróble) Brozki, (Gołasie—) Mościska, + Górki, + Puszcza, + Dąb, (Kulesze—) Podlipne, + Rokitnica, + Ciarnowo; VI — Łukawica ?, Zalesie; VII — Kalnica ?, Brzeźnica, Popławy, Chorościanka ?, Brzeziny; VIII — Brześcianka; IX — Olszanica (Warpęchy ?), (Niwino) Popławy, (Sasiny) Kalinówka ?; X — Olszanica (—Rybałty); XI — Płonka ?; XII — (Truskolas) Olszyna, Porośla ?; XIII — Piaski (Makowo ?), Borki ?, (Franki) Piaski; Zalesie (nb. Łabęckie); XIV — Łukawica ?; XV — Białystok, Borowe, Leśna; XVI — Nieciecze ?, Białobrzegi, Brzeziny; XVII — Głęboki stok, Góra (Sokołowska); XIX — Kalinówka ?, Jasionówka ?, (Niereśla ?); XX — Olszanka; XXI — (Mroczki—) Kamionka, Trzciane, Zalesie; XXII — Brzozowa, Niereśla ?, Kamionka, Grabówka, (Tuznowo—) Horodnica; XXIII — (Grabowo) Kamionka; m. Narew, m. Bielsk (—gród), m. Brańsk (—gród), m. Raj-gród ?, m. Saraż (= Suraż) ?, m. Goniądz ?

Narodowościowe.

W parafii: I — (Kostry—) Litwa, (Wyszonki) Ruś; V — (Kulesze—) Litwa; XII — (Sokoły) Ruś, (Perki) Mazowsze, (Truskoleśne) Lachy; XXIII — Rusaki.

Nazwy imienne starostw, osad.

Racibory — ziemi Bielskiej — parafii XII (str. 105, 108), (Porośla—) Woisławy parafii XII (str. 108).

Nazwy (litewskie?) zagadkowe.

M. Goniądz, m. Saraż = Suraż, rz. Supraśl, rz. i wieś Niereśla, m. Raj-gród, (rz.) Sokołda (Szczokołda), Turośna, Strabla, Jaźwiły, Dugno, Dolistowo, Truskolas, Tuznowo.

Znaczenie wyróżnień.

Nazwy osad (wsi i wiosek etc.) ziemi Bielskiej przedstawiają, podobnie, jak w Drohickiej, znaczne urozmaicenie. Bardziej zaś w połaci onej zachodniej, drobno-ziemiańskiej przeważnie, mazowieckiej; jakową też tu najprzód wyłączniej się zajmiemy.

Otóż wśród różnolitych kategoryi nazw osad przeważają i tu, jak naturalna, i przeważają niepomiernie, nazwy, będące prostem tylko powtórzeniem, w liczbie mnogiej, nazwiska czy przezwiska osiadającej w danej miejscowości rodziny (rodu). Tak tedy naprz. osada Kostrów przybiera u sąsiadów, i przez nich też głównie nadawaną i ustaloną, nazwę Kostry, Wojnów — Wojny, Kuleszów — Kulesze i t. p. A w ten sam sposób i po rozrodzeniu się takiego pierwotnego rodu następnie oraz po szerszem rozsadowieniu się odrośli onego, każda taka odrośl otrzymuje, razem ze swym wyosobnionym działkiem, najprzód między swoimi, a potem i u sąsiadów, dodatkową nazwę podobnież w liczbie mnogiej. Tak więc wśród Kostrów występują oto z czasem — Byzie, Połazie, wśród Wojnów — Piecki, Króle, wśród Kuleszów — Byki etc. Wogóle zaś dwie te kategorye nazw i przezw (wspólnych rodzinom z ich odroślami i niedzielnym czy rozdrobionym osadom) stanowią co najmniej jedną trzecią ogółu.

Znaczna bardzo część tych nazw i przezw jest dla nas dziś niezrozumiała, ale większość przecie dosyć, nawet wcale, wyraźna. Pokaźną bowiem liczbę wśród nich stanowią najprzód imienne— od imion staropolskich — słowiańskich, a nawet późniejszych chrześcijańskich. Takowe naprz.: Bogusze, Bolesty, Boruty, Dobki,

Dzierżki, Falki (Chwalki), Mroczki, Racibory, Senbory (Sambory), Stanki, Wojciechy, Wojny, Woisławy, Włosty, Wyszki, Włodki; albo: Biernatki, Franki, Hermany, Chodory, Jędrale, Jaśki, Lewki, Magnuse, Piotraszki, Roszki, Szymany, Szczepany, Tworki (Florki), Wity.

Nazw herbowych wśród osad ziemiańskich ziemi Bielskiej bardzo niewiele; widzimy tylko: Dołęgi, Godzięby, Pomiany oraz Bolesty (Jastrzębce) i Bujny (Ślepowrony) chyba.

Epitety narodowościowe w nazwach dodatkowych podobnież bardzo rzadkie; oto: Kostry — Litwa, Kulesze — Litwa, Sokoły — Ruś, Wyszonki — Ruś, Perki — Mazowsze, Truskoleśne — Lachy.

A niemniej, patronymiczne podobnież, lecz bardzo rzadkie, i chyba ruskie przeważnie, nie mazowieckie, z końcówkami na „icze", „ice", „ce" — jak Hryniewicze, Waśkowicze; ale i Jankowce, Piotrowce.

W liczbie mnogiej nadto spotykamy nazwy niemału osad, wyglądające pozornie jakby nadawane w rodzaju nijakim liczby pojedyńczej, jak: Łopienie, Rzepne, Truskoleśne albo Bagieńskie, Górskie, Kamieńskie, Średzieńskie i t. p.; co właśnie potwierdzają rzadsze, lecz wyraźniejsze nazwy — Dziekońscy, Kołodzieścy, Pogorzelscy i t. p.

W liczbie pojedyńczej przedstawiają się nazwy osad ziemiańskich Podlasia również w urozmaiconej postaci.

Najliczniejszą wśród nich grupę stanowią nazwy patronymiczne na „owo", „ewo"; pomiędzy któremi dość imiennych, t. j. od imienia pierwotnego osadnika (nie osadników), jak naprz. Boguszewo (nie Bogusze), Domanowo, Markowo, Pietrzykowo, Zbylitowo, Żywkowo; potem przezwiskowych (od przezwisk), jak — Dzięciołowo, Krasowo, Kurowo, Komorowo lub Budlewo, Krzeczkowo, Trzeszczkowo, Szepietowo, albo też Ciarnowo, Dębowo, Grabowo.

Do tej też grupy nazw na „owo" i „ewo" należy i kategorya osad, których miano wytworzyło się z przezwy pierwotnego osadnika, nadawanej mu od jakiego drzewa rodzaju żeńskiego, a na jakową to kategoryę zwracamy szczególną uwagę. Widzimy tu bowiem, jak wcześnie naginano nasz język w potrzebie do form przeciwnych jedo duchowi—zdawałoby się. I tak oto nazwy osad, nadawane im od pierwotnego osadnika, noszą-

cego przezwę, wziętą ze świata roślinnego, żeńskiego rodzaju, jak Brzoza, Choina, Jabłonia, Kalina, Malina, Olsza, Śliwa, winnyby, ściśle biorąc, mieć zakończenie na „ino“, „yno“, a więc — Brzezino, Chojnino i t. p., gdy tymczasem mamy oto w ziemi Bielskiej: Brzozowo, Chojnowo, Jabłonowo, Kalinowo, Malinowo, Olszewo, Śliwowo. Otóż wyraźnie w ten sposób sobie poczęto: zostawiając przezwę w postaci żeńskiej—jak w wyrazach: sędzia, wojewoda— nadawano jej znaczenie męskie — jako ten Brzoza, ten Jabłonia i t. p., skąd już naturalnie osady ich — nie Brzezino, czy Jabłonino, lecz Brzozowo, Jabłonowo i t. p.

I wogóle w ziemi Bielskiej wcale niewiele osad z nazwami pochodnemi nijakiego rodzaju na „ino“ i „yno“, utworzonemi z przezw osadników z końcówką żeńską; oto Buczyno (sioło), Babino, Kobylino, Kuczyno, Łubino, Mierzwino, Mikicino, Niwino i niewiele więcej. Zaś w rodzaju męskim na „in“, „yn“ zaledwie parę: Knyszyn (dwór), Tykocin (gród) — miasta jedynie, wsi żadnej. Wobec tego nazwa patronymiczna rodzaju męskiego na „ów“ chyba jedna tylko i to późnej daty: Augustów (dwór, gród).

Noszą też topograficzny charakter od wód i dwa najstarsze grody ziemi Bielskiej — sam Bielsk i Brańsk (od rz. Białej i Bronki ?), przytem, późno powstała, Narew oczywiście.

Rzadkie bardzo wprawdzie — z końcówką na „skie“ czy „ckie“ — zamiast „scy“ czy „ccy“ w liczbie mnogiej, z pozorem — mnogiej rodzaju nijakiego; naprz. Górskie, Lewickie, zamiast Górscy, Lewiccy (t. j. ich osady).

Osobną kategoryę stanowią nazwy rodzaju żeńskiego liczby pojedyńczej na „ka“ i „ica“; wyrażają one coś zdrobniałego, obejmują osady pomniejsze, później od innych powstałe, przybyszowe jakby, i po większej części o znaczeniu topograficznem. Więc z końcówką na „ka“: rzadkie Borsukówka, Gąsówka, Prószanka, Smogorówka; liczniejsze — Brześcianka, Chrościanka, Dąbrówka, Jaworówka, Jasionówka, Kalinówka, Kamionka, Słomianka. Zaś z końcówką na „ica“ — bardziej jeszcze charakter topograficzny uwydatniające — jak Brzeźnica, Olszanica, Rokitnica, albo Kalnica, Łukawica, Niewodnica, chociaż i mniej wyraźne, jak Kropilnica (Kropiwnica ?), Łoknica.

Do patronymicznych zresztą odnieść należy i grupę, nieznaczną wprawdzie, nazw w liczbie pojedyńczej rodzaju żeńskiego na „izna“, „yzna“, wyrażających pozostałość terytoryalną po kimś i więcej dodatkowych, jak naprz. Dębowizna, Lenartowizna, Maksimowizna, Prokuratowszczyzna, Tatarczyzna, Żebrowizna i t. p.

Z końcówką na „ska“ liczby mnogiej rzadkie.

Potem patronymiczne, dodatkowe jedynie, z końcówką na „ęta“; jak: Bartkowięta, Jankowięta, Maćkowięta i t. p., Podsędkowięta nawet.

Nazw topograficznych, w ścisłem znaczeniu, znajdujemy w ziemi Bielskiej, wśród jej osad ziemiańskich bardzo mało w porównaniu z przezwiskowemi i patronymicznemi. Późniejszego są też od przezwiskowych pochodzenia. Istotnie bowiem nazwa naprz. Zalesie mogła powstać dopiero wtedy, kiedy już istniała jakaś starsza osada, względem której nowa jej odrośl, zapewne, była „za lasem“ i t. p. Wogóle też tylko usadowieni już mocniej przybysze poczynają z kolei wyróżniać topograficznemi nazwami pobliższą swą okolicę. Późniejszej więc daty są i tutaj takie nazwy, jak: Dąbrowa, Góra, Popławy, Porośla, lub Dąb, Jabłonia, Olszyna, Brzeziny, Płonka ?, jak Białobrzegi, Piaski, Borki, niemniej Borowe (sioło), Leśne, Trzciane, a podobnież od strumieni nadawane — Białystok, Głębokistok, Mień ?, nawet Tokowisko, Mościska; do których to nazw wogóle trzeba dodać i owe wyżej podane, z końcówką żeńską na „ka“ i „ica“.

Rajgród nosi też nazwę, kto wie, czy nie topograficzną litewskiego pochodzenia. Lecz co to za nazwy — Saraż, z czasem Suraż, oraz Goniądz — nie domyślamy się. Goniądz, podobnie, jak pieniądz, mosiądz, od pfenning, messing, coś skandynawskiego zdradza; czyżby to gród wikingów pruskich?

Nazw niepatronymicznych a wszelakiego znaczenia jest daleko mniej od tamtych, choć są wszystkich trzech rodzajów, nadto główne i dodatkowe. Tak oto rodzaju męskiego: Siedlec, Izdebnik, Laskowiec, Lubowicz, Łabętnik, Świetlik, Truskolas; żeńskiego: Krzywa, Niereśla, Pogorzel, Sokołda, Strabla, Turośna, Woźna; nijakiego: Nieciecze, Podawcze, Poświętne, Przestrzele, Wiercienie, Wojencze, Wroczenie, Wykno, Dugno etc.

Wnioski.

Roztoczone powyżej przed naszemi oczyma, tak obficie, owe przeróżne kategorye nazw osad podlaskich posiadają tu dla nas niepowszednie znaczenie. Mniejsza już bowiem o zawarty w nich bogaty materyał lingwistyczny, o kryjące się w nich wskazówki rozwoju społeczno-kulturalnego; ale ponadto dają one nam możność wyraźniejszego unaocznienia sobie pochodu samego, warstwowego — że tak powiemy, zasiedlania się Podlasia.

Zatrzymajmy się tedy nad tem nieco.

Grody i gródki pomijamy na razie, z pomiędzy których pewne, tak z mazowieckiej (Węgrów, Goniądz etc.), jak i ruskiej (Drohiczyn, Bielsk etc.) strony, mogły, jako wysuwane naprzód strażnice i warowienki książęce, poprzedzić tłumniejsze osadnictwo, tak samorzutne, jak i z góry prowadzone. Skupimy tu uwagę naszą nad osadami wiejskiemi wyłączniej — i mazowieckiemi przeważnie.

Otóż — podług wszelkiego prawdopodobieństwa, urastającego prawie na pewnik, najwcześniejszą warstwę osad samorzutnej kolonizacyi mazowieckiej wytworzyły osady I-szej kategoryi, o nazwach zbiorowych w liczbie mnogiej, wszelakich motywów, owe: Sikory, Bujaki, Wyrozęby; Bogusze, Gniewosze; Kłopoty, Miodusy; Grzymały, Zaręby i t. p., i t. p. Oczywiście wszelkie osady o dodatkowych do tych nazwach, czy przezwach powstały później, stopniowo, z postępem urastania czy rozrastania się osad starszych.

Późniejszej nieco chyba daty są, odpowiednie powyższym, osady o nazwach II-giej kategoryi patronymicznych na „ice“ czy „icze“, nie tyle jednak mazowieckie, ile ruskie; takie naprz.: Wojtkowice, Tworkowice — mazowieckie, Chrołowice, Hrunice, Klimczyce i t. p., i t. p. ruskie.

Do późniejszych zarówno zaliczyć wypada osady o nazwach III-ciej kategoryi na „owo“ czy „ewo“ — gniazdowo-szlacheckie głównie; jak: Kraszewo, Malinowo i t. p.; albo poddańcze: Dołobowo, Klekotowo i t. p., i t. p., tejże daty chyba, co również poddańcze z nazwą na „ów“, jak: Głuchów, Wierów i t. p.

Jednocześnie pewno z powyższemi poczęły powstawać

osady o nazwach IV-tej kategoryi, postaci też dzierżawczej, na „ino“, „in“ — czy to gniazdowe — Chądzyno, Kuczyno, czy kmiece — Kupiatyn, Treblin. Osad wiejskich o nazwach kategoryi V-tej prawie niema (Grodzisk ?), a Bielsk, Brańsk — to grody starożytne względnie.

Osady, noszące nazwy wszystkich następnych kategoryi, aż do XII chyba włącznie, popowstawały bezwątpienia wtedy, kiedy noszące nazwy poprzednich 4-ch już się były mocno usadowiły; jedne topograficznie (zapewne kat. XII) mogły były powstawać, przy starszych, od bardzo wczesnej doby.

Istotnie też — takie oto: Bojarskie, Karskie, zamiast Bojarscy, Karscy — t. j. osady tych rodów, noszących już skądinąd wzięte nazwiska na „ski“ (kat. VI); takie — Przezdziatka, Korzeniówka i t. p. (kat. VII); owe — Klimuntowszczyzna, Oczkowszczyzna i t. p. (kat. VIII); lub — Kownaciska, Pieczyska i t. p. (kat. IX); albo owe Piotrowięta, Szczepanowięta i t. p. (kat. X); a nawet — większa część chyba przezwiskowych wszelakich (kat. XI). Wszystko to osady widomie świeższej daty, znaczna część może już z drugiej nawet połowy XVI wieku. Co do osad o nazwach (kat. XII) topograficznych — niepodobna wcale rozgrupować je chronologicznie.

W ostatecznym wyniku naszych wnioskowań — gdyby przyszło nakreślić mapę stanu osadnictwa Podląsia w epoce możliwie najwcześniejszej, podstawowej — choć w w. XV dopiero, należałoby, po zaznaczeniu znanych historycznie grodów i gródków, wnieść pomiędzy nie osady o nazwach 5-ciu tylko owych naczelnych kategoryi — i obraz geograficzny zasiedlenia pierwotnego, zajętych po Jadźwingach, pustkowi wcale nie dalekim chyba będzie od rzeczywistości.

Parochia Ruska ziemi Bielskiej — nazwy osad podług kategoryi:

	szlach.	królews.		szlach.	królews.
I plur.	30	31	VII „sk“	—	3
II „ice“	3	13	VIII „ka“	2	1
III „skie“	2	—	IX „zna“	2	—
IV „ów“	9	16	X „ska“	—	—
V „in“	7	1	XI „ęta“	2	—
VI top.	1	9	XII „siny“	7	14

Gdy się zatrzymamy nad tak zw. „parafią Ruską“ ziemi Bielskiej, obejmującą (1580 r.) kilka parafii późniejszych, widzimy, że i tam nazwy kategoryi I-szej (w liczbie mnogiej), porówno w dobrach szlacheckich i królewskich (30 i 31); po których idą— kategoryi IV-tej (na „ów“) szlacheckich 9, królewskich 16; potem kategoryi II-giej (na „ice“) 3 i 13; topograficznych — jeszcze mniej — 1 i 9; kategoryi V-tej (imienne) tylko 7 i 1; za temi kategoryi VII-ej (w liczbie pojedyńczej) król. 3; innych kategoryi prawie niema. Wogóle zaś przeważają nazwy ruskie.

Szlachta — nazwiska, nazwy, przezwy.

Nazwiska pierwotne szlachty podlaskiej były to, przyniesione na nowosiedle, nazwy rodowe (w części herbowe zarazem) lub wprost przezwy tylko, którym niejednokrotnie odpowiadały i nazwy zakładanych i dzierżonych tam przez przybyszów osad; przezwy, przeobrażone z czasem w znaczniejszej części na nazwiska dzierżawczo-przymiotnikowe, że tak powiemy, wzięte właśnie od nazwy tychże osad przeważnie lub też, choć rzadziej, od miejscowo-topograficznych z dodaniem końcówki „ski“ czy „cki“.

W epoce nas zajmującej, pod koniec w. XVI-go, niewiele wprawdzie utrzymało się nazw czy przezw tych pierwotnych, część ich znaczniejsza została już przeobrażona (przymiotnikowo), jednak ilość, jaka dotąd utrzymała się jeszcze, przenosi o kilkakroć liczbę tych, co przetrwały niezmienne do dziś dnia. Przyświadcza temu pobieżny nawet przegląd naszych reg. pobor. 1580 r., odnośne daty wybitniejsze których podamy tu parafiami; pomijając na teraz przezwiska bardziej szczegółowe, jakie były już powstały dla wyróżnienia poosobnych gałęzi rozrodzonych liczniej rodów umiejscowionych.

Oto więc nazwy, utrzymane jeszcze w 1580 r. w postaci pierwotnej:

W ziemi Drohickiej.

W pow. Drohickim.

W parafii: I Drohickiej: Koczera, Tunkiel, Siekierka, Bujno; II Mordzkiej: Głowacz (z Cierpigrosza); III Przesmyckiej: Łęczyczka, Przebór (w Pniewiskach), Pliska, Grot (w Tokarach), Śmieszko (w Zawa-

dach), Bejda; IV Paprockiej: Łoza, Chadałka, Skorupka, Oziembło, Włodek (z Czarnot); V Wyrozębskiej: Turek (w Wyrozębach), Grek (z Hruszewa etc.), Mleczko (w Skopach), Przecław (w Młożewie); VI Rozbickiej: Wąż; VII Suchożeberskiej: Klepacz Przygodzki, Sasin (w Krynicy); VIII Mąkobodzkiej: Jurdzik (w Osinach), Miazga (w Księżopolu), Jałmużna (w Męcinie); X Kożuchowskiej: Jurga (w Kożuchowie), Zawisza (tamże), Zając (tamże), Chrosny (tamże), Skorupka, Horka (w Błoniu), Strus, Świderek (we Włodkach); XIII Skibniewskiej: Wrzosek, Dzieciak (w Pogorzeli), Grzymała, Lipka; XIV Kosowskiej: Kostrzewa, Kosowski, Rokicik (w Maleszewie), Tarasek (tamże), Gałązka (w Tosiach), Rytel, Złotek; XV Ceran.-Prostyńskiej: Świejko, Dłuszczyk (w Długich-Łukach), Sawicz (w Kostkach); XVI Łazow.-Sterdyńskiej: Gałązka (w Łazowie); XVII Jabłońskiej: Rozpęd (w Jabłonnej), Mikarz (w Morzkowie), Gniewosz, Guz (w Wierzbicach), Rozwiej (w Kamionce Ruskiej), Niemiera; XVIII Skrzyszewskiej: Saczko (w Gałkach); XX Ciechanow.-Wińskiej: Koc, Trzaska; XXII Rudzkiej: Owsiany (w Olendach), Smurło; XXIII Pierlejewskiej: Siewruk (w Twarogach Lackich), Sumieło (w Moczydłach); XXIV Ostrożańskiej: Borzym, Jaszczołt, Morze; XXV Dziatk.-Dołobowskiej: Zaręba, Drzemlik (z Osmoli); XXVI Kuczyńskiej: Piętka, Pąk (w Sadowie), Kuńcza (w Żebrach), Jedynak (w Piętkach); XXVII Długo-Dąbrowskiej: Trojan (w Łazach), Gogoł, Trzecina; XXVIII Jabłonkowskiej: Miodus, Tybor.

W pow. Mielnickim.

W parafii: I Mielnickiej: Sumina (w Moszczonej); II Dziatkowskiej: Irzykowicz (w Bacikach); III Łosickiej: Kozieł (w Biernatach), Grzywicz (w Bolestach); IV Góreckiej: Hincza (w Droblinie); V Sarnackiej: Orzeszko (w Chwalatyczach), Skarbek (w Ostromęczynie), Raczko (w Ruskowie) etc.

W ziemi Bielskiej.

W parafii: I Wyszeńskiej: Kostro, Warhel, Nagórka, Włost; II Domanowskiej: Skłodo, Piekut, Rzepny (w Rzepkach), Łyczko (we Mniu); III Dąbrowskiej: Wojno, Brzoska, Gierałt, Dołęga, Moczydło, Plewka, Stawierej; IV Jabłońskiej: Osinka, Rykacz, Wspała, Senbor, Sokół (w Senborach); V Kuleskiej: Kulesza, Gołas, Gunia (w Gołasiach); VI Topczewskiej: Gawina, Koćmier; VII Brańskiej: Poletyło; VIII Łubińskiej: Łuba; IX Wyszkowskiej: Warpęch; X Bielskiej: Bolesta, Zawada, Krakówka (w Hryniewiczach); XI Płońskiej: Roszko, Strómiło (w Roszkach), Pękawka (w Jabłonowie), Nogaj (w Roszkach); XII Sokolskiej: Sokół, Racibor, Drąg, Jamiołka, Dworak, Perka, Pszeniczyn (w Idźkach), Truskoleśny, Faszcz, Rząćca, Pęza, Nosek, Skwarek (w Pikatach), Ślasa (w Idźkach), Żebra (tamże), Franek; XIII Kobylińskiej: Kapica, Wnor, Stypułek, Jędral, Kurzyna, Gaik Kropilnicki, Popiel (Garbowski), Sikora, Kierzk; XIV Poświęcińskiej: Dzierżek, Groch; XV Suraskiej: Wazbut (Gąsowski), Łapa, Seronos, Włosek (w Juchnowcu); XVI Tykocińskiej: Herman, Dobek, Zędzian; XX Dolistowskiej: Tarusa; XXI Trzciańskiej: Szorc, Wyszowaty, Zawist (w Bajkach), Mroczek, Boguśko; XXII Go-

niądzkiej: Karp (w Brzozowej), Skwarek (w Kramkówce), Białosuknia, Moniuszko, Szaciło (Kulikowski); XXIII Rajgrodzkiej: Strubicz (w Grabowie), Reszka, Źróbek.

Jeśli tyle utrzywało się w użyciu pomiędzy szlachtą podlaską nazw przezwiskowych pod koniec w. XVI-go (1580 r.), ileż takowych spotkalibyśmy jeszcze, gdybyśmy się cofnęli o sto lat głębiej — ku końcowi w. XV-go. Wtedy nazwiska innej postaci są jeszcze bardzo rzadkie. Tak upowszechniające się coraz szerzej u schyłku wieku XVI-go nazwiska, urabiane z miana osad gniazdowych przez dodanie końcówki „ski“ lub „cki“, zjawiają się już wprawdzie przed stu laty, ale to są jeszcze wyjątki tylko. Co najwięcej, dla bardziej szczególnego wyróżnienia, stawi się po imieniu chrzestnem osoby wskazywanej (a częstokroć i jej ojca) z dodaniem, czy bez takowego, przezwy rodzinnej, miano osady gniazdowej, połączonej z niemi spójnikiem łacińskim „de“, znaczącym tyle, co „z“ (= skąd ?), które z czasem zamienia owo „ski“.

Znajdujemy dość liczne przykłady tego — choć tylko dla ziemi Bielskiej wyłączniej — pomiędzy innymi w znanym herbarzu Kapicy. Przytoczymy też z nich wybitniejsze.

Oto z przezw, oprócz powyżej podanych, znajdujemy tu jeszcze następujące: Brusz 1444 r. — de Bruszewo 1523 r., Czajka 1444 r. — de Czajki 1546 r., Czeladka de Tokowisko 1544 r., Drozd 1544 r. — de Drozdy 1569 r., Leniec Samotyja 1512 r., Pachoł de Mień 1460 r., Wnuczek de Dobkowo 1566 r., Zielepucha de Dolistowo 1537 r. etc.

Nazwiska zaś pełne, od majętności, z końcówką na „ski“, spotykamy (u Kapicy) pod koniec już wieku XV-go następujące: Garbowski 1473 r., Grodzki 1475 r., Kobyliński 1499 r., Krzyżowski 1449 r., Proszeński 1443 r., Sławski 1493 r.

Przybierają też ziemianie nazwy nietylko od dóbr dziedzicznych, lecz i od dzierżaw czasowych. Mąkobody, nadane 1486 r. Litaworowi Chreptowiczowi, trzymał pierwej „Mukobodzki“. (M. L. IV.)

Pewne rodziny o przezwiskach prymitywnych napróżno probują ustalić swe nazwy na „ski“; chwilowo więc tylko fakt podobny spotykamy.

Tak tedy naprz.: Smurliński (Smurłowski), zamiast Smurło 1590 r. (1526 r.), Poletyłowski — Poletyło 1594, 98 r., Studziwodziński — Sieheń, Pierzchalski — Pierzchała, Dzierżkowski — Dzierżek 1594, Faszczowski — Faszcz 1594 r., Siekierski — Siekierka 1598 r., Borzymowski — Borzym 1587 r., Żerzyński — Żera 1609 r.

Z pomiędzy nazw przezwiskowych zasługują na szczególną uwagę lingwistyczną zakończone na *o* lub *a*; jak oto:

Na *o* — Kostro, Skłodo, Wojno, Bujno, Roszko, Wnuczko, Kosko, Żebro, Świejko; na *a* — Faszcz(a), Kulesza.

Zdarzają się jeszcze imiona staro-słowiańskie między szlachtą.

Tak w ziemi Drohickiej 1580 r.: Marcin Zbożny z Kłopotów (fol. 7), Dobrogost(a) (Jan niegdy) z Suchodołu (fol. 29), 1576 r. Przecław Józefowicz z Bacik (Ks. pob. 47); w ziemi Bielskiej 1580 r.: Ludmiła — Ludmiła wdowa po Jurgim Kostrze (fol. 91), ? Rosłan — Matys syn Rosłana Wyszeński (fol. 91, 108) — Erazm syn Rosłana Wojno etc. (fol. 95, 119), Więcław — Więcław Krasowski (93, 99) — Więcław Szepietowski etc. (97, 100). Mroczek — Mroczek Krasowski (93)—Mroczek Wnorowski (103), Dobek — Dobek Jabłoński (98), Wielisław —Wielisław Senbor (99), Niemiera — Niemiera Gołaż, Koćmier (99, 128), Cibor — Cibor Wrocieński (117) — Cibor Borkowski (103), Świętosław — Świętosław Olędzki (125), Daćbóg z Kułyg (114), Przeczek z Wnorów (103).

Żywioł polski.

Witold popiera na Podlasiu kolonizacyę polską przedewszystkiem. Tak ustanawiając 1430 r. wójta w Bielsku, zaznacza wyraźnie w prvl. nadawczym (Skarb. Danił. II, nr. 1491), iż „mocen on będzie lud rzymskiego obrządku wyłącznie osadzać w rzeczonem miasteczku to jest Polaków i Niemców przyzywanych; przez co (przecież) nie ma się dziać szkoda i krzywda Rusinom tamże już zamieszkałym".

W dobie ożywionego ruchu osadniczego, przy wprowadzaniu „Ustawy włócznej", przybyszów z Mazowsza i Polski wcale chyba niewiele, bo przecież i tam jednocześnie kipiała praca kolonizacyjna, a nadto szlachta mazowiecka, dla powstrzymania wychodźtwa swych kmieci, przeprowadziła uchwałę 1531 r., zabraniającą „mitti et dari kmethones de terris Masoviae ad alias terras" (Winiarz — O zwodzie zwyczajów — str. 30).

W puszczy Knyszyńskiej, za starosty Piotra Falczewskiego (1556 r.), powstaje w ostępie Hwozdnej wieś Czarna, „ziemiany Czarniewskimi osadzona, którzy przedawszy imieniczka i osiadłości swoje w Mazowszach, tu w tej puszczy za Jkrmcią osiedli i teraz mieszkając powinności takie jako i insi ludzie ciągli pełnią". (Rew. puszcz 33.)

W królewszczyznach ziemi Bielskiej ludność mieszana, w rozmaitym ilościowym stosunku po wsiach poszczególnych; wogóle jednak w starostwach Brańskiem i Suraskiem przeważa kmieć ruski, w Knyszyńskiem — polskiej krwi. Wsie, gdzie przeważała znacząco ludność polska, były następujące: w starostwie Brańskiem — Oleksino (27 : 7); w Suraskiem — Tryczewko, Rozdołty, Pomihacze. (Bar. 66.)

Język polski.

Jezyk polski, który początkowo był udziałem osadnika mazowieckiego na Podlasiu, z postępem czasu począł nabierać rozleglejszego znaczenia, tak, że na początku drugiej połowy wieku XVI-go począł się dobijać praw zwierzchniczych. Przyczyny wzmożenia się takiego polszczyzny na Podlasiu były, oprócz natury ogólnej, niemniej też ściśle miejscowe, szczególne. Przy zetknięciu się dwóch osiadających tu słowiańskich plemion—polskiego i ruskiego, zaznaczyła się odrazu wyższość kulturalna pierwszego—już choćby dlatego, że osady mazowieckie tworzone były przez lud wojenny wolny (milites), ruskie zaś zasiedlano przeważnie ludem poddańczym. Następnie, skutkiem stanowczej przewagi żywiołu mazowieckiego w podlaskiem ziemiaństwie, ziemie Podlasia bardzo wcześnie już, bo Drohicka w XV w. jeszcze, a Bielska u świtu XVI-go, otrzymały zapewnienie rządzenia się prawem polskiem. Z prawem polskiem związana była urzędownie łacina, a poza nią występowała coraz wyraźniej polszczyzna. Urzędowy język ruski Wielk. Księstwa występował na Podlasiu jedynie w hramotach hospodarskich i starościńskich nakazach. Z postępem czasu ziemianie Rusini, cieszący się tyleż, co Mazurowie, dobrodziejstwami prawa polskiego, przyjęli i język polski, jako swój domowy, a co więcej — daleko wcześniej, nim opuścili swą cerkiew. Stopniowo też doszło do tego, że już na początku

drugiej połowy wieku XVI-go ziemianie podlascy, w ogóle swym, „przez chorąże a posły swe“, dopraszali się na sejmach Wielk. Księstwa, aby, ponieważ „pisma ruskiego czytać nie umieją“, Jkrmć nakazać raczył wysyłać z kancelaryi swej listy po łacinie lub po polsku. Tak występowali z prośbą tego rodzaju na sejmie wileńskim 1565—6 r.; chociaż jeszcze z niezupełnym skutkiem, gdyż obiecano im jedynie, że z kancelaryi królewskiej listy „i polskim pismem czasem odprawowane będą“. (M. L. ks. spr. publ. V — w Dok. M. Ar. M. J. I, 186, art. 5.) A wszakże, gdy odpowiedź królewska na prośby ziem i powiatów Wielk. Księstwa wogóle dawana była na tym sejmie po rusku, „Respons“ szlachcie podlaskiej zredagowany był w języku polskim nawet 1547 r. Na prośbę przecie ziemian powiatu Drohickiego jeszcze na sejmie grodzieńskim 1568 r., aby listy z kancelaryi królewskiej pisane do nich były po łacinie lub po polsku, odpowiedziano krótko, iż listy takowe, „jako pierwej zawżdy, tak i teraz, mają pisane i wydawane być ruskiem pismem i językiem po całem Wielk. Księstwie Litewskiem“.

W Bielsku księgi radzieckie do roku 1591 pisane były po rusku, do r. 1606 po rusku i po polsku, a dopiero od tego roku wyłącznie po polsku. (G. Gr. Bobr. II, 891.)

Rusczyzna i jej ślady.

W epoce, która jest bardziej wyłącznym przedmiotem naszego tu badania, mianowicie pod koniec w. XVI-go, stosunki etnograficzne Podlasia (województwa), od 1569 r. zjednoczonego z Koroną, były już zupełnie niemal ustalone: bojarstwo (ziemiaństwo) mało- (i biało-) ruskie chyba już całkiem prawie zespoliło się ze szlachtą mazowiecko-polską — w trybie życia, języku i wyznaniu nawet, w pewnym stopniu poczęło iść za onego przykładem mieszczaństwo zamożniejsze; zato kmieć polski, wogóle mniej liczny, prędzej — o ile rozproszony — ustępował w trybie życia ruskiemu, niż odwrotnie. Wszakże, co do tego ostatniego żywiołu, dużo jeszcze (1580—90 r.) śladów rusczyzny daje się widzieć w połaci Podlasia bardziej polskiej — w nazwach wszelakich i imionach.

W imionach.

Wobec zastępu osad wiejskich, które całkowicie były i pozostawały ruskiemi do samego upadku Rzpltej, ciekawem będzie rzucić okiem na ślady rusczyzny tam, gdzie już ich pod koniec w. XVI-go spodziewać się mniej wypadało — pozornie.

I tak, poczynając od osad ziemian (szlachty), w naszych źródłach (z r. 1580 i 90 etc.) spotykamy między szlachtą imiona— czy to bardziej przez wyznawców wschodniego obrządku używanych, czy w bardziej ruskiej postaci — które świadczą, iż ponieważ były wśród niej całe rodziny, a choćby tylko jednostki, trzymające się jeszcze starego ruskiego trybu lub przypominające tylko już takowy, upoważnia to nas do wniosku, że osady owe, w których ich znajdujemy, były pierwotnie chyba wszystkie bez mała ruskie.

Dotknijmy oto przykładów tego, idąc koleją ziem, powiatów i parafii (p. Cz. I, r. 1580).

Ziemia Drohicka.

Pow. Drohicki.

Parafia I Drohicka: wieś Koczery — Onisko Koczera, Zajęczniki — Anna Chwiedorowa Zajęcznicka, gdy inni Zajęczniccy—Chrystof, Michał etc., Kłopoty Waśki (Piotry) — Jakób Waśków, Putkowice Nagórne — Iwan Praczko, Putkowice Nadolne — Prokop, Tunkiele — Iwan Tunkiel, + Simon, Klukowo—Hrehory Klukowski. Nb. Co wskazywać się zdaje, iż początkowo, za ruskich i litewskich jeszcze książąt, dokoła Drohickiego zamku siedzieli *bojarowie* ruscy, na prawie wojennem, którzy już teraz (1580 r.) są ziemianami, *szlachtą*, lecz od obyczaju starego — w pewnym jeszcze zastępie — nie odstąpili. W Miłkowicach „ruskich" niema już śladu Rusi.

Parafia XVI Łazowska: wieś Łazów — Artym Łazowski; 1524 r. — Wakuła Iwan, Bohdan, Hleb etc. (M. L. zap. XII); par. XIX Zembrowska: wieś Korowice —Wasiel Korowicki, Chrystof etc.; par. XXIII Pierlejewska: wieś Twarogi Lackie — Maksym Wieliczko, Mikołaj Siewruk, Twarogi Trubnica—Roman Lenków, w Twarogach „ruskich" (1576 r.)—Sieńko, Iwan; par. XXIV Ostrożańska: wieś Morze (1576 r)—Chwiedor Morze.

Nazwy osad wyraźniejsze.

Ale też niemało osad samych o notorycznie ruskiem *nazw* brzmieniu.

Ziemia Drohicka.

Pow. Drohicki.

Parafia I Drohicka—Chrołowiec, Hrynice, Makarki, Miłkowice „ruskie", Boratyniec; par. IV Paprocka — Hołuble; par. V Wyrozębska — Hruszewo; par. XV Prostyńska — Długie Łuki, Treblin; par. XVI Ster-

dyńska — Lebiedzie; par. XXII Rudzka — Smurły; par. XXIII Pierlejewska— Twarogi — Trubnica (nie Trąbnica) „ruskie".

Nadto Ruś śród Mazurów samych (po lewej stronie Buga) w pow. Droh., połaci jego zachodniej: Kossów + ruska strona, par. własna XIV; Buczyn — szlachecki + ruski, par. Skibniewska XIII; Kamionka — ruska, par. (Paprocka) Jabłońska IV; Jabłonna — lacka i ruska, par. Jabłońska XVII; Skwierczyn — lacki i ruski, par. Wyrozębska V; Sawice — ruskie, par. Wyrozębska V; Miłkowice — ruskie, par. Drohicka I; Stok — ruski, par. Mordzka II.

Nb. Chociaż skądinąd nazwy dodatkowe „Ruś" i t. p., przysługujące pewnym osadom do dziś dnia prawie, nie świadczyły już na pocz. wieku XVI-go, ażeby ludność ich była (jeszcze) ruską: oto naprz. we wsi „Sokoły Ruś", w parafii Sokolskiej, w r. 1528 tacy ziemianie: Wojciech Sokół, Andrys Maranowicz, Jakób Półpanek, Piotr Szczepanowicz, Stanisław Jakubowicz.

Pow. Mielnicki.

Par. I (starostwo) Mielnicka — Horoszki, Hołowczyce, Moszczona, Żerczyce, Żurobice; par. II Dziatkowska — Hornowo, Choroszczewo, Waśki, Lubiejki, Borychowce; par. IV Górecka — Hruśniewo, Droblin, Chwalatycze „ruskie"; par. V Sarnacka — Horoszkowa wola, Terlikowo.

Ziemia Bielska.

Parafia I Wyszeńska — Wyszonki Ruś, Warhele ?, (Wypychy) Posełe ?, Kostry Litwa; par. X Bielska — Hryniewicze; par. XII — Sokolska — Sokoły Ruś stare i nowe; par. XV Saraska — Chodory, Syronosy; par. XXII Goniądzka — Mikicino, Chodory, Bielosuknie ?

Szlachta — Ruś. (Kap. rękop.)

Co do samej szlachty, jako takiej, przetrwało jej jeszcze sporo przy obrządku greckim, a więc jako Ruś niby (bo już chyba nie co do języka i kultury) pod koniec nawet w. XVI — szczególnie w ziemi Bielskiej. Oczywiście wnioskujemy i tu przedewszystkiem z imion chrzestnych.

Poprzestaniemy tu na wzmiankach Kapicy — w jego odpisach, gdzie spotykamy całą grupę ruskiej szlachty, znanej nam już w części z powyższego wykazu domniemanych ruskich pierwotnie osad; szlachty o imionach bardzo jeszcze charakterystycznych.

Takie oto imiona noszą:

W ziemi Drohickiej.

Pow. Drohicki.

Klukowscy (parafia Kuczyńska XXVI) 1572 r. Korniło; Korniccy (par. Łosicka w p. Mieln. III) 1572 r. Bohdan; ? Krzescy—1573 r. Kilian;

Moszczeńscy (par. Mielnicka I) 1574 r. Iwan, Wasil, Hrehor; Putkowscy (par. Drohicka I) 1543 r. Leczko, Saczko, Iwan, Waśko; Koczerscy (par. Drohicka I) 1543 r. Chwiedko, Kalenik, Wołodko; Seroczyńscy (par. Sterdyńska XVI)—1559 r. Kondrat, Waśko; Wasilewscy (par. Skrzyszewska XVIII) 1554 r. Siemion; Łazowscy (par. Łazowsko-Sterdyńska) 1531 r. Hleb, 33 Iwan Hohol Ilkowicz, Hrehor, Prachna, Dmysz, 38 Marusza, Taciana 45. (Ak. Wil. K. XXXIII.) Nb. Najdłużej rusczyzny trzymają się — ze szlachty — Putkowice Nagórne. (Jarosz. — Mater. do stat. etc., „Aten." 1843.)

Pow. Mielnicki.

Parafia II Dziatkowska: wieś Pokaniewo — Hrehorowa Baczyna (Katarzyna Niemierzanka); par. IV Górecka: wieś Hruszniewo (1576 r.)— Wasil Horbowski.

Ziemia Bielska.

Par. IV Jabłońska: wieś Jabłonia Samsony — Paweł syn Harasima; par. VII Brańska: wieś Kiersnowo — śl. Bohdan, Siemion, Hryć Kiersnowscy, wieś Poletyły — śl. Kuryło; par. X Bielska: „villa" Wahanowska — Hrehor Wahanowski, wieś Bańki — śl. Hryszko; wieś Puchły — Jakim Puchłowski, wieś Wozna — śl. Supron, Seńko, Lewko, Ławryn, wieś Hryniewicze — śl. Tymosz Wozny, Sieńko Iwanowicz, wieś Szpaki — śl. Radziwon i Iwan, wieś Żywkowo — śl. Iwan; par. XXI Trzcieńska: wieś Boguszewo Masie—Wawryn Waśkowicz; par. XXII Goniądzka: wieś Brzozowa — Iwan Karp.

(W rękopisach Kapicy.)

Sakowscy — de Saki (parafia Bielska X) 1572 r. Tymofiej, Jewdokim, Saczko etc., Dimitr, Hryń, 98 Fiedor; Brzeźniccy—de Brzeźnica (par. Brańska VII) 1573 r. Siemion, Hrehor, Chwiedor, Roman, 71 Panaska; Siehenie—de Studziwody (Studziwodzińscy) (par. Bielska X) 1573 r. Tomiła Chwiedorówna, 69 Jakim, Wasil, Lew; Poletyły (par. Brańska VII) 1560 r. Waśko, Stecko, Daniło, Klimko, 1580 r. Chwiedor, „scartabelli kr. Bony" włości Brańskiej, 93 Kuźmą; Ostaszewscy — de Ostasze (par. Saraska XV) 1560 r. Kuryło, Ostapko; Kiersnowscy (par. Brańska VII) 1560 r. Waśko, Iwanko, Hryć, Chwiedko, 71 Kuryło, Siemion 94, 91 Marusza; Samsony (de) (par. Jabłońska IV) 1560 r. Harasim, Oleksa, Cierech, Daszko, 71 Sciecz, Ciszko; Tarusy (par. Dolistowska XX) 1561 r. Hrehor; Szamkowscy (par. Brańska VII) 1559 r. Siemion, Marusza, Hrehor, 1570 r. Fiedor, 54 Chwieda; de Hwozna (par. XV Saraska?=Bielska za Narwią) 1557 r. Oleksa, Omelan, Roman, 74 Niestor, 83 Chwiedko, Harasym, Okuła; Wahanowscy (par. Bielska X) 1570 r. Iwan, Chwiedor, 93 Bohdan; Hryniewiccy (par. Bielska X) Mieleszko, Tymosz, Iwan, Okuła, Weremiej, Panaska, 1593 r. Fiedora, Ochapka; Kolendy (par. Bielska X) 1569 r. Wasil, Trochim, 40 nb. Kolenda Chwiedorowicz, 86 Owdotia; Bańkowscy (par. Bielska X) 1570 r. Iwan, Hryń, Denis, Ostapko, 89 Chwiedko, Łukian, Panas; Stołowaccy (par. Bielska X) 1593 r. Kondrat, Chwiedor,

81 Iwan, Borys; Ostaszewscy (par. Saraska XV) 1593 r. Wołos, Jachim, Lewoń, 97 Niestor; Puchłowscy — nb. Siehenie? (par. Bielska X) 1594 r. Dawid, Jakim, Ihnat, Fetymia; Seronosy (par. Saraska XV) 1598 r. Iwan, Maryna, 86 Chwiedor; Żywkowscy (par. Bielska X) 1588 r. Ihnat, Harasym, Chwiedor, Nazarko; Nieresсy = Nierześlewscy = Waśkiewicze (par. Goniądzka XXII) 1582 r. Chwiedor, Hrehor; Kalejczyccy — Sasiny (par. Bielska X) 1585 r. Tymofiej, Hawryło, Iwan; Kościanowscy (par. Saraska XV) 1563 r. Maniec, Hermak, Tymosz, Ostapko; Ancuty = Zanarewscy, (par. Bielska X) 1564 r. Prokop, Chwiedor, 48 Ławryn; Toczyłowscy (par. XXIII) 1586 r. Waśko; Szymanowscy (par. XXIII) 1586 r. Waśko.

Noty heraldyczne.

Występują tu i ruskie herby: herb Korczak, jakiego używają: Tunkiele — par. Drohicka (1), Mleczki — par. Wyrozębska (6), Hornowscy — par. Dziatkowska (30); herb Sas: Krupiccy — par. Drohicka (1), ? Skwarki — par. Dołobowska (3) z Bielską.

Miasta.

Wylew początkowy kolonizacyi nadał charakter wzniesionym przez osadników grodom. Miasta też wschodniej połaci Podlasia nosiły jeszcze w epoce nas zajmującej cechy przeważnie ruskie — o tyle, o ile miasta połaci zachodniej — Węgrów, Tykocin, Goniądz i inne pomniejsze były polskiemi wyraźniej. Stołeczny Drohiczyn — podobnież był już polskim bardziej, jak Bielsk trzymał się mocniej rusczyzny. W Mielniku — w r. 1600 (A. Wil. K. XXXIII, nr. 119+120) ze 73 włók $28^1/_2$ trzymają katolicy, 3 „kaznodzieja nowochrzczeński".

O charakterze etnicznym miast świadczą najwymowniej nazwy i imiona ich mieszkańców.

Tak oto:

W ziemi Drohickiej.

W m. Drohiczynie (Akty Wil. Kom. XXXIII) — 1546 r. (nr. 138): Jakób Wilk, Jan Kępa, Wojciech Sulborski, Mikołaj Pidaj, Jakób Kilka, Andrzej Koczerha, Iwan Hleczewicz; 1547 r. (nr. 43): Andruch Daniłowicz, Steczko Kobula; 1566 r. (nr. 68): polskie — Kalikst Drewnowicz, Leonard Żak, Dominik Bloch, Bartłomiej Boratyński; ale też: Iwan Kuchta, Sienko Bustówka, Ilko Kuzik, Iwan Moskwicin.

W Mielniku — 1600 r. (Akty Wil. Kom., nr. 119) pomiędzy innemi: Artem Onaczko, Olisiej Hnat, Jaśko Knysz, Iwan Doroszewicz, Sidor Szereszyło, Kuźma Sienkowicz i t. p. (=większość); ale też: Wąż, Jakób

Koryciеński, Matys Scisławski, Jan Gnatowski, Leonard Piekiełko, Mikołaj Kościesza i t. p.

W ziemi Bielskiej.

W Bielsku — 1534 r.: Jeśko Onyszkiewicz, Iwan Sieheniewicz, Kuc Denisłowicz, Waśko Kopyl i t. p., i t. p., ale i Mikołaj Puchalski;—imiona i nazwy z małym wyjątkiem ruskie. (A. Wil. K., nr. 74.) 1571 r. „Chwiedor Wasilewicz Chmarzycz djak m. Bielskiego". Podobny też stosunek i w m. Narwi. (Dok. Wil. arch. kom. t. XIV.)

W Kleszczelach — 1568 r.: Lewon Sopelicz, Paweł Turlewicz, Sidor Retys — wysłańcy do króla — sama Ruś. (M. L.—P. D. 10, f. 45.) 1582 r. Waśko Chomicz, Mieleń Oleszkowicz. (A. Wil. K. XXXIII, nr. 89.)

W Brańsku — w 1555 r. rajcowie: Mateusz Raczek, Szabek, Maciej Tyszka, Marcin Kulbicki, Jan Surhej (M. L. k. zap. 36, f. 69); zato 1558 r. większość mieszczan ma polskie nazwiska (Dok. Wil. ar. kom. t. XV).

Nb. Nietylko Brańsk — niemal całkiem polski, ale też wybitnie ruskiego charakteru nie miał Suraż.

W m. Boćkach, pow. Bielskiego, w r. 1577 (Ks. pob. 47), pomiędzy innemi, spotykamy następujące nazwy mieszczan (piwo warzących): mężczyzn—Kucz Dudka, Jacko Mamula, Paszko Naum, Chwedko Skiba, Czeladka, Pohorzelec, Rafał Pysek, Paszko Zilicz, Jacko Nowik i t. p.; kobiet — Hryczycha, Karpicha, Sołohubka, Howoruszka, Czeladzina, Igiełczyna, Judzianka, Hryciowa, Wiktorka, Gawlanka, Paszkowa, Klikowszczanka, Sieliwonkowa, Michałkówna, Mistrycha.

W m. Rajgrodzie, ziemi Bielskiej, 1577 r. (Ks. pob. 47), pomiędzy innemi, mieszczanie — mający domy w rynku: Jan Giermek, Adam Piotrowski, Matys Szastała, Kasper Topiczewski, Jan Żelaskowski, Paweł Goziowicz, Albertus Kosak, Brosko, Pindowicz, Jan Poniecki, Jan Karwowski, Paweł Toczyłowski i t. p.; mający domy uliczne: Waśko Szorszonak, Mikołaj Długosz, Michał Lipnicki, Filip Toczyłowski, Stanisław Puhaczek, Walenty Prusik, Jan Listwianin, Marcin Naglica, Bartosz Kossowski, Matusz Piguła, Staś Zamesznik i t p.; mający domy z ogrodami: Grzegorz Szerszeń, Jan Andrysowicz, Jurgi Szczepańczyk, Szostakowski, Marszałkowski i t. p.; mający chałupy nędzne: Jan Kosiło, Matys Zaleski i Marek Woznowski.

Nb. W miastach podlaskich ludność polska i ruska nie zajmowały osobnych dzielnic, domy i role były pomieszane, czasem Polak i Rusin siedzieli na wspólnej włóce. (J. T. Bar. „Podlasie", Przegl. hist. t. VII, zeszyt 2, str. 191.)

Ciekawy jest pod względem etnograficznym prvl. w. ks. Aleksandra (Akty Zap. R. t. I, nr. 189) 1501 r. ziemi Bielskiej (powiatu) dany (Dział., Zb. praw) na prośbę szlachcica Piotra Łuby, sędziego pow. Bielskiego, który „imieniem i też poleceniem wszystkich ziemian tegoż powiatu" prosił, „aby im prawa i obyczaje takoweż dano", jak powiatowi Drohickiemu.

W prvleju tym znajdujemy oto dosadne, choć mało zrozumiałe przeciwstawienie dwóch narodowości. I tak: w art. 6, V: „Gdyby który z ziemian... był obwinionym przez Rusina“ etc.; a dalej tamże: „gdyby też jaki Rusin pozwał Polaka“ (VI). Jeszcze dalej w art. 14, XI: „Częstokroć Rusinowie ziemian tego powiatu nagabali o drzewo bartne“; zaś w art. 15, XII: „Rusinom skarżącym się o bydło błędne, konie i in. — takowe ziemianin 3-go dnia na zamek ma oddać...“

Przeciwstawienie wyraźne; ale któż tu jest ziemianinem? — Polak jedynie? a wszakże byli wśród ziemian i Rusini! — wobec tego zaś kto tu Rusin — nie ziemianin widocznie, więc kto? bojar? mieszczanin?; a może takiż sam chyba ziemianin — tylko wschodniego wyznania.

Władza litewska uwzględnia zwyczaje miejscowe. Przy nadaniu magdeburgii 1493 r. Brańskowi, Aleksander pozwala opłacać mieszczanom z włóki (mansus) szerokimi groszami praskimi, jak w Koronie — nie zaś rachubą na kopy litewskie. (Jarosz. „Obr.“ II, 204.) W prvl. 1501 dla Mielnika „dzieckich“ już nazwano „woźnymi“. (Jarosz. II, 205.)

Rusini — Mało- i Biało-Rusini.

Myliłby się wielce, ktoby rozumiał, iż w obrębie Podlasia, województwa podlaskiego, znajdowali się Rusini — tylko jednego narodowego odłamu, t. j. Małorusini. Tymczasem stosuje się to do ziemi Drohickiej wyłącznie, bo co do Bielskiej — to tam ludność małoruska, przekroczywszy rz. Narew, sięga zaledwie prawego dopływu onej — Supraśli, na całej zaś połaci północnej tej ziemi od Supraśli, popod ręby grodzieńskie, aż do „traktu zapuszczańskiego“ Trockiego województwwa, występują, obok Mazurów i resztek Litwinów (a i Jaćwieży chyba) zawsze prawie zmieszani z nimi — tylko Białorusini. I wielce to naturalne, ponieważ w tej stronie silniejszy był prąd kolonizacyi, osadnictwa—wylewający, poza graniczną rz. Brzozowę etc., od puszczy Grodzieńskiej, do której przypierała ludność białoruska.

Widoczny wyraz odrębnego etnicznego charakteru ruskiego ludu północnej połaci ziemi Bielskiej dostrzegamy we wszystkiem—

nawet w odmiennem brzmieniu nazw i imion. Weźmy dla przykładu choćby m. Knyszyn 1577 r.; jest tam w niem nieco ludności ruskiej wśród mieszczan, a nazwy wśród niej takowe: Chwiećko-wa, Cimoch-owicz, Chwiedor-owicz, Owdziej, Dzietko, Boćwinka, Dzienis.

Mowa (małoruska) Rusi podlaskiej trzyma środek między mową Polesian pińskich i Brześcian, nie ma jednak akcentu wołyńskiego, który się u tamtych przebija. (Jarosz., Mater. do stat. etc., „Athen." t. VI, str. 174.) Jednem słowem — mowa ta, we wszelkich swych gwarach, stanowi odłam — mniejsza, iż najbardziej oddalony — narzecza poleskiego małoruskiego języka — wybitnie przeto różniący się od mowy chełmskiej czy wołyńskiej.

Nazwy włościan.

Ślady Litewszczyzny.

Niebrak też było na północnej krawędzi Podlasia, poza Narwią ku Grodnu, pod koniec w. XVI-go nawet, śladów żywiołu litewskiego — przynajmniej wśród włościan tamecznych (jakich przykładowo poznamy poniżej). Lecz czy nosili oni już tylko nazwy litewskie a przybrali już byli mowę polską lub białoruską, a jeśli pozostawali jeszcze Litwinami, czy to byli przybysze, czy może resztki Jaćwieży — kto to wie.

Przyjrzyjmy się im — oto zaznaczeni:

W starostwie Knyszyńskiem 1565 r. (Inw. starostwa — rękop. Bibl. Kras.) w siołach dworów:

Dworu Knyszyńskiego: wójtowstwa Krypnieńskiego: w siole Zastoczu — Dougieło, Sopoćko; wójtowstwa Kalinowskiego: w siole Kalinówce — Jamiczys, Warszylis, Golnis, Dojnis, Jurgis Mużejko, Jakuczys, Miskinis, Żakus, Kuliens, Sukanis, Stanelis, Bartłuk Sierwis, Pienkuczis, Malis, Bartulis, Żylis, Dandziło, Zdaniejko, Jurgis Golejewicz, Marcis Pilwinis; w siole Kropiwnicy — Przywalis, Smilginis, Kibilda, Żwal, Dykus, Kuprelis, Majko, Żagus, Mudal, Palwinis, Krzywiejko; w siole Jownikach — Bućko, Ławrus, Nosutka, Bochis, Kuprelis, Mieskucis; w siole Bagnie — Bielas a Grygus Prus, Grygus Chromy, Żybielis, Szeluginis, Wojtas Mojsiejewicz, Dojgiało. Pizdziejko, Dubinis, Grygus Maciejewicz, Misius Dziedzial, Brozius, Mikus Pietrosiewicz, Dojnis, Grygus Wierklis, Szastało, Rumiejko, Kuprelis; wójtowstwa Długołęckiego: w siole Długołęce — Kaprus Ihnatowicz, Strómiło, Bielasz Jenkowicz, Stosznęło,

Brozis Litwin, Brozis Sokół, Korkoszka, Bandys, Reklis, Żegoń, Gigań, Kozozaj, Kończyło, Kieturko, Koniuszko, Chlus, Paczejko, Bełdyka, Pypko, Mozdzionko, Bierczenis, Gudzio, Chliscza, Gierp, Kreczko, Falejko, Matajło, Ryndzio; w siole Reklach — Reklis, Bieczenis, Giemza, Wach, Turos, Poczynieło, Cielej, Bielasz Tatarzyn; wójtowstwa Rudnickiego: w siole Chrabołach — Hałabud, Kibułka, Chraboł, Wawrzis, Sarejko.

Dworu Dobrzyniewskiego — wójtowstwa Letnickiego: w siole Letnikach — Januczy Puksicz, Jankuczy Puksicz, Bubil Pilis, Hajko; w siole Kulikówce — Szaciło, Strómiło.

Dworu Grodziskiego — wójtowstwa Bobrowskiego: w siole Bobrówce — Pripis, Nosuta, Kozarko, Sudejko, Gierwa, Kiewłos, Bembło, Parejko, Bołzik; w siole Brzozowej — Onelis, Rimsis, Szulis, Dzidziulis, Bumelis, Żwerblis, Krowluczys, Sułka, Oskierka, Szulejko, Gornis, Pożytko, Świnis, Bielus; wójtowstwa Jaświłowskiego: w siole Jaświłach — Dobieżys, Trompik, Bołtrus Araburda, Rekiecz, Kiezgał, Biercziaus, Kiskielin; w siole Macieszach — Szupiet, Pobrinkielis, Mielwid, Kolęda, Bołtrus Bros, Pieczkielis, Bołtrus Januczys, Kyrwietis; w siole Romiejkach— Romiejko, Trybiło, Borsiło, Leńcza, Żubielis, Dziebus, Bołtrus, Narmunt, Mozul, Szumiejko.

Dworu Zabielskiego—wójtowstwa Zabielskiego: w siole Zabielu — Baszyło, Bisajko, Pilis Czepielewicz; w siole Jaćwieży — Ościłowicz, Kołbanowicz, Gołginowicz, Ciuszko, Piełko, Dojgielewicz, Czotyrybukowicz, Koczkiło Karpielewicz, Dauksiewicz, Gin, Klobowicz, Lejda, Bubelnik, Moczius Mackielewicz, Żukielewicz, Konieczko, Domiejko, Lezejko, Biercznis, Szczerbuk, Oskierczyc, Szułzda, Szala, Szepiel, Mielkiewicz; w siole Nowosiółkach — Giniewicz, Klobowicz, Szaciłowicz, Biejniewicz, Oduła, Kuczkiewicz.

Żydzi.

Na Podlasiu owego czasu ludność żydowska była bardzo nieliczna. W starych grodach nie było wcale gmin żydowskich. Wyjątek stanowił Tykocin (Gasztoldów) — ważny port zbożowy na Narwi. Większość żydów, prowadzących na Podlasiu interesa finansowe, należała do gminy brzeskiej (—litewskiej).

Stosunki żydów z ludnością chrześcijańską nie były wcale jednostajne: inaczej zachowywali się względem nich możni — szlachta i mieszczanie, inaczej ubożsi. Możnowładcy, we własnym interesie, popierali żydów, drobniejsza szlachta zawsze była im niechętna. Z mieszczan zaś — kiedy bogatsi z nich prowadzą wspólnie z żydami handlowe przedsiębiorstwa, dają za nich im swe rękojmie etc., ubożsi wprost wrogo względem nich się sta-

wią. Oto — 1526 r. żyd tykociński, Ahron Bosko, przy pewnej okoliczności charakterystycznie się wypowiada (Bersz. Dok. I, nr. 113): gdyby dla żydów były obowiązujące poświadczenia miejskich magistratów, to mieszczanie mogliby pozbawić nas wszystkiego co posiadamy, „z nieprzyjaźni, którą mają ku rodzajowi naszemu".

A „nieprzyjaźń" ta przybierała czasem zwrot bardzo niepożądany. Oto naprz. w roku 1539 (?) żyd jakiś polski oskarżył wszystkich żydów litewskich, że nawracają chrześcijan na swą wiarę, kupują chrześcijańskie dzieci, a obrzezane wysyłają do Turcyi; a nadto, że niby w Tykocinie i innych miejscach pozabijali więcej 50 ludzi. Król nakazał śledztwo; ale cóż — zamiast poważnego wykonania jego rozkazu, rzucono się do prześladowania żydów, i tylko przedstawienia rady królewskiej zapobiegły zupełnemu ich zniszczeniu. (Bersz. — Lit. Jewr., str. 416; Dok. nr. 199.) Albo w Bielsku 1564 r. powieszono żyda Bernata Abramowicza za zamordowanie jakoby, na rozkaz gospodarza swego Izaaka Brodawki, dziewczynki chrześcijańskiej w m. Narwi; chociaż ten, mając już pętlę na szyi, przysięgał, iż jest niewinny, że tylko torturą wymuszono na nim przyznanie się, a oskarżyli go mieszczanie narewscy przez nienawiść do jego pana — mytnika Brodawki. (Bersz. Dok. II, nr. 199.) Zygmunt August przecie dał w r. 1566 żydom, na ich skargi, prvl., w którym wyraźnie powiada, iż owa „w Narwi i Bielsku pomowa na żydy" etc. etc. poszła jedynie „ze zwaśnienia ze strony niektórych poddanych naszych, aby mogli żydów z miast naszych wykorzenić". (Bersz. Dok. II, nr. 244.)

Tatarzy.

Tatarów na Podlasiu Witold widać nie osadzał; są jednak ich ślady na północ od Narwi, od strony województwa Trockiego (grodzieńskiej). Spotykamy tedy:

W r. 1580 — w par. Tykockiej (str. 121) — wieś Tatary, w której szlachetni — Sulma syn Murtazy Tatarzyn płaci „z dóbr" ojca swego z 1 wł. szlacheckiej, i Bazar Borzdzikow syn z Białasem — z 2 wł. szlacheckich; w parafii Trzciańskiej (155) — Niewierowo, Tatarczyzna ??

wł. szlach. 20, osiadł. 8; w par. Goniądzkiej (156) — Tatary. 1596 r. zaś zaznaczeni: Kazimierz Bazarowicz i Bazar Borziłowicz — Tatarzy tykocińscy. Są też Tatarzy i w starostwie Knyszyńskiem.

Obyczaje.

Nie będzie tu zbytecznem chyba dodanie kilku oderwanych faktów charakterystycznych z zakresu obyczajów.

Oto sądy kopne, kopy, jeszcze w całej swej mocy w połowie w. XVI-go. Znamy hramotę Zygmunta Augusta z r. 1558 (w odpisie łacińskiemi literami, z zachowaniem właściwości białoruskiej wymowy, więc dźwięków *dź* i *ć* etc.), zwróconą do starościców pińskich Kurzenieckich (posiadających dobra w ziemi Bielskiej) i wogóle do bojarów szlachty, którzy mają swe imiona niedaleko puszczy Grodzieńskiej, powiadamiając ich, iż z powodu nadużyć ich poddanych, mających swe wchody w tej puszczy, a bijących tam zwierza, wydzierających pszczoły i nie chcących wnosić do skarbu należnej za prawo wchodów opłaty, nakazał dzierżawcy knyszyńskiemu i zabielskiemu, Piotrowi Chwalczewskiemu, i sprawcy dworów grodzieńskich, Sebastyanowi Dybowskiemu, aby ci dla wykrycia winowajców etc. etc. zwołali kopę, podług zwyczaju, u Witoldowego mostu, na którą mają się stawić, pomiędzy innymi, nietylko poddani sąsiednich ziemian, lecz i oni sami — podług możności. (W pap. Kap. u Z. Glog.)

Przestrzegano też mocno praw „uczestnictwa“ nietylko między szlachtą.

Oto 1567 r. przed sądem zamkowym (A. Wil. Kom. XXXIII, nr. 71): „pop Przeczyski z Mielnika żałował się na młynarze królewskie na imię Raczka i na Wojtka z Mielnika i Kleparzów, iż oni kupili sianożęć u jego cząśnika, popa Woskreseńskiego, za talar, do której sianożęci ja, jako bliższy, gotówem im pieniądze odłożyć i teraz je odkładam. A młynarze powiedzieli: nie winniśmy tych pieniędzy brać, bośmy to dobrze kupili, a wszakoż niechaj nam nad tą summę 4 grosze polepszy. Jakoż i polepszył im, i z tem odeszli precz“.

Ludność ruska miejscami zachowuje obyczaje, trącące pogaństwem, gorszące wielce gorliwców religijnych.

Tak oto 1610 r. jeszcze pleban mielnicki, Jan Witkowski, oskarża przed urzędem starościńskim (A. Wil. Kom. XXXIII, nr. 140) wójta Jana Szczerbicza i rajców m. Mielnika, oraz wszystkich onego mieszkańców, iż ci pomimo upomnień z ambony robionych, ażeby powstrzymywali Rusinów od sromotnych rozrywek w czasie ich świąt „Kleczanie“ zwanych (Zielonych Świątek?), nietylko, że tego nie robili, lecz zdawali się sprzyjać nawet zdrożnemu zwyczajowi. Więc też Rusini, nie doznając żadnej przeszkody, w niedzielę przed dniem św. Trójcy, w wigilię i sam ten dzień, od rana do wieczora, po ulicach miasta, po łąkach, polach i lasach, a nawet koło plebanii i kościoła, w środku miasta znajdującego się, chodzą, tak mężczyźni, jak kobiety, z „dudami“, bębnami i innemi instrumentami wieśniaczemi, i oddają się pląsom, pogańskim obyczajem, po pijanemu, wołając „Baal“, „Baal“. Nadto parokrotnie w dzień podchodzą do kościoła i podnoszą piekielną wrzawę, wśród bezecnych wszelkiego rodzaju wymyślań (scandala et crimina sceleratissima profana et auditu indigna faciunt et perficiunt). Niektórzy zaś, po pijanemu, zadając sobie rany na cześć „Baala“, na śmierć się narażając, „cum maximo dedecore christianitatis“. Co tu przecie rozumieć pod owym „Baalem“ — nie łatwo się domyślić.

Hierachia wschodnia surowo przecie nieraz przestrzega ustaw swej cerkwi. Oto (A. Wil. Kom. nr. 80) ziemianin powiatu Bielskiego Jacko Hrynkiewicz Hryniewiecki, żeniąc się z krewną w stopniu niedozwolonym, poddany zostaje przez (swego) władykę włodzimiersko-brzeskiego Teodozego ekskomunice i musi się o zdjęcie takowej (1576 r.) odwoływać aż do metropolity.

Surowe też obyczaje między Rusią—częste mężobójstwa etc. (A. Wil. Kom.)

Oto (nr. 64) „na biesiadzie“ u mieszczanina mielnickiego Iwana Kobylaka—Jacek Pyz i Harasym Sacz Śnieśkowicz, którym burmistrz, jako stróżom, „polecił w moc“ miasto Mielnik, zabijają 1562 r. syna protopopa mielnickiego Dawida.

W roku 1580 (nr. 84) pop kozieradzki (pow. Mielnickiego) o. Andrzej, z 2-ma synami (djakami) i 2-ma najmitami, uzbrojeni w rusznice i łuki, zrobili najazd na dom Wojciecha Mikołajewicza, bojara putnego wojewody podlaskiego Kiszki, we wsi Peredylu, i nad takowym z żoną jego i dziećmi srodze się pastwili.

W r. 1595 mieszczanin bielski, Mikołaj Janowicz, zabija Archima Hawryłowicza, syna popa cerkwi mikulińskiej; skazany na ścięcie, mimo zabiegów szlach. Chwiedora Telatyckiego (nr. 109).

Są przykłady i wielce niespokojnych ludzi między klerem wschodnim. Takim oto okazuje się o. Trochim Wierzba, paroch cerkwi w Gnojnie (Mielnickiego powiatu): w r. 1604 (nr. 125) napada nań w drodze z Janowa mieszczanin mielnicki, Szymon Łosicki, i zbija; w r. 1605 (nr. 129) toż samo powtórzył nad nim w Mielniku sław. Siemion Jarocki; ale zato 1608 r. sam o. Wierzba (nr. 132) w domu mieszczanina Hackowicza poturbował haniebnie włosy na głowie kolegi—parocha z Kozierad.

W r. 1588 (nr. 97) mieszczanin drohicki, Andrzej Popowicz, napada na cerkiew św. Barbary za Drohiczynem, pustoszy ją doszczętnie i zabiera szaty i sprzęty cerkiewne.

Ale i pomiędzy ziemianami, a nawet możnowładztwem niebrak gorszących przykładów.

Oto Zofia, ostatnia z Korczewskich (Arch. Korcz.), która wniosła dobra Korczew etc., w pow. Drohickim, w dom Hlebowiczów, po śmierci męża swego Stanisława, wojewody połockiego, wyszła była powtórnie zamąż za sąsiada na Podlasiu Mikołaja Rafałowicza de Czaple, zapisując mu 1519 r., warunkowo—gdyby tego za życia nie odmieniła, po swej śmierci na części dóbr swych: Bartkowie, Szczeglaczynie i Sarnowie tysiąc grzywien, wobec czego synowi własnemu z 1-go małżonka Mikołajowi Hlebowiczowi zrobiła zapis 1529 r. na Korczewie, Knychowie i Laskowicach. Stąd nieporozumienia między ojczymem a synowcem, w r. 1531 pozywa Rafałowicz Hlebowicza o najazd na zapisane mu przez matkę tego dobra. Co gorsza, małżonek ten Zofii Korczewskiej powtórny, po upływie pewnego czasu, zajął się swą bratową, brata własnego Rafała zabił, wdowę wziął do siebie, a żonę prawą, dziedziczkę — ową Zofię z domu wygnał. Poczem, skutkiem takowych „scandala, delicta, crimina“ — „omni timore Dei postposita ac hominum verecundia procul abiecta, contra orthodoxiam religionis christianae et in contemptum ecclesiasticorum sacramentorum ac contra jura omnia...“ etc. etc., jakto „wzgardzona“ małżonka w skardze swej wypowiada, zapis swój tysiąca grzywien niegodziwcowi 1537 r. cofa i takową sumę, na tychże dobrach zapewnia katedrze łuckiej (bisk. Jerzemu Chwalczewskie-

mu i jego następcom) na rzecz Skrzeszewa. Akt zaś ten, wystawiony w Janowie podlaskim, podpisany, pomiędzy innemi, i przez syna zapisodawczyni Mikołaja Hlebowicza, potwierdził 1540 r. król Zygmunt I.

Mimo wszystko, pogodziło się jednak, widać, ostatecznie małżeństwo, dobrze letnie już napewno, bo oto w r. 1542 jeszcze tenże Mikołaj Rafałowicz tejże Zofii z Korczewa, I-mo v. „Hlebowej", na połowie dóbr Czaple etc. z dworem i stawem w Liskach, dożywocie zapisuje. A pod koniec tegoż roku i sam chyba żyć przestał, ponieważ brat jego Jan występuje jako spadkobierca po nim jego działu na Czaplach i Choszczówce. Sprawczyni zaś widoczna małżeńskich nieporozumień „honesta" Katarzyna Sadowianka, córka Andrzeja, obdarzona zapisami, tak przez męża swego Rafała Rafałowicza, jak po tego śmierci przez brata jego (przeniewiercę) Mikołaja (1538 r.) jest już teraz (1542 r.) żoną Pawła Kołakowskiego. Co zaś do Mikołaja Hlebowicza, wojewodzica połockiego, to ten 1558 r., pod koniec życia, synów swoich Arnolfa i Jana, z powodu „ingratitudinis" i „non venerationis sui parentis", wydziedzicza i dobra swe na Podlasiu — Korczew etc. zapisuje Stanisławowi Dowojnie, wojewodzie połockiemu, którego też adoptuje, jako swego „fratrem patruclem". Natomiast zato Dowojna dobra te oddaje mu zaraz w dożywocie.

Tenże Mikołaj Hlebowicz, wojewodzic połocki, dziedzic Korczewa, wybrał dla syna swego Arnolfa, nieletniego jeszcze, za żonę córkę sędziego ziemskiego drohickiego, Macieja Gałązkowskiego z Anny Raczkówny, a uzyskawszy na to przyzwolenie rodziców wybranej, ułożył się z sędzią a przyszłym teściem swego syna, iż póki ten lat pełnych nie dojdzie, pozostawać będzie, z przypadającym nań działem majątkowym, pod opieką samego sędziego, który też edukacyą „in bonis artibus" swego pupila miał się zająć. (Kap. odp.)

Możni różnowiercy litewscy, posiadający dobra na Podlasiu, popierają z zasady dyzunitów przeciw unitom. Oto Elżbieta ks. Radziwiłłowa, kurfirstówna brandeburska, aprobuje 1622 r. dekret miejski jej m. Sokołowa, przysądzający włókę ziemi cerkwi tamecznej z kondycyą, aby paroch „nigdy ritum schizmy nie odmieniał". (Inw. dóbr Krasińskich 1752 r.)

O zamożności tak zwanych sług wielkopańskich, jak naprz.

rządców ich folwarków chociażby tylko, może świadczyć strata, poniesiona przez ur. Macieja Kozieradzkiego, sługę domu Chodkiewiczów a zawiadowcę, odstąpionego miejscowej szlachcie przez ich spadkobierców, Annę z Chodkiewiczów Sapieżynę etc., dworca w Zendzianach, parafii Tykockiej, w czasie najazdu tejże szlachty — Zendzianów, niezadowolonej z przewłoki, na ów dworzec, dokonanego 1583 r. (Kap. odpis.)

Zabrano tedy Kazieradzkiemu przy tym najeździe: tuzin łyżek srebrnych, pas srebrny, dwie grzywnie w nim, szubka—lisy podszyta, uterfinem, przykuta, letnik muchajerowy z aksamitem, giermak uterfinowy, suknia uterfinowa z aksamitem żonina, żupan falundysowy, delia falundysowa, putbotki safianowe, boty kozackie safianowe, ubranie karaziowe, białej karazicy, czapka lisy podszyta, słyk aksamitny, sobolmi podszyty, bramka połowa?, koszul dwanaście koleńskich, koszul sześć żoneczkich, koleńskich, koszulek dwie, jedna ze złotem, druga ze srebrem żoneczkich, rantuchy trzy, dwa flamskie, trzeci koleński, inszych białych chust, których pamiętać nie może, półhaków trzy i krótka rucznica, łuków dwa i ze strzałami, oszczepów dwa kozackich, siodeł trzy kozackich, czekan, siekierka, szabla i dwa koncerze, siodło tureckie, wozów trzy, wozów trzy robotnich, grochu dwie beczki, młóconego żyta beczek dwadzieścia, owsa dziesięć beczek młóconego, gryki piętnaście beczek młóconej, pszenice dwie beczki, jęczmienia beczek ośm, wieprzów dwa karmnych, kurów trzydzieścioro wszystkich, żyta dwa brogi niemłóconego, gryki brok niemłóconej, owsa dwadzieścia kop niemłóconego, ogród ze wszystkiemi żywnościami, jako się w sobie ma.

Ciekawe też świadectwo o ówczesnem Podlasiu znajdujemy w jednym z listów Górnickiego. (Arch. do dziejów literatury i oświaty w Polsce t. X—„Pięć listów Ł. Górnickiego do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła.)

Łukasz Górnicki, jako starosta tykociński, już po przyłączeniu Podlasia do Korony, przejęty był najwidoczniej, samochcąc, poglądem ówczesnych Podlasian, w owej przejściowej dobie, na samych siebie. Z listów jego do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła widzimy, iż Podlasie—to jeszcze nie Polska; „Polska“ dla niego to Korona z przed Unii 1569 r. Sam, koroniarz starej daty, starając się zbliżyć zięcia swego Mikołaja Strzębosza, Sandomierzanina, do siebie, zapewniający mu jaką dzierżawę w dobrach księcia (Wysokiego „mazow.“ może), radbyłby, by ten się „zlitwił“. Iu zasadnia to jakoby — wobec księcia, gorliwego Litwina — po-

wiadając (nr. 3): „bo jako W. ks. m. wiedzieć raczysz, iż u nas (w Polszcze) ludzie nie discreci, jeden na drugiego jedzie, i mieszkają aż wyjedzą i wypiją. Więc sześcią szkap w wozie jeździć się musi dla drugich, więc z aścia jeden z drugim bywają, za czem przy przyjacielu nie godzi się nic... Ale i siła inszych utrat u nas być musi, czego by wszystkiego pan Strzębosz uszedł, kiedy by w Litwie, co arendą dzierżał, bo by się parą koni, koń przed koń, jeździło, para tylko sług mogła by się chować i tak parsimonią żyjąc, i spokojnie by żył, i z jego majętności w Polszcze mogło by się co nazbierać pieniążków...“ Tak oto charakterystycznie przedstawia Ł. Górnicki paralelę między ówczesnem skromnem Podlasiem (Litwą) a butną Małopolską.

XIV. URZĘDNICY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO.

Nie będzie zbyteczne, sądzimy, na zamknięcie obecnego oto zarysu dalekiej przeszłości Podlasia, o ile noszącego charakter zestawienia „źródeł dziejowych“ przedewszystkiem, podanie tu wykazu, o ile się to da, i urzędników, większych i mniejszych, tej krainy. Przydać się to bowiem może przyszłemu, bardziej zagłębiajacemu się badaczowi, tak oryginalnego a interesującego, społecznego życia Podlasia, ułatwiając mu niejedno pewnie poszukiwanie.

Nie jest to oczywiście wykaz pełny, ani kusić się o takowy nie było można—gdy chodziło o drobniejszych urzędników, taką jednak rolę odgrywających w życiu wewnętrznem naszej krainy. Spore są przecie ich grupy, jakie się dały ułożyć — przedewszystkiem przy przezieraniu odpisów Kapicy (w zbiorach Zygmunta Glogera). Urzędnicy zaś znaczniejsi, mniejsza, iż podobnież rozproszeni po różnych źródłach, lepiej są znani.

Wykaz urzędników Podlasia daje nam nadto i sam przez się pewne poważne świadectwa. Widzimy też naprz. oto, że za zwierzchnictwa Litwy wszystkie ważniejsze urzędy podlaskie zostawały w ręku możnowładztwa litewsko-ruskiego. Zaledwie przed samą Unią (lubelską) dopiero występuje w godności senatorskiej paru rodowitych Podlasian. Urzędy niższe rozdawane były i wtedy po większej części miejscowym ziemianom — Lachom i Rusi. Po zjednoczeniu się z Koroną — już panów litewskich na urzędach podlaskich nie widać — chyba, że który z nich

dobra na Podlasiu posiadał. Ale też i koroniarzy gniazdowych nie naznaczano tu na razie, starostw im nie dawano, uwzględniano więcej samych Podlasian.

A oto i wykaz:

DOSTOJNICY DUCHOWNI.

Biskupi obrządku łacińskiego.

Łuccy i brzescy — pierwotnie we Włodzimierzu:

Izydor — bisk. włodzim. 1375—80 r.

Rugian — um. koło 1400 r.

Grzegorz (Buczkowski), dominikan, 1409 † 25 r.

Jędrzej ze Spławki Spławski h. Leliwa—za jego biskupstwa 1428 r. Witold przenosi katedrę z Włodzimierza do Łucka.

Wacław Korczak † 1460 r.

Jan Łosowicz h. Rozmiar—podnosi wieś Porchów 1465 r. na miasteczko p. tyt. Janowa i urządza tam rezydencyę biskupią, 1468 r. przeniesiony na katedrę wileńską, um. 1481 r.

Marcin Krzeszowski h. Gryf (=Rrzeszowicki, Rzeszowski, Krzeczowicz) — od 1468 r.

Stanisław Stawski h. Korczak — um. koło 1488 r.

Jan Andruszewicz Pudełko — um. 1499 r.

Albrecht Radziwiłł — „jałmużnik“ zwany — w r. 1507 przeniesiony na biskupstwo wileńskie, um. 1519 r.

Paweł Algimuntowicz ks. Holszański 1507 r., potem 1535 r. biskup wileński, um. 1555 r.

Jerzy Chwalczewski h. Trąby 1535 r., um. po 1547 r.

Waleryan Protasewicz Suszkowski h. Drzewica do 1556 r., poczem przeszedł na biskupstwo wileńskie, um. 1579 r.

Jan Andraszewicz od 1556 r., przedtem biskup kijowski.

Wiktoryn Wierzbicki h. Radwan 1566 r. z biskupstwa żmudzkiego (nomin.), um. 1587 r. w Gródku.

Bernard Maciejowski h. Ciołek 1588 r., potem 1600 r. biskup krakowski i arcybiskup, um. 1608 r.

Stanisław Gomoliński h. Jelita, pierwej bisk. chełmski, 1600—1604 r.

Marcin Szyszkowski h. Ostoja 1604—1607 r., potem biskup płocki i krakowski.

Paweł Wołłowicz h. Bogorya 1607—1608 r.

Paweł Wołucki h. Rawa 1608—1616 r.

Wileńscy:

Andrzej Wasilon 1388—98 r.

Jakób Plichta 1398—1407 r.

Mikołaj z Gorzkowa 1407—14 r.

Piotr z Kustynia 1414—21 r.

Maciej z Trok 1421—53 r.
Mikołaj Dzierzgowicz 1453—62 r.
Jan Łosowicz 1462—81 r.
Andrzej Szeliga 1481—92.
Wojciech Tabor 1492—1507 r.
Wojciech Radziwiłł 1508—19 r.
Jan z ks. litewskich 1519—37 r.
Paweł ks. Holszański 1537—55 r.
Waleryan Protasewicz Suszkowski 1556—80 r.
Jerzy Radziwiłł—kard. 1581—99 r.
Benedykt Wojna 1600—15 r.

Władycy obrządku greckiego.

Włodzimierscy i brzescy:
Jona 1359—88 r.
Atanazy 1388—91 r.
Joan Hohol koło 1405 r.
Harasym 1410—16 r.
Hieronim 1416 r.
Daniel 1450—52 r.
Nicefor 1458 r.
Teodozy koło 1485 r.
Damian koło 1487 r.
Wasian I 1487—97 r.
Wasian II 1500—12 r.
Pachnutyj 1513—21 r.
Jona 1521—35 r.
Henady 1536—47 r.
Jona Borzobohaty Krasieński 1548—61 r.
Teodozy Łazowski 1565—80 r.
Melecyusz Chrebtowicz Bohuryński 1580—93 r.
Hipacy Pociej od 1593 r.
Leoncyusz Karpowicz 1620 r.
Ezechiel kn. Koryatowicz Kurcewicz 1621—25 r.
Uniccy zaś — od 1596 r.:
Hipacy Pociej 1593—1613 r.
Joachim Morochowski 1613—31 r.

DOSTOJNICY ŚWIECCY.

Wojewodowie.

1445 r. wojewoda drohicki, Michał Goliginowicz. (Kap. odp.)

Mikołaj Mikołajewicz Niemira, stolnik litewski—wojewoda ? za kr. Aleksandra. (Herb. Kojał. 54.)

Iwan Semenowicz Sapieha h. Lis 1513 † 17 r.

Janusz Kostewicz h. Leliwa, wojew. witebski — żonaty z Uhrowską, 1520 † 27 r.

Iwan Bohdanowicz Sapieha h. Lis 1529—41 r.

Mikołaj Jurjewicz Pac h. Gozdawa 1543 † 46 r.

Mikołaj Narbut h. Trąby 1551—55 r.

Paweł Sapieha h. Lis 1557—58 r.; wojewoda nowogrodzki.

Wasil Tyszkiewicz h. Leliwa 1558—69 r.

Mikołaj Piotrowicz Kiszka h. Dąbrowa 1569—87 r.

Stanisław Radzimiński 15.. r.

Ks. Janusz Zasławski, wojewoda wołyński, 1591—1604 r.

Kasztelanowie.

Hrehor Jesifowicz Tryzna 1566 r.
Adam Kosiński h. Rawa 1569—73 r.
Maciej Sawicki h. Klamry, starosta mielnicki, 1574 † 81 r.
Marcin Lesnowolski 1592 r.
Jan Wodyński 1599 r.

Podwojewodowie.

Maciej Wyszeński 15.. r.
Jerzy Łazowski 1576—80 r.
Wojciech Brzozowski 1585, 84 r.
Aleksander Brzeźnicki 1590 r.
Mateusz Gołębiewski 1599—1601 r.

Starostowie.

Drohiccy:
1414 r. „wojewoda“ drohicki Przedbór? (Arch. Korcz.)
1438 r. Ondruszko Dowojnowicz (Kap. odp.)
1445 r. „wojewoda“ drohicki Michał Guldynowicz (Summ. Kuczyń.) nb. Goliginowicz. (Kap. odp.)
1452 r. Nasuta 1455 r. de Międzyrzecze. (Kap. odp.)
Piotr Strómiło Ciechanowski 1463—69 r. (Summ.)
Jurij Niemirowicz.
Iwaszko Ilinicz 1475 r.
Jakób Dowojnowicz 1486—99 r.
Jan Steckowicz 1501—08 r. (nb. J. Staczko 1508 r. — Kap.)
Jan Litawor Chreptowicz 1509—12 r.
Mikołaj Hlebowicz 1512—14 r.
Jan Janowicz Zabrzeziński, wojewoda nowogrodzki, 1514—16 r.
Niemira Hrymalicz 1516 r.
Jan Radziwiłł h. Trąby 1518—22 r.
Piotr Stanisł. Kiszka h. Dąbrowa 1522—32 r., star. żmudz. † 34 r.
Iwan Sapieha h. Lis 1532—41 r.
Iwan Bohuszewicz Bohowityn 1542 r.
Andrzej Falkowicz 1545—54, 56 r.
Mikołaj Piotrowicz Kiszka h. Dąbrowa, wojewoda podlaski, starosta bielski, 1558 † 87 r.
Mikołaj Mikołajewicz Kiszka h. Dąbrowa 1588 † 1620 r.

Wysoccy (i grodeccy):
1538 r. Aleksy Czosnowski. (Kap. odp.)
1551 r. Przecław Gnojeński 1564 r.

Mielniccy:

Niemira Hrymalicz (nb. Mik. Grzym. — Kap. odp.) 1499—1533 r. (= nb. Wasyl Zilczuk Nimira — Matr. R. P. sum. III, nr. 25 — 1501 r.)

Mikołaj Andruszewicz od 1533 r.

Nikodem Janowicz Świejko z Ciechanowca h. Dąbrowa, podstoli litewski, 1537—49? r.

Bohdan Siemaszko — namiestnik kr. Bony — 1543—49; od 1549 r. sam starosta.

Jan Irzykowicz z Bacik 1554, 51, 57 r.

Jarosz Korycki, koniuszy i starosta knyszyński, 1565, 68, 59 r.

Maciej Sawicki, kasztelan podlaski, 1569—76, 68 r.

Wojciech Sawicki syn 1576—1611 r.

Grzegorz Wołowicz 1566 r.

1552 r. Andrzej syn Stanisława Świejko Ciechanowiecki.

Łosiccy (dzierż.):

Alensander Hińcza 1573, 71, 76 r.

Stanisław Radzimiński 1580 r.

Marcin Leśnowolski, kasztelan podlaski, 1592 r.

Bielscy:

? Semen Saburow.

Olechno Sakowicz za Kazimierza Jagiellończyka.

Bartosz Montowtowicz 1484 r.

Mikołaj Radziwiłłowicz 1488 r.

Mikołaj Mikołajewicz Radziwiłł 1494, 1503 † 22 r.

Kn. Michał Lwowicz Gliński 1505—06 r.

Wojtek Janowicz Kłoczko, ochm. kr. Heleny, 1506—12, † 1514 r.

Olbrycht Gasztold, późn. wojewoda wileński, 1513—30, † 1539 r.

Jan Mikołajewicz Radziwiłł 1522 r.

Siemion Kmitycz 1526 r.

Mikołaj Korycki, administrator, 1538—52 r.

Piotr Koniński, namiestnik kr. Bony, 1549—53 r.

Juryj Aleksandrowicz Chodkiewicz, kasztelan trocki, 1556 † 69 r.

Mikołaj Piotrowicz Kiszka, wojew. podl., star. droh., 1574 † 87 r.

Paweł Szczawiński, kasztelan łęczycki, 1589 † 91 r.

Stanisław Radziejewski od 1599 r.

Brańscy i sarascy:

Iwan Sapieha 1505 r., wojewoda podlaski od 1513 r.

Olbracht Gasztold — namiestnik Paweł Giedrojć — saraz.

Mikołaj Korycki 1537—40 r. — saraz.

Andrzej Burzyński 1543 r. — sar.

Andrzej Kunicki 1545 r. — sar.

Tomasz Owsiany (namiestnik Bony) 1549—53 r. — sar.

Mikołaj Sękowski (namiestnik Bony) 1556—57 r. — sar.

Krzysztof Olędzki 1558—65 r. — sar.

Jan Dulski, kasztelan chełmiński, 1567—90 r. — sar.

Jan Leśnowolski, kasztelan czerski, 1590—91 r.
Wojciech Sieklucki 1595—96 r.
Marcin Brzozowski 1596—1600 r.

Sarazcy:
Paweł Orzechowski 1592—1612 r.

Tykocińscy:
1466—69 r. Grzegorz Szorc. (Kap.)
Nb. Za Gasztoldów 1516 r. Wacław Słucki, dworz. król. (Kap. 270.)
Krzysztof Siestrzewitowski 1541 r. (Kap.)
Hrehory Aleksandrowicz Chodkiewicz, późn. kasztelan wileński i hetman, 1544 r.
Jan Janowicz Radziwiłł, krajczy litewski, 1547—50 r.
Stanisław Mikołajewicz Kieżgajło, podczaszy litew., 1552—54, 51 r.
Jan Szymkowicz 1554—68 r.
1571 r. Jop Praethphus, 1570 r. (Prajtfus).
Łukasz Górnicki 1571—94 r., um. 1603 r.
Piotr Wiesiołowski 1604 r.

Knyszyńscy:
Aleksander Iwanowicz Chodkiewicz, wojewoda nowogrod., 1530—47, († 49 r.).
Jan Radziwiłł 15.. r.
Piotr (Fal—) Chwalczewski, podkom. kaliski, star. mieln., 1554—64 r.
Hieronim Jarosz Korycki, koniuszy Jkrm. 1564—65 r.
Stanisław Zacharyasowicz Włoszek, podskarbi Jkrm. po Koryckim od 1565—8 r.
Stefan Bielawski 1570—74 r. i goniądz.
Jan Zamoyski 1574—16.. r. i goniądz.
Andrzej kn. Proński 1551 r. (Kap. odp.)
Andrzej Dybowski 1568 r. i august. (Kap. odp.)

Goniądzcy:
Jakób Kamieński 1518 r.
Lasota Chyliński 1559—61, 63. (Kap. odp.)
Aleksy Zrzobek 1570 r.

Rajgrodzcy:
Jan Mikołajewicz Radziwiłł, późn. starosta żmudzki, 1508 r.
Maciej Sieklucki 1557—70 r.; nb. 1568 r. Andrzej Dybowski, knyszyński i augustowski.
Marcin Dulski 1571—75, 89 (Kap.) i augustowski.
Piotr Dulski 1613—16 r. i augustowski.

Komisarze do zamków i dworów królewskich podlaskich przez Zygmunta Augusta wyznaczeni 1563 r.:
Hrehor Wołowicz, starosta mściborski, horodniczy grodz.
Jan Makowiecki, archidyakon warszawski, pisarz skarbowy.
Adam Pilchowski, scholastyk warszawski, pleban grodz.

Podstarościowie.

Drohiccy:

Jerzy Nieciecki 148. r.
Stanisław 1501 r.
Mateusz Żmijewski 1520 r.
Bartłomiej Poniatowski 1522 r.
Stanisław Niewiadomski 1524—25 r.
Jan Huhryn Świejko 1531—35 r.
Jakób Ostrowski 1545—46 r.
Piotraszko 1550 r.
Leonard Rozwadowski 1557 r.
Jerzy Łazowski 1558—66 r.
Maciej Szymanowski 1567—77 r.
Maciej Pobikrowski 1580—86 r.
Melchior Kostro 1589—91 r.
Kasper Kosieński 1594 r.
Przecław Padkowski 1599 r.

Wysoccy (i gródeccy):

Mikołaj Zaleski 1562 r.
Tobiasz Tymieński 1566—68 r.

Mielniccy:

Mikołaj Drozdowski 1545 r.
Bohdan Czerniejowski 1553 r.
Andrzej Kargowski 1554 r.
Tomasz Zubrzycki 1556—57 r.
Wojciech Kępisty 1558 r.
Jerzy Tomaszewski 1559 r.
Jan Żeleński 1561 r.
Stanisław Iwanowski 1562—64 r.
Bartłomiej Wojno 1566—67 r.
Jerzy Iwaszkowicz 1566 r.
Jan Bujno 1570 r.
Sebastyan Rutkowski 1570 r.
Stan. Cherubin de Hruśniewo 1570 r.
Wojciech Biernacki 1571 r.
Mikołaj Zaleski 1572 r.
Marcin Łasicki 1576 r.
Daniel Dziatkowski 1577—90 r.
Marcin Ostrowski 1579 r.
Jakób Zembocki 1580 r.
Ambroży Mężyński 1584—93 r.

Łosiccy:

Andrzej Bieńkowski 1579 r.
Jakób Zembocki 1583 r.

Bielscy:

Siemion Zdanowicz Chłuski 15.. r.
Stanisław Krajewski 1522 r.
Hryszko Klimkowicz 1533 r. nam.
Andrzej Falkowicz 1533 r.
Paweł Szymkow. Giedrojć 1535—36.
Stanisław Świderski 1547 r.
Marcin Kocięcki de Łubino 1550—51.
Jan Mieński 1552 r.
Mikołaj Sękowski 1554 r.
Wincenty Mieński 1554 † 60 r.
Teofil Brzozowski 1559—69 r.
Piotr Drozdowski 1562—68 r.
Maciej Wyszeński 1568 r.
Marcin Mieński 1573—77 r.
Walenty Romocki 1581 r.
Jakób Górski 1583—90 r.

Kleszczelewscy:

Piotr Chądzyński—dzierż. 1576—8.
Leonard Falkowski 1582—83 r.

Brańscy:

Stanisław Korycki 1533—37 r.
Wincenty Mieński 1554—57 r.
Teofil Brzozowski 1559—67 r.
Hipolit Jankowski 1561—62 r.
Franciszek Zubrzycki 1563—66 r.
Mikołaj Bujno (chor.) 1569 r.
Marcin Mieński 1572—77 r.
Jakób Górski 1584—88 r.
Andrzej Jałbrzyk Wyszeński 1590—1591 r.
Marcin Brzozowski 1593—96 r.
Wojciech Brzozowski 1597—1600 r.

Saraścy:

Wawrzeniec Wnuczko 1527 r.
Wacław Mikołajewicz 1533 r.
Jakób Gumowski 1555 r.
Bartłomiej Krajewski 1561—63 r.
Wojciech Watlewski 1563 r.
Mikołaj Zaleski 1564 r.
Iliasz Borowski 1581 r.
Stanisław Kędzierzawski 1599—1611.

Tykocińscy:

Stanisław Olechnowicz 1544 r.
Stanisław Jurkowski 1550 r.
Stefan Oszmieński 1551 r.
Marcin Wsteński 1551 r.
Jan Małachowski 1554 r.
Floryan Łobeski 1554—67, † 85 r.
Andrzej Jasiński 1570 r.
Stanisław Kierznowski 1571—81 r.
Jan Szymkowicz 1563—68 r.

Knyszyńscy (i goniądzcy):

Marcin Gutkowski 1561 r.
Piotr Słowikowski 1570 r.
Stanisław Trojan Rachański 1574 r.
Maciej Bielawski 1572 r.
Andrzej Kosiński 1581 r. (goniądz.).
Andrzej Zbrożek 1592 r. (goniądz.).
Paweł Lubieniecki 1593 r.

Rajgrodzcy:

Jakób Lipski 1568—82 r. (august.).
Marcin Dorff 1583 r.
Andrzej Lewicki 1594 r.

Podkomorzowie.

Drohiccy:

Dzierżko Karski 1520 r.
Jan Kamieński 1521, 24, 27 r.
Olechno Borysow. Bokiej 1540—47.
Paweł Chądzyński 1554—65 r.
Stanisław Chądzyński 1565 r.
Malcher Nieciecki 1566—81 r.
Wojciech Sieklucki 1590—96 r.
Kasper Irzykowicz 1597 r.
Hieronim Irzykowicz 1600 r.

Mielniccy:

Aleksy Czosnowski 1548—63 r.
Kasper Irzykowicz 1568—76 r.
Kasper Dębiński 1580—97 r.

Bielscy:

Jan Skwarko Gąsowski 1522—47 r.
Stan. Skwarko Gąsowski 1547—56.
Paweł Chądzyński 1556 r.
Aleksander Łaszcz 1558 r.
Teofil Brzozowski 1561—64 r.
Stanisław Gąsowski 1564—67 r.
Bohdan Pawłowicz Sapieha 1566 r.
Krzysztof Brzozowski 1581—1600 r.

Komornicy.

Drohiccy:

Stanisław Patkowski 1491 r.
Mikołaj Bieleński 1491 r.
Krzysztof Skibniewski 1501—22 r.
Stanisław Dysz z Dybowa 1510 r.
Kunat Wyrozębski 1519 r.
Marcin Wyrozębski 1522 r.

Jan Krasnodębski 1526 r.
Stanisław Wyrozębski 1533 r.
Wojciech Skiwski 1535 † 38 r.
Abraham Lubowidzki 1539 r.
Stanisław Łuniewski 1539 r.
Stanisław Gałecki 1538—40 r.
Adam Kobyleński 1543 r.
Stanisław Łopuski 1543 r.
Marcin Wąż 1542—52 r.
Brykczy Piętka 1550 r.
Mikołaj Kosko 1545—52 r.
Stanisław Łempicki 1542—52 r.

Jan Kamieński 1548—58 r.
Jan Saczko 1557—77 r.
Mikołaj Kryński 1558 r.
Jakób Rybałtowski 1558 r.
Aleksy Toczyski 1562—71 r.
Jan Krasnodębski 1562—80 r.
Antoni Świnarski 1567—93 r.
Szymon Rzewuski 1588 r.
Krzysztof Męczyński 1584 r.
Wojciech Zaleski 1591 r.
Jan Wiński 1593 r.
Wojciech Kuczyński 1595 r.

Mielniccy:

Paweł Nowosielski 1508 r.
Serafin Korzeniowski 1508 r.
Stanisław Ostrowski 1554—80 r.
Serafin Korzeniowski 1554—66 r.

Stanisław Kłopotowski 1575—92 r.
Jan Tołwiński 1580—84 r.
Stanisław Klimczycki 1580—98 r.
Krzysztof Orzeszko 1582 r.

Bielscy:

Mroczesław Kossowski 1538 r.
Marcin Kocięcki 1559 r.
Jerzy Wojno 1551 r.
Teofil Brzozowski 1551—55 r.
Piotr Wroczeński 1552—66, 82 r.
Marcin Mieński 1559—64 r.
Maciej Maruszewski 1551—77 r.
Walenty Niewierowski 1561—90 r.
Krzysztof Krasowski 1558 r.
Szymon Hołowka z Turośni 1566—1589 r.
Abraham Wiszowaty 1569—91 r.
Jan Wojno 1566—89 r.

Jan Kulesza 1570—92 r.
Andrzej Krasowski 1568—82 r.
Jan Wnorowski 1580—1600 r.
Jakób Falkowski 1583—1601 r.
Trojan Wyszeński 1585—99 r.
Mateusz Nieciecki 1581—1601 r.
Paweł Brzozowski 1577—97 r.
Walenty Wojno 1591—95 r.
Michał Makowski 1598—1606 r.
Paweł Dzierżek 1593—1600 r.
Wojciech Kulesza 1596—1600 r.
Jan Wojno 1584—1609 r.
Maciej Średnicki 1599—1601 r.

Sędziowie.

Ziemscy.

Drohiccy:

Skirdo de Łosice 1438 r. (Kp. odp.)
Piotr de Brzoska 1452 r. (Kp. odp.)
Andrzej Kossowski 1474 (Kp. odp.)
Stanisław Zawisza de Zambrowo 1491—96, 1501 r. (Kap. odp.)
Maciek 1494 r.
Mikołaj Wodyński 1507, 25, 27 (Ph.)

Maciej Gałązka(—kowski) z Łazowa 1530—53 r.
Jakób Pobikrowski 1556—62 r. (Kap.)
Stanisław Piaskowski 1565 r. (Hub.).
Jan Grot 1580 r.
Jan Wodyński 1589—1600 r. (Phx.).
Piotr Patkowski 1581 r.

Mielniccy:

Maciek 1494 r.
Jan Sarnacki 1524—32 r.
Andrzej Padkowski 1532—41 r.
Jan Sarnacki 1541, 47, 52 r.
Stanisław Krupicki 1565 r. (Hub.).
Piotr Padkowski 1566, 79, 80, 82 r.
Leonard Mężyński 1584—92 r.
Wojciech Dziatkowski 1597 r.
Mikołaj Grek 1604 r.

Bielscy:

Stecko Cybulka 1498 r.
Jerzy Raczko(wicz) z Puczyc 1513—1533 r.
Baltazar Pietkowski 1533—36 r.
Mikołaj Korycki 1537—46 r.
Maciej Lewicki 1553—56, 60, 66 r.
1559 r. Wincenty Mieński 1561 r. (Kap.) 1565, 67 r.
Marcin Jałbrzyk Wyszeński 1566 r. (Kap.) um. 1569 r.
1568 r. Wojciech Wyszkowski 1577—1584, 1571 (Kap.), 1592 r.
Andrzej Jałbrzyk Wyszeński 1593—1594 r.
Melchior Kostro 1596, 97 (Kap.) 1607, 1599, 1614 r.

Grodzcy.

Drohiccy:

Hieronim Rozpęd 1520, 19 r.
Jan Kuczyński 1524—25, 31 r.
Wawrzyniec Kłopotowski 1538 r.
Mikołaj Nieciecki 1539—56 r.
Paweł Domanowski—przed 1571 r.
Jan Bujno 1572, 1562 (Kap.), 1558 r. (Korcz.)
Maciej Pobikrowski 1576 r.
Melchior Kostro 1589, 84.

Mielniccy:

Jan Sarnacki 1546, 53, 54 r.
Serafin Korzeniewski 1570, 68 r.
Serafin Kamieński 1571 r.
Wojciech Biernacki 1573, 57 r.
Jan Tołwiński 1576 r.
Lenart Mężyński 1580, 78, 84, 86 r.

Brańscy (bielscy):

Piotr Łuba de Rudoltowo 1498 r.—biels. (Kap. ręk.)
Wojciech Wojeński 1551 † 52 r. (Kap. odp.)
Paweł Domanowski 1553 r. (Kap.) 59, 60, do 61, 52 r.
Jan Kulesza 1568 r. (Kap.)
Wojciech Wyszkowski 1568, 1567 r. (Kap.) 64, od 61 r.
Jakób Górski 1572, 75, 68, 78 r.
Melchior Kostro 1583 r. (biels.) 80, 1589, 79 r.
Wojciech Skiwski 1589 r.
Bernard Brzozowski 1589—93 r.
Andrzej Jałbrzyk Wyszeński 1591 r. (Kap. odp.)

Tykocińscy:

Stanisław Bonacki 1551 r.

Podsędkowie.

Drohiccy:

Grzymek de Patkowice 1438 r.
Marcin de Jabłona 1452 r.
Wojciech Kostka 1474 r.
Wojciech Skibniewski 1482 r.

Jerzy Nieciecki 1491—1501 r.
Bartł. Pobikrowski 1493 † 1539 r.
Jakób Pobikrowski 1539—56 r.

Mielniccy:

Jan Sarnacki 1541 r.
Mikołaj Dziatkowski 1542 r.
Wojciech Wojeński 1547—64 r.

Bielscy:

Łuba 1498 r.
Stanisław Malinowski 1507 r.
Andrzej Rytel 1524—30 r.
Mikołaj Korycki 1531—36 r.
Maciej Lewicki 1538—53 r.

Goniądzcy:

Marcin Kulesza 1505 r.
Marcin Wąż 1557—82 r.
Jan Grot 15.. r.
Apolinary Gałązkowski 1591—96 r.

Wojciech Dziatkowski 1552, 63, 80, 97
Mikołaj Grek 1598 r.
Mikołaj Orzeszko 1609 r.

Józef Markowski 1553—67 r.
Hipolit Janikowski 1569—80 r.
Fabian Jałbrzyk Wyszeński 1586—1607 r.
Adam Mieński 1604 r.

Pisarze.

Ziemscy.

Drohiccy:

Stanisław Wodyński 1495—1501 r.
Adam Kosiński 1526 r.
Jan Siekierka z Nowej-wsi 1514—33.
Maciej Dąbrowski 1534—36 r.
Adam Łempicki 1536 r.
Jan Iwanowski 1538 r.

Mielniccy:

Wojciech Korzeniowski 1508 r.
Bartłomiej Wojewódzki 1534 r.
Wojciech Korzeniowski 1534—56 r.

Bielscy:

Wacław 1530 r.
Stanisław Wierbowski (—bicki) 1530—46 r.
Wojciech Jasieński 1553—60 r.

Jakób Trębicki 1539 r.
Maciej Lewart 1540 r.
Jan Iwanowski 1541—53 r.
Adam Kosiński 1556—71 r.
Jan Kosiński 1576, 80, 88 r.
Maciej Pobikrowski 1591—96 r.

Stanisław Orzeszko Chwalatycki 1579—97 r.
Stanisław Lubikowski 1583—90.

Tomasz Owsiany 1561—80 r.
Jerzy Brzoska 1580—92 r.
Piotr Pietkowski 1581, 91, 93 r.
Tomasz Rytel 1596—1607 r.

Grodzcy.

Drohiccy:

Jan Siekierka 1524—33 r.
Kasper Adamowski 1531 r.
Jan Iwanowski 1541—42 r.
Jerzy Kossowski 1567—80 r.

Mielniccy:

Bartłomiej Wojewódzki 1533 r.
Wojciech Korzeniowski 1560 r.

Franciszek Gałecki 1571—81 r.
Samuel Puchalski 1589 r.
Maciej Sieklucki 1596 r.

Piotr Łuniewski 1566 r.
Wawrzyniec Drążecki 1572 r.

Maciej Woisławski 1579 r.
Stanisław Wyrzykowski 1580 r.
Kilian Biernacki 1593, 97, 1600, 4 r.

Brańscy:
Stanisław Radgowski 1551—64 r.
Marcin Kocięcki 1556—58 r.
Wojciech Wyszkowski 1559—60 r.
Jakób Górski 1563—87 r.
Michał Wyszkowski 1568 r.
Andrzej Jałbrzyk Wyszeński 1573, 90.
Maciej Boguszkowski 1596 r.
Seweryn Kędzierzawski 1601 r.

Tykocińscy:
Hieronim Szorc 1551 r.
Kasper Kiersnowski 1581 r.

Chorążowie.

Drohiccy:
Mikołaj Sarnacki 1525—30 r.
Stanisław Grzymała 1536 r.
Piotr Borychowski (i mieln.) 1536, 1537, 64 r.
Bohusz Zarankowicz (oraz brzeski) 1538 r.
Marek Zarankowicz (oraz brzeski) 1538 r.
Mik. Bujno (oraz mieln.) 1569, 65 r.
Arnulf Hlebowicz (oraz mieln.) 1576 1580, 90, 72 r.
Bartłomiej Groth 15..
Jan Mogilnicki—przed 1596 r.
Adamtus Ciecierski 1598—9r.

Bielscy:
Rafał Raczko 1530 r.
Paweł Zielepucha 1541—48 r.
Stanisław Wyszeński 1554, 1561 r. (Kap.) 1563 r.
Jan Brzoska 1565 r.
Jerzy Brzoska 1579, 66, 63 r.
Adam Owsiany 1585 r.
Jan Jałbrzyk Wyszeński 1592 (Kap.), 1590 r.
Hieronim Brzozowski 1615 r.

Wojscy.

Drohiccy.
Marcin Zarankowicz 1516—23 r.
Maciej Dąbrowski 1534 r.
Jan Święcicki 1536—39 r.
Marcin Grajewski 1559 (Kap.) 71, 1575 r.
Maciej Sawicki 1569, 68 r.
Wojciech Sawicki 1570 r.
Sebastyan Suchodolski 15.. r. (Kap. 314), 1579 r., refer. spraw magd. 1564 r. (Kap. 395).
Andrzej Jałbrzyk Wyszeński, pis. gr. brańs., 1586, 90, 91 r.
Paweł Raczko 1598 r.

Mielniccy:
Stanisław Olędzki 1533 r.
Olechno Bokiej 1540 r.
Mikołaj Niecięcki 1567 (Kap.), 1558 r.
Aleks. Hińcza, dzierż. łosicki, 1569 r.
Aleksander Hińcza 1573 r.
Bartłomiej Groth 1580, 88, 77 r.

Bielscy:
Paweł Raczko 1511, 24, 31 r.
Andrzej Falkowicz 1533—54 r.
Mikołaj Arciechowski, dz. Strabli, 1558, 65 (Kap. 225), 64, 66, 67 r.
Jan Łoknicki 1580, 74, 70 r.
Andrzej Jałbrzyk Wyszeński 1587 r. (Kap.), 1590, 91 r.
Walenty Mościcki 1590 (Kap.), 1604 r.
Piotr Pietkowski 1583 r.

Leśniczowie.

Podlascy:
Andrzej Łozka 1516 r.
Patej Tyszkowicz 1529, 42 r.
Iwan Lacki 1559 r.

Bielscy:
Iwan Michajłowicz 1527 r. (Kap. odp.)
Stanisław Trojanowski, rotmistrz tykociński, 1574, 92 r.
1599 r. vice-praefectus silvar. Jakób Dobrzyński.

Tykocińscy:
Floryan Łobeski (oraz goniądz.) 1573, 75, 77, 83, 69, 59 r., um. 1885.
Adam Pilchowski — przed 1598 r.

Knyszyńscy:
Jan Dzierżanowski 1575 r., 1566 (Kap.), 77 (Kap. 346) 64, 83 r.

Łowczowie.

Bielscy:
1552 r. Hieronim Niemiera, łowczy „podlaski".
Jan Dulski, starosta brański etc., 1577 r.
Stanisław Miełoszewski 1580 r.
Hieronim Niemiera (podlaski) 1584, 98, 1609 r.

Gajewnicy.

Podlascy:
Jan Kopytowski koło 1512 r.
Jarosz Niemiera 1592 r.
Bielscy:
Iwan Miśkiewicz 1533 r.
Kostiuszko Fedorowicz 1537 r.
Mielniccy:
Wasil Kowalewicz 1532 r.
Michno Szyszczyc 1532 r
Stanisław Mleczko.

Bobrowniczowie podlascy.

Paweł Skirmin 1513 r.

Referendarze podlascy.

Floryan Zebrzydowski, kasztelan lubelski, 1554 r.
Mikołaj Nieciecki, wojski mielnicki, 1558—61 r.
Sebastyan Suchodolski 1564—81 r.
Adam Pilchowski, prob. warsz., 1567 r.

Stolnicy podlascy.

Nikodem z Ciechanowa 1541 r.
Paweł Mościczny 1570 r.
Krzysztof Iwanowski 1570 r.
Paweł Gołaś Mościcki 1571 r.
Stanisław Grajewski 1577 r.
Andrzej Jabłoński 1592, 82 r.
Jan Niemiera 1594 r.

Podstolowie podlascy.

Marcin Brzozowski 1581, 93, 96, 97, 1600 r.
Mikołaj Włoszek z Juchnowca 1589 r.
Marcin Brzozowski 1590, 89, 96 (star. brański), 87, 1600 r.

Cześnicy.

Piotr Bajkowski (cześnik ziemi Bielskiej) 1588 r.
Zygmunt Suchodolski 1593 r.
Mikołaj Włoszek 1583—91 r.

Podczaszowie podlascy.

Wojciech Tarusa 1590—92 r.

Marszałkowie.

Mielnicki — Kosiński 1566 r. (Lub. L.-R. Sejm 230).
Bielski — Mikołaj Pawłowicz Sapieha 1566 r. (Lub.)

Rotmistrze zamku Tykocińskiego.

1570 r. Klimunt Bileński — rotmistrz. (Kap. odp.)
1580 r. Walenty Niewierowski — porucznik tykoc. (Kap. odp.)
Nb. 1563 r. Hipolit Jankowski z Brześcianki, starosta białostocki. (Kap. odp.)

Burgrabiowie.

Dworu Brańskiego:

1580 r. Jan Załęski.
1540 r. Jakób Jabłoński.
1550 r. Leon Samorodowicz.
1553 r. Stanisław Buskowski.
1556 r. Mikołaj Tyski.
1558 r. Hipolit Janikowski.

Poborcy.

1570—3 r. pow. Droh. i Mieln. — Jan Saczko Gałecki.
1576 r. Maciej Pobikrowski i Maciej Nieciecki.
1577 r. drohicki — Malcher Niedźwiecki.
1577 r. mielnicki — Mateusz Pobikrowski.
1578 r. drohicki i mielnicki — Arnolf Hlebowicz.
1581—5 r. drohicki i mielnicki — Fabian Wyszyński.
1576—77 r. bielski — Jerzy Brzóska.
1578 r. brański i bielski — Sebastyan Brzozowskf.
1581—5 r. bielski — Piotr Pietkowski i Stanisław Rytel.
1567 r.: pow. Droh. — Malcher Nietecki i Jakób Tchórznicki; pow. Mieln. — Daniel Dziadkowski i Janusz Sarnacki.
1568 r.: pow. Droh. — Korzeniewski i Jan Saczko; pow. Mieln. — Daniel Dziadkowski i Andrzej Kiewła; pow. Bielsk. — Paweł Mościski i Marcin Mieński; 1577 r. Sebastyan Brzozowski.
1579 r. ziemi Bielskiej — Walenty Niewierowski.
1577 r. ziemi Droh. i Mieln. — Arnolf Hlebowicz.
1565—66 r.: pow. Droh. — Malcher Nietecki; pow. Mieln. — Jerzy Młodowski; pow. Bielsk. — Jan Brzosko, chorąży.

Rotmistrz tykociński (zamk.)—1565 r. Klemens Biliński; od 1574 r. Stanisław Trojanowski, leśniczy bielski.
Regens ziemski bielski — 1548 r. Bartłomiej Koszewski (Kap.); 1577 r. Jakób Wnorowski (Kap.); 1583 r. Kalikst Wyszeński (Kap.).
Woźny ziemski — droh. 1576 r. Szymon Łopuski, Piotr Kryński Serafin Puchalski; mieln. 1576 r. Jan Tołwiński.
Rewizor Jkrm. na Podlasiu 1566, 64 r. Dymitr Sapieha.

XV. Akt ustanowienia województwa Podlaskiego 1520 r.

(Kopia z arch. X.X. Czartoryskich—Rkp. № 262, nr. dok. 4, pag. 29—31)

In nomine domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quitquid in rebus humanis ad communem utilitatem constituitur et sancitur, et praesertim a regibus qui post Deum in terris jure primas obtinent partes, in omnibus actionibus exercendis, que ad bene beateque vivendum pertinent, et praesertim que ad justitiam administrandam inter homines fiunt, cujus beneficio quidquid boni homines agunt, fieri certum est id multo melius durabiliusque fieri solet, si monimentis literarum posterarum memorie prodatur. Proinde nos Sigismundus Dei gratia rex Polonie, magnus Dux Lithuanie, Samogitie, Russie, Prussie ettc. Dominus et haeres. Significamus tenore praesentium universis praesentibus et futuris praesentium literarum ..... (sic) habituris, quia tum de republica hujus Magni Ducatus Lithuanie nostri intra nos cogitando revolveremus quibus modis ejus necessitatibus prospicere et succurrere possumus statui meliorique administrationi visa sunt necessaria, Id etiam quasi quodam jure necessario visum est faciendum ut plures magistratus ad instar regni nostri creemus faciamus et constituamus, Et quia, jam quibusdam ejusdem Magni Ducatus terris Palatini et per nos et per serenissimum fratrem nostrum dive memorie divum Alexandrum Regem et Magnum Ducem creati sunt nunc et publica necessitas postulare videtur ut illis quoque territoriis qui sunt regno finitimi videlicet Drochicensi, Brestensi, Bylscensi, Camenecensi, Melnicensi et Cho-

Drinensi palatinos constituamus perpetuumque palatinatum in supradictis territoriis sive districtibus faciamus, Qui per nos sub jurisdictione Palatini Trocensis existentes propter nostri longam a loco Palatinatus distantiam multis erroribus in administratione communis justitie agitati sunt, quemque sive expeditionem bellicam aliquando in toto aliquando vero in parte negligenter servire sunt coacti, Cupientes igitur ejusmodi errores ne deinceps fiant aliique majores oriantur — — — — obviare viamque precludere palatinum perpetuum praesentis tenore privilegii creamus facimus et constituimus in supradictis districtibus magnificumque Joannem Kostyewycz Palatinum Witebscensem de ipso Palatinatu Witebscensi transferentes Palatinum supradictorum districtuum Drohicensis, Brestensis, Bylscensis, Camenecensis, Melnicensis et Chobrinicensis facimus et creamus, dantes ei facultatem potestatemque facientes ut authoritate et officio viri (!) et legitimi palatini in supradictis fungatur omniaque exerceat que ad officium Palatini spectare et pertinere antiquitus videntur tam scilicet in judiciis et administranda justitia, quam in expeditione bellica gubernanda. Quo circa vobis magnificis generosis nobilibus famatis et providis Palatinis Castellanis Marschalcis Capitaneis et aliis quibuslibet officialibus nobilitati magistris civium et consulibus civitatum et oppidorum Magni Ducatus nostri praedicti Lithuanie presentis privilegii serie notificamus nos Palatinatum in supradictis districtibus creasse et fecisse magnificumque Joannem Kostyewicz Palatinum constituisse quem decrevimus locum in consilio habiturum penes Palatinum Novogrodnensem qui sibi inter alios Palatinos ex ordine debetur, Mandamus autem omnibus nobilibus et aliis quibuslibet subditis nostris in predictis territoriis degentibus vel aliqua bona et possessiones in eis habentibus, ut eidem Palatino in omnibus que ad officium Palatinatus pertinent, obediatis et obtemperetis, In cujus rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum Thorunii feria tertia proxima ante festum gloriosae Virginis Margarithe Martiris Anno a Nativitate Christi Millesimo Quingentesimo vigesimo Regni nostri decimo quarto. Magni vero Ducatus decimo quinto. Presentibus ibidem reverendis in Christo Patre Domino Nicolao Episcopo Mednicensi necnon magnificis ac generosis Nicolao Nicolai Radźwił (!) Palatino Vilnensi et Cancellario Magni Ducatus Lithuanie, Constan-

tino Ivanowycz Ostroski Castellano Vilnensi campiductore Magni Ducatus nostri ac Capitaneo Luccoviensi Martino Gasthtoltowycz Palatino Trocensi Stanislao Janowycz Castellano Trocensi et Capitaneo Mednicensi Joanne Radźwiłł Marschalco magno Joanne Janowicz Zabrzeziński Palatino Novogrodnensi et aliis quam pluribus testibus circa premista fide dignis sincere et fidelibus nostris dilectis.

Creatio Palatini Podlachie. Ex originali cum sigillo Pogonia.

SPIS MIEJSCOWOŚCI.

A.

Ameryka 121.
Ancuty 198.
Andryanki 201, 205.
Archipelag 142.
Augustowska dzier. 32; — włość 11, 12, 105, 111, 124, 127, 128, 135, 145, 150, 154, 158, 162, 163, 167, 171, 183.
Augustowskie star. 14 (dzier.), 33, 119, 162, 169.
Augustów, m., 78, 83, 84, 85, 91, 92, 124, 128, 167, 168, 171, 212, 217.
Augustów (Augusta, Czechowski) staw 161, 162, 163, 188.

B.

Babino 213, 217.
Baciki 201, 222.
Baczki 200.
Bagieńskie 213, 216.
Bagno 145, 233.
Bajki 66, 211, 222.
Baltyk 179.
Bałki 200.
Bańki 108, 198, 201, 211, 229.
Baranowczyzna 112.
Bargłowo 111, 145.
Bargłowskie wójt. 105.
Bargłówka 145.
Barszczówka 52.
Bartkowięta 218.
Bartków (—owo) 51, 74, 134, 202, 208, 238.
Bateczki 113.
Batiuty 112.
Bejdy Klimy 200, 205.
Bełska ziemia 171, 187.
Bernaty 145.
Biała 108; — rz., 217.
Białobrzegi 204, 210, 214, 218.
Białokunki Krynki 205.
Białosuknie (Bieło—) 211, 228.
Białowieska puszcza 148, 151, 155.
Białowieże 153.
Białystok, m., 119, 166;—rz., 166; — wieś, 214, 218.
Biebrza, rz., 119, 167, 188, 195.
Biebrzy błota 119.
Bielony 56; — Borysy 200, 205; —Jarosławy 200, 205;—Wąsy 200; — Żylaki 200.
Bielsk, m., 78, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 96, 97, 98, 116, 119, 136, 137, 140, 146, 152, 156, 158, 160, 170, 172, 174,

175, 177, 180, 182, 183, 185, 188, 192, 193, 194, 209, 214, 217, 219, 220, 224, 226, 230, 231, 235.
Bielska dzier. 150; — (Ruska) par. 19, 20, 23, 28, 30, 56, 67, 112, 116, 119 (Ruska), 211, 212, 213, 214, 220 (Ruska), 221 (Ruska), 222, 228, 229, 230; — puszcza 13, 26, 151, 152, 154, 155, 158, 172, 173 (dział Knyszyński); — włość 113, 148, 151, 152, 187; — ziemia 4, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 30, 32, 34, 38, 42, 44, 47, 50, 55, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 102, 106, 107, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 134, 146, 150, 156, 168, 169, 170, 182, 198, 210, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 236, 256.
Bielski folw. (w Hołowiesku) 90; — pow. 5, 28, 36, 40, 42, 43, 44, 52, 85, 86, 97, 99, 108, 110, 125, 129, 146, 148, 177, 178, 231, 237, 256; — zamek 36, 108, 113, 128, 152.
Bielskie leśn. 32, 33, 106, 116, 119, 148, 158, 176; — star. 14 (dzier., z leśn.), 32, 33, 105, 106, 116, 148, 150, 160; — wójt. 86, 96, 97, 98, 101, 102, 105, 106.
Bielszczyzna (właściwa) 118.
Biernatki 216.
Biernaty 205, 222;—Świrzbły 201.
Blochy 201.
Błonie 52, 204, 210, 222.
Bobrowskie wójt. 11, 68, 105, 234.
Bobrówka 234; — rz., 161.
Boćki, m., 88, 89, 92, 116, 178, 211, 231.
Boćkowska włość 34, 111, 112.
Boćkowskie wójt. 105.
Bogdańce 211.
Boguski 211, 212.
Bogusze 205, 207, 209, 210, 212, 215, 219; — Litwa 203, 204; — Żale 201.
Boguszewo (—owo, Bohuszew) 111, 185, 187, 198, 212, 216; — Masie 229.
Boguszewskie wójt. 104.
Boguszowski folw. 139, 164.
Bohomole 211.
Bohy 200.
Bojanka 203, 208.
Bojarskie 203, 220.
Bojnin 202, 208.
Bolesty 201, 211, 212, 215, 222; — Jastrzębce 212, 216.
Bończe 201, 206.
Boratyniec 202, 227; — Lacki 208; — Ruski 209.
Borki 204, 210, 211, 214, 218.
Borków 52.
Borowe 214, 218; — Prokuratowszczyzna 213.
Borowo 212; — Szczepany 211, 212.
Borowskie 56.
Borsuki 201, 205.
Borsukówka 146, 213, 217; — rz., 172.
Borszczowo 142.
Boruty 205, 215.
Borychow(i)ce 208, 228.
Borychy 201, 205.
Borysy Bielony 205.
Borzychowo 202.
Borzymy 205; — Krakówki 201.
Brańsk, m., 44, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 92, 114, 119, 128, 137, 146, 166, 170, 183, 198, 209, 214, 217, 220, 231, 232.

Brańska dzier. 183; — par. 19, 20, 28, 67, 168, 177, 210, 211, 212, 213, 214, 222, 229; — włość 22, 99, 113, 229.
Brański dwór 108, 186, 256; — pow. 18, 20, 23, 64, 65.
Brańskie star. 8, 14 (dzier.), 225.
Brodacze 201.
Bronisze 200; — Sawicze 205.
Bronka, rz., 113, 217; — Plebańska 168.
Bruszewo 212.
Bryki 6, 200, 206; — Osipy 201.
Brzeska włość 167; — ziemia 71, 192.
Brzeskie star. 184.
Brześcianka 213, 214, 217.
Brześć, m., 87, 88, 129, 182, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 193.
Brzeziny 214, 218.
Brzezińskie 213.
Brzeźnica 213, 214, 217.
Brzoski 65, 210.
Brzozki 210.
Brzozowa 31, 202, 214, 223, 229, 234; — rz., 149, 167, 232.
Brzozowo 56, 67, 212, 217; — Antonie 211; — Chrzczony 211, 212; — Korabie 211; — Maćkowięta 214; — Panki 211.
Brzozów 208.
Brzozówka 145.
Buczyn Lacki 228; — Ruski 228.
Buczyno 67, 202, 208, 209, 212, 217.
Budlewo 212, 216.
Bug, rz., 18, 19, 20, 23, 49, 50, 68, 69, 73, 74, 75, 97, 118, 121, 162, 168, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 194, 195, 196, 198, 228.
Bujaki 200, 205, 219.
Bujały 201.
Bujny 67, 200, 211, 212; — Ślepowrony 212, 216.
Bukowo 56.
Buska 203.
Butkowszczyzna 203, 209.
Bużuny 28.
Bużyska 50, 203, 210.
Byszewo 202, 208.
Byzie 201; — Lubowicze 202.

C.

Ceranowo (—ów) 64, 202.
Ceranowska par. 64.
Ceranowskie wójt. 97.
Ceranowsko-Prostyńska par. 19, 20, 51, 201, 202, 203, 204, 222.
Chadałki 200.
Chądzyno 202, 208, 220.
Chechłowo 52, 202.
Chełmska ziemia 118, 187.
Chłopowo 50.
Chobotki 211.
Chochłowo 208.
Chodory 198, 211, 212, 216, 228.
Chodów 52, 202, 208.
Chojane 56, 66, 214; — Bączki 66; — Boruty 56, 66, 211, 212; — Gorczany 56, 66, 211; — Górki 56, 66; — Pawłowięta 56, 66, 214; — Piecki 56, 66, 211; — Sierocięta Stanki 56, 66, 214; — Stanki 211, 212; Stankowięta 56, 66, 214; — Stare 56, 66.
Chojnowo 69, 212, 217.
Cholewy 201, 206.
Choroscka włość 113.
Choroszcz 198.
Choroszcza, m., 53, 89, 92, 159, 181.
Choroszczewo 202, 208, 228.
Ch(o)róścianka 213, 214, 217.
Choszczówka (—ewka) 50, 74, 239.
Chotkowicze 202.
Chraboły 124, 145, 163, 198, 234.

Chrołowic(z)e 201, 206, 219, 227.
Chrome 203.
Chrościanka 203, 209.
Chudaki Czarnkówka 206.
Chwalatycze (—lencice) 50, 202, 207, 222, 228.
Chwalki, ob. Falki.
Chwastowski dwór 113.
Chybowo 202.
Ciarnowo 216.
Cibory Winna 205.
Ciechanowiec, m., 51, 52, 81, 85, 118, 178, 182, 189, 192, 194, 198, 202, 208.
Ciechanowiecka par. 19, 20, 207; — włość 111.
Ciechanowiecko-Wińska par. 56, 201, 202, 203, 204, 222.
Ciechanów, m., 92, 182, 208.
Ciecierzyn (pod Lublinem) 54.
Ciepiele 52.
Ciepielin 202, 208.
Cierpigrosz 203, 221.
Cieszymy 211.
Ciszewo (Czyżewo) 212.
Cybarzewo 212.
Czabaje 200.
Czaczki 198, 211.
Czahy 200, 206.
Czajki 63, 211.
Czaple 50, 56, 74, 134, 135, 200, 204, 239; —Jarki 201; — Obrąpałki 74.
Czaplin(o) 52, 198.
Czarna 5, 10, 68, 124, 145, 158, 203, 204, 210, 225; — rz., 152, 167; — wójt., 99, 102.
Czarnkówka 56, 203, 209; —Bidytki 201; — Chudaki 201, 206; — Dobki 201, 205; — Rotmy 201; — Zawady 201.
Czarnoty 200, 222.
Czechowski staw, ob. Augustów staw.
Czecibor 203, 210.
Czekanów 202, 208.
Czepy 200.
Czesnowo 212.
Czołomyje 200.
Czortki 201.
Czuchowo 202.
Czużyły 52.
Czyżewic(z)e 148, 158, 176.
Czyżewo (Ciszewo) 212.

D.

Dady 201.
Danowo (—ów) 212.
Dawidowo 148.
Dawidy 201, 205.
Dąb 218.
Dąbrowa 56, 210, 218; — Bidytki 201; — Dworaki 201; — Kamień 204; — Kaski 201; — Łazy 201; — Moczydły 201, 204; — Wilki 201.
Dąbrowska (—rówkowska) par. 19, 48 (Wysocka), 56, 65, 67, 71, 210, 211, 212, 213, 214.
Dąbrówka (Dob—) 28, 217.
Dębowizna 218.
Dębowo 212, 216; —Truszki 211.
Długawa 203; — Moczydły 210.
Długie Łuki 204, 210, 222, 227.
Długo-Dąbrowska par. 20, 56, 201, 202, 203, 204, 222.
Długołęckie wójt. 68, 104, 233.
Długołęka (Długa Łęka) 24, 151, 154, 233.
Dmochy Rogale 200; — Rozumy 200.
Dobki 47, 211, 212, 215; — Czarnkówka 205.
Dobrogoszcze 203, 210.
Dobrzeniec 151.
Dobrzyniewo 167, 173, 174, 183, 212.
Dobrzyniewska par. 19, 211, 212, 213, 214.

Dobrzyniewski (—yński) dwór 10, 104, 105, 113, 127, 143, 144; 154, 167, 168, 169, 234;—folw. 33, 139, 142—3.
Dobrzyniewskie wójt. 104.
Dolistowo 52, 53, 146, 198, 212, 215.
Dolistowska par. 19, 21, 211, 212, 213, 214, 222, 229.
Dołęgi 63, 210, 212, 216.
Dołobowo 50, 202, 208, 219.
Dołobowska par. 19, 20, 102, 230.
Domanowo 65, 168, 177, 212, 216.
Domanowska par. 19, 48, 64, 65, 67, 69, 168, 177, 210, 211, 212, 213, 214, 222.
Drażniewo 185, 186, 191, 196, 202, 208.
Drągi 211.
Drestwieńskie wójt. 105.
Drestwo 145, 163; — jezioro, 163.
Droblin(o) 53, 202, 208, 222, 228.
Drohicka par. 17, 21, 22, 23, 25, 56, 64, 69, 87, 89, 90, 91, 113, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 221, 227, 228, 229, 230; — włość 5, 13, 191; — ziemia 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 38, 44, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 92, 93, 96, 106, 107, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 156, 157, 169, 175, 177, 178, 182, 191, 192, 198, 200—210, 215, 221—2, 224, 225, 227—8, 229, 230—231, 232, 256.
Drohicki pow. 5, 10, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 40, 43, 44, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 70, 71, 74, 75, 78, 82, 97, 98, 99, 102, 112, 128, 134, 136, 140, 150, 157, 166, 169, 174, 177, 178, 194, 195, 200, 201, 202, 203—4, 206, 221—2, 226, 227, 228, 231, 238, 256; — zamek 128, 160, 195, 227.
Drohickie star. 6, 14 (dzier.), 15, 22, 40, 78, 99, 102; — wójt. 96, 101.
Drohicko-Siemiatycka parafia 19, 20, 67.
Drohiczyn, m., 40, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 100, 116, 118, 136, 162, 166, 168, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 202, 206, 208, 209, 219, 230, 238.
Drozdy 198, 211.
Dubicze 148, 158.
Dubno 112.
Duchny 67.
Dugno 214, 215, 218.
Duplewicze 201.
Dworaki 211; — Staśkowięta 214.
Dybowo 202, 208.
Dywin 192.
Dziany 211.
Dziatkowic(z)e 53, 202, 207.
Dziatkowska parafia 20, 23, 201, 202, 203, 204, 222, 228, 229, 230.
Dziatkowsko-Dołobowska parafia 201, 202, 203, 204, 222.
Dziegietnia 204, 210.
Dziekonie 211.
Dziekońscy 213, 216.
Dzierzby 50, 53.
Dzierżki 200, 205, 211, 212, 216; — Janowięta 214; — Stankowięta 214; — Tomkowięta 214.
Dzięciołowo 212, 216.
Dzięcioły 201, 204.

F.

Falki (Chwal—) 56, 201, 205, 210, 211, 212, 216; — Bartki 211, 212; — Filipy 211, 212; — Godzięby 211; — Jankowięta 214; — Klimowięta 214; — Nowosady 211; — Paszkowięta 214; Włosty 211.
Faszcze 211.
Franki 211, 212, 216; — Dąbrowscy 213; — Piaski 214.

G.

Gałki 201, 222.
Garbowo 212; — Koziełki 211.
Gartypory (—bory), ob. Jartypory.
Gawiny 210.
Gąsówka 213, 217; — Oleksino 213.
Gdale 211; — Porajewo 212.
Gdańsk, m., 11, 49, 121, 127, 134, 150, 171, 172, 173, 179, 183, 184, 187, 188, 190, 192, 195.
Gdański gościniec (do Łukowa) 185.
Giemzino (Stypułki) 213.
Gierałty 210.
Giniówka 145.
Glina 204, 210.
Glinnik 28.
Głęboki Stok (Głębokistok) 40, 214, 218.
Głuchowiec 202, 208.
Głuchów 202, 208, 219.
Gniewosze 201, 205, 219.
Gniła 113.
Gnojno 204, 210, 238.
Godzięby 216.
Gogole 201, 204, 207.
Golanki 201.
Golbicze 148.
Goledeńska ziemia 5.
Gołasie 56, 67, 210, 222; — Dąb 214; — Górki 211, 214; — Mościska 211, 214; — Puszcza 214; — Staśkowięta 214.
Gołębie 211.
Goniądz, m., 41, 78, 83, 84, 85, 92, 119, 134, 146, 149, 152, 156, 158, 159, 167, 171, 183, 187, 188, 191, 196, 214, 215, 218, 219, 230.
Goniądzka, rz., 167.
Goniądzka par. 66, 211, 212, 213, 214, 222—3, 228, 229, 230, 236; — puszcza 149; — włość 22, 24, 28, 30, 39, 40, 41, 104, 111, 139, 140, 143, 146, 149.
Goniądzki folw. 139, 143, 167; — pow. 98, 99; — zamek 143.
Goniądzkie leśn. 158; — star. 14 (dzier.), 32, 33, 151, 164; — wójt. 127.
Gosiewo 52.
Góra 141, 167, 218; — Sokołowska 214.
Górecka par. 20, 50, 201, 202, 222, 228, 229.
Górki 203, 210; — Kukawki 200.
Górskie 213, 216, 217.
Grabowo 28, 202, 216, 223; — Kamionka 212, 213, 214.
Grabówka 214.
Granne 50, 53, 203, 210; — wójt., 97.
Grądy 203, 210.
Grochowo 202, 208.
Grochy 211.
Grodno, m., 87, 88, 152, 161, 185, 189, 192, 233.
Grodzieńska dzier. 150; — ekon. 148; — puszcza 149, 151, 152, 154, 232, 236.
Grodzieński pow. 192.
Grodzieńskie lasy 150.

Grodzisk 198, 202, 203, 204, 209, 220.
Grodziski dwór 10, 11, 105, 127, 143, 144, 149, 167, 169, 234; — folw. 139, 143, 144, 164.
Grodzisko 204, 210.
Grodzkie (—cy) 213.
Gródek 40 (dwór z włością), 204, 210, 243.
Grzędy, bór, 158.
Grzybowo 202.
Grzyby 200, 205.
Grzymały 201, 206, 219.
Guty 201.

H.

Haczkowskie wójt. 105.
Hańczaki 211.
Harbasze 201.
Hawryłowicze 86.
Hermany 211, 212, 216.
Hodyszewo 4, 52.
Holonki 166.
Hołotki 201.
Hołowczyce 202, 207, 228.
Hołowczyckie wójt. 36, 98.
Hołowienki 40, 201.
Hołowieski folw. 32, 90, 140.
Hołuble 50, 203, 227.
Hornostaje 30, 111.
Hornowo 198, 202, 208, 228.
Horoszki 201, 205, 228.
Horoszkowa Wola 228.
Hozna 108.
Hrunic(z)e 201, 206, 219.
Hruszewo 202, 208, 222, 227.
Hruśniewo (Hrusz—) 202, 228, 229.
Hrynic(z)e 201, 227.
Hryniewicze 24, 108, 113, 154, 198, 209, 212, 216, 222, 228, 229.
Hrynkowszczyzna 6.
Hużykowski (—ycki) folwark 32, 140.
Hwozdny (—na), ostęp puszczy Bielskiej, 151, 225.
Hwozna 214.

I.

Idźki 211, 212, 222; — Wykno 168, 214.
Ihnatki 210, 212.
Iwanówka 198.
Izdebnik 218.

J.

Jabłonia (—oń) 56, 67, 214, 218; — Biskupki 56, 67, 211; — Dąbrowa 56, 67, 214; — Dobki 56, 67, 211, 212; — Jankowce 56, 67, 211, 212; — Kikolskie (—scy) 213; — Kościelna 56, 67, 69; — Markowięta 56, 67, 213; — Piotrowce 56, 67, 168, 211, 212; — Rykacze 56, 67, 211; — Samsony 211, 229; — Wspały 211; — Żebrowizna 56, 67, 213.
Jabłonka 210; — Tybory 204.
Jabłonkowska par. 18, 71, 201, 202, 203, 204, 222.
Jabłonna 204, 210, 222; — Lacka 228; — Ruska 62.
Jabłonowo 56, 212, 217, 222; — Kąty 211; — Niedziałki 211.
Jabłoń 204, 210.
Jabłońska par. (z. Droh.) 18, 20, 62, 67, 201, 202, 203, 204, 222, 228 (Paproc.); — (z. Biel.) 56, 67, 69, 71, 168, 210, 211, 212, 213, 214, 222, 229.
Jaćwież(e) 198, 234.
Jajki Wólka 200.
Jakubowicze 198, 202.
Jamiołki 56, 67, 211; — Godzięby 211, 212; — Klosy 211; — Kowale 211; — Piotrowięta 214; — Świetlik 214.

Jankowce 216.
Jankowięta 218.
Janowięta 214.
Janowo (Porchów) 238, 239, 243.
Janów 192.
Jarcze 203.
Jarnice 200.
Jarosławy Bielony 205.
Jartypory (—pury, Gartybory, — pory) 51, 201.
Jasionówka 213, 214, 217.
Jaskra (Jaw—), rz., 26, 132, 141, 142, 161, 167, 172, 173, 186.
Jaszczołty 201.
Jaśki 216.
Jatwieskie wójt. 98.
Jaworówka 198, 213, 217.
Jaźwiłowskie (Jaś—) wójt. 105, 148, 234.
Jaźwiły 21, 105, 211, 215, 234.
Jegrzna, rz. (dopł. Łyku), 186.
Jeleń, staw, 163.
Jeruzale 200.
Jeziorka 210.
Jeziorki 111, 145, 163, 204.
Jeziorko, jezioro, 163.
Jeziorna 210.
Jeżowo 10, 28.
Jędrale 211, 212, 216.
Jodeski 148.
Jowniki 233.
Juchnowiec 28, 214, 222.
Junochy 201.

K.

Kacików 202.
Kaczyno 202, 208.
Kadłubówka 110.
Kale(j)czyce 28, 212.
Kalęczyno 212.
Kalinowiec 52.
Kalinowo 212, 217; — Trojanki 211; — Sulki 211.
Kalinowska par. 21, 211, 212, 213, 214.
Kalinowskie wójt. 104, 233.
Kalinówka 28, 198, 213, 214, 217, 233.
Kaliski 200.
Kalnica 168, 213, 214, 217.
Kamianka 203; — Ruska 204, 222, 228.
Kamieniec, m., 129, 192, 195.
Kamieniecka włość 167.
Kamieniska 203.
Kamień 210.
Kamieńczyk 50, 52.
Kamieńskie 213, 216; — Jaśki 211, 212; — Ocioski 211; — Wiktory 211.
Kamionka 145, 210, 214, 217; — Tybory 204.
Kamionobród 203, 210.
Kandya 142.
Kapice 47, 211.
Kapłana 203, 210.
Karpiowczyzna 112.
Karpowicze 198.
Karskie 203, 209, 220.
Karwowo 212.
Kąt Łużecki 204, 210.
Kąty 53, 204, 210.
Kiczki 200.
Kielcze 203.
Kiełczew 52, 202, 208.
Kiełpiniec 202, 209.
Kiersnowo 212, 229.
Kierzki 211.
Kiewłaki 52, 210.
Kijów, m., 129, 196.
Kisielany Kucze 200; — Zmichy 200.
Kisielewo 26, 202, 208.
Klekotowo 198, 202, 208, 219.
Klepacze 201.
Klepaczów, wójt., 98.
Klepiczewo 202, 208.
Kleszczele 211.

Kleszczele (—czelazie), m., 78, 80, 83, 84, 91, 92, 114, 116, 119, 129, 137, 147, 168, 170, 175, 182, 211, 231.
Kleszczelewska włość 148.
Kleszczelewskie star. 14 (dzier.); — wójt. 105.
Klewianka, rz., 167.
Klimczyc(z)e 201, 206, 219.
Klimontowszczyzna (Klimun—) 203, 209, 220.
Klimonty (—munty) 202.
Klimy Bejdy 205.
Klizówka 203.
Klukowo 198, 202, 208, 227.
Kłopoty 200, 206, 219; — Bańki 201; — Stanisławowięta 203, 209; — Waśki (Piotry) 227.
Kłoski 211; — Młynowięta 214.
Knychowo (—ów) 51, 238.
Knyszyn, m., 9, 28, 82, 83, 84, 85, 90, 92, 93, 95, 123, 140, 142, 151, 155, 158—9, 161, 163, 170, 173, 176, 177, 185, 212, 233.
Knyszyńska par. 21, 116, 146, 213, 214; — puszcza 173, 225; — włość 10, 22, 24, 40, 103, 106, 128 (dwór), 139, 142, 146.
Knyszyński pow. 42; — (Krypnieński) dwór 9, 10 (folw.), 12, 104, 123, 124, 127, 128, 129—33, 138, 141, 142, 143, 144, 152, 154, 160, 164, 167, 169, 173, 213, 217, 233; — folw. 9, 10 (dwór), 12, 32, 90, 112, 124, 139, 140, 141, 142, 143, 164.
Knyszyńskie bory 159; — star. 8, 9, 10, 11, 14 (dzier.), 24, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 68, 101, 104, 105, 111, 113, 119, 123, 124, 125, 127, 130, 136, 138, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 154, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 173, 174, 176, 183, 225, 233, 236; — wójt. 103, 105, 127.
Knyszyńsko-Goniądzka włość 22.
Kobelany 200, 206; — Kozy 200, 205; — Skorupki 200.
Koboski 210; — Siódmaki 211.
Kobyla 50, 53; — wójt., 97.
Kobylanka, rz., 161, 163.
Kobylino 56, 75, 167, 177, 212—213, 217; — Pieniążki 211.
Kobylińska par. 18, 20, 47, 48, 56, 66, 67, 70, 177, 211, 212, 213, 214, 222.
Koce 56, 201; — Bazie 201; — Chyzowo 202; — Masety 201; — Schaby 201.
Koczer(h)y 64, 69, 200, 227.
Koćmiery (Kuć—) 56, 210; — Wypychy 211.
Kodeń 191.
Koiły 148, 158.
Kołaki 201, 211.
Kołodziescy 213, 216.
Kołodzieża 111.
Komorowo 100, 158, 212, 216.
Konachy 201.
Korabie Kozierady 206.
Korczew 51, 74, 134, 135, 238.
Korczewska włość 134, 238, 239.
Korczówka 203, 209.
Kornaczew 202.
Kornica (u Łosic) 87, 170, 203, 210; — wójt., 98.
Korona 26, 42, 43, 47, 48, 54, 69, 108, 114, 185, 187, 190, 192, 193, 196, 226, 232, 240, 242
Korowic(z)e 201, 227.
Koryciany 200.
Korzeniówka 203, 209, 220.
Kosianka 203, 209; — Boruty 201; —Trubnica (Trąb—) 203, 210.
Kosiorki 201.

Koskowo 202, 208.
Kosowicze 148, 158.
Kosowo 202.
Kosowska par. 67, 201, 202, 204, 222, 228.
Kossów Lacki 228; — Ruski 228.
Kostki 52, 201, 222; — Lipki 201; — Suchodół 205.
Kostry 52, 210, 215; — Borówka 213, 214; — Byzie 211, 215; — Litwa 215, 216, 228; — Lubowicz 214; — Podsędkowięta 213; — Połazie 215; — Zalesie 214.
Koszczyno 99.
Koszelewskie (cztery) żerebia 97, 99.
Koszewo 168, 177, 212.
Kowale (ziemia) 5, 198.
Kowalewszczyzna 112.
Kowiesy 201.
Kownaciska 203, 209, 220.
Kowno, m., 153, 189, 194.
Kozany 211.
Kozary 51, 52.
Kozarze 201, 206.
Kozierady Korabie 200, 201, 206.
Kozłowo 202.
Kozłowski żreb (w s. Bujakach, pow. Droh.) 155.
Kozołupy 200.
Kozopatry, 145, 146.
Kozy Kobelany 205.
Kożuchowo 202, 222.
Kożuchowska par. 53, 200, 202, 203, 204, 222.
Kożuszki 210.
Kramkówka 66, 213, 223.
Krasnodęby 204, 210; — Kosmy 200; — Rafały 200, 205; — Sypitki 200.
Krasowic(z)e 201, 206.
Krasowo 69, 167, 212, 216; — Częstki 211; — Rybałty 211.
Krasy 200; — Paprotna 205.
Kraszewo 202, 208, 219.
Krawce 111.
Krebowo, las, 99.
Kreślino 202.
Kropilnica 213, 217; — Gajki 211; — Kiernozki 177, 211; — Racibory 211, 212.
Kropiwnica 233.
Krosiwo 163.
Kroszewo (—owo) 145, 212.
Króle 201; — Porzeziny 206.
Królewiec, m., 88. 181, 190.
Kruk, młyn na rz. Brzozowej, 149.
Krupic(z)e 198, 201, 206.
Kruszewo 67, 212; — Głąby 211; — Koziki 211.
Krynica 68, 203, 210, 222.
Krynki 200; — Białokunki 201, 205.
Krypnieński dwór, ob. Knyszyński dwór.
Krypnieńskie wójt. 104, 233.
Krypno 31, 90, 129, 154.
Krzecze 104.
Krzeczkowo 212, 216.
Krzemień 21, 22, 50, 52, 97, 203, 204, 210.
Krzewo 42.
Krzywa 214, 218.
Krzywatycze 148.
Krzywe 149.
Krzywośniki 111.
Krzyżew(k)o 212, 214; — Mydłki 211.
Księżopole 222; — Budki 200; — Komory 200; — Smolaki 200.
Kuczały 201.
Kuczyno 56, 202, 208, 209, 213, 217, 220; — Bohdańce (Bog—) 211, 212; — Lubowicz 202.
Kuczyńska par. 20, 56, 65, 67, 71, 75, 201, 202, 203, 222, 228.
Kudelczyno 202, 208, 209.
Kukawki 204.

Kukowo 212.
Kuleska par. 47, 48, 56, 66, 67, 71, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 222.
Kuleski 211.
Kulesze 56, 210, 215; — Bogdanowięta 66, 214; — Byki 66 (Wykno), 211, 214 (Wykno), 215; — Czarnowo (Ciar—) 66, 212, 214; — Litwa 66, 215, 216; — Maćkowięta 66, 214; — Podawcze 66, 214; — Podlipne 66, 214; — Rokitnica 66, 213, 214; — Stare 66.
Kuleszki 211; — Kosówka 213.
Kuligi 211.
Kulikówka 10, 24, 68, 111, 125, 154, 213, 234; — rz., 167.
Kułygi 6.
Kupiatyn (Kupią—) 202, 208, 220.
Kurcze 201.
Kurowo 212, 216.
Kurzyny 211.
Kuszele 66.
Kutaski 201.

Ł.

Lachówka 21, 22, 204, 209.
Laskowic(z)e 51, 201, 238.
Laskowiec 218; — Sokoły 214.
Lebiedzie 228.
Lebiedź 203.
Lenartowizna 218.
Leniewo 212.
Leńce 198; — Samotyje 173.
Leszczka 203, 209.
Leśna 214.
Leśne 218.
Leśniczego Wola 112.
Leśniewo 212.
Leśniki 21, 200, 206.
Letnickie wójt. 68, 104, 125, 234.
Letniki 234.
Lewickie 217.
Lewki 211, 212, 216.
Lipiny 203, 204, 210.
Lipki 204, 205, 210, 211.
Lipniki 123.
Lipno 203, 210.
Lipowo 158.
Lipówka 145.
Lipsk, m., 88, 181, 188.
Liski 201, 205, 239.
Lisowicze 140, 201.
Lisowo 202, 208.
Liszki 50.
Litewniki 201, 204.
Litewski gościniec (do Warszawy) 185.
Litewskie Wielkie Księstwo 3, 38, 41, 42, 44, 45, 46, 68, 87, 88, 96, 151, 160, 166, 184, 192, 193, 195, 225, 226.
Litwa 2, 3, 12, 26, 38, 46, 47, 48, 54, 57, 69, 73, 87, 88, 107, 120, 155, 179, 185, 189, 191, 196, 241, 242.
Litwa Bogusze 210.
Liw, m., 82, 182, 192, 196.
Liwiec, rz., 118.
Lubelskie wojew. 118.
Lubiejki 198, 201, 228.
Lubieska 203.
Lubowicz 65, 218.
Lubowicze 202.

Ł.

Łabętnik 218.
Łapy 56, 67, 211; — Bursięta 214; — Dębowizna 213; — Węglówka 213; — Wity 211, 212.
Łazarze 211, 212; — Kleszczewscy 213.
Łazowska par. 227.
Łazowsko-Sterdyńska par. 19, 201, 202, 203, 204, 222, 229.

Łazów (—owo) 202, 222, 227.
Łazy 211, 222.
Łempice 52, 201, 207.
Łęczyczka 203, 209.
Łoknica 28, 213, 217.
Łomzieńska ziemia 67.
Łomża 184, 192.
Łopienie 210, 213, 216; — Grochy 211.
Łopuchowo 167.
Łopusy 201.
Łosice, m., 81, 83, 85, 86, 92, 127, 174, 175, 178, 182, 192, 194, 198, 202, 206.
Łosice Patkowicze 202.
Łosicka par. 20, 201, 202, 203, 204, 207, 222, 228; —włość 98.
Łosicki folw. 126, 183.
Łosickie star. 14 (dzier.), 170; — wójt. 101.
Łosiewo, „dworzec", 128.
Łozy 205; — Małki 200; — Papy 200.
Łubice 211.
Łubin(o) 65, 99, 168, 177, 198, 212, 217.
Łubińska par. 19, 20, 65, 210, 212, 213, 214, 222.
Łuck, m., 86, 88, 177, 191, 193, 243.
Łucka katedra 51.
Łuczaje 211.
Łukawica 213, 214, 217.
Łukowska ziemia 52.
Łuków, m., 185.
Łuniewo 202; — Szczubły 201.
Łupianka 213.
Łużki 204, 210.
Łysów 198.

M.

Maciesze 10, 144, 234.
Maćkowięta 218.
Magnus(z)e 211, 212, 216.
Magusy 198.
Makarki 200, 205, 227.
Makowo 177, 212.
Maksimowizna 213, 218.
Malec 203, 210.
Malesze 198; — wójt., 99.
Maleszewo 52, 202, 222.
Malewic(z)e 53, 198, 202, 207.
Malinowo 198, 202, 208, 212, 217, 219.
Małki 150.
Małopolska 241.
Małyszczyno 202.
Markowo 168, 212, 216.
Masie 211.
Mazowieckie Księstwo 136; — wojew. 118, 177.
Mazowsze 5, 18, 38, 39, 50, 54, 64, 69, 72, 78, 116, 118, 154, 173, 179, 185, 187, 190, 191, 192, 207, 224, 225.
Mazurowski folw. 22.
Mazury 123, 201.
Mąkobody (Muk—), m., 36, 81, 92, 178, 200, 223.
Mąkobodzka par. 19, 20, 200, 201, 202, 203, 204, 222.
Mejty 211.
Męczyno (—cino) 202, 208, 222.
Mężenino 202, 208.
Mieckie wójt. 105.
Miedzna (Międzylesie), m., 51, 81, 83, 92, 134, 178, 204, 208, 210.
Mielnicka par. 19, 20, 23, 201, 202, 203, 204, 207, 222, 228 (star.), 229; — włość 98, 112, 166; — ziemia 44, 50, 175, 256.
Mielnicki pow. 15, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 38, 43, 44, 50, 53, 57, 58, 59, 65, 68, 70, 71, 98, 102, 103, 111, 118, 157, 166, 169, 174, 178, 186, 196, 201, 202, 203, 204, 207, 222, 228, 229, 237, 238, 256; — zamek 128, 166.

Mielnickie star. 14 (dzier.), 99, 228; — wójt. 99, 101.
Mielnik, m., 78, 82, 83, 85, 92, 97, 114, 116, 118, 119, 129, 168, 174, 178, 182, 185, 192, 194, 204, 206, 210, 230, 232, 236, 237, 238.
Mień 52, 168, 177, 214, 218, 222; — rz., 75.
Mierzwice 202, 207.
Mierzwino 212, 217; — Bartkowięta 214; — Bartoszowięta 212.
Mieta 145, 158.
Międzylesie, m., ob. Miedzna.
Międzyleska par. 19, 20, 21, 22, 140, 201, 202, 203, 204.
Międzyrzecz 192.
Miękisze 211.
Mikicino 213, 217, 228.
Miklaszewski dworzec (zwany Sielec albo Zamianowo) 186, 214.
Mikloszowczyzna 112.
Mikosy 210, 212.
Milejczyce 192.
Milewo 47, 212.
Miłkowic(z)e 56, 206; — Jankowicze 201; — Paśkowicze 201; — Ruskie 227, 228.
Mincze 52.
Minczewo (—owo) 53, 202.
Mingosy 200.
Mińsk, m., 182.
Miodusy 201, 206, 219; — Piotrowięta 203, 209; — Stok 204; — Szczepanowięta 203, 209.
Mistale Niemojki 201.
Młożewo 202, 222.
Moczydły (—dła) 56, 203, 210, 222; — Kukiełki 201; — Lachówka 203, 204; — Pidaje 201; — Pszczółki 201, 205; — Pustelniki 211; — Skiwy 201; — Stankowięta 213.
Mogi(e)lnica 74, 203.
Mojki 211; — Truskolas 214.
Mołmotki 201.
Momotki 200.
Moniuszki 198, 211.
Mońki 211.
Mordy, m., 51, 54, 85, 92, 118, 134, 150, 178, 195, 200, 208.
Mordzka par. 20, 23, 56, 221, 228; — włość 150.
Mordzkie 203, 209.
Mordzkie wójt. 101.
Mordzko-Niemojska par. 200, 201, 202, 203.
Morze 201, 227.
Morzkowo 200, 222.
Moskwa, m., 181.
Mostowo 202, 208.
Mosty 180.
Moszczona 102, 204, 210, 222, 228; — wójt., 103.
Moszkowska ziemia 5.
Mościska 218.
Mroczki 211, 212, 216; — Kamionka 213, 214.
Mścibohowo 192.
Mukobody, m., ob. Mąkobody.
Mystki 210.
Mystkowicze 202.
Myszkowice 98, 157.

N.

Nagórki 210.
Nakory 201.
Narew, m., 49, 80, 82, 83, 84, 92, 99, 116, 119, 137, 138, 156, 170, 173, 175, 176, 187, 191, 214, 217, 231, 235; — rz., 18, 19, 49, 69, 83, 108, 118, 119, 121, 140, 141, 156, 159, 162, 167, 172, 173, 179, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 191, 194, 195, 198, 229, 232, 233, 234, 235.
Narewska włość 148.

Narewskie wójt. 49, 105.
Narojczyc(z)e 201, 206.
Narojki 198, 200.
Nasiłowo 202.
Nieciecko-Zembrowska par. 201, 202, 203, 204.
Niecieczа) 52, 203, 204, 210.
Niecieczе 211, 214, 218.
Niecki 52.
Niemen, rz., 189, 190, 194.
Niemierki 201, 205.
Niemirów, ob. Niwic(z)e.
Niemojki, wójt., 97.
Niemyje 52, 201; — Jarmołty 201; — Sady 201; — Skłody 201; — Wity 201. 205.
Niemyki 201.
Niepiekły 201.
N(i)ereśla 214, 215, 218; — rz., 161, 162, 163, 167, 188, 215.
Nieszki 111.
Niewiadoma 203, 210.
Niewierowo 87. 202, 212, 235; — Przypki 201; — Zochy 201.
Niewierówki Trzciane 211.
Niewodnica 52, 53, 89, 177, 198, 213, 217; — Lewickie 213.
Niewodnica, rz., 113.
Niewodnicze 214.
Niwic(z)e (Niemirów) 30, 102, 202, 207.
Niwino 56, 67, 217; — Leśne 198, 212; — Mroczki 211; — Popławy 211, 212, 214; — Spasy 211.
Noski 211.
Nosowo 26, 50, 128 („dworzec"), 202, 208
Nowosielcze 203.
Nowosiółki 234.
Nurzec, rz., 19, 63, 118.

O.

Obniże 203, 210.
Oczkowszczyzna 203, 209, 220.
Oględy 200.
Ogrodniki 198.
Okrąglik 204, 210.
Okstule 211.
Oldaki 211.
Oleksicze 201—2.
Oleksino 225.
Olędy (w ziemi Łukowskiej) 52; — (Olendy) (w ziemi Droh.) 52, 201, 222.
Olędzkie (—cy) 213.
Olszanica 198, 217; — Rybałty 211, 214; — Warpęchy 213, 214.
Olszanka 204, 210, 214.
Olszewo 202, 204, 210, 212, 217.
Olszyna 218.
Opłot Wołczki 108.
Orla, m., 5, 88, 92, 112, 116.
Orlańska włość 15, 16, 112, 151.
Orlicze 200, 201.
Orły 204.
Orzechówka 145.
Osinki 210.
Osiny 204, 210, 222.
Osmola 203, 210, 222.
Osnówka 50, 203, 209.
Ostasze 108, 211.
Ostrołęcki pow. 67.
Ostromęczyn (—mieczyn) 26 (dwór), 202, 208, 222.
Ostrowiec 204, 210.
Ostrożany 201, 206.
Ostrożańska par. 20, 56, 201, 202, 203, 204, 222, 227.
Ostróg, m., 88, 206.
Ostrówek 203, 210.
Osze 211.
Owruczczyzna (poleska) 61.
Ozepy Grzyby 206.
Oziębły 200, 206.

P.

Paczoski Wiechetki 200.
Padarewo 202.

Pajewo 212.
Palikowskiego droga 172; — przewóz (na Narwi) 172.
Paplino 202, 208.
Paprocka par. 20, 21, 23, 200, 201, 202, 203, 222, 227, 228.
Paprotna 203, 210.
Papy 150.
Parczew, m., 182, 192.
Pasynki, wójt., 105.
Patry 200; — Kłopoty 206.
Patrykozy, ob. Potrykozy.
Peredyle 237.
Perki 67, 211; — Mazowsze 214, 215, 216.
Perkowo 4.
Petry 201.
Pęskie 198, 213.
Pęze 67, 211; — Lenartowizna 213.
Piardy 200.
Piaski 211, 218; — Makowo 214.
Piece 75.
Pieczyska 203, 204, 209, 220.
Piekiełki 211.
Piekutowo 158.
Piekuty 210; — Urbany 211, 212.
Pieńczykowo 212.
Pieńki 204, 210; — Orły 200; — Zemły 200.
Pierlejewo 202.
Pierlejewska par. 18, 56, 71, 201, 202, 203, 204, 222, 227, 228.
Pierzchały 200, 201, 206, 210.
Pietkowo 52, 212.
Pietrasiecze 141.
Pietrasze 201, 205.
Pietrzykowo 212, 216; — Wyszki 211.
Piętki (Piąt—) 56, 222; — Baśki 201; — Greski 201; — Szeligi 201, 206.
Pikaty 211, 222.
Pilewo 52.
Piotraszki 210, 212, 216.
Piotrowce 212, 216.
Piotrowięta 220.
Piotrowo Krzywokoły 201; — Trojanowo 202.
Pisanki 211.
Piszczaty 56, 66, 211; — Piotrowce 211, 212.
Piwowary 140.
Plewki 210.
Pliski 150, 200, 204.
Pluty 200.
Płonka 67, 213, 214, 218; — Koziełki 211; — Kozły 211; — Maliski 211.
Płonowo 202.
Płońska par. 18, 20, 47, 48, 56, 67, 70, 211, 212, 213, 214, 222.
Pniewiska 203, 209, 210, 221.
Pobikrowska par. 56, 65, 69, 111.
Pobikrowsko-Granieńska parafia 201, 202.
Pobikrowy 65, 69, 201.
Podawcze 203, 218.
Podkowicze 201.
Podlaskie wojew. 13, 44, 79, 89, 116, 117, 121, 177, 180, 188, 192, 199, 226, 232, 242.
Podnieśne 203.
Podole 73.
Podsędkowięta 218.
Pogorzałka 10.
Pogorzel 204, 210, 218, 222.
Pogorzelscy 216; — Kobylino (Pogorzałki) 213.
Pokaniewo 166, 202, 208, 229.
Polesie (kraj) 61.
Poletyły 210, 229.
Polska 37, 46, 50, 69, 95, 172, 173, 176, 179, 184, 185, 205, 224, 240, 241.
Połazie 210, 211; — Świerże 211.
Pomiany 211, 212, 216; — Łabętnik 214; — Selistowo 212; — Solniki 211; — Szymany 211.

Pomihacze 225.
Poniaty 201.
Popielewski las 141, 155.
Popławiany 211.
Popławy 204, 210, 214, 218.
Popowo 212.
Porchów, 243, ob. Janowo.
Porośl(a) 56, 211, 214, 218; — Głuchy 211; — Grzyby 211; — Kije 211; —Woisławy 211, 212, 215.
Porzeziny 56; — Jelitka 201; — Mędle 201; — Sipki 201; — — Suraty 201.
Poświęcińska par. 19, 21, 52, 67, 211, 212, 213, 214, 222.
Poświętne 214, 218; — Gołębie 211.
Potocki (—czyński) folw. 139, 164.
Potoczyzna 28, 104, 140, 146.
Potrykozy (Patry—) 53, 201.
Powiśle (dolne) 190.
Poznań, m., 86, 180, 185, 189.
Półjeziorka, jezioro, 163.
Prochenka 203, 209.
Prokuratowszczyzna 218.
Prostynia 203.
Prostyńska par. 48, 52, 67, 227.
Prószanka 213, 217; — Baranki 211; — Stara 213.
Prusy (kraj) 154, 185, 190, 192, 194, 196; — (wieś) 201, 206.
Przasnyski pow. 182.
Przasnysz, m., 182.
Przekop 25 (młyn), 51, 73.
Przesmycka par. 23, 56, 200, 201, 202, 203, 221.
Przesmyki 62, 203, 210.
Przestrzele 214, 218.
Przewóski 200.
Przewóz 204, 210.
Przezdziatka 203, 209, 220.
Przybysin 202, 208.
Przygody 200.
Pszczółczyn 112.
Pszczółki Moczydły 205.
Ptaszki Skolimowo 205.
Puchały 201.
Puchły 198, 211, 229.
Puczyc(z)e 202.
Pulsze 211.
Pułtusk, m., 180.
Putazie 52.
Putkowic(z)e 53, 201, 206; —Nadolne 113, 227; — Nagórne 113, 227, 229.
Putkowskie sioła, ob. Putkowic(z)e Nadolne i Nagórne.

R.

Racibory 211, 212, 215, 216.
Raczki 201, 205.
Raczyno 202.
Radanie, ob. Raduły.
Radlna 203, 210.
Raduły (Radule, Radanie) 167, 211, 212.
Radziszewo 202; — Króle 201.
Radziwiłłówka 203, 209.
Rafały Krasnodęby 205.
Rahozy 198.
Rajgrodzka par. 19, 23, 28, 211, 212, 213, 214, 215, 223, 230; — włość 12, 41.
Rajgrodzkie star. 14 (dzierż.), 169; — wójt. 105, 127.
Rajgrodzko-Goniądzka włość 106; 127.
Rajgród, m., 41, 84. 92, 119, 171, 186, 188, 196, 214, 215, 231.
Rakowicze 148, 158.
Ratyniec 202, 208; — Zalesie 204.
Reczki 200.
Rekle 234.
Remboszew 21, 202.
Repki 113, 198, 200.
Repnow(o)szczyzna 213.
Reszki 42, 211.
Retki 201.

Rębiszewo 202.
Rogale 201, 206.
Rogawka 203, 209; — wójt., 99, 102.
Rogowo (—ów) 50, 202, 212; — wójt., 97.
Rogówka 198.
Rohowo 108.
Rokitnica 217.
Romaszki 111.
Rom(i)ejki 24, 111, 154, 234.
Rososz (las na Piecach) 75.
Rostoki (Roz—) 204, 210.
Roszki 56, 67, 211, 212, 216, 222; — Bachy 211; — Bieńki 211; — Czyczonki 211; — Dusięta 211; — Piszczaty 211; — Trojanki 211; — Włodki 211, 212; —Woczki 211; — Ziemaki 211.
Rotki 200.
Rozbicka par. 18, 56, 67, 70, 200, 201, 202, 203, 222.
Rozbity Kamień 203, 210.
Rozdołty 225.
Roznowszczyzna 213.
Rozwadowo 202.
Różnowizna 28.
Ruchna 203.
Ruciany 200.
Ruda 12, 124, 167, 210; -- Plebańska 17, 203.
Rudka 195, 204, 210.
Rudkowo 212.
Rudnickie wójt. 10, 11, 68, 104, 124, 234.
Rudniki 74, 204, 210.
Rudzka par. 19, 20, 21, 23, 201, 202, 204, 222, 228.
Rudzkie dobra 51.
Rusaki 215.
Ruskowo 202, 204, 208, 222.
Ruś (kraj) 54, 61, 179, 207; — Czerwona 179; — (wieś) 52.
Ruśniewo 202, 204.
Rutka 145, 204.
Rutki 145.
Rutkowskie wójt. 105.
Rybaki 211.
Rybałty 201, 206.
Rybnicki folw. 164.
Rybnik, rz., 173.
Rytele 201; — Święckie 201.
Rytów (—owo) 52, 202.
Rządzce 211.
Rzeczkowszczyzna 108.
Rzepki (—nowo) 210, 222.
Rzepne (—ni) 213, 216.
Rzepniew 198.
Rzepnowo (—nowszczyzna) 212.
Rzeszotków 202.
Rzewuski 56; — Zawady 200; — Żale 200.

S.

Sabnie 40, 198, 201.
Sadowo 202, 222.
Sady 203, 210.
Safiejewo 12.
Safranki 211.
Saki 198, 211.
Sambory, ob. Senbory.
Sanniki 9, 26, 88, 137, 211.
Sannikowo 202.
Sarnacka par. 16, 20, 23, 53, 65, 68, 201, 202, 203, 222, 228.
Sarnaki 65, 68, 201, 206.
Sarnów 51, 134, 238.
Sasiny 28, 211; — Kalinówka 213, 214; — Tworki 211; — Wity 211, 212.
Satyjewo (—owo) 154.
Sawic(z)e 201; — Ruskie 228.
Sawły 201, 205.
Senbory (Szem—, Sam—) 56, 210, 212, 216, 222; — Andrzejewięta 213; — Jakubowięta 213; — Włodki 211, 212.

Seroczyn(o) 111, 112, 114, 198, 202, 208.
Seronosy (Syro—) 211, 228.
Siedlce, m., 182.
Siedlec 166, 214, 218.
Siekierki 158, 200, 211; — wójt., 100.
Siekluki 201.
Sielec, ob. Miklaszewski dworzec.
Siemiatycze, m., 78, 82, 83, 85, 88, 92, 166, 178, 182, 186, 201, 206, 209.
Sieniewic(z)e 201, 206.
Sieńczuch 203, 210.
Siepielice (Szepielicze) 202, 207; — wójt., 98.
S(i)erki 109, 110; — Tyszki 109.
Sikory 56, 67, 198, 200, 204, 211, 219; — Bartkowięta 214; — Bartyczki 211; — Janowięta 214; — Nieresla 214; — Pawłowice (—więta) 212, 214; — Piotrowięta 214; — Tomkowięta 214; — Wojtkowięta 214.
Sinorogi 201.
Sitki 26, 200.
Skibniew(o) 52, 202, 208.
Skibniewska par. 19, 30, 47, 52, 67, 70, 201, 202, 203, 204, 222, 228.
Skiwy 200, 206.
Skłody 177, 210; — Przyrusy 211.
Skolimowo 56;—Ptaszki 200, 205; — Wojnowo 202.
Skopy 50, 200, 222; —Wierzbice 205.
Skorupki 201.
Skórzec 203, 210.
Skrockie 213.
Skrzypki 211; — Wypychy 211.
Skrzyszewo (Skrze—) 51, 74, 202, 208, 239.
Skrzyszewska par. 19, 20, 50, 56, 201, 202, 203, 204, 222, 229.
Skupie 200.
Skwierczyn 52; — Lacki 228; — — Litewski 202; — Ruski 202, 228.
Słochy 198, 200, 206.
Słomianka 213, 217.
Smogorówka 104, 111, 213, 217.
Smoleńsk, m., 181.
Smoluchy 201, 206.
Smoniewo 202.
Smorczewo 202.
Smorklic(z)e 158, 201, 206.
Smurły 201, 228.
Sobieszczki 211, 212.
Sobole Krynki 201.
Sobolewo 202.
Sokolska (—łowska) par. 18, 20, 23, 47, 48, 56, 67, 70, 168, 211, 212, 213, 214, 215, 222, 228.
Sokołda (Szczo—) 214, 215, 218; — rz., 215.
Sokołowska par. 20, 47, 200, 202, 203, 204.
Sokołowskie wójt. 97.
Sokołów, m., 82, 92, 134, 178, 202, 207, 239.
Sokoły 168, 211; — Nowe 228; — Ruś 215, 216, 228; — Stare 228.
Sokółdka, rz., 150, 152, 156.
Solnik 214.
Solniki 211.
Soroczyńce 13.
Sosna 203, 210; — Korabie 201.
Stadniki 13, 201, 206.
Stajne 214.
Stanisławowo 202.
Stanki 216.
Stany 200, 205.
Stara Wieś 203; — Wola 214.
Starczewice 25, 49, 51, 201, 206.
Stawiereje 210.
Stawki 203, 210.
Stelągi 201.
Stelmachowski folw. 123, 125.

Sterdynia (—yń) 114, 165, 203.
Sterdyńska par. 20, 112, 227—8, 229.
Stępki 201.
Stężyca 190, 191.
Stok 203; — Ruski 228.
Stołowacki folw. 32, 140.
Strabla 140, 198, 214, 215, 218.
Strubice 47.
Strubicz 214.
Strupki 201.
Strusy 201, 204.
Strykowskie 99.
Studziwody 85 (folw.), 211.
Stypułki 56, 211; — Szymany 211, 212; — Święchowięta 214.
Sucha Wola 114.
Suchodół 52, 203, 204, 210.
Suchożeberska par. 18, 20, 67, 68, 200, 201, 202, 203, 222.
Suchożebry 52, 200.
Sumki 210, 211; — Hawryłki 211, 212.
Supraśl(a) 145, 154; — rz., 119, 150, 152, 155, 156, 158, 166, 167, 168, 172, 173, 215, 232.
Supraślski monaster 16, 85, 112, 113, 159, 166.
Suraska dzier. 183; — par. 19, 21, 28, 53, 56, 67, 116, 211, 212, 213, 214, 222, 228, 229, 230; — włość 152.
Suraski pow. 20, 21, 23, 52, 56, 66, 67, 119, 136; — zamek 152.
Suraskie błota 119; — star. 8, 14 (dzier.), 225; — wójt. 105.
Suraż, m., 78, 80, 83, 84, 86, 92, 119, 128, 129, 137, 170, 183, 192, 214, 215, 218, 231.
Sutno 203, 210.
Sypnie 4, 13, 111, 201.
Sytki 53.
Szaciły 111, 211; — Kulikówka 213.
Szamotki 6.
Szczeglaczyn 74, 134, 202, 208, 238.
Szczepanowięta 220.
Szczepany 216.
Szeligi Piątki 206.
Szembory, ob. Senbory.
Szepielicze, ob. Siepielice.
Szepietowo 56, 67, 212, 216; — Janówka 213; — Podleśne 214; — Wawryńc(z)e 213.
Szkopowo 50.
Szorce 47, 211.
Szpaki 201, 204, 211, 229; — wójt., 99.
Szpakowo Stare 104.
Szpakowski folw. 139, 140 (dwór), 143, 164.
Szumki 86.
Szydłówka 203, 209.
Szymany 211, 212, 216.

Ś.

Śledzianowo 50, 202, 208.
Ślina, rz., 123.
Śliwowo 212, 217.
Średnica 214; — Jakubowięta 213; — Maćkowięta 213; — Pawłowięta 213.
Średzi(e)ńscy (—skie) 213, 216.
Św(i)ejki 51, 52, 201.
Świerzbieńskie 213.
Świerzno 54.
Świerże 201.
Świetlik 218.
Święcko Rosochate 203, 210.
Świnary 200, 206.

T.

Tajeńskie wójt. 105.
Tajne 145, 158, 163; — jezioro, 163.
Targowisk 21, 202.
Targowisko 204, 210.

Tarnkowo 202.
Tarusy 211.
Tatarczyzna 213, 218, 235, 236.
Tatarski bród 168.
Tatarskie 111.
Tatary 211, 235; — Kramkówka 211.
Tchorzowa 202, 208.
Tchórznica 52, 203; — Wyżki 201.
Telaki 201, 205.
Terlikowo 202, 228.
Tłoczewo 212.
Toczna, rz., 162.
Toczyłowo 28, 212.
Toczyska 203, 209.
Tokary 200, 206, 221.
Tokowisko 214, 218
Tołkaczówka, rz., 161.
Tołwin(o) 198, 202, 208.
Tonycza 203.
Topczykalski las 99.
Topiczewo 212; — Moskwino 212; — Słączyno 212.
Top(i)czewska par. 19, 48, 56, 67, 210, 211, 212, 213, 214, 222.
Toruń, m., 179.
Tosie 201, 222.
Trąbnica (Trub—) Kosianka 210.
Treblin 52, 202, 208, 220, 227.
Treblina 209; — Świejki 202.
Trębice 200, 201.
Trockie wojew. 148, 232, 235.
Troki, m., 88.
Trubnica, ob. Trąbnica.
Truskolas(y) 56, 67, 214, 215, 218; — Niwisko 214; — Olszyna 214.
Truskoleśne (—las) 213, 216; — Lachy 215, 216.
Truszki 210.
Truśki 201.
Tryczewko 225.
Trypucie 52.
Trzaski 201, 206.
Trzciane 24, 111, 214, 218; — Leśnicy 211; — Niewierówki 211.
Trzciańska par. 16, 19, 21, 48, 66, 67, 69, 146, 187, 211, 212, 213, 214, 222, 229, 235.
Trzciańskie wójt. 105.
Trzcieniec 204, 210.
Trzeciny 201.
Trzeszczkowo 212, 216.
Trzyściane 158, 162, 167.
Tunkiele 17, 200, 206, 227.
Turcya (kraj) 235.
Turek 214.
Turna 203, 210.
Turośl Kościelna 198.
Turośń (—sna) 28, 53, 214, 215, 218.
Tuznowo 212, 215; — Horodnica 214.
Tuznowszyzna 213.
Twarogi 56, 200, 201; — Lackie 204, 222, 227; — Ruskie 204, 227; — Trubnica 227, 228.
Tworki (Flor—) 28, 211, 212, 216; — Falki 212.
Tworkowice (Flor—) 52, 201, 207, 219.
Tybory Jezierna 204; — Olszewo 202; — Trzcianka 204; — Zochy 201; — Żuława 204.
Tykocin, m., 49, 63, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 100, 118, 119, 137, 140, 159, 162, 170, 175, 176, 181, 184, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 212, 217, 230, 234, 235.
Tykocińska (—kocka) par. 19, 48, 67, 146, 211, 212, 213, 214, 222, 235, 240; — włość 44, 99, 100, 147, 159, 176.
Tykociński (—kocki) pow. 18, 21, 23, 52, 56, 66; — zamek 44, 47, 111, 123, 255.
Tykocińskie lasy 155; — leśn. 158, 188; — star. 9, 10, 14 (dzier.), 22, 25, 26, 28, 32, 33, 47, 88, 104, 110, 123,

125, 158, 159, 162, 167, 169; — wójt. 95, 96.
Tykoć 214.

U.

Ugoszcza 203.
Uhowo Plebańskie 28.
Uhrów, m., ob. Węgrów.
Urbany 200, 205.
Usza (Uszeńskie) 67, 203, 210.
Uszeńskie (—scy) 213.

W.

Wahanowska „villa“ 229.
Wajków 202.
Walin 202, 208.
Wałki 201.
Wandy 211.
Waniewo, m., 18, 81, 92, 119, 186, 212.
Waniewska włość 15, 16, 112.
Waniewskie wójt. 105, 127.
Wańtuchy 200.
Warchoły 201, 206.
Warhele 64, 210, 228.
Warpęchy 211.
Warszawa, m., 185, 189.
Wasi(e)lewo 74, 202.
Wasilkowskie lasy 150.
Wasznik (działek) 5.
Waśki 200, 201, 205, 228.
Waśkowicze 212, 216.
Wąsosz 171.
Weremiejki 198.
Werweczyckie (dwa) żerebia 97, 99.
Węgrowska par. 18, 20, 30, 111, 201, 202, 203, 204.
Węgrowski pow. 78.
Węgrów (Uhrów), m., 51, 78, 81, 82, 83, 92, 175, 178, 185, 192, 196, 202, 208, 219, 230.
Węże 200, 205.
Wichowo 202, 208.
Widźgowo 202, 208.
Wielkie Rudkowskie 198.
Wieprz, rz., 190.
Wiercienie 198, 203, 210, 214, 218.
Wierowo 202.
Wierów 202, 208, 219.
Wierzbic(z)e 201, 222.
Wierzchuca 53, 203, 210.
Więzy Psy 201.
Wilamowski (—ówka) 213.
Wilczochy 21, 201, 206.
Wilki 205.
Wilkowo 212.
Wilno, m., 11, 82, 103, 171, 181, 185, 189.
Winna 56, 63, 203, 210; — Cibory 63, 201, 205; — Kryszczki 63, 201; — Sutki 63, 201; — Witki 63, 201, 205; — Wypychy 201.
Wisła, rz., 121, 179, 183, 184, 190.
Wiśniewo 202.
Witąki 200.
Witki Winna 205.
Witoldowy most 236.
Witołtowa droga 152.
Witulin(o) 53, 198.
Wity 216; — Niemyje 205.
Wizka ziemia 159.
Wizna 154.
Wlewskie 213.
Włodawa, m., 192.
Włodki 201, 205, 216, 222.
Włodzimierz, m., 88, 177.
Włosty 210, 212, 216; — Olszanka 214.
Wnory 66, 211; — Kozele 211; — Piszczaty 211; — Wypychy 177.
Wodziłówka (Wojdy—), rz., 151, 152, 161, 163, 167, 172.
Woiń, m., 192.
Woisławy 216.

Wojciechy 52, 210, 212, 216.
Wojdyłówka, rz., ob. Wodziłówka.
Wojencze 214, 218.
Wojewódki 200.
Wojny 210, 212, 215, 216; — Dąbrówka 65, 213, 214; — Izdebnik 214; — Króle 211, 215; — Piecki 211, 215; — Pogorzel 65, 214.
Wojtkowice 201, 207, 219.
Wola Horoszkowa 228; — Leśniczego 112; — Niewodnicka 52; — Stara 214; — Sucha 114.
Wołyń (kraj) 46, 47, 57, 122, 179, 187, 195, 196.
Woronie 108.
Wortel 148.
Wozna 145, 186, 214, 218, 229; — Hańczuki 211.
Woźnicka włość 34, 111, 201.
Woźniki 111, 201, 206.
Wójtowo 202.
Wólka 17, 21, 22; — Podleśna 21, 22.
Wrocław, m., 185.
Wroczenie 211, 214, 218.
Wrotnowo 202.
Wróble 210; — Brzozki 211, 214; — Cholewy 211.
Wrzoski 201, 205.
Wyczgowo 166.
Wyczółki 52, 200, 201.
Wygonowo 202.
Wykno 218.
Wyliny 211.
Wypychy 201, 211; — Posele 228.
Wyrozębska par. 19, 20, 50, 68, 200, 201, 202, 222, 227, 228, 230.
Wyrozęby 68, 200, 205, 219, 222.
Wyrzyki 201, 205.
Wysockie 213.
Wysokie (Mazowieckie), m., 18, 63, 81, 82, 83, 85, 92, 118, 169, 175, 178, 192, 194, 204, 240; — wójt., 98, 101, 157.
Wyszki 52, 201, 210—11, 212, 216.
Wyszkowska par. 18, 20, 28, 71, 210, 211, 212, 213, 214, 222.
Wyszków 36, 202.
Wyszomierze (Wysze—) 200, 201, 205.
Wyszonki 210, 212; — Klimkowo 212; — Kościelne 26, 28, 52, 56, 177; — Ruś 215, 216, 228; — Wyliny 177; — Wypychy 211.
Wyszowate 211.
Wyszyńska (—eńska) par. 19, 28, 48, 56, 64, 67, 168, 177, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 222, 228.

Z.

Zabiele (Zabielnia) 10, 31, 144, 154, 167, 234.
Zabielski dwór 105, 127, 143, 144, 169, 234; — folw. 139, 143, 164.
Zabielskie wójt. 98, 105, 234.
Zabłotne 204, 210.
Zabłudowie 53.
Zabłudowska puszcza 159.
Zabłudów, m., 181, 198.
Zadębie 204, 210.
Zajęczniki 200, 227.
Zajki 47, 211.
Zakrze 203, 204, 210.
Zalesie 52, 74, 111, 203, 204, 210, 214, 218; — Łabęckie 213, 214.
Zambrowski pow. 67.
Zamianowo, ob. Miklaszewski dworzec.
Zapuszczański trakt 232.
Zaręby 201, 206, 219.
Zarzeckie (—cy) 213.
Zarzeckie Biernatki 211, 212.

Zastocze 233.
Zastoki 154.
Zawady 201, 204, 206, 210, 211, 221—2.
Zbylitowo 212, 216.
Zdanowa 202.
Zdrody 211; — Pisczewo 212.
Zdrójki 210.
Zdzi(e)chy 201, 205.
Zembrowo 202.
Zembrowska par. 227.
Zendziany (Żen—) 47, 211, 240 (dworzec).
Zębków 202.
Ziemie 111.
Zimnochy 198, 211.
Złotki 201.
Złotniki 211.
Złotor(ya) 22, 28, 162, 167; — wójt., 100.
Zochy 201.
Zubole 24, 30.
Zuzulka (Zuzołka) 111, 203.
Zwiadna 53.

Ż, ż.

Żarnów, folw., 124, 128, 150.
Żebrowizna 218.
Żebry 52, 222; — Gnaty 201; — Soczewki 201.
Żeleźniki 201, 206.
Żendziany, ob. Zendziany.
Żerczyce 202, 207, 228.
Żery 201, 205; — Bystry 201· Czubiki 201; — Pilaki 201; — Wylazły 201.
Żmudź (kraj) 123.
Żochy (—chi) 64, 210.
Żółkiew 203.
Żółty 211.
Żuława Tybory 210.
Żurobice 198, 202, 207, 228; — wójt., 98.
Żyranowie 211.
Żywkowo 108, 212, 216, 229.
Żróbki 211.

SPIS RODZIN I OSÓB.

A.

Abramowicz Bernat 235.
Adamowski Kasper 252.
Albert alias Wojdat 97.
Aleksander, król, 5, 7, 36, 41, 42, 85, 87, 96, 97, 98, 99, 101, 110, 112, 121, 128, 134, 140, 151, 152, 156, 159, 160, 174, 180, 181, 193, 231, 232, 244.
Algimuntowicz Holszański Paweł, ks., biskup, 243.
Ancuty (Zanarewscy) 230, Chwiedor, Ławryn, Prokop 230.
Andraszewicz Jan, biskup, 243.
Andruszewicz Mikołaj 246; — Pudełko Jan, biskup, 243.
Andrysowicz Jan 231.
Andrzej, pop, 237; — wójt, 96.
Anna Jagiellonka 151.
Araburda Bołtrus 234.
Arciechowski Mikołaj 254.
Ardułtowski Wojciech 99.
Atanazy, władyka, 244.

B.

z Bacik Irzykowicz Jan 246; — Józefowicz Przecław 224.
Baczki 114.
Baczyna Hrehorowa (Katarzyna Niemierzanka) 229.
Bajkowie 159.
Bajkowscy 55, 66, 67, 69, Lenard 104, Piotr 255.
Bajkowski 68.
Bakowie 70.
Bandys 234.
Bańkowscy 229, Chwiedko, Denis, Hryń, Iwan, Łukian, Ostapko, Panas 229.
Bartulis 233.
Basman Lewko 151.
Baszyło 234.
Batorscy 70.
Bazar, Borzdzikow syn, z Białasem 235.
Bazar Borziłowicz 236.
Bazarowicz Kazimierz 236.
Bejda 222.
Bejdy 59.
Bełdyka 234.
Bembło 234.
Białas, ob. Bazar.
Białosuknia 223.
Białosuknie 60, 159.
Bieczenis 234.
Biejniewicz 234.
Bielasz Jenkowicz 233; — Tatarzyn 234.
Bielawiec 88.

Bielawski 112, Maciej 249, Stefan 151, 247.
Bieleński Mikołaj 249.
Bielus 234.
Bieńkowski Andrzej 248.
Bierczenis 234.
Biercziaus 234.
Biercznis 234.
Biernacki Kilian 253, Wojciech 248, 251.
Biliński (—eński) Klemens (Klimunt) 255, 256.
Bisajko 234.
Biskupowie łuccy 16.
Bloch Dominik 230.
de Błonie Paweł 97.
Bobrowniccy 70.
Bobrownicy bielscy 155.
Bochis 233.
Boćwinka 233.
Bogusze 59, 209.
Boguszki 60.
Boguszkowski Maciej 253.
Boguśko 222.
Bohowityn Iwan Bohuszewicz 245.
Bohowitynowicz Bohusz 143, 194, Lew 148.
Bohuryński Chrebtowicz Melecyusz, władyka, 244.
Bojarowie: bielscy 36, 108, goniądzcy 37, litewscy 107, ruscy 227, tykocińscy 100.
Bojarscy 220.
Boki(e)j Olechno Borysowicz 6, 249, 253.
Bolesta 222.
Bolesty 59, 60, 67.
Bołoticz Mordas 99.
Bołtrus 234; — Araburda 234; — Bros 234; — Januczys 234.
Bołzik 234.
Bona, królowa, 49, 103, 113, 121, 138, 150, 159, 166, 170, 229, 246.
Bonacki Stanisław 251.
Boratyński Bartłomiej 230.
Borkowski Cibor 224.
Borodzina Andrzejowa 4.
Borowski 10, 68, Iliasz 249.
Borsiło 234.
Borychowscy 72, Piotr 253.
Borychowski 98, 103.
Borziłowicz Bazar 236.
Borzobohaci bracia 193, 194.
Borzobohaty Krasieński Jona, władyka, 244.
Borzym(owski) 222, 224.
Borzymy 59.
Bosko Ahron 88, 181, 235.
Bozkowicz Juszko 88.
Brodawka Izaak 235.
Bros Bołtrus 234.
Brosko 231.
Brozis Litwin 234.
Brozius 233.
Brusz 223.
de Bruszewo 223.
Bruszewscy 39, 47, 67.
Brykczy Piętka 250.
Brzesczalka Paweł 184.
z Brześcianki Jan(i)kowski Hipolit 248, 252, 255, 256.
Brzeźniccy (de Brzeźnica) 229, Chwiedor, Hrehor, Panaska, Roman, Siemion 229.
Brzeźnicki Aleksander 245.
Brzoska 222.
de Brzoska Piotr 250.
Brzoski 59, 60, 65, 67, Jan 253, 256, Jerzy 252, 253, 256.
Brzozowscy 67, Bernard 251, Hieronim 253, Krzysztof 249, Marcin 247, 248, 255, Paweł 250, Sebastyan 256, Teofil 248, 249, 250, Wojciech 245, 248.
Bubelnik 234.
Bubil Pilis 234.
(Buczkowski) Grzegorz, bisk., 243.
Buczyńscy 38, 39, 47.
Bućko 233.

Bujalska 62.
Bujno 221, 224.
Bujny 59, 60, Jan 248, 251, Mikołaj 46, 88, 248, 253.
Bumelis 234.
Burzyński Andrzej 246.
Buskowski Stanisław 256.
Bustówka Sienko 230.
Buszyński Marcin 105.

C.

Cezar, kupiec norymb., 88.
Chadałka 222.
Chadałki 59.
Chądzyński Paweł 249, Piotr 248, Stanisław 249.
Cherubin de Hruśniewo Stanisław 248.
Chibowscy 72, Paweł 98, Tomko 99.
Chliszcza 234.
Chlus 234.
Chłuski Siemion Zdanowicz 248.
Chmarzycz Chwiedor Wasilewicz 231.
Chodkiewicz 85.
Chodkiewicze 113, 159, 173, 181, 240, Aleksander Iwanowicz 103, 151, 247, Hrehory Aleksandrowicz 66, 247, Juryj Aleksandrowicz 5, 246.
z Chodkiewiczów Pacowa Anna 53; — Sapieżyna Anna 240.
Chodkiewiczówna 49.
Chojeńscy 55, 67.
Cholewy 59.
Chomicz Waśko 231.
Chraboł 234.
Chrebtowicz Bohuryński Melecyusz, władyka, 244.
Chreptowicz, ob. Litawor Chrep.
Chromy Grygus 233.
Chrosny 222.
Chrostowscy 70.
Chróśniccy 70.
Chwalatycki Orzeszko Stanisław 252.
Chwalczewski Jerzy, biskup, 238-239, 243; — (Fal—) Piotr 73, 101, 113, 155, 161, 225, 236, 247.
Chwiećkowa 233.
Chwiedorowicz 233.
Chyliński Lasota 247.
Ciborowski Szymon 105.
Ciechanowieccy (z Ciechanowca), ob. Świejkowie-Ciechanow.
Ciechanowski Strómiło Piotr 245.
Ciecierscy 50, 54, Adamtus 253, Maciej 105, Paweł, Zbożny 54.
Cielej 234.
Cieszymy 60.
Cimochowicz 233.
Ciuszko 234.
Cokołdowie 111.
Cybulki, ob. Steckowicze Dołobowscy.
Czacki 155.
Czajka 39, 223.
de Czajki 223.
Czajkowscy 47.
Czaplicz Stefan 113.
Czarniewscy 225.
Czarnowscy 39. 47, Stanisław 105.
Czarny Paweł 87.
Czech 136.
Czeladka 231;—de Tokowisko 223.
Czeladzina 231.
Czepielewicz Pilis 234.
Czerniejowski Bohdan 248.
Czibonowie 70.
Czochańscy 70.
Czosnowski Aleksy 245, 249.
Czotyrybukowicz 234.

D.

Daćbóg z Kułyg 224.
Damian, władyka, 244.

Dandziło 233.
Daniel, władyka, 244.
Daniłowicz Andruch 230.
Dauksiewicz 234.
Dawid, protopop, 237.
Dąbrowscy 66, Maciej 252, 253.
Demidowicz Jan 113.
Denisłowicz Kuc 231.
Dębi(e)ńscy (Dem—) 50, 53, 70, Jan Kasper 53, 249.
Długoborscy 70.
Długosz Mikołaj 231.
Dłuszczyk 222.
Dłuszczyki (Dłuscy) 59.
Dmochowscy 55, 67.
Dobek 222.
Dobiejkiewicz Aleksy 104—5.
Dobieżys 234.
Dobki 60.
de Dobkowo Wnuczek 223.
Dobrogost(a) (Jan niegdy) z Suchodołu 224.
Dobrzyński Jakób 254.
Dojgiało 233.
Dojgielewicz 234.
Dojnis 233.
Doktorowicz Eli 88, 181.
de Dolistowo Zielepucha 223.
Dołęga 222.
Dołęgi 60.
Dołobowscy, ob. Steckowicze-Dołobowscy.
z Domanowa Jan, biskup, 112.
Domanowscy 65, Paweł 251.
Domanowski 65.
Domiejko 234.
Dorff Marcin 249.
Doroszewicz Iwan 230.
Doroszkowicz Waś. 5.
Dougieło 233.
Dowojnowa z Radziwiłłów Petronella 149.
Dowojnowi(cz)e 40, Jakób 160, 245, Ondruszko 245, Stanisław 149, 239.
Drąg 222.
Drągi (Drąscy) 60.
Drążecki Wawrzyniec 252.
Drewnowicz Kalikst 230.
Drozd 223.
Drozdowski Mikołaj, Piotr 248.
de Drozdy 223.
Drzemlik 222.
Drzemlikowie 70.
Dubinis 233.
Duchnowscy 47.
Dudka Kucz 231.
Dulski Jan (Joannes) 143, 246, 254, Marcin, Piotr 247.
Dworak 222.
Dworaki 60.
de Dworaki 38.
Dworakowscy 47.
z Dybowa Dysz Stanisław 249.
Dybowscy 68, 70, Andrzej 247, Sebastyan 236.
Dybowski 65, 137.
Dykus 233.
Dysz z Dybowa Stanisław 249.
Dziadek Stanisław 96, 101.
Dziatkowscy (Dziad—) 49, 53, Baltazar 53, Daniel 53, 248, 256, Mikołaj 53, 252, Wojciech 251, 252.
Dziatkowska pani 53.
Dzidziulis 234.
Dziebus 234.
Dzieciak 222.
Dziedzial Misius 233.
Dzienis 233.
Dzierzgowicz Mikołaj, biskup, 244.
Dzierżanowscy 70, Jan 254.
Dzierżek 10, 68, 222, 224.
Dzierżki 60, Paweł 250.
Dzierżko Karski 249.
Dzierżkowski (Dzierżek) 224.
Dzietko 233.
Dziewałtowski 73.

E.

Ezofowicz (Jezo—, Józe—) Abraham (Awram) 186, 194, Michel 86, 87, 180, 186, 189, 194.

F.

Falczewski Piotr, ob. Chwalczewski Piotr.
Falejko 234.
Falkowicz Andrzej 113, 245, 248, 254.
Falkowscy 55, 67, Jakób 250, Leonard 105, 248.
Faszcz(a) 222, 224.
de Faszcze 39.
Faszcze(wscy) 60.
Faszcz(owski) 224.
Fedorowicz Kostiuszko 254.
Franek 222.
Franki 60.

G.

Gaik Kropilnicki 222.
Gałązka 222; — (—kowski) z Łazowa Maciej 239, 250.
Gałązki (—kowie) 59, 70.
Gałązkowscy 70, Apolinary 252.
Gałązkowska Raczkówna Anna 239.
Gałecki Franciszek 252, Stanisław 250.
Gałecki Saczko Jan 256.
de Garbowo 38, 39.
Garbowscy 47.
Garbowski 223; — Popiel 222.
Gasztoldowa Marcinowa Anna z Holszan 100.
Gasztoldowie 87, 99, 100, 159, 234, 247, Albrycht (Ol—, Olbracht) 100, 112, 129, 246.
Gawina 222.
Gawiny 60.
Gawlanka 231.
Gąsowscy 55, 67, Stanisław 249.
Gąsowski Skwarko Jan, Stanisław 249; — Wazbut 222.
Giedrojć Paweł Szymkow. 246, 248.
Giedymin 38.
Giemza 234.
Gierałt 222.
Gierałty 60.
Giermek Jan 231.
Gierp 234.
Gierwa 234.
Gigań 234.
Gin 234.
Giniewicz 234.
Glińska Michałowa Iwan. 5.
Gliński Michał Lwowicz, kn., 41, 152, 246.
Głowacz 221.
Głowacze 59 (z Cierpigrosza), 70.
Głuchowscy 150.
Gnatowski Jan 231.
Gniewieccy 70.
Gniewosz 222.
Gniewosze 59.
Gnojeński Przecław 245.
Godaczewscy 70.
Gogole 59.
Gogoł 222.
Golednia Andr. 5.
Golejewicz Jurgis 233.
Goliginowicz (Guldy—) Michał 244, 245.
Golnis 233.
Gołasie 60.
de Gołasie 38, 39.
Gołaś 222; — Mościcki Paweł 255; — Niemiera 224.
Gołębiewski Mateusz 245.
Gołginowicz 234.
Gomoliński Stanisław, biskup, 243.
Gornis 234.
z Gorzkowa Mikołaj, biskup, 243.
Goziowicz Paweł 231.

Górnicki Łukasz 47, 89, 240, 241, 247.
Górscy 150, 217, Jakób 248, 251, 253.
Grajewscy 50, 52, Marcin 253, Stanisław 52, 255.
Grek 222, Mikołaj 251, 252.
Greki (—kowie) 59 (z Hruszewa i Repek), 70.
Groch 222.
Grochy 60.
Grodzcy 39, 47.
Grodzki 38, 223.
Grot 221, Jan 250, 252.
Grothowie 70, Bartłomiej 253.
Grygus Maciejewicz 233; —Wierklis 233.
Grzegorz (Buczkowski), bisk., 243.
Grzymała 222.
Grzymały 59, Stanisław 253.
Grzymek Maciej z Krasowa, Walenty, Wojciech 73, de Patkowice 251.
Grzywicz 222.
Gudzio 234.
Guldynowicz Michał, ob. Goliginowicz M.
z Gumowa Piotr 95—6.
Gumowski Jakób 249.
Gunia 222.
Gutkowski Marcin 249.
Guz 222.

H.

Hackowicz 238.
Hajko 234.
Hałabud 234.
Harasym, władyka, 244.
Hawryłowicz Archim 238.
Helena, królowa, 36, 108, 128, 160, 246.
Henady, władyka, 244.
Henryk, król, 151.
Heresz Lenyn 191, 193.
Herman 222.
Hermany 60.
Hieronim, władyka, 244.
Hincza 222.
Hinczowi(cz)e 50, 53, 70, Aleksander Stanisławowicz 53, 246, 253, Andrzej 98, 157, Andrzej Janowicz 53, Jan 53, 98, 101, Jan „de Zadosie" 53, Stanisław, Zofja 53.
Hinczowiczowa, wdowa po Janie Hincz., 101.
Hlebowicze 51, 195, 238, Arnulf 135, 239, 253, 256, Jan 239, Mikołaj Jurjewicz 158, 245, Mikołaj (syn Stanisława) 76, 134, 135, 238, 239, Stanisław 51, 238.
Hlebowiczowa z Korczewskich (z Korczewa) (2-do v. Rafałowiczowa de Czaple) Zofia 238, 239.
z Hlebowiczów (Korczewskich) Ościkowiczowa Elżbieta 51, 101, 150.
Hleczewicz Iwan 230.
Hnat Olisiej 230.
Hohol Joan, władyka, 244.
z Holszan Gasztoldowa Marcinowa Anna 100.
Holszański Algimuntowicz Paweł, ks., biskup, 243, 244.
Hołowka z Turośni Szymon 250.
Hołownia Józef 127.
Hoppen Jakób 97.
Horbowski Wasil 229.
Horinek Jan 166.
Horka 222.
Horkowie 70.
Hornowscy 230.
Howoruszka 231.
de Hruśniewo Cherubin Stan. 248.
Hryciowa 231.
Hryczycha 231.

Hryćko 4.
Hrymalicze, ob. Niemi(e)ry Hrym.
Hryniewiccy 229, Mikołaj 148, Fiedora, Iwan, Mieleszko, Ochapka, Okuła, Panaska, Tymosz, Weremiej 229.
Hryniewicki Hrynkiewicz Jacko 237.
Hryniewicz 30.
Hryniewicze 113, 209.
Hrynkiewicz Hryniewicki Jacko 237.
Hrynkowicze 28.
Hryń 4.
Hryszko 229; — Klimkowicz 248.
Huhryn Świejko Jan 248.
de Hwozna 229. Chwiedko, Harasym, Niestor, Okuła, Oleksa, Omelan, Roman 229.

I.

Idźki 60.
Igiełczyna 231.
Ihnatowicz Kaprus 233.
Ilinicz Iwaszko 245, Jerzy 148.
Irzykowicz 222.
Irzykowicze 50, 70, Hieronim, Kasper 249, Jan z Bacik 246.
Iwan 227, 229; — III, car, 181.
Iwanowicz Jeśko 97, 99, Sieńko 229.
Iwanowscy 101, Jan 5, 252, Krzysztof 255, Stanisław 248.
Iwanowski 102.
Iwaszkowicz Jerzy 248.
Izydor, biskup, 243.

J.

z Jabłeczna Wojciech 97.
de Jabłona Marcin 251.
Jabłonowscy 38, 39, 47.
Jabłońscy 39, 55, 67, Andrzej 255, Dobek 224, Jakób 256, Marcin 105.
Jadamowscy 70.
Jagiellonowie 57, 101, 142, 171, 181.
Jakób 62; — Waśków 227.
Jakubowicz Stanisław 228.
Jakuczys 233.
Jałbrzyk Wyszeński Andrzej 248, 251, 253, 254, Fabian 252, Jan 253, Marcin 251.
Jałbrzyki 59.
Jałbrzykowscy 70.
Jałmużna 222.
Jamiczys 233.
Jamiołka 222.
Jamiołki (—kowscy) 60.
Jan 4, 26; — syn Macieja, 63; — z ks. litewskich, biskup, 244; — ks. mazow. (starszy), 96.
Janclewicz Jan 184.
Jan(i)kowscy 70, Hipolit z Brześcianki 248, 252, 255, 256.
Janowicz Mikołaj 238.
Januczys Bołtrus 234.
Januszewicz Walenty 105.
Jarocki Siemion 238.
Jasi(e)ński 149, Andrzej 249, Wojciech 252.
Jaszczołt 222.
Jaszczułty 59.
Jaśkiewicz Aleksy 4.
Jedynak 222.
Jenkowicz Bielasz 233.
Jeśmanowie 39, 70.
Jezofowicz, ob. Ezofowicz.
Jędral 222.
Jędrale 60.
Jona, władyka, 244.
Józef, władyka, ob. Sołtan Józef.
Józefowicz Karp 99; — Przecław z Bacik 224; — Abraham i Michel, ob. Ezofowicz.
z Juchnowca Włoszek Mikołaj 255.
Judzianka 231.

Jundziłowie 53.
Jurdzik 222.
Jurdziki (z Osin) 59.
Jurga 222.
Jurgis Golejewicz 233; — Mużejko 233.
Jurkowski Stanisław 249.
Juszko Bozkowicz 88.

K.

de Kadłubówka 99.
Kalejczyccy (Sasiny) 230, Hawryło, Iwan Tymofiej 230.
Kalinowscy 67.
Kalwin 45.
Kamieńscy 67, 68, Jakób 247, Jan 249, 250, Serafin 251, Tomasz 12, 104.
Kamieński 10, 65, 68.
Kapica 222.
Kaprus Ihnatowicz 233.
Kargowski Andrzej 248.
Karłowicz (Pawło—) Henryk 193.
Karp 223; — Józefowicz 99.
Karpicha 231.
Karpie 60, Iwan 229.
Karpielewicz Koczkiło 234.
Karpowicz Leoncyusz, wład., 244.
Karscy 209, 220.
Karski Dzierżko 249.
Karwowski Jan 231.
Kasztelan wizki 190.
Kazimierz Jagiellończyk, król, 5, 36, 46, 87, 98, 110, 151, 152, 194, 246.
Kędzierzawscy 70, Seweryn 253, Stanisław 249.
Kępisty Wojciech 248.
Kępowie (Kem—) 101, Jan 230.
Kęsiccy 70.
Kibilda 233.
Kibułka 234.
Kiersnowscy 67, 229, Bohdan, Chwiedko, Hryć, Iwanko, Kuryło, Marusza, Siemion, Waśko 229, Kasper 253, Stanisław 249.
Kierzk 222.
Kieturko 234.
Kiewłos 234.
Kiewły 59, Andrzej 256.
Kiezgał 234.
Kieżgajło Stanisław Mikołajewicz 247.
Kilka Jakób 230.
Kiniewicze 57.
Kiskielin 234.
Kiszczyna z Radziwiłłów Stanisławowa Hanna 195.
Kiszkowie 18, 40, 51, 111, 185, Jan 175. Mikołaj z Ciechanowca 13, Mikołaj Mikołajewicz 245, Mikołaj Piotrowicz 165, 237, 244, 245, 246, Piotr z Ciechanowca 112, Piotr Stanisł. 128, 160, 191, 195, 245.
Klepacz Przygodzki 222.
z Kleparzów Wojtek 236.
Klikowszczanka 231.
Klimczyccy 68, Pietr. 5, Stanisław 250.
Klimczycki 65.
Klimkowicz Hryszko 248.
Klimowicze 28.
Klobowicz 234.
Klukowscy 228, Hrehory 227, Korniło 228.
Kłoczko Wojtek Janowicz 246.
Kłodzieński 133.
Kłopotowscy 55, 67, Stanisław 250, Wawrzyniec 251.
z Kłopotów Zbożny Marcin 224.
de Kłoski 38, 39.
Kłoskowscy 48.
Kmitycz Siemion 246.
Knysz Jaśko 230.
Kobula Steczko 230.
Kobylak Iwan 237.
de Kobylino 38, 39.

Kobylińscy (—leńscy) 48, 55, 67, Adam 250.
Kobyliński 223.
Koc 222.
Koce 59.
Kochański Kondr. 113.
Kocięcki de Łubino Marcin 248, 250, 253.
Koczera 221.
Koczerha Andrzej 230.
Koczerscy 229, Chwiedko, Kalenik, Wołodko 229.
Koczery 59, Mikołaj 64, Onisko 64, 227.
Koczkiło Karpielewicz 234.
Koćmier 222; — Niemiera 224.
Koćmiery 60.
Kolendy 229, Chwiedorowicz, Owdotia, Trochim, Wasil 229.
Kolęda 234.
Kołakowska Sadowianka Katarzyna, ob. Rafałowiczowa.
Kołakowski Paweł 239.
Kołbanowicz 234.
Komorowscy 100.
Konieczko 234.
Koniński Piotr 246.
Koniuszko 234.
Kończyło 234.
Kopyl Waśko 231.
Kopytowski Jan 158, 254.
Korczak Wacław, biskup, 243.
z Korczewa Stanisław 75.
Korczewscy 49, 51, Stanisław (syn Piotra) 51.
z Korczewskich (z Korczewa) 1-o v. Hlebowiczowa („Hlebowa"), 2-do v. Rafałowiczowa de Czaple Zofia 238, 239.
Korkoszka 234.
Korniccy 228, Bohdan 228.
Korowaj 151.
Korowicki Wasiel, Chrystof 227.
Koryatowicz Kurcewicz Ezechiel, kn., władyka, 244.
Koryccy 49, 50, 52, 101, Andrzej (syn Mikołaja) 52, Hieronim Jarosz z Koryckiej Woli 49, 101, 126, 134, 143, 183, 246, 247, Mikołaj 246, 251, 252, Stanisław 248.
Koryciańscy 150.
Koryciński Jakób 230—1.
Korzaccy 70.
Korzeniewscy 67, Jerzy i Marcin 183.
Korzeniewski 256.
Korzeniowski Serafin 250, 251, Wojciech 252.
Kosak Albertus 231.
Kosi(e)ńscy 168, Adam 49, 245, 252, Andrzej 249, Jan 252, Kasper 248, Lenart 49, Michał 5, 158.
Kosiło Jan 231.
Kosiński 255.
Koski 59, Mikołaj 250.
Kosko 224.
Kosowski 222.
Kos(s)owscy 55, 67, Andrzej, Mroczesław 250, Jerzy 252.
Kossowski Bartosz 231.
Kostewicze 50, Janusz 51, 195, 244.
Kostewiczowa z Uhrowskich Maryna 51, 244.
Kostiuszko Fedorowicz 254.
Kostki (—owie) 59, 70, Wojciech 251.
Kostro 222, 224; — Ludmiła, wdowa po Jurgim, 224.
Kostry 60, 65, 67, 69, 215, Melchior 248, 251.
Kostrzewa 222.
Koszewski Bartłomiej 256.
Kościanowscy 230, Hermak, Maniec, Ostapko, Tymosz 230.
Kościesza Mikołaj 231.
Kotowscy 70.
Kowalewicz Wasil 254.
Kozarko 234.

Kozieł 222.
Kozieradzki Maciej 240.
Kozły 59.
Kozozaj 234.
Krajewski Bartłomiej 249, Stanisław 248.
z Krajny Jan 140.
Krakówka 222.
Krakówki 59.
Kramkowscy 66.
Krasieński Borzobohaty Jona, władyka, 244.
Krasnodębski Jan 250.
z Krasowa Grzymek Maciej 73.
de Krasowo 39.
Krasowscy 48, Andrzej, Krzysztof 250, Mroczek, Więcław 224.
Kreczko 234.
Kropilnicki Gaik 222.
Kropiwniccy 38, 48.
Krowluczys 234.
Krupiccy 230, Stanisław 251.
Kruszewscy 39, 48.
Kryńscy 150, Mikołaj 250, Piotr 256, Stanisław 182.
Kryskowscy 70.
Krywcewicze 98.
Krzeczowicz, ob. Krzeszowski.
Krzescy 228, Kilian 228.
Krzeszowski (Krzeczowicz, Rzeszowicki, Rzeszowski), biskup, 243.
Krzywiejko 233.
Krzyżewscy 39, 48.
Krzyżowski 223.
Książęta: litewscy 205, litewscy wielcy 179, mazowieccy 38, 95, 107, 205, ruscy 107, 205.
Księżna mazowiecka 181, 195, 196.
Kuc Denisłowicz 231.
Kuchta Iwan 230.
Kucz Dudka 231.
Kuczkiewicz 234.
Kuczkowski Stanisław 105.
Kuczyńscy 68, Jan 251, Wojciech 250.
Kuczyński 65.
Kukawscy 150.
Kulbicki Marcin 231.
Kulesza 222, 224.
Kulesz(owi)e 48, 55, 60, 67, 215, Jan 250, 251, Marcin 252, Stanisław 105, Wojciech 250.
de Kulesze 38, 39.
Kuliens 233.
Kulikowski Szaciło 223.
Kuliscy 70.
Kuliski 65.
z Kułyg Daćbóg 224.
Kunacki P. 98.
Kunat Wyrozębski 249.
Kuniccy 70, Andrzej 246.
Kuńcza 222.
Kupcy: bielscy, drohiccy, połoccy, troccy 180, mazowieccy, norymberscy 181, grodzieńscy, litewscy 185, wileńscy 180, 185.
Kuprelis 233.
Kurcewicz Koryatowicz Ezechiel, kn., władyka, 244.
Kuryło 229.
Kurzenieccy 236.
Kurzyna 39, 222.
Kurzyny 60.
z Kustynia Piotr, biskup, 243.
Kuszel Mikołaj 53.
Kuzik Ilko 230.
Kyrwietis 234.

L.

Laccy 50, 70, Iwan Iwanowicz 50, 147—8, 254, Teodor 50.
Lejda 234.
Lekarz Kasper 88.
Leniec Samotyja 223.
Lenyn Heresz 191, 193.
Leńcza 234.

Leśniczowie tykocińscy 154.
Leśniewscy 39.
Leśnowolski Jan 247, Marcin 245, 246.
Lewart Maciej 252.
Lewiccy 39, 50, 53, 177, 217, Andrzej 249, Maciej 53, 251, 252.
Lewicka pani, ob. Porycka-Lew.
Lewin Szałomicz 87.
Lewko 229.
Lezejko 234.
Lipka 222.
Lipki 59.
Lipnicki Michał 231.
Lipski Jakób 249.
Lis, doktór, 5.
Listwianin Jan 231.
Litawor Chreptowicz 36, 54, 101, 181, 223, Jan 245.
Litaworowa Chreptowiczowa 98.
Litaworowie 40.
Litwin Brozis 234.
Lubieniecki Paweł 249.
Lubiewy (—wowie) 59, 70.
Lubikowski Stanisław 252.
Lubomirski Sebastyan 191.
Lubowiccy 65, Abraham 250.
Luchowscy 70.

Ł.

Łapa 222.
Łapy (Łapińscy) 39, 60, 67.
Łasiccy 70, Marcin 248.
Łaszcz Aleksander 249.
Ławrus 233.
Ławryn 229.
z Łazowa Gałązka (—kowski) Maciej 239, 250.
Łazowscy 229, Dmysz, Hleb, Hrehor, Iwan Hohol Ilkowicz, Marusza, Prachna, Taciana 229, Artym 227, Jerzy 245, 248, Teodozy, władyka, 244.
Łazuka Paweł 105.
Łączyńscy Stanisław i Walenty 105, Mikołaj 196.
Łempicki Adam 252, Stanisław 250.
Łepki (z Dmochów) 59.
Łęczyczka 221.
Łobeski Floryan 154, 249, 254.
Łochowscy 70.
Łoknicki Jan 254.
Łopieńscy 55, 67.
Łopuski Stanisław 250, Szymon 256.
de Łosice Skirdo 250.
Łosicki Szymon 238.
Łosowicz Jan, biskup, 243, 244.
Łoza 222.
Łozka Andrzej Borysowicz 147, 148, 254.
Łoznapniewscy 150.
Łozy 59.
Łuba 222.
de Łubino Kocięcki Marcin 248, 250, 253.
Łuby 60, 65, Piotr de Rudołtowo 231, 251, 252.
Łuczaje 60.
Łuczyczki 150.
Łuczynicz Jan 151.
Łukawscy 67.
Łuniewscy 55, 67, Piotr 252, Stanisław 250.
Łupieńscy 67.
Łuszczewski 98.
Łyczki 60.
Łyczko 222.

M.

Maciejewicz Grygus 233.
Maciejowski Bernard, biskup, 243.
Maciek 250, 251.
Mackielewicz Moczius 234.
Majko 233.

Makowiecki Hieron. 127, Jan 247.
Makowski Michał 250.
Malinowski Stanisław 252.
Malis 233.
Małachowski Jan 249.
Mamula Jacko 231.
Mańkowski Wojciech 68, 105.
Maranowicz Andrys 228.
Marcin, wójt, 105.
Markowski Józef 252.
de Marra G. Caesar 143.
Marszałkowski 231.
Maruszewscy 65, 70, Maciej 250.
Matajło 234.
Mazowiecka księżna 181, 195, 196.
Męczyński Krzysztof 250.
Mężyński Ambroży 248, Lenart (Leonard) 251.
Miazga 222.
Miazgi (z Księżopola) 59.
Michajłowicz Iwan 254.
Michał Zygmuntowicz 46.
Michałkówna 231.
Miciński Ad. 142.
Mieleń Oleszkowicz 231.
Mielkiewicz 234.
z Mielnika Raczek 236.
Mielwid 234.
Miełoszewski Stanisław 254.
de Mień Pachoł 223.
Mieńscy 48, 49, 50, 52, Adam 252, Hieronim 52, Jan 248, Marcin 52, 248, 250, 256, Wincenty 52, 248, 251.
Mieskucis 233.
Mieszczanie: bielscy 85, 86, 97, 98, 102, 182, brańscy, rajgrodzcy 231, brzescy, ciechanowieccy, ciechanowscy, kleszczelewscy, liwscy, łosiccy, mińscy, parczewscy, przasnyscy, siedleccy 182, goniądzcy 156, 158, knyszyńscy 233, mielniccy 162, 182, 237, narewscy 156, 187, 235, siemiatyccy 166, 182, tykocińscy 150.
z Międzyrzecza (de Międzyrzecz(e) Nasuta, ob. Nasuta.
Mikarz 222.
Mikołaj 64.
Mikołajewicz Wacław 249, Wojciech 237.
Mikosze 60.
Mikus Pietrosiewicz 233.
Milewski Więcław 10, 68.
Miodus 222.
Miodusy 59.
Misiewicz Sacz 99.
Misius Dziedzial 233.
Miskinis 233.
Mistrycha 231.
Miśkiewicz Iwan 254.
Mleczki (—kowie) (ze Skopów) 50, 59, 70, 230, Bolesław, Leonard, Stanisław „Szkopowski", Wojciech (syn Stanisława) 50, Stanisław 254.
Mleczko 50, 222.
Mleczkowscy 70.
Młodowski Jerzy 256.
Młodziejowski Jacek 191.
Moczius Mackielewicz 234.
Moczydło 222.
Moczydły 60.
Mogilnicki Jan 253.
Mojsiewicz Wojtas 233.
Momotki 114.
Moniuszko 172, 223.
Moniuszkowie 159, Maciej 98.
Montowtowicz Bartosz 246.
Mordas Bołoticz 99.
Mordzcy 209.
Morochowski Joachim, wład., 244.
Morza (—rzowie) 59, Chwiedor 227.
Morze 222.
Moskwicin Iwan 230.
Moszczeńscy 112, 114, 229, Hrehor, Iwan, Wasil 229.

Mościcki Paweł 256, Walenty 254; — Gołaś Paweł 255.
Mościczny Paweł 255.
Mozdzionko 234.
Mozul 234.
Możnowładcy litewscy 38, 41, 42, 46, 48, 75, 197.
Mroczek 222.
Mroczkowie (—ki) 55, 60, 67, 69, 70.
Mrosek 161.
Mudal 233.
Mukobodzki 223.
Mużejko Jurgis 233.
Mysz Wawrz. 5.

N.

Naglica Marcin 231.
Nagórka 36, 222.
Nagórki 55, 59, 60, 67.
Narbut Mikołaj 244.
Narmunt 234.
Nasuta z Międzyrzecza (de Międzyrzecz(e) 25, 73, 97, 245.
Naum Paszko 231.
Nicefor, władyka, 244.
Niecieccy 39, Jerzy 248, 252, Maciej 256, Malcher 249, Mateusz 250, Mikołaj 251, 253, 255.
Niedźwiedzki Malcher 256.
Niemiera 222; — wójt, 105; — Gołaś 224; — Koćmier 224.
Niemi(e)ra Hrymalicz (Mikołaj Grzym., Wasyl Zilczuk Nimira) 26, 58, 112, 186, 245, 246.
Niemi(e)rowicz Jan 97, Jurij 245.
Niemi(e)rowiczowa Małgorz. (wdowa po Janie) 97.
Niemi(e)rowie (—ry) Hrymalicze 50, 191, 196, Hieronim, Jarosz 254, Jan 255, Mikołaj Mikołajewicz 244.
Niemierzanka Katarzyna (Hrehorowa Baczyna) 229.
Niemyski 73.
Nierescy (Nierześlewscy, Waśkiewicze) 230, Chwiedor, Hrehor 230.
Niestorkowicz Michał 97.
Nietecki Malcher 256.
Niewiadomski Stanisław 248.
Niewiera 87.
Niewierowski (Niewia—) 111, Walenty 196, 250, 255, 256.
Nogaj 222.
Nosek 222.
Noski 60.
Nosuta 234.
Nosutka 233.
Nowaczyk Mikołaj 105.
z Nowej Wsi Siekierka Jan 252.
Nowik Jacko 231.
de Nowosiedlce Jakób 97.
Nowosielce 5.
Nowosielska 144.
Nowosielski Paweł 250.

O.

Obniscy 69.
Oduła 234.
Ogonowscy 70.
Olańscy 150.
Olechnowicz Stanisław 249.
Oleszkowicz Mieleń 231.
Olęcki 65.
Olędzcy (Olęccy, Oleńscy) 52—3, 55, 67, Adam (syn Krzysztofa) 53, Krzysztof 52, 246, Stanisław 52, 253, Stanisław (syn poprz.) 52, Świętosław 224.
Olisikiewicz Wasil 10.
Olkowscy 70.
Onelis 234.
Olszewscy 67.
Olszewski 10, 68.
Onaczko Artem 230.

Onyszkiewicz Jeśko 231.
Orzechowski Paweł 247.
Orzeszko 222; — Chwalatycki Stanisław 252.
Orzeszkowie (—ki) 50, 59, 70, Jan 50, Krzysztof 50, 250, Mikołaj 50, 252.
Osinka 222.
Osinki 60.
Oskierczyc 234.
Oskierka 234.
Ostaszewscy (de Ostasze) 229, 230, Kuryło, Ostapko 229, Jachim, Lewoń, Niestor, Wołos 230.
Ostrowski Jakób, Marcin 248, Paweł 49, Stanisław 250.
Oszmieński Stefan 249.
Ościkowiczowa z Hlebowiczów (Korczewskich) Elżbieta, wdowa po Grzegorzu (2-do v.), 51, 101, 150.
Ościłowicz 234.
Owdziej 233.
Owsiani 70, Adam 253, Tomasz 246, 252.
Owsiany 222.
Ozarowicze 86.
Oziembło 222.
Oziębły 59.

P.

Pac Mikołaj Jurjewicz 244.
Pachnutyj, władyka, 244.
Pachoł de Mień 223.
Pacowa z Chodkiewiczów Anna 53.
Paczejko 234.
Pajewscy 38, 48.
Palwinis 233.
Parejko 234.
Parochowie: kozieradzki 238, sokołowski 239, przeczyski i woskreseński (obaj w Mielniku) 236.
Paszko Naum 231.
Paszkowa 231.
Patej (Pociej) Tyszkowicz 147, 254.
de Patkowice Grzymek 251.
Patkowski (Pad—) 58, Andrzej 251, Piotr 250, 251, Przecław 248, Stanisław 249.
Paweł (syn Harasima) 229; — wójt, 193.
Pawlewski 105.
Pawłowicz (Karło—) Henryk 193.
Pąk 222.
Pąki 59.
Perka 39, 222.
Perki 60.
Pękawka 222.
Pęscy 40.
Pęza 222.
Pęze 60.
Piaskowski Stanisław 250.
Pidaj Mikołaj 230.
Pieczkielis 234.
Piekiełko Leonard 231.
Piekut 222.
Piekuty 60, 67.
Piełko 234.
Pienkuczis 233.
Pierlejewscy 69.
Pierlejewski 65.
Pierzchała (—chalski) 224.
Pierzchały 48, 60.
Pietkowski Baltazar 251, Piotr 252, 254, 256.
Pietrosiewicz Mikus 233.
Pietrzykowski Mikołaj 158.
Piętka 222; — Brykczy 250.
Piętki 59, Andrzej z synami 75.
de Piętki 38.
Piguła Matusz 231.
Pilchowski Adam 11, 113, 247, 254, 255.
Pilis Bubil 234; — Czepielewicz 234.
Pilwinis Marcis 233.

Pindowicz 231.
Piotr, miernik, 161.
Piotraszko 248.
Piotraszowicze 112.
Piotrowski Adam 231.
Pisanki 60.
Piszczatowscy 48.
de Piszczaty 39.
Pizdziejko 233.
Pleban drohicki 159.
Plewka 222.
Plewki 60.
Plichta Jakób, biskup, 243.
Pliska 221.
Pliski (z Tarnkowa) 59.
Pluty 59, 150.
de Płonka 39.
Płońscy 55, 67.
Pobikrowscy 65, Bartłomiej 252, Jakób 75, 250, 252, Maciej 248, 251, 252, 256, Mateusz 256.
Pobrinkielis 234.
Pociej Hipacy, władyka, 244.
Poczynieło 234.
Podniesieńscy 68.
Podstarościowie: knyszyński 189, „pułtowski“ 188.
Pogorzelscy 36.
Pohorzelec 231.
Poletyło(wski) 222, 224.
Poletyły 60, 107—8, 113 (z Poletył), 114, 229, Chwiedor, Daniło, Klimko, Kuźma, Stecko, Waśko 229.
Połascy 75.
Pomiany 60.
Poniatowscy 68, Bartłomiej 248.
Poniecki Jan 231.
Popiel Garbowski 222.
Popławscy 55, 67.
Popowicz Andrzej 238.
Porycka-Lewicka Anna z ks. ze Zbaraża (Hanna kn. z Porycka, pani Lewicka) 53, 89.
Pożytko 234.
Półpanek Jakób 228.
Praczko Iwan 227.
Praethphus (Prajtfus) Jop 247.
Pripis 234.
Prokop 227.
Proński Andrzej, kn., 247.
de Prostynia Świejko Jakób 38, 51.
Prostyńscy 38, 48, 55, 67.
Proszeński 223, Serafin 105.
Protasewicz Suszkowski Waleryan, biskup, 243, 244.
Prowana, żupnik, 190.
Prószyńscy (—eńscy) 38, 48, 67, Hieronim 135.
Prószyński 10, 68.
Prus Bielas a Grygus 233.
Prusik Walenty 231.
Przeborowie 70.
Przebór 221.
Przecław 222.
Przeclawy 59.
Przeczek z Wnorów 224.
Przedbór 245.
Przekopski Stanisław 25.
z Przekopu Bartłomiej 73.
de Przewoski Stanisław 97.
Przewóski Stanisław 182—3.
Przygodzki Klepacz 222.
Przywalis 233.
Pszeniczyn 222.
Puchaczek Stanisław 231.
Puchalski Mikołaj 231, Samuel 252, Serafin 256.
Puchłowscy (Siehenie?) 230, Dawid, Fetymia, Ihnat 230, Jakim 229, 230.
Puczyccy (z Puczyc), ob. Raczkowie.
de Puczyce Raczko 98.
Pudełko Andruszewicz Jan, biskup, 243.
Puksicz Jankuczy, Januczy 234.
Puratycze-Repki 113.
Putkowscy 114, 229, Iwan, Lecz-

ko, Saczko, Waśko 229, Żdan i Wasil 110.
Pypko 234.
Pysek Rafał 231.
Pyz Jacek 237.

R.

Rachański Stanisław Trojan 249.
Racibor 222.
Racibory 60.
Raczek Mateusz 231; — z Mielnika 236.
Raczko 52, 58, 222; — de Puczyce 98; — Rafałowicz Mikołaj, ob. Rafałowicz.
Raczkowie (—ki) (Puczyccy) 59, 70, Jerzy Raczko-Puczycki (Raczko(wicz) z Puczyc) 75, 251, Mikołaj Raczkowicz 166, Paweł 253, 254, Rafał 253.
Raczkowska Benigna 53.
Raczkówna Gałązkowska Anna 239.
Radgowski Stanisław 253.
Radulscy 48.
Radziejowski Stanisław 246.
Radziminski Stanisław 244, 246.
Radziszewscy 69.
Radziszewski 65.
Radziwiłł z Borszczowa 142.
Radziwiłłowa Elżbieta 239.
Radziwiłłow(iczow)ie 37, 39, 40, 41, 42, 51, 54, 99, 112, 127, 183, 188, 196, Albrecht, biskup, 243, Jan 86, 247, Jan Janowicz 247, Jan Mikołajewicz 41, 42, 97, 98, 101, 102, 110, 195, 245, 246, 247, Jerzy, Wojciech, biskupowie, 244, Mikołaj 246, Mikołaj Krzysztof 240, Mikołaj Mikołajewicz 41, 42, 49, 85, 97, 129, 142, 152, 155, 158, 173, 186, 188, 246.
z Radziwiłłów Dowojnowa Petronella 149; — Kiszczyna Stanisławowa Hanna 195.
Radziwon 229.
Rafałowicz Jan 239, Rafał 238, 239; — Raczko Mikołaj z Czapel (de Czaple, Czapski) 51, 134, 135, 238, 239.
Rafałowiczowa de Czaple z Korczewskich (z Korczewa) Zofia (1-o v. Hlebowiczowa („Hlebowa") 238, 239; — Sadowianka, córka Andrzeja (2-do v. Kołakowska) Katarzyna 239.
Ratyński 73.
Rebiczkowicz Michel 194.
Rekiecz 234.
Reklis 234.
Repki-Puratycze 113.
Reszka 223, Wojciech 42.
Retys Sidor 231.
Rimsis 234.
Rokicik 222.
Roman Lenków 227.
Romiejko 234.
Romocki Walenty 248.
Rosiński Jan 4.
Roszki 60.
Roszko 222, 224.
Rozpęd 222, Hieronim 251.
Rozwadowski Leonard 248.
Rozwiej 222.
Rozwieje 59, Andrzej 113.
Rozwiejowa 140.
Rubieszewicz Jan 88.
de Rudołtowo Łuba Piotr 231, 251, 252.
Rugian, biskup, 243.
Rumiejko 233.
Rusin, wójt, 35, 97.
Rutkowski 10, 68, Sebastyan 248.
Rybacy augustowscy 163.
Rybałtowski Jakób 250.
Rychlik Jan (Mikołaj) 99, 101, 102.
Rykacz 222.
Rykacze 60, 69.

Ryndzio 234.
Rytel 222, Andrzej, Tomasz 252, Stanisław 256.
Rząćca 222.
Rządzce (Rzączce) 60, 69.
Rzepni 60.
Rzepny 222.
Rzeszowicki (—owski) Marcin, ob. Krzeszowski.
Rzewuski Szymon 250.

S.

Sabinowscy 70.
Sabnie 40.
Saburow Semen 246.
Sacz Misiewicz 99; — Śnieśkowicz Harasym 237.
Saczko 222, Jan 250, 256; — Gałecki Jan 256.
Sadowianka Katarzyna, ob. Rafałowiczowa.
Sadowscy 68, 69.
Sadowski 65.
Saki 114.
Sakowicz Olechno 246.
Sakowscy (de Saki) 229, Dimitr, Fiedor, Hryń, Jewdokim, Saczko, Tymofiej 229.
Samorodowicz Leon 256.
Samotyja Leniec 223.
Samsony 60.
de Samsony 229, Cierech, Ciszko, Daszko, Harasim, Oleksa, Ściecz 229.
Sapiehowie 112, Bohdan Pawłowicz 249, Dymitr 256, Iwan Bohdanowicz 244, 245, Iwan Semenowicz 244, 246, Michał 186, Mikołaj Pawłowicz 255, Paweł 86, 171, 244.
Sapieżyna z Chodkiewiczów Anna 240.
Sarejko 234.
Sarnaccy 65, 72, 75, Jan 251, 252, Janusz 256, Mikołaj 253, P. 36, 98.
Sarnacki 65.
z Sarnowa Maciej 75.
Sasin 222.
Sasiny (—owie) 59, 60, 68, 70, ob. Kalejczyccy.
Sawiccy: Maciej 100, 245, 246, 253, Mateusz 49, Tomasz 102, Tomek 49, Wojciech 246, 253.
Sawicz 222.
Sawiczowie 70.
Sebastyan, wójt, 104.
Senbor 222.
Senbory 60, Wielisław 224.
Seńko 229.
Seroczyńscy (Soro—) 40, 229, Kondrat, Waśko 229.
Seronos 222.
Seronosy 60, 230, Chwiedor, Iwan, Maryna 230.
Sękowski Mikołaj 246, 248.
Siehenie(wicze) (de Studziwody, Studziwodzińscy) 60, 85, 229, Fedor (Fedko, Tymosz?) 86, 136, 171, 173, 180, 188, 189, Iwan 35, 85, 97, 98, 231, Iwan („młodszy"), Jona, Pafnucy, Protas Tyszkiewicz 85, Jakim, Lew, Tomiła Chwiedorówna, Wasil 229.
Sieheń (Studziwodziński) 224.
Siekierka (—kierski) 221, 22[illegible].
Siekierki 59, Jan z Nowej Wsi 252.
Sieklicki, wójt, 104.
Sieklucki Maciej 247, 252, Wojciech 247, 249.
Sieliwonkowa 231.
Siemaszko Bohdan 246.
Sieniccy 70.
Sienkowicz Kuźma 230.
Sieńko 113, 227.
Sierwis Bartłuk 233.

Siestrzewitowski Krzysztof 247.
Siewruk 222.
Siewruki 70, Mikołaj 227.
Sikora 222.
Sikor(sc)y 38, 48, 60, 67.
de Sikory 39.
Skarbek 222.
Skarbkowie 70.
Skiba Chwedko 231.
Skibniewski Krzysztof 249, Wojciech 251.
Skirdo de Łosice 250.
Skirmin(owicz) Paweł 155, 254.
Skiwscy 67, Wojciech 250, 251.
Skłodo 222, 224.
Skłod(owsc)y 60, 69.
Skorupka 222.
Skorupki 59.
Skwarek 222, 223.
Skwarki (—kowie) 60, 65, 66, 70, 230.
Skwarko Gąsowski Jan, Stan. 249.
Sławski 42, 223.
Słowikowski Piotr 249.
Słucka, księżna, 166.
Słucki Wacław 247.
Smilginis 233.
Smorczewska 62.
Smurło(wski) (—liński) 222, 224.
Smurły 59, 107.
Sobiczewscy 70.
Sokoł(owsc)y 60, 67.
Sokołowski 50; — (de Sokołowo) Mikołaj 97.
Sokół 222, Brozis 234, Wojciech 228.
Sołohubka 231.
Sołtan Józef, władyka, 7, 112.
Sopelicz Lewon 231.
Sopoćko 233.
Sosnowscy 67.
Sowy 60.
Spas Wawrzyniec 104.
Spławski ze Spławki Jędrzej, biskup, 243.
Srzebrowski Jan 105.
Srzedniccy 48.
Staczko, ob. Steckowicze.
Stan., wójt, 111.
Stanelis 232.
Stanisław, podstarości, 248.
Stańscy 68.
Starostowie: augustowski 128, bielscy 98, 172, bielski 187, drohicki 4, 190, knyszyński 125, 142, 143, 167, łosicki 190, mielnicki 166, 190, surascy 152, tykociński 47.
Stawierej 222.
Stawiereje 60.
Stawski Stanisław, biskup, 243.
Steckowicze (—kiewicze)-Dołobowscy (Dołu—) 50, Jan Stecko(wicz) (Staczko) 50, 245, Jan Steckowicz „Dołubowski" 50, Stecko Cybulka 251.
Steczko Kobula 230.
Stefan, wójt, 99—100; — Batory, król, 100, 149, 155, 171, 186, 187, 188, 190, 196.
Stołowaccy 229, Chwiedor, Kondrat 229, Borys, Iwan 230.
Stosznęło 233.
Strómiło 10, 222, 233, 234; — Ciechanowski Piotr 245.
Strubicz 223.
Strubiczowie 70.
Strus 222.
Strzębosz Mikołaj 240, 241.
Studziwodzińscy (de Studziwody), ob. Sieheńe(wicze).
Studziwodziński (Sieheń) 224.
Stückenberg, ob. Warkocz.
Stypułek 222.
Stypułki (—kowscy) 60.
Suchodolscy 49, 52, 55, 67, Sebastyan 52, 253, 255, Zygmunt 52, 255.
z Suchodołu Dobrogost(a) (Jan niegdy) 22

Sudejko 234.
Suderman Hanusz 189, 194.
Sukanis 233.
Sulborski Wojciech 230.
Sulewscy 70.
Sulma, syn Murtazy, Tatarzyn 235.
Sułka 234.
Sumieło 222.
Sumieły 59.
Sumina 222.
Supron 229.
Surhej Jan 231.
Suszkowski Protasewicz Walery an, biskup, 243, 244.
z Sutkowa Stanisław, syn Jana, 63.
Szabek 231.
Szaciło(wicz) 111, 125, 234; — Kulikowski 223.
Szaciły 60.
Szala 234.
Szałomicz Lewin 87.
Szamkowscy 229, Chwieda, Fiedor, Hrehor, Marusza, Siemion 229.
Szastała Matys 231.
Szastało 233.
Szczawiński Paweł 246.
Szczepanowicz Piotr 228.
Szczepańczyk Jurgi 231.
Szczerbicz Jan 237.
Szczerbuk 234.
Szczęsny 88.
Szczytowie 50.
Szeliga Andrzej, biskup, 244.
Szeluginis 233.
Szemotycze 5.
Szepiel 234.
Szepietowski Więcław 224.
Szereszyło Sidor 230.
Szerszeń Grzegorz 231.
Szlachta: bielska 36, 42, 43, 44, 58, 66, drohicka 41, 43, 44, 58, goniądzka 37, 41, litewska 192, litewsko-ruska 46, mazowiecka 61, 224, 226, mielnicka 43, 44, ruska 228, tykocińska 44, 47.
Szorc 222.
Szorc(owi)e 39, 48, 60, 159, Grzegorz 247, Hieronim 253.
Szorszonak Waśko 231.
Szostakowski 231.
Szpica 36.
Szulejko 234.
Szulis 234.
Szułzda 234.
Szumiejko 234.
Szupiet 234.
Szymanowscy 230, Maciej 98, 105, 248, Waśko 230.
Szymkowicz Jan 170, 247, 249.
Szymon 62.
Szymonowicz Matys 88.
Szyszczyc Michno 254.
Szyszkowski Marcin, biskup, 243.

Ś.

Ścisławski Matys 231.
Ślasa 222.
Ślepowrońscy 70.
Śliwowscy 55, 67.
Śmieszko 221.
Śnieśkowicz Sacz Harasym 237.
Średnicki Maciej 250.
Świderek 222.
Świderski Stanisław 248.
Świdrygiełło 46.
Św(i)ejko 222, 224.
Świejko-Ciborski (Ciechanowiecki) Jan 51.
Świejko Huhryn Jan 248.
Świejkowie 39, 48, 49, 51—2, Jakób de Prostynia 38, 51.
Świejkowie-Ciechanowiec. (z Ciechanowca) 49, 51, Andrzej (syn Jerzego), Anna (córka Stanisława), Jan Piotrowicz

(Ciechanowiecki), Jerzy Stanisławowicz 51, Andrzej (syn Stanisława) 246, Nikodem Janowicz 51, 246, 255.
Święcicki Jan 253.
Świnarski Antoni 250.
Świnis 234.

T.

Tabor Wojciech, biskup, 244.
Tarasek 222.
Tarnkowscy 150.
Tarusa 42, 222.
Tarusy 60, 229, Hrehor 229, Wojciech 255.
Tatarzyn Bielasz 234; — Sulma, syn Murtazy, 235.
Tchórznicki Jakób 256.
Telatycki Chwiedor 238.
Teodozy, władyka, 244; — (Łazowski), władyka, 237, 244.
Tęczyńscy 150, Stanisław 186.
Tęczyńska z Bohuszów Bohowitynowiczów Hanna 143, 186.
Toczyłowscy 230, Filip, Paweł, 231, Waśko 230.
Toczyska 62.
Toczyski Jan 183, Aleksy 250.
de Tokowisko Czeladka 223.
Tołwiński Jan 250, 251, 256.
Tomaszewski Jerzy 248.
Topiczewscy 55, 67, 68, Kasper 231, Wawrzyniec 183.
Trębicki Jakób 252.
Trojan 222.
Trojany 59, St., podstar., 151, 171.
Trojanowski Stanisław 148, 254, 256.
z Trok Maciej, biskup, 244.
Trompik 234.
de Truskolas 38, 39.
Truskoleśni 60, 67.
Truskoleśny 222.
Trybiło 234.
Tryzna Hrehor Jesifowicz 245.
Trzaska 222.
Trzaski 59.
Trzecina 222.
Trzeciny 59.
Tunkiel 221.
Tunkiele 59, 67, 230, Iwan, Simon 227.
Turek 222.
Turki (—kowie) 59, 70.
Turlewicz Paweł 231.
Turobojscy 70.
Turos 234.
z Turośni Hołowka Szymon 250.
Turscy 70.
Tworki 60.
Tybor 222.
Tybory 59.
Tymieński Tobiasz 248.
Tymofiejewicz Grzegorz 108, Jan 142.
Tymosz 97.
Tyski Mikołaj 256.
Tyszka Maciej 231.
Tyszkiewicz Wasil 244.

U.

Uhrowscy, ob. Węgrowscy.
z Uhrowskich Kostewiczowa Maryna 51, 244.

W.

Wach 234.
Wacław, pisarz ziem., 252.
Wahanowscy 39, 70, 229, Bohdan, Chwiedor, Hrehor, Iwan 229.
Wakuła Bohdan, Hleb, Iwan 227.
Walbach Malcher 189.

Warhel 222.
Warhele 60.
Warkocz (Stückenberg), poseł, 188.
Warpechowski Jan 105.
Warpęch 222.
Warpęchy 60.
Warszylis 233.
Wasian I, władyka, 244; — II, władyka, 244.
Wasilewscy 229, Siemion 229.
Wasilon Andrzej, biskup, 243.
Wasińscy 70.
Waśkiewicze 70, ob. Nierescy.
Waśkowicz Wawrzyn 229.
Watlewski Wojciech 249.
Wawrzis 234.
Wawrzyniec, syn Marcina, 64.
Wazbut Gąsowski 222.
Wąs 65.
Wąż 222, 230.
Wąż(owi)e 50, 53, 59, 68, Marcin 250, 252.
Wdzielkuńscy 70.
Werweczyce 5.
Wesołowscy 70.
Wesołowski, chorąży, 109.
Węgrowscy (Uhrowscy) 49, 51, Janusz 51.
Więckowicz Jan 148.
Wieliczkowie 70, Maksym 227.
Wierbowski (—bicki) Stanisław 252.
Wierchownowicz (Wasil) Eliasz 104.
Wierklis Grygus 233.
Wierzba Trochim 238.
Wierzbicki Wiktoryn, biskup, 243.
Wiesiołowski Piotr 247.
Więckowscy 70.
Wiktorka 231.
Wilamowscy 69.
Wilk Jakób 230.
Wiński Jan 250.
Witablanin Fedor 86.
Witkowski Jan, 237.
Witold (—towt), w. ks., 5, 41, 75, 86, 95, 96, 121, 151, 152, 235, 243.
z Wizny szlachta 154.
Władysław IV, król, 180.
Włodek 222.
Włodki (—kowie) 59, 70.
Włost 222.
Włostek 222.
Włosty 60.
Włoszek z Juchnowca Mikołaj 255.
Włoszki 60, Stanisław Zacharyasowicz 247.
Wnor 66, 222.
Wnor(owsc)y 48, 60, 66, Jakób 105, 256, Jan 250, Mroczek 224.
z Wnorów Przeczek 224.
de Wnory 38, 39.
Wnuczek de Dobkowo 223.
Wnuczko 224, Wawrzeniec 249.
Wodyńscy 36, 140, Jan 245, 250, Mikołaj 51, 250, Stanisław 252.
Woisławski Maciej 253.
Wojciech 63.
Wojdat, ob. Albert.
Wojdowski Adam 105, Jan 102.
Wojeński Wojciech 251, 252.
Wojewoda wileński (i kanclerz W. Ks. L.) 194.
Wojewódzki Bartłomiej 252.
Wojna Benedykt, biskup, 244.
Wojno 65, 66, 222, 224; — Kosik 65; — Piotrasz 65.
Wojnowie (—we) 48, 55, 60, 67, 215, Bartłomiej 248, Erazm (syn Rosłana) 224, Jan, Jerzy, Walenty 250.
Wołłowicz Paweł, biskup, 243.
Wołowicze 70, Eustachy (Ostafyc) 184, 196, Grzegorz 246, Hrehor 247.
Wołucki Paweł, biskup, 243.
Woznowski Marek 231.

Wozny Tymosz 229.
Wójci: bielski 106, boguszewski 172, 173, wsi Czarnej, wsi Rogawki, niwicki 102, drohicki 180, knyszyński 103, sioła Kornicy 170, mielnicki 102, 175, mordzki 101, narewski 99, tykociński 100, 176.
Wrelewska Anna 54.
Wrocieński Cibor 224.
Wroczeński Piotr 250.
de Wróble 39.
Wrzosek 222.
Wrzoski (—kowie) 59, 70.
Wspała 222.
Wspały 60, 69.
Wsteński Marcin 249.
Wyrozębski Marcin 249, Stanisław 250; — Kunat 249.
Wyrzykowski Stanisław 253.
Wyszemierski Jan 64.
Wyszeńscy (—yńscy) 48, Fabian, Kalikst 256, Maciej 245, 248, Matys (syn Rosłana) 224, Stanisław 253, Trojan 250.
Wyszeński Jałbrzyk Andrzej 248, 251, 253, 254, Fabian 252, Jan 253, Marcin 251.
Wyszkowski Michał 253, Wojciech 251, 253.
Wyszowaci (Wi—) 55, 60, 67, 159, Abraham 250.
Wyszowaty 222.
Wyszyński 73.

Z.

Zabrzeziński Jan Janowicz 245.
de Zadsie Hincza Jan 53.
Zając 222.
Zajęcznicy 67, Chrystof, Michał 227.
Zajęcznicka Anna Chwiedorowa 227.
Zajki 60.
de Zajki 39.
Zalescy 150.
z Zalesia Grzegorz (de Zalesie Greg.) 25, 73.
Zaleski Marek 99, Matys 231, Mikołaj 248, 249, Wojciech 250.
Załęski Jan 256.
de Zambrowo Zawisza Stanisław 250.
Zamesznik Staś 231.
Zamoyski Jan 127, 144, 151, 160, 161, 171, 189, 247.
Zanarewscy, ob. Ancuty.
Zarankowicz Bohusz, Marcin, Marek 253.
Zaremby 59.
Zaręba 222.
Zasławski Janusz, ks., 244.
Zaszczyńscy 70.
Zawada 222.
Zawady 60.
Zawist 222.
Zawisty 60.
Zawisza 222; — de Zambrowo Stanisław 250.
Zawiszowie 70.
Zborowski Piotr 196.
Zbożny z Kłopotów Marcin 224.
Zbrożek Andrzej 249.
Zdaniejko 233.
Zdrodowscy 48, Marcin 105.
Zdrody 60.
Zdzichowscy 69, Stanisław 64.
Zebrzydowski Floryan 255.
Zemboccy 70, Jakób 248.
Zędzian 222.
Zędziany (Zen—, —nowie) 55, 60, 67, 240.
Zielepucha Paweł 253; — de Dolistowo 223.
Zielonkowie 70.
Zilicz Paszko 231.
Zimnochy 60.

Złotek 222.
ze Złotoryi kmiecie 150, ludzie 159.
Zrzobek Aleksy 247.
Zubrzycki Franciszek, Tomasz 248.
Zygmunt I, król, 7, 28, 35, 40, 41, 42, 45, 85, 87, 97, 98, 99, 101, 103, 108, 109, 112, 121, 125, 128, 129, 139, 140, 141, 143, 119, 150, 155, 157, 160, 162, 166, 181, 191, 194, 239; — II August, król, 2, 7, 28, 42, 43, 45, 46, 47, 66, 74, 82, 90, 100, 101, 108, 113, 121, 130, 142, 149, 153, 154, 156, 159, 161, 170, 172, 182, 186, 187, 188, 190, 195, 196, 235, 236, 247; — III, król, 151; — Kiejstutowicz 46, 97, 150, 151, 152.
Zyzborscy 101.

Ż, ż.

Żaboklicki Andrzej 191.
Żagus 233.
Żak Leonard 230.
Żakus 233.
Żebra (—ro) 222, 224.
Żebrowski 65.
Żegoń 234.
Żelaskowski Jan 231.
Żeleński Jan 248.
Żera (Żerzyński) 224.
Żery 59.
Żędziany, ob. Zędziany.
Żmijewski Mateusz 248, Paweł 182.
Żółkowscy 68.
Żubielis 234.
Żukielewicz 234.
Żwal 233.
Żwerblis 234.
Żybielis 233.
Żydzi: brzescy 87, 193, 194, litewscy 87, 235, łuccy 87, tykoccy 88, 89.
Żylis 233.
Żywkowscy 230, Chwiedor, Harasym, Ihnat, Nazarko 230.
Źróbek 223.
Źróbki 60.

Biblioteka Miejska w Białej Podl.

WBP Biała Podl.
REGIONALIA
IVC
Jabłonowski A
Polska XVI w.
T.3